

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1967. LXXI. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klanciczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sötér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klanciczay Tibor
Németh G. Béla
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlövészki Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László
Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11-13.

Biró Ferenc: A „természet” és a „filozófus” 257
Tarnai Andor: Batsányi Der Kampf-ja 265
(*Szauder József* és *Benda Kálmán* hozzászólásával)
Kenyeres Zoltán: A „harmadik nemzedék” fogadtatása 275

Kisebb közlemények

Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. 290. — *Tarnóc Márton*: Királyfia Kis Miklós alakja régi irodalmunkban. 296. — *Hegedüs Sándor*: Mikszáth Kálmán Nyíregyházán. 300. — *Kálmán László*: Balázs Béla Berlinben 1928–30 között kifejtett közirói tevékenysége. 303. — *Kovács József*: Illyés Gyula és az Új Előre. 305.

Vita

Péczy László: Vargyas könyve és újabb verstanirodalomunk vitás kérdései 309

Adattár

Maksay Ferenc: Petki János Cupido-verse 1610-ből. 321. — *Géfin Gyula*: Révai Miklós levelei Szily János püspökhöz. 324. — *Kostyal István*: Juhász István levele Weszprémi Istvánhoz. 327. — *Scheiber Sándor*: Három Arany-levél. 330. — *József Farkas*: Iwan Goll és Gábor Andor levele Barta Sándorhoz. 332.

Szemle

Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel (*Mezei Márta*) 335
Kemény Zsigmond naplója (*Rigó László*) 339
Ady Endre Összes prózai művei 5. (*Kovalovszky Miklós*) 343
Komlós Aladár: Gyulaitól a marxista kritikáig (*Rejtő István*) 346
Hét évszázad magyar versei 1–3. (*Németh G. Béla*) 350

*

Napkelet felfedezése. — *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. — Két reneszánszbibliográfia. — *Szent-Iványi Sándor*: A magyar vallás-szabadság. — Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. — *Sötér István*: Álom a történelemtől. — *Kántor Lajos*: Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért. — *Zircz Péter*: Gozdsu Elek pályakezdése. — *Engel Károly*: Gozdsu Elek levelezése. — *Péter László*: Juhász Gyula a forradalmakban. — *Éder Zoltán*: Babits a katedrán. — *Benedek Marcell*: Naplómat olvasom. — A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1842–1963. (*Kristó Gyula*, *Boronkai Iván*, *V. Kovács Sándor*, *Varjas Béla*, *Gyenis Vilmos*, *Baranyi Imre*, *Alexa Károly*, *Suhai Pál*, *Kispéter András*, *Láng József*, *Batári Gyula*, *Kókay György*) 353

Krónika

Történések vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről (*Tarnai Andor*, *Rigó László*, *Varga Rózsa*) 366

BIRÓ FERENC

A „TERMÉSZET” ÉS A „FILOZÓFUS”

(A fiatal Bessenyei értelmezéséhez)

Az 1779 húsvétja körül megjelenő *A Holmi* esszéinek egyik terjedelmes csoportjában Bessenyeinek azokat az erőfeszítéseit követhetjük nyomon, amelyeket egy helyes, minden eszmei és erkölcsi igényét kielégítő s így nyugodtan követhető magatartás-ideál kialakításáért tesz. Mindenekelőtt a lázongás félreismerhetetlen nyugtalansága tűnik fel: megkísérli a leszámolást azzal az eszménnyel, amelyet — szinte a „bevett” erkölcs kényszerítő erejével — e kor legális lelkiismerete sugallt. Tudjuk, hogy a századközép táján kiadott művek egész tömege idézi fel a „keresztény Seneca” szellemét —, antik és neosztoikus szerzők fordításai, laikus és nem-laikus erkölcsstanok, apoftegma- és maximagyűjtemények terjesztik a boldog bölcs követésre egyedül méltó példáját. Saur Joséfa „léányzó” regulákat szabó buzgóságának vagy Orczy Lőrinc derűs, de indulatos életbölcességének forrása ugyanabból a sztoicizmussal átítatott világképből fakad: az emberi boldogságot igyekeznek függetleníteni a külvilágtól s azt elsősorban, mintegy alapfeltételként, az ember lelkét betöltő morális értékek birtoklásában találják meg. S ez a törekvés bensőséggé, tétéleket mellőzővé, sőt, a folytatásban világiassá is alakítja a vallásos tudatot, ugyanakkor azonban be is zárja az embert a maga, pillanatnyilag adott körébe, hiszen megtagadja mindannak értékét, ami nincs birtokunkban —, olyan harmóniát kínál, amelyben csak fegyelmezett léleknek van helye. A boldogságot az érzésektől, vágyaktól függetlenül, azokat óvatosan lebecsülő, illetve veszélyes vételnek tartó ember érheti el: a „bölcs”. — Ezekben az évtizedekben — Faludi távolodó alakja mellett — éppen Orczy Lőrinc volt az igazán köztiszteletben álló irodalmár, s ő horatiusi világiassággal és derűvel, de határozottan és jellegzetesen ugyanezt a szemléletet képviseli: apró, mezei örömöket kínál, amelyek igazi élvezéséhez alapfeltétel a kevéssel elégedés, a bizonytalanságba taszító vágyak kikapcsolása, a külvilág (főleg a város) bűnös és hívságos ingereit elhárító bölcs szilárd erkölcsisége.

Bessenyei ennek a világnak, „az egész nemesség életbölcességének”¹ egyik alapjához nyúl, amikor *Holmijában* — elég közvetlen kapcsolatban a század szenzualista irányú etikai törekvéseivel — a sztoicizmus néhány reprezentatív képviselője ellen intéz támadásokat. Fellépésében érezhető egyfajta óvatosság, a legismertebbeket nem is említi, mint például Boetium, aki Orczy kedvence s az egykorú könyvkiadás egyik „slágere” volt, vagy pedig csak mellékmondatban igyekszik lefokozni, mint Senecát. (Ezt írja róla: „Egy hatalmas poéta többet teszen, mint száz ezer Seneca.” *Mély okoskodás s írás* XLVI. 373.) *M. Aurelius* (XXXV. 304–307.) és *Epictetes* (XXXVI. 307–310.) nézeteivel azonban szabadon és elég gorombán polemizál. Ezekben az írásokban csak pozitív értelemben szerepel az a többjelentésű, de itt minden összefüggésében az ember létének testi, materialisztikus alapozottságára utaló fogalom, amely Bessenyei gondolatvilágának egyik főszereplője, s amelynek szava a legerősebb szó a sztoikus fogantatású ideállal szemben: a Természet. A felfogás, amelynek szellemében

¹ Vö. A magyar irodalom története II. Bp. 1965. Az udvari és nemesi rokokó kultúra c. fejezet. (505–514.)

Marcus Aurelius azt „tanította, hogy a Lélek danoljon, mikor körülletette a testet tépik” szorinte teljesen elfogadhatatlan, nagyon erőltetett tan, hiszen — igen szemléletes példája van rá — „mihint egyet lépsz fére a Természet szokot úttýából magadtól, mindjárt nevettségé lé-szel, akarmint erőlködj.” Hasonló az ítélete Epiktétoszról, aki „azt javasolta, hogy ha boldog akarsz lenni, mindig olyan dolgokba határozad nyugalmadat, . . . mellyek tsak egyedül tölled fügjenek, hatalmad alatt legyenek. . .” — ami lehetetlenség: „. . . Némellyek ezek közül a régi Világ tudók közzül erővel meg akarták az emberi Természetet érzékenségeitől fosztani. . .” — Jellegzeteseknek érezzük ezeket a megnyilatkozásokat: az a jól ismert Bessenyei szól itt, aki tudja, hogy „nagyon is alkalmatlan a földön, föld nélkül élni” (XVII. 125.); a „Kedves édes idők, szép tavaszi napok Szerelmek, játékok, vidám multságok” korai tüntének panaszkodó énekes (A *Holmit* záró, *Az ifjúság hanyatlása* c. költemény), aki itáliai útjának egyik állomására (Veneri XIII. 92—95.) visszaemlékezve azt vallja, hogy a „néma Természetnek tsupa tekintetétől meg szerelmesedve” még a fákat is ölelni támadt kedve a sejtelmes végýakat éb-resztő, leírásában fragonard-i színeket mutató táj láttán. Nagyon távol esik innen Orczy óvatos, bezárkózó, „mezei” rokokó világa —, az ottani morálhoz képest szinte eszeveszetten vad, mondhatni „erkölcstelen” ünneplést csap az érzéseknek.² A boldogság új, a hagyományos bölcsesség gátjait átszakító igénye lázít itt: ez tagadhatja meg vele a „Jelki ember” ideált, amely — kinek inkább, mint neki? — „nevetség”-nek tetszik.

Bessenyei erkölcsi világának e lázongás azonban csak egyik (bár szerintünk alapvető) jellemvonása: az „édes Természet” rajongó tisztelőjének jellegzetes megnyilatkozásaival párhuzamosan ugyanis hasonló erővel egy másik tendencia is érvényesül A *Holmi* töprengő esszéiben. Ez pedig a Természethez, az érzésekhez való viszonynak egy, az iméntivel éppen ellentétes irányba mutató változata. Beleszűrődik ez már abba a vitába, amelyet az „*Anglus Jung*”-gal, az *Éjtszakák* Európa-szerte ismert és kedvelt szerzőjével folytat —, jóllehet a szóban forgó kérdés a lényegét illetően ugyanaz, mint Epiktétosz vagy Marcus Aurelius esetében volt. Lefordítja a 19. „Éjtszakát”, amelyet ő a „jó erköltsről” szóló elmélkedésnek nevez (XLIII. 341—365.), s amelyben Young a sztoikusok elveivel oly sok rokonvonást őrző „bölcs” arcképét rajzolja meg. „A bölts férfi gyönyörűségeit és boldogságát önnön erköltsébe határozza leginkább s így, mivel nagy erköltséit mindenkor magába viseli, azokon építet boldogságát is magán látatik viselni” — így hangzik értelmező kommentárjának az angol szerző eszméit összefoglaló mondata. A fordítás szövege közé iktatott, polemikus versében is felbukkan a természet jogait védő sztereotip gondolat („Nem kell természetünk fojtani egészen”) —, a következő, kommentáló és vitatkozó részben (XLIV. 365—370.) írja le azonban azt a „nagy és ellene áthatatlan ellen vetést”, amelyre Young válasza Bessenyei számára egyáltalán nem megnyugtató, de amelyben már más is van, mint a lehetetlen, erőltetett lelki-ember koncepció szimpla tagadása. Az ellenvetés így szól: „Nem vagyunk é mindnyájan a Természetnek rabságában?”

S itt érezhetjük meg a Bessenyei-féle természetfogalom kétségkívül egyidejű (igazolja az együttes megjelenés is), de másik értelmezéséhez az átvezetést: míg az imént idézett vitákban a természet hatalmas, nem lekezelhető, de mindamellott rokonszenves, „édes” erő volt, addig itt ebből csak hatalmassága marad meg —, az irányába tanúsított érzelem színezetébe pedig belecsúszik valami idegeskedő, disszonáns momentum. A másutt örömek forrásaként, emberi normalitás mércéjeként tisztelt fogalom emitt fogva tartja az embert, hatalma kényszer,

² A magyar nemzetnek szokásairól . . . (Magyar Irodalmi Ritkaságok, 62.) című s a „becsületes censura” által betiltott tanulmányához írott Tudósítás-ában pl. a természet igenlése a szó szoros értelmében is egyet jelent egyfajta, a hagyományos erkölccsel indulatosan szembe-szegülő „erkölcstelenség” elfogadásával. Így ír: „. . . Mennyit papolnak, parancsolnak az ellen, hogy ne kívánd a másét, ne egyél, igyál sokat, ne szerelmeskedj más leányával, feleségével, ne cifrázd magad, ne óhajts magadnak gazdagságot, áldjad azt, aki bánt, mégis csak kereskedünk, eszünk-iszunk, szerelmeskedünk, veszekedünk, pompázunk mind papostul együtt. *Igazság a természet s tévelygés a többi.*” — Nyilvánvalóan a pillanat diktálta az indulatos ki-szólást, de felettébb tanulságos a fogalom jelentése, használata szempontjából.

rabságot jelent számunkra. S hogy Younggal a polémia hangja tisztelettudóbb, óvatosabb, hogy a nyilvánvaló ellenézés dacára — hiszen lényegében ő is meg akarja „érzékenységétől fosztani” az emberi természetet —, nem is jut eszébe nevetség-ről beszélni, annak nem csupán az az oka, hogy az egész mű korszerű s izlésének is jobban megfelelő (tanul is belőle „preromantikus” fordulatokat), hanem mindenekelőtt az, hogy a Természettel szemben gyanakvóbb Bessenyeit látjuk, akinek így szükségképpen megváltozik a viszonya a „lelki ember”-hez, a „bölts”-höz is. A Természetet máshogy értékeli Bessenyei arca villan fel előttünk s ezt az arcot nem csupán gyanakvónak, de félelemtől eltorzultnak is látjuk.

A sztoikusokkal azért folyik pennacsata, mert meg akarják fosztani az emberi természetet érzékenységétől, az emberből ki akarják irtani az érzést, gyengességgé, bűnné akarják átminősíteni, ha valaki örömmel fogadja a Természet hatalmas és „édes” erejét. Az érzéketlen, csupa meggondolásból, fegyvelemből, és lemondásból álló „Világ tudó” így abszurdá válik Bessenyei előtt —, de a másik pillanatban a Természet félelmetes erő lesz, s ugyanilyen abszurdá válik előtte a hatalmának engedő ember is. „Érzékenység” szerint mindannyian egyformák vagyunk, egyformán uralkodnak rajtunk ösztöneink —, ezek alapján semmi nem különbözteti meg pl. a felnőttet és érzései, kívánásai után vakon szaladó gyermeket, minden minősítő érték eltűnik innen nézve az erkölcsi világból. „Ítéld már meg végre — kényszeríti példái után türelmetlenül olvasóját a tanulság levonására (*Emberi öröm, nagyság nyugalom* XXII. 186—196.) —, hogy e Világon indulat, érzékenység szerint, minden ember gyermek, és csak okoskodással, gondolkozással nagy. . .” A lélek „csak kísérője, segítője és nézője a testi szükségeknek, hogy azok-legalább renddel, mértékletesen elégtessenek meg. Ha ezt el követi, bölts és leg nagyobb szolgálattát teszi, de hány ember van e Világon, ki minden indulatlyában, kívánságaiban mértékletes szokott lenni?” Így tör elő — hasonlóan nagy erővel — újra meg újra az újból és újból megtagadott, sztoikus fogantatású ideál: látszólag ugyanazt tartja eszménynek, amit Marcus Aureliusnál és Epiktétosznál megtagadott, s amellyel Young esetében kompromisszumot próbált kötni. Íme, egészen „tisztá” alakjában lép elénk: „Egy léleknek nagysága s emberi méltósága, abban áll csak, ha belső részeit titkolván, az ábrázaton tsendességet, vidámságot színel, mert hid el, hogy különben a testi érzékenységeknek szükségei, munkái a lelkieket meg győzik annyibul hogy akarmely részről essen testiséged fájdalomba vagy sebbe, lelkedet is sérti. Innen származik, hogy az ember csak okoskodással szokot nagy lenni, de érzéseibe mindenkor ostoba, együgyű, makats, nyughatatlan, tsufos természetű, alacsony, álhatatlan, nevetséges, gyenge, magának is alkalmatlan állat marad. . .”

Az ily módon elénk állított, a test vonzásainak ellenálló, a lélek „intaktságát” megőrző filozófus képe formálisan nem különbözik attól az eszménytől, amelyet a Bessenyei által megtagadott szerzők nyújtanak —, nagy, mondhatni korszakos fordulatot jelentő különbség van azonban abban, amit Bessenyei és vitapartnerai számára jelent ez az ideál. Amott ez a fajta magatartás a *boldogság* alapfeltétele, a bölcs harmonikus, elégedett életviteléhez a lemondáson, az érzések kikapcsolásán (illetve alapos körülhatárolásán) át vezet csak út; emitt, Bessenyeinél pedig nagyságról, *méltóságról* vall, ha a filozófus „belső részeit titkolván, tsendességet, vidámságot színel”. Ő itt a boldogságról való lemondást vállalja a nagyság érdekében, míg azok szerint azért kell a világ bizonyos dolgairól lemondanunk, vágyainkat okosan irányítanunk, hogy boldogok lehessünk. S ezért is polemizál ő olyan erőteljes kitételekkel: ellenfelei, illetve hallgatóságos ellenfelei, — lebecsülván a természet erejét — minimális emberi programként idézik azt a példát, amelyet ő a szó igazi értelmében eszményként fog fel. Hiszen olyan hatalmas az érzés, a természet ereje! *A Holmi* egyik megindítóan szép és Bessenyeire annyira jellemző fejezetében (*Emberi szív* V. 36—48.) éppen erről panaszkodik a filozófus: „. . . úgy hanyattatom érzéseimtől, mintha semmiképpen sem tudnám, hogy mindennemű világi dolgaim hasonlatlanságok és hivalkodó árnyékok. . .”

Egyrészt a „néma Természet tsupa tekintetétől” megszerelmesedő, az érzéseket ünneplő, a hagyományos, *immár* közhelyes morált, a „bölts” hitel nélküli példáját megtagadó

Bessenyeit láthatjuk —, másrészt pedig azt, aki méltósággal, *immár* a filozófus fájdalmas lemondásával igyekszik elkülöníteni magát az érzései után szaladó „gyermek” s általában a többi, hétköznapi ember „alatsónságától.” A második alkotói periódus e lényeges folyamata, az eszménykeresés folyvást megújuló, permanens kalandja így menthetetlenül antinómiához vezet el —, hiszen vonzalmi éppen ellentétes irányúak, egymás ellen munkálnak. A „filozófus” ideálja — mert az érzések tisztelőjeként, a hagyományos morál tagadójaként kell gyakran ránéznie — nagyon könnyen összeolvad az eltaszított „bölc” képével, s vele együtt omlik szét; az „érzékenység” Rousseau-t idéző eszménye pedig — mert azt a többi emberrel szemben minősítő „méltóság” igénye felől is nézi — a lebecsült gyermekkel lesz azonos és ellenszenves színezetű. Az alakított eszmények, éppen azért, mert igényei számára egyoldalúak — hiszen vagy a méltóság vagy az „érzékenység” kielégítésére alkalmatlanok — így paradox módon kettős arcot öltenek: ideál jellegük mellé odatársulhat az egyoldalúság miatt fenyegető s minduntalan ellökött túlzásuk is —, a filozófus a megtagadott bölcsbe, a természet tisztelője és elfogadója pedig az utált gyermek képébe tűnik át.

S így állandó mozgásnak, nyugtalanságnak, folyvást ismétlődő vonzalom-váltásoknak vagyunk tanúi, amelyek ritmusában szemünk nem tud sem rendszert, sem pedig véglegesnek tetsző nyugvópontot találni —, Mefisztó, az egyoldalúság ördöge itt is hiába kínálja pillanatait. A Természet édességét érezve feledi a méltóságot, hogy azután olyan heroikus erőfeszítéssel tartsa távol magát az „alatsónság”-tól —, hogy a „Kövesd humoroddal a Természetet” parancsra, amelyet a „mord” bölc példája ellen hangoztat, visszatérjen a Természet bennünk dolgozó erején uralkodó okosság ünnepléséhez. Életelvei, tanácsai is híven tükrözik e tragikus feszültséget. Hiszen A *Holmi XXXVII.* részében (310—311), elítéli „ama” tudóst: „... Hiába önt bele a Természet jó alkalmatosságba kedvet, mert ő meg fojtja azt magába... hidj nekem, fordítsd hasznodra az életet mikor lehet — a mély elmélkedésbe kevés vigasság van...” De nem ő hangoztatja e másutt (XXII. 187.) igen határozottan s az iménti jótanáccsal éppen ellenkező irányba szaladva, hogy „... Azt a sok mérget, melly *életünket* lassan lassan *fogyasztja*, mind önnön *gyönyörűségeink* kedves virágjain szedegetjük magunkhoz...”³ S ez utóbbi gondolattal ugyan szerves összefüggésben van az a belátás, hogy „... El hidd nekem, hogy az emberek nem a valóságos boldogabb dolgokért fáradnak it a földön, hanem tsak a nagyobbakért, a fényesebbekért... Hány ember áldozza fel tellyes nyugodalmát, s lehető földi boldogságát, tsupán tsak azért, hogy fényeskedhessen” (188.) —, de mennyire szemben áll e bölc meggondolással a XVII. Rész (*Emberi érdem, szabadság, rabság* 199—125.) lényege. „... Mihent az emberi Természet, vagy az ember nagy dolgokban magáért nem munkálkodhatik: tsak mindig másért, alatsónnyá lész, él ostobául, s meg telik ravaszszággal, tsalárdsággal... A rabnak nem lehet ditsőségre való vágyódása... Nem lehet gazdagságra való vágyódása...” Hiszen: „... mi vitte a Rómaiakat? Úgy é a magok hasznának, dicsőségének keresése és kívánása.” Azaz: olyan vágyak tesznek nagygyá, amelyet a másik gondolatmenetben alaposan lebecsült olvasói előtt! — Csak néhány szembeötölő példát idéztünk, de a folytatás is megerősítene a tanulságot: a filozófusnak és az érzés (a Természet) tisztelőjének csatájából nem kerül ki végleges győztes. Mert a Természet édességének érzője előtt a filozófus mint mord bölc mutatkozik s a filozófus előtt együgyű gyermekként az érzékeny ember, de mind a kettő őriz olyat (s végső soron a vonzások között ezért nem lehet a tanulmányok világában választani), amit a másik képtelen: okosságot, a méltóság fölényét —, illetve az „érzékenységet”, a boldogságra való jog tudatát, az édes Természet hívó s el nem hallgatható szavát.

³ A szavakat azért húztuk alá, hogy szembeötölővé válják az elrejtett (de személyessé is alakított) Orczy-mondat: „A sok gyönyörűség fogyasztja élteket, ... Lásd: Szegény parasztnéhez beszéd. 1765. Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. Posenban, 1787. 232.

E vázlatosan követett viaskodás problematikájának megjelenésére kell felfigyelnünk *A Holmi* esszéivel sejthetőleg párhuzamosan született vígjátékaiban is.⁴ *A Filozofus* és a *Lais* vagy az *erkölcsi makacs* ebből a szempontból is izgalmas, s annál is inkább, mert társadalmi környezetben láthatjuk azokat az erősen személyes ihletettséggel „öntükröző” hősokeket, akik szintén az érzés és a fegyelem fantomjaival küszködnek. Két főszereplője, Parménió és Lais egy vonatkozásban ugyanis feltétlenül közös jellemvonással rendelkezik: mindketten — Bessenyei szótára szerint — „okos” emberek, azaz, érzéseiket fegyelmezni tudó, illetve akaró, túltudatos lények, akik vagy gyanakodva, vagy pedig állandó gondolati készültséggel figyelik a természet bennük munkáló erejét, s készek a rögtöni visszavonulásra, mint Parménió, illetve — mint Lais — ki sem mozdulnak rezonőrőségük bástyái mögöl. A környezet azonban, amellyel a játékok során szembekerülnek, a világ, amelyben mozognak, igen nagymértékben különbözik egymástól —, s ebből az következik, hogy más színt, más minősítést kap a két ember fegyelmezettsége, lényeg szerint *azonos* viselkedése. Ily módon Bessenyei számára az elvont erkölcsi probléma bizonyos értelemben el is veszti absztrakt s ezért ellentmondásai köréből kibonthatatlan jellegét.

Laist, a „kis-asszony stoikus”-t — bár kétségtelen fölényvel nézett, de — ellenséges, idegen világ veszi körül, legalábbis így érzik a szereplők, különösen a hősnő. „... A világot, tudod, a szokás vezeti. / Amit ma felszentel, holnap kineveti, / Össze vissza forog kívánságai-
val...” — így szól „belépő”-jének egyik lényeges mondata. (I. 1.) „... A világ felettünk / Ki terjedt hatalom és gyenge életünk. . . Ki nem nevezhetjük, mivel ránk se tekint / S örömet, keservet szívünkre vakon hint. . .” — ismétli meg a II. játék harmadik esetében. „... a világ mindent csak szokásnak veszen / S gyakran mint a kinek esze nincs, úgy teszen...” — az ilyenfajta ítéletek a játék egyik legállandóbb motívumát alkotják. Itt, ebben a környezetben, pontosabban: az ilyennek látott világban kell a fegyelmezett fölény, amelyet nem csak lehetővé, de biztonságossá is tesz Lais helyzete („van pénze, de szépséggel is bír / Az ilyen szűz, tudod, kérők után nem sír”) és mindenkinél magasabbrendű szellemi adottságai. S úgy látszik, hogy Bessenyei számára Lais alakja mindenekelőtt lehetőséget jelent, hogy végigélje az „okosság” örömet, amely éppen az ellenséges, közömbös, kiismerhetetlen világgal szembeni fölényben van —, a vígjáték könnyed légkörében annak a tragikusnak látott „nagy ember”-nek magatartását öltheti — derűsebb változatban — magára, amelyet *A Holmijában* a „kotnyeles”-sel állít szembe.

„Az ilyen embereket . . . soha tökéletesen ki nem tanulhatják . . . Azt az egyet mindenfelé megtudják, hogy nagy lelke van, de annak határát, tüzélyát s legérzékenyebb dolgokról való bizonyos értelmekeket, nehéz ismerni, vagy bizonyosan egy részre határozni...”
(*A Holmi*, XIX. 134.)

„... a ki mindent ki monnd, csak magát gátolja.
A leányságnak is vannak ugrásai,
Titkos örvényei s rejtek állásai,
Minden okosnak van eltitkolt értelme...”
(*Lais*, II. 4.)

Lais az „okosság”-nak, a természetet gyanakvóan néző filozófus-ideálnak egyik megtestesítője —, csak hogy ezzel Bessenyei olyan feltételeket teremtett, hogy többé már nem tudja megfelelő esztétikai-műfaji mederben tartani művét. Hiszen abból, hogy oly kedvező helyzet-

⁴ Már itt meg kell említenünk néhány olyan mozzanatot, amelyek a fiatal Bessenyei és az 1810-es évek nagy alkotói közötti párhuzamos vonásokra figyelmeztetnek. A „belső részeit” titkoló filozófus magatartása pl. Berzsenyi — Horváth János által kifejtett — „lelki valóságá”-ra emlékeztet bennünket, hiszen őrá is jellemző „... a bölcsen vállalt fájdalom, melyet ama külszínért [ti. a klasszikus harmónia látszatáért, a férfias „méltóságért”] váltságul fizet.” Vö. HORVÁTH JÁNOS: Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Berzsenyi Dániel. Tanulmányok. Bp. 1956. 144. — A szóban forgó problematika (e vázlatban ugyan nem érintett) ismeretelméleti oldala pedig a kanti racionalizmus átmeneti birtokbavételéért küzdő Kölcsy

ben lévő hőseivel együtt éli e magatartás örömét, egy *ilyen* azonosulásból az is következik, hogy ő, illetve filozófus én-je lép minduntalan a leányalak helyébe: a hőс egységét a vígjátékon *belül* hiába keressük —, azt azon kívül, alkotója lelkében tudjuk megtalálni csupán. A kisasszonyt természetes érzései — Kukulini és Hippodon ellenében — már a játék kezdetén Pelosishoz vonzzák, de Bessenyei számára ez kevés: az érzés, az eredendően is józan vonzalom fölé odaerőszakolja még a megdondolás nem különösebben illő, tulajdonképpen felesleges filozófusi ornátusát; a választást józan meditációval kell végkép hitelesíteni. Laisnak kötelező az okosság, mert veszély fenyegeti — amely azonban az adott helyzetben felettébb elvont, „elvi” veszélynek érződik: „A tűz (ti. a szerelem) elenyészik s ez lesz állandóság.”

Jellemző is a játék hangvételére, hogy itt a *Természet* kiszámíthatatlan, ellenséges fogalom —, a kedvenc, aki korán, már a második játék negyedik esetében megkapja a biztatást, Pelosis, úgy vall szerelmet („Ösztön és természet *hatalmában nincsen* / Ennek lántza között ülünk mint Bilintsen”), hogy imádoztját csak pillanatnyi érzései felől biztosítja. S ez a kitétel, amely természetesen meglehető diplomáciai balfogás egy „gazdag lány”-nak udvarló „szegény legény” részéről, pontosan úgy hat, mintha közben az általunk korábbinak vélt Bessenyei mű, a *Természet* rendje egyik fejezetének summája járna a fejében: „Az érzésnek, történeteknek, léleknek szabadsága okozzák, hogy az ember önnön *hatalmában nincsen* és magáról önnön javát és gyönyörűségeit kivéven semmiben másnak állandóságot nem ígérhet s nem fogadhat. . .” A természettel szemben éppen ellenséges viszonyban lévő Bessenyei sűg itt szereplője fölébe, aki nagyon híven ismételi. Tényleg, honnan tudja ő, hogy mindig Laisban fogja megelni gyönyörűségét? Dehát éppen ebben nem biztos Lais sem, viszont okos és látja: ahhoz, hogy boldog asszony lehessen, nem elég egy férfi szerelmét megnyerni —, biztosítania kell a maga számára az *egész* férfit; nem csupán szerelmi vágyát, de egyéb érzéseit, ösztöneit is rabul kell ejteni. Kukulini végtelenen kulturálatlan (meg is verné asszonyát) s ráadásul — gazdag, Hippodon bár rokonszenves, de elég hatalmas ahhoz, hogy ha a „tűz elenyészik”, unt feleségét vidéki kastélyába dugja. Lényegében ezért — józan érzéseit okossággal tetézve, amely így menthetetlenül okoskodás — választja Pelosist: mintegy „megveszi” az érdemdús, művelt fiatalembert, aki szegény s így ő, a gazdag nem lesz mellette kiszolgáltatott.

Lais alakját alkotójának a természettől-világtól féltő, fegyelem- és okosság-tisztelő hangulata túlterheli, de a „makacs” kisasszony éppen ezért nagyon világosan példázza a tanulságot: legyünk nagyon óvatosak érzéseinkkel szemben, legyünk fegyelmezettek, ne adjuk oda magunkat a pillanatnak. Hősnőjét közömbös-ellenséges világ veszi körül —, viszont mennyire más az a környezet, amelyben Lais bátyját (hiszen vérszerintibb vele a kapcsolat, mint Angylikával), Parméniót láthatjuk. Egy képzelt, a bécsi „Théâtre Français” színészei által annyit játszott század eleji „comédie”-k klímája után képzelt szalonélet melege, amelyet Bessenyei

töprengéseiből anticipál —, annak egyik, 1809 őszén lejegyzett s igen fontos lépést jelentő gondolata kísértetiesen rímel a három évtizeddel korábban meditáló filozófus „Egy professorhoz” intézett, s nyilvánvalóan a dogmatikus Ész-szel tiszteletlenkedő kérdésfelvetésével.

Kölcsey:

„S ha az *érzések* az ésszel, a tapasztalás az *okoskodással* ellenkezni látszanak, vagy valóban ellenkeznek (mellyet megmutatni nem volna nehéz), *mellyiket kell a kettő közül inkább követni?*”

Bessenyei:

[Lock, Volfius] „...el nem végezhetik a természetben, hogy *érettől* vonattatik-e az *okoskodás* mindenkor, vagy szüntelen okoskodás vezérli az érzést; és hogy ezek között *hatalmát melyik gyakorolja jobban* s többször a másik felett.”

Kölcsey gondolatát idézi SZAUDEK JÓZSEF: Kölcsey, Kant és a görög filozófia c. tanulmányában. A romantika útján. Bp. 1961. 172. —, a Bessenyei idézet helye: Egy professorhoz. Bessenyei György Társasága. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 53.) 38.

haza, Magyarországra álmodik át: fanyar-fájdalmas előszava, de Pontyi figurája („igaz magyar”) is erre vall. E darab légkörét Bessenyei kellemesnek, otthonosnak érzi — bensőséges örömmel rendez be a színpadot. A kritikai vonatkozásokban, a bírálóat hangjaiban sem azt kell lényegesnek éreznünk, hogy realitásokra vonatkoznak, sokkal inkább azt, hogy általuk olyan írói magatartásnak bukkan fel vágyképe, amelyet annyira szívesen képviselne a magyarokról író filozófus: csiszolgatni, egy olyan világot, ahol nagy vonalakban minden rendben van. S hogyan érezhetne ő rendben lévőnek mindent, amikor a hazai ég alatt a század kifinomult francia szalonéletének mását láthatja, olyan életet, ahol pl. Pontyi — *különc*, ellentétben a tényleges valósággal, ahol vad és agresszív s egyáltalán nem Pontyiszerű Pontyik tömege dühíthette. Szeretné, ha *csak* azt kritizálhatná, amit kritizál —, így a vígjáték bíráló-szatirikus tendenciájának tárgyai valahogy vágyképeknek is mutatkoznak. Parmenió, Pontyi és a fiatalok egymás jellemének, intellektusának tökéletlenségeit köszörlögetik —, ez a társadalom mintegy „öntisztító” folyamatban van. S Bessenyei rokonszenve egyformán árad mindenkire, még Pontyira is, pedig műveletlensége miatt ő a legsúlyosabban vétkes: józan emberi érzései, természetessége jónéhányszor mégis Parmenió mellé emelik. A fiatalok vidám társaságát is jóleső mosollyal nézi, teljes joggal fedezi fel a róluk rajzolt kép mögött Szauder József⁵ a Magyar Néző ismeretes gondolatát: a módi és az erkölcs nincsenek ellentétben egymással. Ugyanakkor viszont nem felhő nélküli a roppant műveltségű, a társaságból emberileg is magasán kiemelkedő Parmenió láttatása sem, magányos, rokonszenves alakja nem nélkülöz bizonyos „mord”-ságot, fegyelmeltsége mintha *A Holmiban* kritikával emlegetett tudós élet-idegenségét idézné.

De nem erről van szó: eszményként állítja őt elének alkotója, csak — olyan világot fest köréje, amely nem csupán kiemeli a filozófus szép emberi jellemvonásait, hanem az ironia szeretetteljes, de mosolyt ébresztő sugárzását is bocsátja karakterére. A filozófus eszményi alakja olyan helyzetben van, hogy értékes tulajdonságai közül egy, nevezetesen a fegyelem, lényegében feleslegessé válik. A mosolyban, amellyel őt játékbeli útjának bizonyos pillanataiban kíséri, nincs kritika, hanem — s ezt igen fontosnak kell tartanunk — mintegy a feloldozás megkönnyebbülése; hőse körül azért látjuk a derű fényeit, mert ő későn veszi észre azt, amit a néző már korábban felfedezhetett: itt nem kell félni az érzésektől (az „alatlanság”-tól), hiszen nem az a világ veszi körül, mint Laist. A természet ereje itt nem ellenséges hatalom, Eresztra szalonjában az érzés magasztaltatik fel! Tömegével halljuk a játék során elhangzó kitételeket, amelyekben a Természetet imádják, az érzést ünneplik, sőt (s ez nagyon árulkodó) ökonómiátlan, a cselekmény szempontjából felesleges, a szerkezetet megterhelő, külön párbeszédet iktat be Bessenyei csupán azért, hogy valamelyik fiatal párnak meghallgathassuk a „dicső természet”-ről, az érzés, a szerelem csodálatos hatalmáról szóló áradozását.

A Természet hatalma óriási, de itt nem csupán hatalmas, hanem rokonszenves erő: boldogságra invitáló kellemes rabság. S Parmenió is boldog akár lenni (és *itt* lehet is) —, Bessenyei könnyed mozdulattal még azokat a filozófusi- „szakmai” gondokat is félretolja útjából, amelyek pedig éppen az ő legszemélyesebb gondjai is. Hőstét, mikor bejelenti a világ megismerését célzó erőfeszítéseinek csődjét, az izgatja, hogy „szeretne szeretni” s tétélei közül is éppen az marad meg igazán biztosan korábról („a filozófia nincs természet ellen”), amelynek mindössze elvi jelentősége lehetett az „ízetlen, bűzetlen, komor állat” számára —, hogy Angyelika vaskos jellemzését idézzük a szerelem előtti Parmenióra. A végső szó pedig Angyelikáé, aki kísérteties pontossággal éppen abba a problémába szúr, ott döfi meg; (illetve döfne meg, ha igazán jelen lenne) a filozófiába merült Bessenyeit, amelynek eldöntésére ő a legtöbb időt s energiát fordította s fogja még fordítani: „... Nagy bajuk van a világba az olyan embereknek, kik mindent akarnának tudni: *mitsoda a szív, mitsoda a lélek*. Egyik érez, mondják, a másik gondol. *Mi hát az érzés, s mi a gondolat?* Nem tudom. Akarmeddig okoskodnak

⁵ Útmutató megjegyzése: A magyar irodalom története III. Bp. 1965. 36.

is az emberek, utoljára minden dolog végén csak a jön ki: nem tudom. Ezért a nemtudomért nem szükség annyit fáradni s a betegségig okoskodni. . .” Közben a már fülíg szerelmes Parmenió Ticiussal elvonul, hogy kiderítse: „ha a természet bennünk szeret, mítsoda, veszedelem e vagy boldogság?” A diadalmas Angyelika idézett mondatai kísérik le őt a színről —, *A Holmibanak jórésze vonul vele. A közönség mosolyog s bizonyára mosolygott Bessenyei is, hiszen — emlékezünk — ő írta le vagy fogja hamarosan leírni: „. . . mihent egyet lépsz fére a Természet szokot utytyából magadtul, mindjárt neveltségé lészel. . .”*

Ne rójuk meg őt ezért: az irónia végső soron egy búskomoly, gondjait feladni mégsem tudó ember alakja köré von fényárnyjátékot — s benne éppen a megoldás egy lehetőségének megkönnyebbült tudomásulvétele csillog. A filozófus könyvei közül a „világba ment szeretni”, s olyan világot talált, ahol — lehet. A test és lélek viszonyán töprengő, s ennek folyamán egy modern, valóban felvilágosult, emberképet kialakító Bessenyei ezért — mondhatni: örömeben — felejtí el gyötrő problémáit. Már bizonyára érzi, hogy nem kizárólag a filozófia felől keresheti a megnyugvást, már talán tudja is, amit *A Holmiban* majd többször és kedvvel mond ki: „a tselekvéshez képest a gondolat tsak álom. . .” Mert hogy a játék világában ilyen nyugodtan érvényesülhet a minduntalan fékentartani kívánt „daimon”, az érzés, a természet máskor és más helyen oly félelmetes ereje, hogy az egyébkor annyira tisztelt, szinte az ember volttal egyjelentésűnek tartott fegyelem-méltóság igény alól itt egy bizonyos fajta boldog öniróniával felmenti magát, hogy egyik alapproblémáját („Mi hát az érzés s mi a gondolat?”) egy „csélcsap állat” által vonja a derű körébe —, mindennek van egy nélkülözhetetlen alapfeltétele, amely szinte tételeken át sugárzik felénk a darabból, meg is határozván az itteni világ leglényegesebb jellemzőjét. Ez pedig elsősorban a vigjáték világában „dúló” szerelmek jellegében érhető tetten, annak a szenvedélynek minőségében, amely egymáshoz kapcsolja az itteni fiatalokat. Az „érdem”-be, az „erkölcs”-be szeretnek itt bele előbb, a „leverettetés”, az érzés néha szégyenkezve bevallott diadala már a másik morális kiválósága előtt következik be: a természet annyira hatalmasnak látott és érzett erejét igen kiváló erkölcsi tulajdonságok — mondhatjuk így — szabadítják el. Mielőtt eláradna hát a roppant erejű szenvedély, már lényegében kordába is van fogva, kulturált világban járunk, ahol az érzés vadállatja nyugodtan szabadon engedhető: egy láthatatlan Le Nôtre kert kiszabott, erős sövényekkel kerített útjain futkoshat csupán.

A mi filozófusunk fájdalma azonban éppen az, hogy „Parmenió nem lehetek, hogy magamra találjak” —, ez a világ, a „gyermek” és a „bölcs”, az öröm és méltóság — s lépünk egy kicsit előbbre — a szabadság és rend antinómiáját feloldó világ nem létezik. A kulcsot azonban — úgy látszik — megtalálta hozzá: *a kultúrát.*

Биро Ференц

«ПРИРОДА» И «ФИЛОСОФ»

Статья служит новой точкой зрения к интерпретации Дьёрдя Бешеней, выдающейся личности в венгерской литературе в эпохе просвещения. Указывает на то отношение полное напряженности, которое связывает с «легальной» того века моралью сохраняющей неостойческие тенденции и указывает на то, что источник напряжения в венгерской реляции является совсем новым понятием откликающимся на основные тезисы сенсуалистической этики столетия, в мышлении появление «Природа». Антиномии произведений эссе под названием «Вещь» (1779) отражаются и в комедиях (*Философ, Лаис или моральный упрямец*), написанных во второй половине 1770 годах, и создав идеал поведения «философа», дает понять (не о решения а) о возможности развязки антиномии в образе желания одного культурного общества. А это ведёт к созданию программных очерков эпохального значения (*Венгерство, Благочестивое намерение*).

BATSÁNYI DER KAMPF-JA*

Néhány évvel ezelőtt szakkörökben általános feltűnést keltett, hogy Zsindely Endre a schaffhauseni levéltárban Johann Georg Müller ottani iskolaigazgató iratainak rendezése közben ráakadt Batsányi János mindeddig lappangó németnyelvű kötetére, a *Der Kampf*-ra. Az íróra és a mű terjedelmére való tekintettel a felfedező nem sokkal később megbízást kapott, hogy a kritikai Batsányi-kiadás negyedik köteteként rendezze sajtó alá a szöveget. A feladattal tavaly el is készült. Most éppen lektornál levő kézírata az eredeti textuson kívül bőséges jegyzetanyagot tartalmaz, egy önálló függelék pedig a magyar költő és a tübingai kiadó, Cotta levelezését teszi hozzáférhetővé. Zsindely Endre a vonatkozó akadémiai szabályoknak megfelelően a filológiai, szövegtörténeti és a nélkülözhetetlen biográfiai problémák tisztázásán túl nem megy; a kötetnek előszava sincsen, ami némi eligazítást adhatna a mű irodalmi és eszmetörténeti vonatkozásairól.

Az újonnan felfedezett Batsányi-mű új kiadása elől hiányzó előszó pótlása céljából vállalkoztam a mai előadásra. Minthogy egy terjedelmes és fontos műről van szó, melyet Batsányi életének egyik sorsdöntő fordulópontján írt, óvakodnom kellett attól, hogy elébe vágjak a kiadás megjelenése után esedékes érdemi kutatásoknak, s méltatását a legfontosabbnak látszó kérdésekre korlátoztam. Elsősorban a mű helyének megközelítő kijelölésére gondolkodom Batsányi életpályáján és költészetében; a mű jelentőségét a politikai eszmék magyarországi történetének szempontjából már inkább csak szóba hozom, mert ez a téma huzamosabb elmélyedést, főként pedig olyan szakismereteket kíván meg, amilyenekkel irodalomtörténész nem rendelkezik szükségszerűen.

Egy *Der Kampf* c. Batsányi-műről eddig is tudtunk. Herder berlini iratai alapján Thienemann Tivadar még 1914-ben megírta, hogy a Bécsben élő magyar költő akkori legbensőbb barátjával, a történész Johannes von Müllerrel 1803-ban nagyterjedelmű lírai költemény hosszú részletét küldte el Weimarba Herderhez, hogy a nagyrabecsült német író közölje le folyóiratában, az *Adrastea*-ban. Batsányi szigorúan kikötötte, hogy verse névtelenül jelenjék meg. Mikor Müller Weimarba érkezett, Herder már nem élt. A jóbarát nem tehetett egyebet, mint hogy a Mester fiának adta át a kéziratot, aki aztán le is nyomatta *Der Kampf* címen az *Adrastea* utolsó kötetében. Ebből adta ki Thienemann útmutatása alapján Pukánszky Béla, s az itteni szöveggel kellett megelégednünk nekünk is Batsányi kritikai kiadásának sajtó alá rendezésekor, mert jobb, teljesebb szöveget nem tudtunk előkeríteni. Az ismert részletre vonatkozó tudásunkat is csak azzal bővíthettük, hogy a verset a költőnek 1799–1801 között kellett megírnia, a folyóirat egy példányát ő maga hozta be Magyarországra, és 1804-ben Debrecenben megmutatta névtelenül kiadott művét Csokonainak.

Biztos volt pedig, hogy ugyancsak *Der Kampf* címmel léteznie kell egy önálló Batsányi-kötetnek. Kazinczy 1811-ben olvasta: pontosan megadja a lapszámot, és esküdni merne rá, hogy Batsányi írta, mert tulajdon szavai szerint „szörnyű dagály és homály” az egész. Mi

* A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. január 26-i vitaelőadásán tartott előadás. (Szerk.)

annak idején kerestették a Kazinczy kezében megfordult *Der Kampf*-ot a német nyelvterület nagy közkönyvtáraiban, de eredménytelenül; most bizonyosodott be, hogy nincs meg egyikben sem, s a kiadástörténet beható ismerete alapján is mindössze két példányt sikerült Zsindelynek találnia, egyet Johann Georg Müller hagyatékában, akinek a költő maga küldte meg, egy másikat a Cotta cég archivumában.

Első olvasásra megállapítható, hogy a könyvalakban megjelent *Der Kampf* német olvasók számára írott bonapartista politikai röpirat. Az első megtárgyalandó probléma tehát nyilvánvalóan az lesz, hogyan kell érteni Batsányi bonapartizmusát.

Mikor a könyv 1810-ben Tübingában megjelent, a benne kifejtett bonapartizmus, nevezetesen az az erőteljesen hangsúlyozott terv, hogy Európát francia szupremácia alatt, a Napóleon által alapított alkotmányos monarchiák rendszerével kell újjászervezni, Németországban bukott politikai törekvésnek számított. Bonaparte háborúira a német nép a nacionalizmus életerős, új korszakot nyitó lendületével válaszolt, történetében a XIX. század elejének másfél évtizede a hősi küzdelem korszaka. Azt hiszem, hogy ha Batsányi valóban németként érzett és gondolkodott volna, nem ír bonapartista röpiratot. Gondoljunk arra, milyen élesen szemben állt a jozefinizmus egyes nemzetietlennek tartott intézkedéseivel 1790 előtt, noha II. József reformjainak más vonatkozásairól s magáról a császárról elismeréssel nyilatkozott. Szerintem egészen bizonyos, hogy a német közönségnek író Batsányi magyar bonapartista volt és mint ilyen, egészen más elbírálás alá esik, mintha a megfelelő német irányzat híve lett volna.

A berlini állami opera mellett nemrég restaurálták az 1813–15-ös Napóleon elleni háború tábornokainak, Scharnhorstnak, Blüchernek, Gneisenauinak szobrait, a jénai egyetem aulájában a nemzeti kegyelet érzésével mutogatják az idegennek a francia hadsereg ellen vonuló diákok képét. Nálunk József nádor nem azért kapott szobrot, mert az utolsó nemesi inszurrekció parancsnoka volt, és Kisfaludy Sándor alakját egy vonalnyiival sem emeli, hogy személyesen és tollával szolgálta az ügyet. Ami a németeknél polgári és nemzeti mozgalom, hősi felszabadító háború, nálunk a hun-szkíta nemesség utolsó látványos katonai cécója, amely csak kudarccal végződhetett; csúfos felsülés, amin még a nemzeti létet palladiumként védő rendeknek is el kellett gondolkozniuk.

Az idegen betolakodó elleni harc egymással ellentétes kimenetelét, s azt, hogy a tudomány és a nemzeti köztudat kétféleképpen ítéli meg a francia háborúkat, a német és a magyar viszonyok közötti fejlődéskülönbség magyarázza. Ott már polgári és nemzeti erők vonultak csatába, itt még a feudális nemesség uralkodott, és a rendi alkotmány megszüntetését célzó egyetlen komoly kísérlet résztvevői a Martinovics-per után a vérpadra vagy börtönbe kerültek. Az a könyv, ami a fejlődésben egy lépéssel előttünk járó Németországban méltán feledésre ítéltetett, a visszamaradottabb Magyarország viszonyai között a polgári haladásért rettenthetetlenül harcoló politikus-költő eddig ismeretlen elgondolásainak értékes dokumentuma. Aligha lehet ugyanis tagadni, hogy egy magyar bonapartista állam néhány évi fennállás alatt is óriási feladatokat végezhetett volna el; feltehető, hogy Batsányi véleménye szerint nagyjából azt, amit az 1790-es évek radikális reformerei terveztek, de gyakorlatilag még elkezdni sem tudtak.

Annak, hogy Magyarország bonapartista állammá alakulhasson át, a Habsburg monarchia teljes széthullása volt az előfeltétele. Batsányi erről nem beszél, de ha már a korábban ismert anyag alapján fel lehetett vetni a lehetőséget, hogy 1808-ban az osztrák birodalom felbomlására spekulált, a *Der Kampf* megismerése után ezt már elég valószínűnek fogadhatjuk el. Pillanatnyilag semmi közelebbi támpontot nem tudok, de egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a császárvárosban 1800 körül Batsányi és barátja, Johannes von Müller mellett vagy körülöttük, velük kapcsolatban bonapartista csoport létezett német, magyar, délszláv, esetleg cseh résztvevőkkel. Néhány nyom, utalás a magyar költő körül eddig sem zárta ki a lehetőséget, — hivatkozhatom pl. magyar verseinek 1808-ban tervezett kiadására; — most azt gondolom,

hogy megfelelő utánjárással sok fontos adatot megtudhatunk még, amelyek a bécsi és párizsi évek biográfiájának homályát a legfontosabb oldalon világítják be.

A *Der Kampf* alapján a magyar bonapartizmus minden további aggályoskodás nélkül beemelhető a XVIII–XIX. század fordulójának számottevő politikai koncepciói közé. Helye valahol a jakobinizmus és a XIX. század egyik legfontosabb politikai ideológiája, a liberalizmus között lesz, sőt történeti viszonyaink közt, a szerző személye és tartalmi rokonság révén, éppen a *Der Kampf* teremt világos ideológiatörténeti kapcsolatot a kettő között. Batsányi német röpirata talán nem az első mű, de mindenesetre a legelső közlő, amelyben magyar ember — ha idegen nyelven is — a reformkori szóhasználathoz hasonló értelemben írta le a liberális jelzőt. Egy alkalommal az új európai államrendszerről szólva liberális eszmékről beszélt, amelyek a durva egoizmussal úgy állnak szemben, mint a fény a sötétséggel; később liberális férfiakról, kiknek a világosságtól irtózó kormányzattal kell megmérkőzniök. Az utóbbi hely különösen azért figyelemre méltó, mert burkolt célzásnak érthető a magyar kormányrendszer és az egykori jakobinusok végzetes szembekerülésére.

A magyar bonapartizmus egész történetének feldolgozása nem irodalomtörténeti feladat, és ideológiatörténeti szakképzettség kellene ahhoz is, hogy a *Der Kampf*-ot elhelyezzük a magyar liberalizmus korszakában amúgy sem feldolgozott történetében. Foglalkoznunk kell azonban azzal a kérdéssel, hogyan lett Batsányi bonapartista, mit jelent ez politikus-költői pályájának egészében, és vizsgálunk kell, hogyan illeszthető be ismert magyar nyelvű művei közé a németül írott nagy költemény. — Ami az előzményeket illeti, jól tudjuk, hogy a költő az istenség, az erkölcsi világot és a történelmet irányító törvény, a társadalmi haladás és a forradalom égetően időszerű kérdéseivel valamint a költői hivatás nemzeti vonatkozásaival az 1790-es évek első felében, a nagy francia forradalom eseményeit szemlélve, főleg Herder kalauzolásával számolt le, és kerek, világos világképet alkotott magának. Minden kétséget kizáróan tanúskodnak erről fogsága előtt írott versei és a Martinovics-per idején fogalmazott *Apológiája*, melyben elég részletesen és rendszeresen fejti ki eszméit. Az egységes világkép szilárdsága 1795–96-ban, a meghurcoltatás, a fogság és a világpolitika újabb fordulatainak hatására megrendült, az alkotórészek közötti kapcsolat megszakadt, s a költő jövőre függesztett szeme előtt a megvalósítandó gyakorlati feladat elhomályosult. A *Der Kampf* ebből a szempontból nem más, mint költői beszámoló a nagy válság leküzdéséről, melynek végén a mindennél fontosabb elvont humánus megvalósítása előtt új lehetőség jelenik meg, Napóleon meggyőződéses támogatása.

A költemény az 1795–96-ban már kialakított frazeológiának megfelelően az erény és az igazság győzelméért küzdő emberről szól. A harc az egész emberi nem történeti küzdelmét példázza; a végül kivívott, s az egyéni létnek értelmet adó hit az emberiség boldog jövőjébe vetett bizakodással azonos. Az egyén és az emberi nem a humanitás eszményében forr össze, mely itt a német klasszika hatására sokkal jelentősebb helyet foglal el, mint a korábbi eszmelkedésekben. A nemes ideál megvalósulása a költő szerint egyedül az embertől függ, harcába semmiféle földöntúli hatalom nem szólhat bele; a ténylegesen létezőnek vett istenség a vas-következetességgel érvényesülő történeti és morális törvények megtestesítője, őrzője, s ebben a minőségben nem tehet mást, mint hogy a reá tekintő küzdőben rendíthetetlenül erősíti a végső győzelembe vetett hitet.

Az egyetemes humanitás-eszmény előtérbe kerülésével együtt szélesedik a politikai perspektíva: míg korábban túlnyomórészt a nemzeti költő problémáiról volt szó, s az ütközet voltaképpen Bécs és Pest között folyt, most a monarchia és Magyarország ügyei egész Európa új rendjének keretében tisztázódnak. Ha a magyar szem tévesen ítélte is meg a császárváros és Párizs között elterülő német táj eseményeinek hullámzását, Bécsből mindenesetre messzebbre láthatott, mint Kassáról. Más kérdés, hogy valószínűleg éppen a Habsburgok központjának légköre torzította el az arányokat, és nem engedte felismerni neki a Napóleonnal szembeni német ellenállásban az új vonásokat. A *Der Kampf* függeléke kétségtelenül a német–római

birodalom végérvényes felbomlása után a Habsburg tartományokon kívüli németiség számára íródott. A jószándékú patriótáknak tett szemrehányás azonban, hogy ti. a középkori állam széthullásán siránkoznak, és a németiség pusztulásától tartanak, inkább a monarchiabeli német alattvalókat illetheti, mint a birodalmi németeket. Ezeknél — az ismert súlyos teher-tételekkel — végül is megindult a polgári nemzetállam kialakulása, azoknál — a Habsburg-ház presztízse, a bürokrácia, a hadsereg, az egész állam társadalmi és gazdasági elmaradottsága, egyebek között a magyar rendek Napóleon-ellenes állásfoglalása — még megmentették az uralkodócsaládot a bukástól.

Az új koncepció fő rendszerező elve ugyanúgy Herder történefilozófiája, mint a korábinak. Nyugodtan elküldhette tehát Batsányi Weimarba, s nem látszik indokolatlannak az a kívánsága sem, hogy a részlet Herder előszavával jelenjék meg. Hogy ezen túl aztán a Bécs és Weimar között közvetítő Johannes von Müller szellemének mennyi része van benne, nehéz eldönteni, de valószínűleg elég sok. Csak példaként emlékeztetek rá, hogy *Mantua* c. versében Batsányi erősen támaszkodik Müller hasonló című, ugyancsak a vár feladásával foglalkozó röpiratára. A feltételezhető bécsi bonapartista kör történeti feldolgozása mellett a filológiai kutatásnak talán ezen a területen lenne most a legtöbb tennivalója.

Egészen speciális politika-történeti felderítést tenne kívánatosnak annak a kérdésnek tisztázása, hogy honnan, milyen összefüggésből került Batsányi elmékedésének középpontjába, s mennyire tekinthető eredetinek a „republikánus és konstitucionális monarchia” fogalma, röviden a köztársasági monarchizmus, ami — meg kell hagyni — első hallásra bizony elég különösen cseng. A költő korábbi műveit és a *Der Kampf* tendenciáját figyelembe véve arra lehet gondolni, hogy talán a nagy forradalom első szakaszának, esetleg a francia vagy német bonapartizmushoz publicisztikájából, melyet néhány idézetből kivehetően meglehetősen ismernie kellett Batsányinak. A közelebbi magyarázat a magyar író szempontjából azért lenne különösen fontos, mert a demokrata-eszmény megvalósulásaként bemutatott monarchia republikánus volta szerkezetileg is fontos helyre került a függelékben. Már a kiindulás úgy szól, hogy a vers egyik ötsoros passzusa szerint a kunyhó fia uralkodó, országának támasza és talpköve, a királyok szolgasorsra született alattvalója világpolgárrá lehet, s Batsányi szerint az idézett helyből az a következtetés vonható le, hogy a vers írója „hajlíthatatlan demokrata”; hátrább arról olvasunk, hogy a Napóleon vezetése alatt megvalósítandó új világrend olyan állapotokat biztosít, amelyeket az említett „hajlíthatatlan demokrata” fenntartás nélkül helyeselhet. A források ismerete nélkül nehezen dönthető el, mekkora szerepet játszott a köztársasági monarchia és a rendíthetetlen demokrata szembesítésében az önigazolás szándéka, és mit mondtak el hasonló értelemben már előbb mások, akik republikánus múlttal a hátuk mögött csatlakoztak Bonapartéhoz.

Számos történeti, ideológiatörténeti és filológiai kérdés tisztázatlansága ellenére is elmondható azonban véleményem szerint, hogy a *Der Kampf* Batsányi 1796 és 1810 közötti másfél évtizedének főműve, s jelentősége a politikus-költői pályaképben az 1795 táján írt versekhez és *Apológiához* hasonlítható. Az európai fejlődés megítélésében tévedett az író, mert túlságosan Magyarország és a Monarchia szempontjából szemlélte az eseményeket, de éppen ebben a vonatkozásban kell ismételtén hangsúlyozni, hogy akárcsak egy 5–10 évig fennálló bonapartista magyar állam a francia hegemonia által biztosított, viszonylag nyugodt külpolitikai légkörben, a polgári gondolkodású értelmiség támogatásával, II. József módjára felülről lefelé hatva érhetett volna el tartós eredményeket a rendiség megszüntetésében és a kívánatos nagy reform elindításában. A *Der Kampf*-ban kifejtett koncepció nemcsak alkotórészeiben hasonlítható, hanem a részletkérdések tisztázása után mérhető is lesz a költő 1795-ben vallott nézeteinek értékéhez, melyek akkor — mint ismeretes — börtönbe juttatták.

Az pedig már nem a hit, hanem a tények világába tartozik, hogy Batsányinak a XIX. század első évtizedében volt utoljára energiája világképének költői és publicisztikai átformálására. A második nagy bukás, a spielbergi fogság után, a csaknem teljes elszigeteléssel

járó linzi száműzetés éveiben már csak arra futotta erejéből, hogy költői vénájának elszikládása, irodalmi elveinek megmerevedése árán is konok makacssággal ragaszkodjék egyes alap gondolatokhoz, amiket éppen a *Der Kampf* harmadik részében fejtett ki először részletesen: a szellem ereje megtörhetetlen, az erénynek és az igazságnak végül győznie kell és a mai erőfeszítések eredményét a boldog utókor élvezni majd. Batsányi öregkori gondolkodásának és műveinek vizsgálatánál persze tekintetbe kell venni, hogy a Szent Szövetség korának Közép-Európája egy hajlíthatatlan demokratának nem adott sok okot a reménykedésre, és a hatvanas évei felé ballagó költő szellemének rugalmassága sem lehetett már a régi.

A *Der Kampf*-ban nyújtott költői teljesítmény elemzése azért kötelesség, mert a Várna és Mohács ciklussal, néhány teljes verssel, töredékkal, és az 1808-ból keltezett *Előszóval* a háttérben a Bécsben töltött másfél évtized főművéről van szó. Megközelítése azonban magyar irodalmi szempontból elég nehéz, hiszen németül, a német klasszika nyelvén és stílusában írta meg a költő. Kiindulni mégis abból lehetne, hogy Batsányi az egykorú magyar művekben és a *Der Kampf*-ban ugyanazon költészeti normák, ugyanazon stíluseszmeny jegyében dolgozott, sőt a kétféle nyelven írott művek a közös elvi alapon nyugvó poétika megismeréséhez tulajdonképpen segítséget nyújthatnak.

Két vagy több nyelven író szerzők a XVI. század óta szép számmal akadnak irodalmunkban. A jelenségnek története van, mely éppen a XIX. század első évtizedeiben zárul, Batsányi mellett többek között Kazinczyval és Verseghyvel. E történet még nincsen megírva, és nem tisztázott a különböző nyelven írott művek irodalmi összehasonlításának módszertana sem. Nem tehetek tehát egyebet, mint hogy a következőkben abban a reményben hívom fel a figyelmet Batsányi magyar nyelvű művei és a *Der Kampf* között néhány könnyen észrevehető összefüggésre, hogy megjegyzéseim a kidolgozandó methodológiával nem kerülnek ellentétbe.

Hasonló arányú kompozíció Batsányi életművében több nincsen; *A magyar költő idegen messze földön* c. poétai elmélkedés nem ér fel vele. A két szerkezet azonban határozottan rokon, mert — ha különböző rendeltetéssel is, — mindkettőben a Múza jelenik meg, és egyformán részekre, a részek szituációkra vagy énekekre oszlanak. A Múza szerepének tekintetében a *Déli György látása* c. vers még ennél is közelebb áll a némethez. Itt az ódához hasonlóan égből leszálló istennő beszélget a költővel, s mindkét kompozíció három képből áll. A példák alapján azt mondhatjuk, hogy Batsányinál a költői elmélkedés előadásának egyik ismételt felhasznált eszköze a Múzsával folytatott párbeszéd, s ez a *Der Kampf*-ban fordul elő először. Nyilván az a célja vele, hogy eseményiséssel élénkítse gondolatainak elmondását; minthogy azonban elmélkedésnek alárendelt, nem valóságos cselekményről van szó, a fiktív történet a lehető leg-egyszerűbb, mindössze három mozzanattól áll.

A költői elmélkedés elmondásának másik módját a magyar művek között *A rab és a madár*, valamint *A szenvedő* képviseli. Történet itt nincsen, az elröppenő madárka egyedül a gondolatok szenvedélyes csapongását festi alá. A felhevült lelkiállapotot tükröző versek végén inkább ellankadás következik be, mint megnyugvás. Ennek az extázisnak felelnek meg a szabad jambusok, melyeket a kufsteini elégiák után a *Der Kampf* első részének szituációiban a teljes összeomlás, a gonoszság felülkerekedésének szaggatott, az egyes helyzeteket szorosan össze sem kapcsoló előadására használt fel Batsányi. A *Der Kampf* első részének költői előképe tehát a magyar versekben található meg.

A német mű második részét alkotó alkaioszi ódára különösen nehéz teher nehezedik, mert ez kapcsolja össze a szertelen indulatokat ábrázoló első részt az oktató jellegű harmadikkal, ebben van az említett lírai cselekmény. Joggal felvethető ma is, amit állítólag Csokonai mondott róla, hogy ti. egy ekkora óda „nem bírhat egyenlő tűzzel”. Azt hiszem azonban, hogy az óda-műfajt itt nem a Horatiusból levont deákos értelemben kell venni, vagyis nem közéleti, ünneplő ódáról van szó, hanem személyes töprengést tartalmazóról, ahol a befejezés semmit nem old fel, hiszen a Múza könnyes szemmel távozik a végén a búa merült költő mellől. Az a gyanúm, hogy a német Ódát a műfaj egyik típusának kell venni, amely akkoriban

a deákos változat mellett élhetett. A német versnek Batsányi gyakorlatában én a Kufsteinben írott *Tűnődésben* látom az előfutárát, s ezzel szemben „deákosnak” ítélem a *Batthyány Alajoshoz* címzett töredéket; ismét más változatnak gondolom a *Majthényi Barta keservét*, amelyet a befejező sorok a XIX. század elejének nagy nemesi-nemzeti ódáihoz közelítenek: „Feltámad Árpád népe! Bízunk A magyarok kegyes istenében.” A német Ódánál figyelembe kell majd persze venni, hogy a *Der Kampf* szerkezetébe illeszkedik be.

A kompozícióval kapcsolatban az ötös jambusok kivételével a versformák kérdését már érintettem. Ötös jambusok a költő magyar nyelvű műveiben nem fordulnak elő. Úgy gondolom azonban, hogy a párosrímű szakozatlan 12-es a megfelelőjük, amit a *Déli György látásában* használt Batsányi, később pedig, — éppen nem szerencsésen — négyes rímeléssel próbált visszaadni. Aligha követi azonban el a hibát, ha megmarad az eleven irodalmi életben és a nyelvközösségben, mert az egyhangúan zakatoló vers a XIX. század húszas-harmincas éveiben egyáltalán nem váltotta ki azt a hatást, amit a költő elérni akart vele. Eszménye ugyanis a fenségesen emelkedett, de végig simán, zökkenők nélkül haladó stílus volt, amely ebben az időben még ritkán egyszerűen „dagály és homály” nála, mint a másfajta ritmusra érzékeny Kazinczy mondta. A stíluseszmény megvalósításának egyik legfőbb eszköze versben és prózában egyaránt a nagyterjedelmű, minden ízében gondosan kiegyensúlyozott körmondat. Magyarra fordítása ma sem éppen könnyű, mert a klasszicista mondatkonstrukció korántsem tartozik olyan elevenen irodalmi hagyományaink közé, mint a későbbi, a romantikus.

Figyelemre méltó, hogy a német szöveg szókészlete jóval gazdagabb és távolabb áll a köznapi beszédétől, mint a magyar művéké. A költői gyakorlat odakinn egész sereg „poétikus” szót tett általánosan elfogadottá, az irodalomban közkeletűvé, amik sem a magyar költő, sem német kollégáinak megítélése szerint nem látszottak feltűnőnek, hivatkozónak, harmóniát zavaróknak. Ismeretes, hogy Batsányi a magyar szókészletet gazdagítani hivatott új szavakat kerülte, mert használatuktól a nyelvi forma és a tartalom egyensúlyát féltette; Kazinczy és a nyelvújítás hívei nem, és nekik lett igazuk. Az új vívmányoktól való elvszerű elzárkózás — és persze az is, hogy a magyar nyelvközösségen kívül élt, — okozza aztán, hogy a száműzött költő késői versei nyelvileg általában színtelenek, ahogy Toldy mondta a Kritikai Lapokban: „a beszédben . . . nincs erő, nincs láng, az csupa mindennapi szavak árja”.

A költői nyelv elszürkülésének idején billent meg Batsányi prózájának a *Der Kampf* és az 1808-ban írt *Előszó* idején még kifogástalannak mondható egyensúlya. A nagyméretű periódusokat ekkor még a gondolat feszítő ereje viszi előre, s csak ritkán bővülnek a felesleges körülményeskedés miatt; utóbb, Linzben sincsen baj a mondatok alakiságával, de a méretüknek megfelelő tartalom híján unalmas, üres locsogással folynak tovább, melyet csak helyelkőzzel szakít meg egy-egy ritmikába már be sem épített indulatos kifakadás.

Nyilvánvaló, hogy az újonnan felfedezett Batsányi-mű érdemi elemzése csak az új kiadás megjelenése után indulhat majd meg, de annyi talán már első ismertetése után elfogadható, hogy a könyv a politikus-költő pályafutásának igen fontos, az 1795-öshöz több vonatkozásban hasonlítható újabb csúcspontját jelzi. A költő bonapartizmusa Magyarország és a Monarchia viszonyaiból magyarázható: Batsányi a Habsburg-birodalom felbomlására számított, s azt remélte, hogy a függetlenné vált magyar államban Napóleon védelme alatt megindulhat a polgári átalakulás. Nem lehet vitás, hogy a *Der Kampf*ot bécsi korszakának főműveként kell számontartani. Mint írói alkotás szoros kapcsolatban áll a magyar nyelvű művekkel. Az a hanyatlás, ami, talán az egyetlen *Magyar lantos* kivételével linzi munkásságában kétségteletlenül megállapítható, még csak nyomokban, lehetőségként van jelen, a teljes szét hullás az elszigeteltség, a politikai reménytelenség éveiben következik el. A *Der Kampf* fontos dokumentum, amely megérdemli, hogy a részletek lehetőleg teljes tisztázása céljából még alaposan foglalkozzunk vele.

*

Szaunder József hozzászólása: a *Der Kampf* a lelki válság leküzdésének olyan terméke, mely az *ott* és *akkor* vallott politikai eszméi és egyéb, ellentmondó princípiumai miatt azonnali kudarcba fulladt. Magyar bonapartistaként propagálni a napóleoni „köztársasági alkotmányú monarchiát” a Napóleon ellen feltámadt németeknek, s egy ilyen könyvtől sikert, hírt, írói nevének szabadabb tételét várni Batsányi tragikus illúziója volt. — Félreértés elkerülése kedvéért hangsúlyozandó, hogy hozzászólás nem a csábító politikai eszmetörténeti leegyszerűsítés „módszeré”-vel közeledik a kivételes rendű és rangú *művészi* kompozícióhoz, hanem élmények, esztétikai forma, politikai eszme és korstílus együttes vizsgálatát kíséri meg. Sem a mű nagy értékéből nem von le semmit az a tény, hogy a *viaskodás* erői, ellentmondó energiái úgy töltik el feszültséggel formáját, hogy sejtetik: az *ebből* kiinduló aktivitás, politikai propaganda kudarcot kell hogy valljon; sem Batsányi bonapartizmusa nem veszít nagy történeti-eszmei jelentőségéből, ha a *Der Kampf* mélyen tragikus vereséget, illúziók és valóság közti fájó összeköttetést jelent Batsányi pályáján.

A *Der Kampf*-ban *egyén* és *emberi nem* viaskodik — egymással is (meghasonlásuk a kiindulás, csak áhított egységük a befejezés); a *költő* küzd *génuszával* és a *Műzával* (s kétséges, hogy lesz-e még harmonikus találkozás köztük); a *sötétség* és a *jény* tusája teszi élesebbé a kontrasztokat (s e harcban szinte metafizikussá nő az illuminista tájékozódás egykori szimbólumkészlete), és mindez ellenkező hangulatú szimbólumok stílusosan konkrét összefogója, rendezője a lírai költemény első részében a *Vándor*-alak (aki a mozgást, a bolyongást, a labirintust, a tévedezést éli és jelenti), második részében a *Márványszobor-torzó* (mely a mozdulatlanságot, a kihűlt-rideg magányt, az elvégeztetettséget, a rommá válás kietlenségét szimbolizálja).

A *történeti stílus*, melyben ezek a kontrasztok (mint oly kortársai is, mint pl. Kölcsey) még összerendezhetők, ill. formát teremtenek, a franciás felvilágosult klasszikát felváltó, azzal keveredő neoklasszicizmus, melynek Shaftesburytól Schillerig vezető útjához simul egy magyar ösvény is. Batsányi versének stílusverete jól látható pl. a következetes képszerkezetben (a *Vándor* preromantikus alakja, nem véletlenül, a *Génusz*hoz, az ekkor már szubjektív, megváltó ill. újjászülő, megmentő erőhöz eseng, míg az *Óda* — a 2. rész — márványszobortorzóhoz hasonló *Poeta*-ja a világon kívüli, felüli, objektív-allegorikus *Műzával* vált szót, bár a szoborpóz siri ridegségét átfűti a költő szenvedése). Ha *izléstörténetileg egységes* képbe kívánóknak illeszteni e kettősséget, találobb hasonlatot mint amilyet a XVIII. század első felében kialakuló, Angliában otthonos neoklasszicizmus nyújt, alig kívánhatunk: az angolkert homályában, labirintusában a tévelygő *Vándor* antikizáló romokhoz, márványtorzókhoz érkezik. A *Vándor-Szituációk* (ez Batsányi szava!) és a *Márványszobortorzó* egymásutánjában ez a nyugtalanító, küzdelmes, romantika felé mutató neoklasszicizmus ismerhető fel.

A *stílus* összefüggésben van azzal is, hogy ideál és való éppen így ütközik össze egymással, az ideál elérhetetlen marad, tulajdonképp illúzió. Ami megint nem azt jelenti, hogy a bonapartizmus illúzió, hanem azt, hogy a Batsányi által hirdetett „köztársasági alkotmányú monarchia”, és az ezzel kapcsolatban Napóleonhoz fűzött váradalmak a reformizmus illúziói, különösen 1810-ben és Németországban.

Maga az is jelzi Batsányi belső bizonytalanságát, hogy némiképp erőlteti a röpirat egyes fordulataiban a *Látó* költő szerepét. Zavaróbb az, hogy a köztársasági monarchizmus elvét Kant híres filozofikus tervezetéből, a *Zum ewigen Frieden*-ből (1795) vette át. Kantra, mint a *respublica* fogalmának meghatározójára, név szerint is céloz Batsányi, de eddig nem néztek utána annak, mi is a forrása e republikánizmusnak. Az *örök békéből* kiderül, hogy — mivel Kant és nyomán Batsányi is republikánusan a képviselői elvet érti, a végrehajthatatlannak a törvényhozótól való elkülönítését stb. — a *köztársasági* szó Batsányinál éppenséggel nem a francia forradalom *demokrácia*-ját jelenti. — Kant nyomán a republikánust (ami *forma regiminis*) összeegyezteti a fejedelmi uralommal (ami viszont a *Beherrschung* formája, *forma imperii*), Kant tanítja ugyanis (Első definitív cikk ... *Az örök béke*, ford. Babits M. Bp. 1918.

31–37.), hogy a fejedelmi uralom, nemesi uralom és népuralom közül (melyek az *imperium* formái) a népuralom találkozik leginkább azzal a *forma regiminis*-szel, melyet despotizmusnak nevezünk; a republikanizmus viszont (ez a másik *forma regiminis*) legalább lehetőség szerint megfér a másik két *forma imperii*-vel, vagyis a nemesi uralommal és a fejedelmivel (itt hozza fel Kant II. Frigyes példáját, melyet így vesz át, hozzátéve II. Józsefét, Batsányi, s ír le 18. sz. Jegyzetébe). Végül Kant így foglalja össze idevágó mondanivalóját: „Minél kisebb az államhatalom személyzete, az uralkodók száma, s minél nagyobb ellenben a képviseleti erő, annál jobban felel meg az állam alkotmánya a republikanizmus lehetőségeinek, s annál inkább remélheti, hogy lassú reformok által végre ahhoz emelkedik”. Itt van elméleti gyökere Batsányi oly furcsán hangzó köztársasági alkotmányú monarchizmusának. Ott is, ahol Batsányi ezt írja: „az arisztokratikus kormányzatok kevésbé tűrik előjogaik bírálatát, mint az egyes, nem ritkán sokkal nemesebb gondolkodású és jótékony kényúr, vagy maga az erőlelkű hatalmas és önálló zsarnok egy korlátlan monarchiában”, Kantnak ilyen megállapítását látszik visszahangozni: „A despotizmus pedig még valamennyi formája közt a legelviselhetőbb egyetlen embernek főhatalma alatt.”

Kutatások híján csak félve kockáztatható meg az a gyanú, hogy a költemény 3. részében (főleg az Ifjúhoz szólóban) az allegorikus-szimbólikus terminusok mögött (pl. Auch sind der Freunde viel . . . ti. der Tugend Ihrem Dienst geweiht . . . zerstreut jetzt durch der Stürme Wut . . . ihres Gangs Erhabnes Ziel nicht jedes Auge sieht . . . Bund der Edlen . . .) esetleg szabadkőművesi vagy forradalmi eredetű titkos társaságokkal fennálló kapcsolatok húzódnak meg (philalethek, philadelphik).

Ilyen gondolataiban látni Batsányi nagy kritikai indulatú, az emberiség haladását akaró könyvének valóban nagylelkű illúzióit — az elvek összeegyeztethetlensége vagy talán összecsiszolatlansága, meg az ellenük dolgozó idő kudarccá tették a nagy vállalkozást, s e kudarc alapjai benne vannak a könyvben magában. Ám ettől függetlenül előkelő helye van a magyar bonapartizmus és liberalizmus történetében. A Besse Jánossal és a Meléndez Valdes-szel kapcsolatos kutatás (bonapartisták, akikkel együtt dolgozott) fog még újat hozni, s nem érdektelen tudni, hogy a fiatal Kölcsey és Kállay reformizmusa a Batsányiéval rokon eredetű, már ami nevezetes olvasmányait illeti. Az akkor kudarcra ítélt könyv eszmei (nemcsak esztétikai) maradandóságát mutatja, hogy a benne felfogott gondolatok Magyarországon és fiatalabbak körében meg fognak újulni.

Benda Kálmán hozzászólása: Tarnai tanulmányának csak egy kérdésével kívánok foglalkozni, azzal, amelyet ő Batsányi bonapartizmusának nevez. Másként szólva azt kívánom megvizsgálni, vajon egyedül állt-e Batsányi kortársai között azzal az elképzelésével, hogy Magyarország függetlenségét és demokratikus átalakulását a császártól várta.

A történeti művek alapján az a benyomásunk támadhat, hogy Magyarország lakossága, és különösen a nemesség, egy emberként szemben állt a franciákkal és ellenséget látott Napóleonnal. Egyes adatok azonban ennek bizonyos fokig ellene mondanak.

Nemrégiben jelent meg Kecskeméti Károly kiadásában a Napóleon-kori francia diplomaták magyarországi jelentéseinek gyűjteménye. Ezek a jelentések 1802-től kezdve a magyarországi elégedetlenség növekedéséről számolnak be és hangsúlyozzák, hogy a köznemesség Habsburgokkal szemben álló része Béccsel szemben szövetségest lát a franciákban. Ahogy Gérard Lacuée jelentette 1805-ben: Magyarországon való utazásom megerősített abban a meggyőződésben, hogy ha egy francia hadsereg az országba behatolna és egy bölcs jellemű, nagytekintélyű tábornok kilátásba helyezné a független állam eszméjét, amelyik megtartaná a régi alkotmány általános formáit, s amelyekben a nemesség megőrizné nem is jogait, hanem kiváltságait, a magyarok tömegesen állnának zászlója alá . . . A forradalmi eszmék, amelyek Magyarországra is eljutottak erős függetlenségi érzést ébresztettek. Köztudott, hogy 1795-ben

egy összeesküvésük elbukott s vezetőik vérpadon pusztultak el. A kivégzettek emlékét azonban tisztelik, csak vigyázatlanságukat hibáztatják és csupán gyengeségük tudata gátolja őket.”

A francia megfigyelő igazát részben maga az uralkodó, Ferenc császár- király is igazolta, amikor 1798 áprilisában ezt írta József nádornak: „Könnyen lehet, hogy a franciák Magyarországon nagyobb megértést és több barátot találnak, mint többi országainkban.” 1797 tavaszán a megyék csak vonakodva ajánlották meg az újoncokat a franciák ellen, Zala megye pedig megtagadta a nemesi felkelést, mondván: „ha béút az ellenség, fogjunk véle kezét.” Pálffy Lipót gróf pedig, aki egyike volt a legreakciósabb nagyuraknak, 1805-ben, amikor a francia hadak Bécsen át Magyarország felé nyomultak, mint a pozsonyi vár parancsnoka Davoust marsallhoz írt leveleiben azt sejtette, hogy az ellenzéki magyar politika a semlegességen túlmenően is hajlandó kapcsolatot létesíteni a franciákkal. 1809-ben bizonyos Kállay György szabolcsi és Tóth János temesi nemesek folytatnak propagandát Napóleon mellett, és a tárgyalásokban az idősebb Wesselényi Miklós is résztvett.

Francia barátok azonban mindenek előtt a részben nemesi, részben polgári értelmiségiek, demokraták voltak, akik a függetlenségen túlmenően a társadalmi reformokat is Napóleontól várták. 1798 áprilisában arra a hírre, hogy a francia csapatok elfoglalták Rómát és elűzték a pápát, Nagyszombatban röpcédulát közzé tesznek, mely az említett eseményekre hivatkozva úgy véli, ideje volna nálunk is a francia példát követni. Ugyanebben az időben ismeretlen kezek Vácott a templomajtóra szögeznek ki felhívást, s ez „Éljen a magyar respublica, legyen örökké szabadság és egység!” köszöntéssel az 1795-ben kivégzettek megbosszulására szólítja fel olvasóit. Kassán, a pápai meg a sárospataki kollégiumban a diákok titkos társaságokat alapítanak, s miközben francia forradalmi dalokat énekelnek, egymást „republikánus atyámfiai” névvel köszöntik és így búcsúznak: „Éljen a szabadság! Tegyük magunkat szabadokká!” Horvát István naplója tanúsága szerint, az 1800-as évek elején a franciáktól várta, hogy az országot megszabadítsák Ausztria reakciós uralmától, s még az öreg Virág Benedek is Napóleon és hadai felé vetette reménykedő tekintetét. Egy zempléni orvos pedig társaságban állítólag így nyilatkozott: „Vajha jönne a Francia, ki a magyarok Megváltója, Krisztusa lesz.”

A Napóleon 1809-es kiáltványára adott válasz, az utolsó nemesi felkelés, persze arra figyelmeztet, hogy ne értékeljük túl se a patrióta, se a demokratikus mozgalmak nagyságát. Ugyanakkor azonban azt se feledjük, hogy az ország rendőri terror alatt élt s az emberek óvakodtak Napóleonba vetett reményüknek hangot adni.

Mégis akadtak olyanok, akik a titkos bizakodáson túlmenve, konkrét lépéseket is tettek és Napóleonhoz fordultak. Az egyik, akit névszerint ismerünk, emigráns volt: Besse János. Besse az 1790-es években, mint fiatal nemes alárendelt megbízásokat végzett a porosz udvarral kapcsolatot kereső nemesi mozgalomban, ezért 1791-ben tanácsosabbnak látta, ha elhagyja az országot. Többéves hányódtatás után 1799-ben visszatért Magyarországra, 1800-ban azonban újra emigrált és Napóleon ágensei közé lépett. 1805–6-os jelentéseiben azt bizonygatja a császárnak, hogy Magyarországon, de a Monarchia többi részében is sokan szeretnének szabadulni Ferenc uralma és reakciós rendszere alól, s ezek Napóleonba vetik reménységüket. A császárnak — mondja Besse — kötelessége Magyarországon beavatkozni és a fejlődést helyes irányba terelni.

Ugyanezeket a gondolatokat idehaza nem kisebb ember fejezte ki, mint Berzeviczy Gergely, a közigazda. Batsányihoz hasonlóan ő sem volt forradalmár, a reformerekhez tartozott. 1795 után Szepes megyei birtokaira vonult vissza, de reformeszméi mellett kitartott. 1809-ben, Napóleon hadainak közeledésekor kidolgozta Magyarország új alkotmányának tervét és azt részletes okfejtéssel megküldte a francia császárnak. Napóleonhoz írt bevezetésében elmondja: abban bízunk, hogy hadai élén a császár valóra váltja az ország függetlenségét és alkotmányának reformját. Alkotmánytervének lényege, hogy a nemesség megőrzi különállását, de résztvesz a

közteherviselésben; a jobbágyok felszabadulnak a földesúri függés alól s földjük szabad birtokosává válnak; a tized és a kilenced megszűnik, az egyházi vagyont állami célokra foglalják le, a papok az államtól fizetést kapnak; az országgyűlés alsótábláján a parasztok képviselői is résztvesznek. A hatalmi ágakat a kormányzásban szétválasztják: a közigazgatás elkülönül a bíraskodástól. Létrejön az alkotmányos monarchia.

Berzeviczy okfejtése nem hagy kétséget aziránt, hogy az ország politikai átalakulását illetően és a Napóleonba vetett reménységet nézve álláspontja teljesen azonos volt Batsányival. Mindez pedig valószínűvé teszi, hogy a Napóleon személyébe vetett bizakodás a magyar demokraták fejlődésének egy szakaszában azonos tartalommal föllelhető itthon és az emigrációban. Igaza van tehát Tarnainak, amikor Batsányi *Der Kampf*-jának Napóleonba vetett reménységét a magyar politikai helyzetből fakadó szükségszerűségként fogja fel, s a röpirat felfogásában a hazai politikai gondolkodás fejlődésének egyik állomását látja. Nem lehetetlen, hogy az 1800-as évek elején Bécsben, Batsányi körül bonapartista kör is kialakult, de ezt ma még bizonyítani nem tudjuk. Valószínűsíti azonban, hogy ebben az időben nemcsak a magyarországi reformerek, hanem a cseh és délszláv demokraták is Napóleonba vetették reményüket.

Andor Tarnai

„DER KAMPF” von BATSÁNYI

Vor einigen Jahren entdeckte Endre Zsindely in Schaffhausen die bonapartistische Flugschrift „Der Kampf” (Tübingen 1810) von János Batsányi. Der Verfasser versucht den Ursprung und die historische Rolle des ungarischen Bonapartismus, den Platz der Flugschrift in Batsányis politischer und dichterischer Laufbahn zu bestimmen und sucht Beziehungen zwischen den deutschsprachigen und ungarischen Werken des Dichters.

A „HARMADIK NEMZEDÉK” FOGADTATÁSA

I.

1929 májusában *Jószág* címmel költői antológia jelent meg. Az előszó így szabott útírányt a benne szereplőknek: „Akik ebben a kötetben összeverődünk: különböző világnézetű, különböző korú, ismertebb és ismeretlenebb nevű emberek, akik emberek akartak maradni a háború utáni nyomorúságban és embertelenségben is, s akik úgy vélnek magyarságuk mellett is hitet tenni, ha azt, ami összehozta őket s amit könyvük címéül is választottak: *Jószág* dalolják és éneklük.” A címlapon így következtek a nevek: Vajda János, Forgács Antal, Radnóti Glatter Miklós, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda, Fekete Alfréd. Új nemzedék jelentkezett velük a magyar költészetben; nemzedékké szervezte őket a választott közös program s az évjáratok különbségét is kiegyenlítő azonos „költői” életkoruk.

A harmincas években folyamatosan bővültek e nemzedék sorai. Új és új fiatal költők jelentkeztek, s napvilágot láttak az első önálló kötetek is. Radnóti Miklós: *Pogány köszöntő*, 1930; Rónai Mihály András: *Első ének*, 1931; Kis Ferenc: *Így vagyunk együtt*, 1932; Rónay György: *Híd*, 1932; Képes Géza: *Márványba véslek*, 1933; Forgács Antal: *Fanyar idő*, 1933; Weöres Sándor: *Hideg van*, 1934; Hajnal Anna: *Ébredj fel bennem álom*, 1935; Takáts Gyula: *Kút*, 1935; Devecseri Gábor: *Mulatságos tenger*, 1936; Keszthelyi Zoltán: *Árkon, bokron át*, 1936; Jankovich Ferenc: *Barangoló*, 1937; Karinthy Gábor: *Étel és ital*, 1937; Mátyás Ferenc: *Szeretnék lenni*, 1937; Csorba Győző: *Mozdulatlanság*, 1938; Kálnoki László: *Árnyak kertje*, 1938; Zsigmond László: *Elszántan és szelíden*, 1938; Pásztor Béla: *Méregkostolók*, 1939; Bóka László: *Magyar Agapé*, 1940.

Szárnybontásuk időszakát hozzávetőleges pontossággal két évszám közé lehet szorítani: 1929–35. 1929-ben jelent meg a *Jószág*-antológia, 1935-ben pedig a második, az elsőnél átfogóbb gyűjtemény, *Korunk* címmel¹. A kötet válogatását Dénes Béla és Radnóti Miklós végezte, a bevezető tanulmányt pedig Fejtő Ferenc írta. A kötet nagy kritikai visszhangot váltott ki, ami új költői nemzedékről lévén szó, nem is volt meglepő. Meglepő volt azonban, hogy a különböző meggyőződésű és pártállású kritikusok feltűnő módon egyetértettek.

Szerb Antal² közvetlen elődeikkel; a „második nemzedékkel” hasonlította össze a fiatalok költészetét. „A harmincéves generáció költői — írta — férfit énekelnek, mint egykor Vergilius. Kiállásuk a bánatos, dacos, elkeseredett, de mindenképpen erőteljes férfiemberé. Irtóznak a dekadens lágyságtól, a sóhajtól és a könnyektől. Halkan maguk elé mormolnak vagy kiáltanak egy nagyot, vagy káromkodnak és fütyörésznek, legrosszabb esetben berregnek és dübörögnek, de nem sírnak és főképp nem dalolnak. Az új generáció költői nem férfit énekelnek, hanem lírai költőt. Nem röstelik költőnek nevezni magukat verseikben, nem röstelik már leírni a »dalolni« szót, és a póz, amelyben lefestik magukat sokkal kevésbé férfias.” Szerb

¹ *Korunk* — Tizenkét fiatal költő. Független Szemle kiadása, Bp. 1935. (Tartalmazta: Forgács Antal, Hobán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kis Ferenc, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Toldalaghy Pál, Vas István, Weöres Sándor és Zelk Zoltán verseit.)

² SZERB ANTAL: *Korunk* — Tizenkét fiatal költő. Válasz, 1935. 477–480.

Antal úgy látta, hogy a fiatal költők Babits és Kosztolányi korai korszakához térnek vissza, ahhoz „amikor még nekik virágoztak az Üllői úti fák”. Az az új, ami költészetükben megnyilvánul, voltaképpen szintén visszatérés, a „holdvilág rehabilitációja”, nem más preromantika.

A „póz” mögött, amit Szerb Antal leírt, a Korunk szerkesztésében, Korvin Sándor³ mélyebb magatartási rugókat és eszmei összetevőket keresve vitába szállt a válogatással is. „A hivatalos kiadó és a kontrázó költők közötti (Radnóti Miklós, K. Z.) azok közül toborozta apostolszámú kis csapatát. ~~szilveszter~~ az uralkodói irodalmi kegy mostanában kitüntet.” A válogatás elveit merőben szubjektívnek minősítette. Miért Jékely Zoltán, miért nem Vajkay Lajos vagy Morvay Gyula versei kerültek a kötetbe — kérdezte. Hiányolta az 1904-ben született Gereblyés Lászlót is, aki koránál és költői pályakezdésénél fogva inkább a második nemzedékhez tartozott. A kötetben szereplő tizenkét költőt két csoportba sorolta: az elsőbe a „szociális irányú líra, a negyedik rend” költői kerültek: Forgács Antal, Radnóti Miklós, Zek Zoltán és Vas István. A másodikba a „lázadó hajlamok nélküli” értelmiségiek: Habán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Rónai Mihály András, Toldalaghy Pál és Weöres Sándor. Két költő hiányzott e csoportosításból: Kis Ferenc és Sértő Kálmán. A munkásköltő Kis Ferencet azért tárgyalta külön, mert úgy vélte — és joggal — hogy művészetét nem mutatja be helyesen a válogatás. De ugyanezért különítette el Sértő Kálmánt is, akit „a pesti aszfalton kallódó senkijőszágának” nevezett, majd megállapította róla, hogy „csupa ki nem robbant energia”.

Érdemben csak az első csoporttal foglalkozott, majdhogynem árulással vádolva őket, mert „nem is olyan régen vérmes kedvvel ostromolták valahol a tömegek oldalán a jövőt, ma pedig ott serénykednek a polgári létforma immár szűk lehetőségei közt mozgó írótsáik mellett”. Ennek értelmében Radnótiról például kijelentette, hogy „óvatos duhaj; csak dinamikusabb s életvidámabb természet, semhogy elázzon a már-már divatos hangulatban. Mindenesetre sok nála az idill, a miniatűr, ami önmagában véve kedves, de jellemző, hogy ki mikor, miről ír s mikor hogyan válogatja magát”. Korvin Sándor kritikájában ez az értetlenséggel párosult türelmetlenség hitelét szegi a föl-fölvetett helyes észrevételeknek is. Pedig ő volt az egyetlen a korabeli bírálók közül, aki a csoport forradalmiságának követendő mércéjét a náluk idősebb József Attilában és Illyés Gyulában szabta meg.

Németh Andor⁴ az idősebb nemzedékek szerepét ellenkezőleg értékelte. „Az önkényes elszigetelődés, a magyar szellemiség »szigethangulata« tulajdonképpen az előző nemzedékek politikai szerepvállalásának s e szerepvállalás csődjének visszahatása. (Azok ették az egrest s az utódoknak vásott bele a foguk.) Az új költőnemzedék a diktatúra légkörében nőtt fel. Társadalmi kifakadásaik kollektív élményszótár híján papirosízűek; olvasmányaik szókincsével kénytelenek kifejezni azokat az indulatokat, amikre az eleven nyelv ma nem visszhangzik...” Az idősebb nemzedékek politikai szerepvállalásának csődjét abban látta — félremagyarázva a magyar szellemi baloldal egész szerepét — hogy „csak politikailag indokolt, minden más tekintetben elfogult egyoldalúságuk többnyire megtört a társadalom státusán s csak konzerválta, művészi magasságokba szublimálta a társadalmi ellentéteket. (Illyésnél: falu és város, úr és paraszt.)” Mindezzel nem mentegetni, csupán megmagyarázni kívánta a fiatal költők apolitikus magatartását. Költészetüket ő sem tartotta megnyugtatónak. „A formai felkészültség túlsúlya a tartalom felett, a gyanús játékos készség, mellyel csillogó varázssá szépítik valójában sötét élményeiket, nyugtalanító. A közösen bitorolt álomjáték lazán lebeg a történelmi valóság felett; hazának kicsi, eszménynek híg.”

A Nyugatban Kassák Lajos⁵ foglalkozott az új nemzedékkel. „Lehet, kissé különösen hangzik, hogy az idősebbek azért kötekednek a fiatalokkal, mert nem tartják őket elég fiataloknak, romboló kedvűeknek és kezdeményező akaratúaknak — de ha így van, bűn lenne róla

³ KORVIN SÁNDOR: A „harmadik nemzedék” költői. Kor 1935. 7—8. sz.

⁴ NÉMETH ANDOR: Versekről. Szép Szó, 1936. április.

⁵ KASSÁK LAJOS: ... És a legfiatalabb korosztály. Ny 1936. II. 91—101.

hallgatni.” Kassák az új költők magatartását és hangvételét Reviczkyéhez és Makai Emiléhez hasonlította, bennük jelölte meg elődjüket. Tagadta a fiatalok önvallomásainak hitelét, hogy ősüknek Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt és Babitsot tekintik. Elemezte azt a zárt formarendszert, amelyben költeményeik javarésze született. „A világháború előtt jött nemzedékkel szemben a fiatalok szeretik csiszoltságukat, formásságukat hangsúlyozni és nyilvánvaló, hogy az alkalmazkodás fogalmát összetévesztik az alakítás fogalmával. Az időmértékkel nem kötött, rímekkel össze nem csendülő sorokat egyszerűen kinevezik formátlanoknak, — az időmértékkel tagolt, rímekkel megtűzdelt sorokat pedig formásaknak, még akkor is, ha ezek a sorok minden külső formulák alkalmazása ellenére megmaradnak lapos prózának.” A versekben megjelenő külső formáltság esztétikumáról kijelentette, hogy „a mechanikus simasággal gördülő sorok nem szépek. De ami nem szép, az még nem feltétlenül csúnya. Az új költők versei ebben az értelemben határozottan nem csúnyák, vagyis esztétikailag szimpatikusak — megbocsájthatók. És nem kétséges, hogy ez a megbocsájthatóság teszi közölhetőkké az említett verseket úgy a legmodernebb folyóiratokban, mint a legkonzervatívabb napilapok vasárnapi képesmélékleteiben.”

Kassák nem azt kifogásolta a fiatalok verseiben, hogy politikailag nem forradalmiak, hanem azt, hogy túlzó formaigényük tartalmi igénytelenséggel párosul. Rossz jelnek tekintette azt is, hogy soraikban is felütötte fejét a „népies-nemzeti” irányzat. Ezért a hatásért az előtük járó nemzedéket tette felelőssé, hiszen ők kezdeményezték ezt az „elkanyarodást”, ők voltak azok, akik „a »dekadens intellektualizmus« reakciójaként a népies-nemzeti iránynak adtak hangot. S ez a forduló, ha egészen más értéket mutat is fel, elfogultság nélkül vonatkozásba hozható azzal a népies-nemzeti iránnyal, amely a 80–90-es évek kozmopolitáival és »dekadenseivel« fordult szembe. A mai legfiatalabbak már csak mintegy szédületben tovább haladnak az úton, ami kiszakadtan a városi életből valamiféle furcsa, stilizált természetlátáshoz vezette el őket”. Ezt a természetlátást tekintette e nemzedék harmadik problematikus jelenségének, a formátlanságot takaró formásság és a népies hatás mellett. Kassák nem a realizmust kérte számon a fiataloktól, hanem az életszerűséget és elevenséget, ami sajátja lehet akár a szürrealista ábrázolásnak is. „A fiatal költőknél tehát nem az a baj, hogy az általuk felidézett világ nem azonos a mi profán, anyagi világunkkal, hanem, hogy dimenziótlan és atmoszférátlan valami. Az ő kimondott tájuknak ugyanúgy nincs szélessége, ahogyan mélysége és magassága sincs, orrunk hegyével a horizontba ütközünk és érezzük, hogy a fák gyökérteleinek s hogy gombostűvel odatűzött művirágot viselnek a koronájukon, állatkáik nem csodálények, amilyeneknek a költő föl szeretné tünteni, a valóság formáiból elstilizált s valószínűleg apró hajszálrugókkal mozgatott szerkezetek, s mennél részletesebben vizsgálódunk, annál inkább látnunk kell, hogy ez a »különös« természet nem az álom valósága, csupán a naturalista szemlélet illuzionizmusa... Pamutból szárazott mező zöldül ezek alatt a búzák alatt, kenyérbéltől gyúrt báránykák legelésznek és egy fából készített pásztor is álldogál vagy heverészik a mezőben... Nyugalom mindenütt, elmosódó hangulat és sehol egy kiáltóbb szín vagy kiszögellő sarok.” Kassák mindezért, akárcsak Németh Andor, nem csupán a fiatalokat hibáztatta, E jelenségek, írta, a kor bélyegét is magukon viselik, az általános létbizonytalanság és a fullasztó szellemi légkör lenyomatát. Ennek következtében az élettelen és stilizáció nemcsak a lírában uralkodott el, hanem a képzőművészetben, a zenében és az építészetben is. Kassák eképpen, az új költőnemzedék kapcsán, elsőnek tett kísérletet arra, hogy az egész korabeli magyar művészeti életet fölmérje.

Az elemzés szűkebb körű igényével, de a kor általános irodalmi képéből indult ki Kelemen János⁶ is a Gondolat hasábjain. Hasonló kérdéseket fejtegetett, mint nyolc esztendővel korábban Halász Gábor a líra haláláról, a régi, biztosnak hitt költői világeképek összeomlásáról

⁶ KELEMEN JÁNOS: Verses kötetekről. Gondolat, 1936. jún. 318—322.

és egy új költészet születésének szükségességéről. Kelemen János ezt az új költészetet a második nemzedékben látta felnőni s Kassákkal ellentétben bizakodóan szemlélte a népi mozgalmat. Részletesebben foglalkozott azzal a — mint írta — „kitöréssel”, ahogy Marconnay Tibor, Szabó Lőrinc és Fodor József eljutott az új poézishez. Velük állította szembe a legfiatalabb költőket, akik rutinosaknak, ügyeseknek, kitűnő stílromantikusoknak, de mindenekelőtt óvatosaknak mutatkoztak. „Óvatosak — megelégszenek a lélek apró, felületes szenzációival s olykor egy-egy feladatversben róják le világnézeti »kötelmeiket«. Közös jellemzésük csupán egy sereg negatívum felhánytorgatása révén lenne lehetséges... Talán túlságosan sok művészi lehetőség áll a fiatal költők rendelkezésére, s ezért az adott lehetőségek határát nem haladják túl, a felfedezés izgalmait nem nyugtalanítják egyiküket sem. Nem látni azt az éles határvonalat, ami közvetlen elődjeiktől (Erdélyi, Illés, Szabó Lőrinc, József Attila) elválasztaná őket, ha csak nem a lendület hiánya az, ami a fiataloknál legszembeszökőbb...” A költő műve nemcsak irodalmi, hanem szociális tett is, erejét a kollektívumból meríti s visszahat a közösségre. A fiatal költők azonban — javarészt — csupán egy irodalmi folytonosság képviselői, akik önfeláldozóan csak azért írnak, hogy egy gazdagmultú műfaj látszatát fenntartsák.”

Halász Gábor,⁷ akárcsak Kelemen János, a második nemzedékhez mérve találta könynyűnek az új lírát. Azoknak céljuk volt a verssel, a „szociális együttérzés felzaklatott ösztöne” sugárzott át rajta, hangjuk nyersebben szólt, de nem a formára, hanem a hatásra figyeltek és tettekre akartak buzdítani. Velük szemben a fiatalok „csak befelé figyelnek; a visszhang fontos, nem a behullott hang és nem a jelenteni, ábrázolni, izgatni akaró szó, csak a zengés. Magukra vannak utalva, elemi indulataikra, feltörő érzéseikre, amiket — úgy érzik — senki sem élt át előttük ily ösztönösen és mégis önméltó tudatosan, ily szívdobogva és groteszk hányavetiséggel, mint ők, a játékosok és mártírok, táncos kedvűek és a halál eljegyzettjei. A költészet fejlődésének daykás, kerényis, reviczky szabadesapatai. Mert csapatban járnak és egyéniségüket nehezebb elkülöníteni mint az előttük nemzedékét”. Pedig nem a tehetségükkel, tudásukkal, formaérzékükkel van baj; „Bárhon ütjük fel versgyűjteményüket, hatása rögtönös, zsongító, mint bizonyos rossz parfümöké. Kicsit egyforma is, de meg nem unható. Rossz költő nincs is köztük, csak kisebb, nagyobb tehetség. Az elégia jobban sikerül nekik, mint a dal, a hosszabb költemény, mert alkalmas az érzelem dialektikájára, inkább mint a rövid, a fuvalaszó jobban, mint a néha még alibiszzerűen felharsanó trombitahang.” Költői magatartásuk lényegét így foglalta össze, a legvilágosabban a kortársi kritikában: „Nem lázadók, de nem is beletörődők; rosszul érzik magukat a világban, számkivetettek a társadalomban. De tudják, hogy a költő egyetlen méltó bosszúja a szép vers.”

Az általános körleírás után Halász Gábor elsőnek kísérte meg az új nemzedék rangsorolását. Néhány mondattal jellemezte a kötet fiatal költőit s a legjelentékenyebbnek Jékely Zoltánt minősítette. A Nyugat szerkesztői a cikk után csatolt kis megjegyzésben határolták el magukat ettől az értékkálától. „A szerkesztők nem tartják még elérkezettnek az időt arra, hogy a legfiatalabb magyar költőgenerációra nézve a kritikus rangsorozatot próbáljon megállapítani, s úgy érezzük, hogy az összehasonlítások súlyos igazságtalanságra vezethetnek. Nem mulaszthatjuk el ez alkalomból külön is felhívni a figyelmet a fiatal Weöres Sándor kivételes tehetségére, mely még kiszámíthatatlan meglepetéseket hozhat azoknak, akik a magyar líra jövője iránt érdeklődnek.”

2.

Ez a kis belső vita, amelyet a tanulmány és az utána függesztett — alighanem Babitstól származó — megjegyzés jelzett, akkor már évek óta tartó irodalmi vitára vetett fényt. Arra a vitára, mely az első és a második nemzedék között dúlt egy „ízlésrendszer önarcképéről”,

⁷ HALÁSZ GÁBOR: A líra ellenforradalma. Ny 1937. I. 293—298. (Halász Gábor bírálatát a Makkai László szerkesztésében megjelent Új magyar költők II. c. kötet kapcsán írta.)

azaz voltaképpen egy értékrendszer formájában kifejezésre jutott írói-kritikusi magatartásról. Ha a mondatokat összevetjük, Halász Gábor leírása Babitsról helyenként hasonlatos ahhoz, amit a fiatal költőről adott; „egy jelzőben több a forradalom Babits szemében, mint a negyvenes évek egész politikusb-költő generációjában. L'art pour l'art? Igen, a szépség erőfeszítésével az erkölcsért, a jobbért, az emberebb emberért, a tendenciák és frázisok könnyű rohamának kikapcsolásával.”⁸

És valóban, nem Babits regisztrálta-e elsőnek, hogy a „versírás megszűnt nagy, eleven, szociális művészet lenni”, vajon nem ő hirdetett-e új „ezüstkort”? Látszólag összefüggés és következetesség nyilvánult meg Halász Gábor „kétfrontos” harcában, ahogy nemzedékének elveit védelmezte egyfelől a babitsi elefántcsonttorony izlésrendszerével és esztétikájával, másfelől pedig a fiatal költők új irányzataival szemben. Legalábbis minden arra vall, hogy átgondolt elvek és konkrét irodalmi értékek védelmében tört lándzsát.

Zavarba jövünk azonban, ha ezeket az elveket pontosabban megvizsgáljuk, s zavarunk csak fokozódik, ha keresni kezdjük a műveket, melyeket szembeállít a hanyatló lírával. Hiszen a kötetben, melynek alapján bírálatát megírta, ott szerepelt József Attila is. Kézenfekvő lett volna a példaadás és az érték felmutatása, erre azonban egyetlen mondatl sem utalt. E tényre a nézeteivel még alapvetően egyetértő Bóka László is felfigyelt: „Az csak a kortársi látás tragikus optimista csalódása, hogy azt a költőt, aki megbotránkoztatni is tud újságával, a jövőben keresi, jölehet a költő már ott van, visszhangtalan magányából elindult már a szárszói sínek felé, hogy átbukva rajtuk, felismerhetővé váljék.”⁹ Kár, hogy Bóka László nem tette hozzá e szép mondatához, hogy aztán sem vált felismerhetővé. Nem vált, mert a polgári humanista Halász Gábor természetszerűen nem a proletárforradalmárt kereste József Attila verseiben. Mert nem felfedezni kellett József Attilát, hanem megérteni és elfogadni. Nem a kortársi látás optikai csalódása, hanem a kortársi szemlélet krónikus szem-hibái akadályozták meg benne.

Halász Gábor a saját eszmeköreit kereste József Attilában, s ezért szükségszerűen szublimálta költészetének fővonulatát, lélektannal szelídítve meg a társadalmi indulatot, freudizmussal a lázadást, szerelemmel az osztálygyűlöletet. 1938-ban József Attila összes versei megjelenésének alkalmából így írt: „Nem az élete volt elviselhetetlen, csak a róla magában kiformált, szegyenítő, kínzó gondolatok, ahogy koponyája szétrocscolódását is megelőzte az agy bomlása; teste végül engedelmesen nyúlt el a tehervonat előtt, amely képzeletben már annyiszor eldübörgött felette. Képzete mérgezte meg ifjúságát, nem a valódi viszontagságok. Hiszen a legküzdelmesebb években, a hányódás, éhezés időszakában áhítatos szonettek születtek a keze alatt, a Nyugat formaművészei ihlették, kuldus volt, de hivalkodóan a szépség koldusa . . .”¹⁰ Az ő igazságtalan és egyensúlytalan, elnyomatással, küzdelemmel és kétségekkel teli történelmi valósága a lelke volt, minden belső történés csak a belső sivárságnak felerősített, durvává nagyított képe, a külváros ő maga volt, és jöhetett-e olyan forradalmi megoldás, amely ezen a sorson, alkaton, elrendeltségen segíteni tudott volna? . . . Éppen mert kivetítésről van szó, uralkodik »proletár« verseiben a tájkép, a részletes és gondos terepfelvétel, az érzékeny ráeszmélés a jellegzetes színfoltokra, melyek uralkodó hangulatát igazolhatják.”¹¹

E József Attila-tanulmánnyal összefüggésben nyeri el értelmét az abban az évben Illyésről írott cikke is. Mint legtöbb írásában, ebben is megejtően szépek a részletelemzések, s elbűvöl a kivételes képességű kritikusoknak megadott beleérző képességével. Végző összegezése mégis ellenkezést vált ki: „Kétségtelen, hogy az egész nemzedék, amelyhez Illyés is tartozik, fáradt és kiábrándult; csüggedt makacsság viszi tovább az útján, ragaszkodás a tépett eszmények között a magatartáshoz. Kezdetben etikus büszkeségnek számított az, ami

⁸ HALÁSZ GÁBOR: Válogatott írásai. Bp. 1959. 262.

⁹ BÓKA LÁSZLÓ: A két világháború közötti magyar líra néhány problémája. Válogatott tanulmányok. 1966. 779.

¹⁰ HALÁSZ GÁBOR: Válogatott írásai. Bp. 1959. 426.

¹¹ I. m. 429.

egyre inkább görcsös feszültségnek mutatkozik meg; a jellem helyett az idegek erőmutatványa. Innen a különös bémultság, nemcsak a művészi lendületben, de magában a cselekvésben is; soha tettekre szebb és tettekben kevésbé kirobbanó ifjúságot! Századvégi korávének, akik márciusi ifjaknak álcázzák magukat. . .¹² . . . Ahogy szomorúságunkban zenét kívánunk, úgy menekül az illúziót vesztett költői lélek is az érzéki vigasztalókhoz, az önmagáért lüktető ritmushoz, mely értelmet, mondanivalót megelőzve annyira tud simulni egy-egy hangulathoz az édes szavakhoz, melyek már hangzásukkal elszongítanak. Művészet a művészetért? Nem, művészet az új reményért, a nélkülözhetetlen diadalérséért, és fölényért, a rendért a romokban. Az új illyési szépség elsősorban a vízióé; belső lírai látomás, az elszálló impresszió gyors felvázolása, legjobb mai festőinkre emlékeztető átlényegítése a valóságnak. . .¹³ Virtuózzá lett, hogy mélyebbre nyúlhasson, többet adhasson saját magából; mert csak a legmagasabb teljesítmény segít továbbjutni a lélek útvesztőjében.”¹⁴

A „fáradt és kiábrándult nemzedék”, melybe Halász Gábor Illyést besorolta, természetesen nem a harmadik nemzedék, mint Bóka hitte,¹⁵ hanem a második, melyhez valóban tartozott. Nem lényegtelen különbség ez, mert éppen arra figyelmeztet, hogy a fiatal költőkről megfogalmazott véleménye, korabeli cikkeinek összefüggésében általános korszak-kritikává bővült, már nemcsak a harmadik nemzedék, hanem az egész akkori magyar irodalom bírálataivá kerekedett. Történt ez pedig úgy, hogy e válságos korban továbbélő — igaz, szűk körű — militáns irodalomba is saját polgári humanizmusát vetítette bele. Csak így eshetett meg, hogy József Attila világirodalmi méretű forradalmi líráját merőben introvertált világgá szűkítette, hogy egyértelműen az elfáradt költők közé sorolta Illyést, aki, igaz, ekkoriban megcsappant hittel tekintett a „hűtlen jövőbe”, de konok, dacos társadalmi indulatai nem békéltek meg.

Kiket állított hát szembe Halász Gábor a „hanyatló” fiatal nemzedékkel? Nem akadt senki? Vagy akadt volna, csak nem vette észre? Leírása mindenképpen új vizsgálatot igényel. Ha kritikusi szótárában mást jelentett a forradalom, mint a marxista társadalomtudományban, akkor mást kellett hogy jelentsen az ellenforradalom is. Irodalomtörténetünk mégis, mint Bóka László tanulmánya bizonyítja, még a legutóbbi időkben is kritika nélkül elfogadta a „líra ellenforradalmáról” vallott nézeteit.

Valójában őnarckép volt Halász Gábor kritikája, amint Korvin Sándoré, Németh Andoré és Kassáké is az volt. Legtöbbször annak minősül az irodalom friss hajtásaival szemben megnyilvánuló kritikusi magatartás. Korvin Sándor a forradalmi mozgalom időleges visszaeséséről tudósított, Kassák akaratlanul azt ismerte be, hogy a költészet új áramlata, már elzúgnak felette, hogy ezek a fiatalok már szűknek érezték az ő avangard iskolapadjait, hogy a magyar lírának nem lett továbbélő áramlata az, amelyet ő kezdeményezett, legalábbis nem úgy, ahogy várta. Németh Andor — nemcsak a sorok mögött, hanem nyíltan, szókimondóan — vallott annak a baloldali polgári humanizmusnak a kudarcáról, melyhez tartozott, s mely sajátos közbülső helyet biztosított neki a szocialista mozgalmak és a Nyugat között. Halász Gábor az „esszéíró nemzedék” szellemi véderendszerének repedéseit ismerte el. A „líra ellenforradalma” akkor következett be, amikor diadalra jutott az az új artisztikumi melyet egy évtizeddel korábban hirdetett. A „líra ellenforradalma” azt bizonyította, hogy az „esszéíró nemzedék” eszméi könnyűnek találtattak az egyre súlyosodó korban.

Ezt ismerte be Szerb Antal is könnyesen-ironikusan a *Könyvek és az ifjúság elégiája*¹⁶ c. (sszéjében. Korosztálya szellemi eszmélődésének történetét mesélte el benne, továbbtűnő rajongásait, elröppenő divatjait, illúziókkal, szépet váró naivitással teli ifjúságukat. A ma-

¹² I. m. 398.

¹³ I. m. 400.

¹⁴ I. m. 401.

¹⁵ BÓKA LÁSZLÓ: i. m. 780.

¹⁶ SZERB ANTAL: *Könyvek és ifjúság elégiája*. Ny 1938. II. 273—281.

gyar szellemi élet negyedszázadának története bontakozott ki érzelemmel és indulattal megemelt szubjektív vallomásából. Az elégikus hang fokozatosan váltott át fájdalmas öngúnyra, míg végül elérkezett az új nemzedék fellépéséig. Nem bírálat volt ez már, hanem önbírálat: „Igen, itt van egy új nemzedék, a leg »nemzedékibb« életkorban, és egyáltalán nem akar úgy viselkedni, mint egy új nemzedékhez illik. Nem hisz semmiféle új — izmusban, amire mi öregesen legyinthetnénk, nem rajong senkiért, akiért mi ne rajongtunk volna, nem gyűlöl senkit, akit mi ne gyűlöltünk volna, és ha néha szid is minket, azt sem irodalmi okokból és rossz lelkiismeretből teszi. Pedig ez az új nemzedék rendkívül tehetséges — legalábbis Magyarországon: lírai költői átlagban jobbak, mint az előző nemzedéké, líraibbak, újságírói új műfajokat teremtenek, tudósai félelmetes felkészültségűek. De hol a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a »mania«?”

3.

A dac, a jelszó, a révület, a mánia, aminek bűvöletében az esszéíró nemzedék felnőtt, valóban hiányzott a fiatalokból. Öregesebbek voltak? Talán józanabbak. Hitetlenebbek? Talán realisabbak. Gyávábbak? Kevésbé vakmerőek. Hiányzott belőlük a harci készség? Nagyon szerettek volna békében élni. Elbújtak a világ elől? Nem volt még nemzedék, amely jobban tudta volna, hogy nem lehet. Szellemi tájékozódásukat, érdeklődésüket, iskoláikat és törekvéseiket, politikai nézeteiket ma már elsőkézből ismerhetjük meg: Vas István *Nehéz szerelem* c. önéletrajzi művéből. Tetemes segítséget ad e memoár irodalomtörténeti kutatásainkhoz, jelentősen hozzájárul nemzedékük tisztultabb és igazabb, félreértéseket elhárító szemléletéhez.

Mi volt az a különös és rendellenes az indulásukban, amit minden korabeli kritika érzékelt, és sajátos módon, akarva-akaratlan önbírálat formájában magyarázott? Mert valami közös sajátosságuknak mégiscsak kellett lennie. Verseik formájában nyilvánult volna meg? A zárt formákhoz, a kötött ritmushoz és a rímhez nem ők kanyarodtak vissza, csak követték az előttük járókat. Az új klasszicizmus Füst Milán szabadverseiben és Babits enjambementjaiban készülődött. Erdélyi frissítette fel a Petőfi-féle népdalkincset, s József Attila érkezett el elsőnek az új, izzig-vérig modern zeneiségig.

Hirdetett jelszavuk, a Jóság lett volna oly meglepő? Valójában ez sem volt újdonság. A jóság világmegváltó eszméje átszővi a legtöbb ideológiát, amely a társadalom bajaira az e tika orvosságát írja fel. Megtalálható a tolsztojánizmusban és az expresszionizmus egy ágában, Werfel költészetében, nálunk Juhász Gyulánál és a fiatal (1923-as) József Attilánál.¹⁷

Ti jók vagytok mindannyian.
Miért csinálnátok hát rosszat?

(József Attila: *Tanítások*)

.....
Ne higgyük el hát barátaim,
hogy lapdák helyett ökleinkkel lapdázunk!
Mindent meg kell simogatni,
a hiénákat, a békákat is.

(József Attila: *Gyémánt*)

De Kassák Lajosnál is olvashatunk ilyen sorokat:

.....
Ó tisztaszemű fivéreink!

¹⁷ Vö. SZABOLCSI MIKLÓS: *Fiatal életek indulója*. Bp. 1963. 353., 600—601.

Ó jóságunk szomorúsága!
Ó, Mária országa, fehér liliomkert!

(Máglyák énekelnek)

Verseik tartalmában ütközött volna tehát ki az a különösség, amit még körültagogatnia sem sikerült a kortársi kritikának? Kevesebb közéleti indulat feszítette volna költeményeiket, mint a két idősebb nemzedékét? Ítéletünk sokszor attól függ, hogy milyen formában vagyunk hajlandóak felismerni a közéleti indulatokat. Illyés Gyula a félrevonuló Babits elefántcsont-tornyában is észrevette az eszmei elkötelezettséget: „A költő medveként vonul bérci magányába a vásári zajtól, Jeremiásként háborog, de szívós harcusként figyel írógépe mögül, mint egy gépfegyver mögül, védeni egy ifjúkori világ képét, mely az őszi környezetben is az ő ifjúságát őrzi és egy elolthatatlan, különös lírai hév melegét, melyet a fűtülő szelek csak magasabbra szítanak.”¹⁸

Korvin Sándor, a Korunk kritikusa gúnyolódva jellemzőnek tartotta; hogy ki mikor ír idilleket, Bóka László és Ortutay Gyula¹⁹ Radnóti verseinek elemzésekor a látszólagos idillek és szelíd természetképek mélyéről is hitelesen fel tudta mutatni a politikai tartalmat. E nemzedék látszólagos közömbössége nagyon is a korban gyökerező és a kornak szóló társadalmi és filozófiai kérdéseket takart, és a korban gyökerező és a kornak szóló indulatokat öntött fegyelmezett formába. „Micsoda idillek azok, melyekben a *Márványba vések* költője örömet leli” — kérdezte Sőtér István Képes Gézáról írva. „Miniatűr drámák és tragédiák, szűk sorok, fukar szavak közé szorított robbanások. Holmi precieux költőnek vélhették volna indulása nyomán a túlkönnyen ítélők — de ha kisterjedelmű, törekenynek tetsző versei mélyére tekintünk: a vihar, düh és némaság kavargó bennük. A kényszerzubbony-szerűen kínos formákat csak azért választotta, hogy jobban a helyére láncolja a lelkében rejtő fenevadat. Hisz igazi eleme a féktelen mozgás, a forgószélszerű kavargás — de mindez egy pillanat vázrakozó, ellibbenni készülő mesgyéjébe dermedetten.”²⁰

E nemzedék költészete, indulásakor, nem kevésbé telt meg közéleti tartalommal, mint az idősebbeké, mint a kortársi líra „átlaga”. Az sem volt ismeretlen jelenség költészetünkben, hogy e közéleti tartalom közvetett utakon, áttételesen, nem a vers választott tárgyában, hanem a kifejtett gondolatok végső következményében formálódjon meg. Sőtér István a *Négy nemzedék* c. antológia előszavában joggal figyelmeztetett arra, hogy „a politikai eszmékkel és elszántsággal telített költészet még legharcosabb, leghatározottabb képviselőinél is elvesztheti konkrétum-jellegét, bármennyire kézzelfoghatóak és hitelesek legyenek az indítékai. Akármily konkrétumot és élességet nyert is körülöttünk a politikai fejlődés: indítékai a költészetben aligha válhatnak oly önkénytelen és azonnali módon az alkotó őszinteség őstönzőivé, mint akár a gyakorlati, akár a tudományos életben. A költői őszinteség gyakran választja a közvetett utakat — s habár napjaink harcossázmalmi lírájának emberi vagy politikai őszinteségét senki sem vonhatja kétségbe; megtörténik, hogy e líra legjelentősebb remekei nem a várt és politikailag indokolt időpontban születnek majd meg, holott ez időpontok sürgetését az alkotók őszintén és hűségesen megértik.”²¹

A líra „közvetett útjai” és ezek az időpontbeli eltolódások, melyekre oly sok példát találunk e nemzedék költészetében, nemcsak a művészi alkotófolyamat belső törvényszerűségeiben gyökereztek, hanem közvetlen összefüggésben voltak a kor politikai-társadalmi felépítésével, valamint az irodalmi-művészeti élet rétegződésével. A korabeli kritikusok túlságosan

¹⁸ ILLYÉS GYULA: *Ingyen lakoma*. Bp. 1964. I. köt. 97.

¹⁹ Vö. BÓKA LÁSZLÓ: *Könyvek, gondok*. Bp. 1966. 251—256.

²⁰ ORTUTAY GYULA: Radnóti Miklós: Száll a lovam. *Kort.* 1966. 4. sz. 547—550.

²¹ *Négy nemzedék (Élő magyar költők)* A tanulmányt írta és a költőket bemutatja SÓTÉR ISTVÁN. Parnasszus, 1948. 164.

²¹ I. m. 19.

egyneműnek tekintették a két idősebb nemzedéket, legalábbis a fiatalokkal történő összehasonlításkor. Elemzéseik gyengesége részben éppen ebből vezethető le. Szükségszerűen eltorzította a valóságot az olyan szemlélet, amely nem vette figyelembe, hogy a 30-as évek irodalmi életét a szélsőséges differenciálódás jellemezte. Még a Gondolat kritikusa is egyszerre állította példaképnek a fiatalok elé Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet, Illyés Gyulát és — a felsorolásban utolsónak — József Attilát. Szabó Lőrinc éppen akkoriban kötötte különbékéjét, Erdélyi egy évvel később beállt a nyilasok táborába, s ma már nem látunk-e különbséget Illyés plebejus demokratizmusa és József Attila proletár forradalmisága között is? Nyilvánvalóan nem az eszmei egység jegyében szerveződött meg a Nyugat köre sem. A polgári humanizmus csak gyűjtőnévnek minősülhet, amelybe többféle világkép és politikai magatartás tartozik, Babitsé és Kosztolányié egy-egy pólust képviselt. A differenciálódás az évtized derekától kezdve egyre fokozódott, nemcsak a népi írók tábora polarizálódott, hanem az urbánusoké is.

Nem érkezett előtjük még nemzedék olyan sokágú útágazáshoz, mint a fiatal költők. Merre térjenek? Kit kövessenek? Terjedelmes portrékban, részletes elemzés nyomán tárható csak fel, hogy ki melyik utat választotta. A torzító leegyszerűsítés veszélye nélkül itt csak az szögezhető le, hogy a proletár forradalmár József Attila nyomába nem szegődött egyikük sem, ő megmaradt továbbra is magányos lovasnak. Mert szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a 30-as években megszólaló következetes forradalmi líránk, amely művészi vonzástérébe ragadhatta a fiatalokat, órá korlátozódott. És magányos lovas volt voltaképpen Illyés Gyula is. (Kedvezőbbben alakult e korban képzőművészetünk. A progresszív művészeket magába foglaló KUT és a Szocialista Képzőművészek Csoportja nemcsak tartósabb tömörülés volt, mint a kor haladó irodalmi csoportosulásai, hanem — okozati viszonyként — erősebb minőségű mágneses tér vette is körül őket.) Nem az idősebb költők politikai szerepvállalásának csődje hatott vissza az akkor induló fiatalokra, mint Németh Andor hirdette. A harmadik nemzedék pályakezdésének idején, 1929 és 1935 között még hiányzott az a baloldali egységfront, amely megszervezhette és irányíthatta volna a magyar szellemi életet.

4.

1929-ben véget ért a „forradalmi apály” időszaka, és a bombaként robbanó világgazdasági válság darabokra tépte a kapitalista stabilizáció ábrándjait. Világszerte fellendült a munkásmozgalom és megerősödtek a kommunista pártok. Megindult a nyugat-európai szellemi élet nagyarányú balratolódása, amely elvezetett a harmincas évek derekán, a kommunisták vezetésével megalakuló nagy antifasiszta népfronthoz. 1927-ben Aragon, Éluard, Breton, Péret beléptek a kommunista pártba, Németországban megalakult a Bund Proletarisch-Revolutionärer Schriftsteller. 1930-ban megjelent a *Le surréalisme au service de la révolution* első száma. Ugyanebben az évben a Forradalmi Irodalom Nemzetközi Hivatala (Bureau international de la littérature révolutionnaire) azzal a kéréssel fordult a szürrealistákhoz, hogy sürgősen táviratozzák meg címükre, Moszkva, postafiók 650, mit tesznek, ha az imperialisták háborút indítanak a Szovjetunió ellen. A szürrealisták nem késlekedtek a válasszal. Feleletük távirati stílusban eképpen hangzott: „Camarades si impérialisme déclare guerre aux Soviets notre position sera conformément aux directives Troisième Internationale position des membres parti communiste français.²²”

1931-ben kikiáltották Spanyolországban a köztársaságot, és a modern spanyol irodalom szenvedélyes közvetlen politikai tartalommal telítődött. Megmozdult a föld a szigetországban is. 1929-ben megindult a *London Afrodite* c. marxista irodalmi lap, és cseppenként baloldali gondolatokkal telítődött az angol szellemi élet. Többé-kevésbé a mi harmadik nemzedékünk pályakezdésével egyidőben bontakozott ki a náluk pár esztendővel idősebb W. H. Auden, Cecil Day Lewis, L. MacNiece Stephan Spender, William Empson, John Lehmann

²² MAURICE NADEAU: Histoire du surréalisme. Editions du Seuil, 1964. 311.

költészete. Poézisüket máig a „harmincas évek költészetének” nevezi az angol irodalomtörténet, annyira korukból nőttek ki és annyira korukat emelték fel egy izig-vérig modern Helikon csúcsára. Közvetlen társadalmi mondanivalóval telített lírájuk oroszlánkörmei a *New Signatures* (1932) és a *New Country* (1933) c. közös antológiáikban mutatkoztak meg. Az angol értelmiség fokozatos barátolódása szövetségi rendszert hozott létre. Az English Literary Left népfrontba tömörítette Audenék akkor szocialista kiállású líráját és a rokonszenvező polgári költészetet. Az évtized derekán még magasabbra ívelt az angol irodalom radikalizálódása. A költők kiléptek a versből: Auden és Spender részt vettek a köztársaságiak oldalán a spanyol polgárháborúban. A két legtehetségesebb marxista esztéta, Christopher Caudwell és Ralph Fox életüket áldozták a fasiszták elleni harcban. Akkortájt estek el, amikor Zalka Máté. Az angol irodalmi népfront nem bizonyult tartósnak és — mint a legtöbb európai országban — bomlásnak indult a 30-as évek végén; megléte mégis döntő fordulatot adott a modern angol költészet alakulásának.

A harmincas években balra fordult a magyar irodalom tekintélyes része is. A folyamat, különösen az évtized első felében mégis kisebb mértékben bontakozott ki, mint a francia, német, spanyol és angol irodalomban. A felvelést hullámvölgyek és visszaesések tarkították. A magyar baloldali irodalom fejlődése elmaradt a hivatalos politikai jobbrafordulás mögött. 1937 nemcsak a Márciusi Front megalakulásának éve volt, hanem abban az esztendőben egyesültek a nyilas pártok is. Mégsem elsősorban a cselekvő és felelős személyek útválasztásán fordult meg a magyar szellemi baloldal sorsa. A vérbe fojtott Tanácsköztársaság, a fehérterror és tízéves fasiszta államrend után nehezebb harcot kellett vívniuk a baloldali erőknek Magyarországon, mint a polgári demokratikus országokban. A jobboldali ideológiák térhódítását segítette elő az ország gazdasági és társadalmi elmaradottsága; az első világháború után az országra kényszerített békefeltételek következményeiből könnyen lehetett olyan látványos ideológiákat kovácsolni, amelyek segítettek elrejtetni a nagy politika valóságos útirányát és segítettek elterelni a figyelmet a gazdasági-társadalmi viszonyok égető kérdéseiről. Mindezek túlságosan is ismert tények, irodalomtörténetünknek mégis időről-időre tekintetbe kell vennie őket, mert nélkülük veszélyes módon félreérthetjük a korszak irodalmát. De hibát követünk el akkor is, ha a történelem alakulásának csak ezekre a mélyen „objektív” tényeire építjük elemzésünket és figyelmen kívül hagyjuk a „szubjektív” tényezőket, tehát a lehetőségek körét nem mindig kitöltő cselekedeteket.

A harmadik nemzedék indulásának idején, a harmincas évek derekáig, hiányzott Magyarországon az a szövetségi forma, amely összefoghatta és irányíthatta volna a szellemi életet. Tucattjával alakultak a különböző körök és társaságok, de ezek néha szubjektív jószándékuk ellenére is csak még jobban széttagolták az értelmiséget. Ezen nem változtatott a népi írók első nagyarányú szervezkedése és a Válasz megindulása sem.

A marxista irodalomtörténet már feltárta, hogy milyen döntő feladat hárult a szellemi erők felsorakoztatásában a munkásságra és a munkásosztály pártjára. Ha az értelmiség nem tudta megszervezni önmagát, ha még kevésbé irányíthatta a parasztság vagy a parasztság ideológiája — amint ezt e korszak is bizonyítja —, akkor vezetésére vitathatatlanul a szervezett munkásság hivatott. A kommunisták és a szociáldemokraták azonban ezekben az években néha egymást tekintették fő ellenfeleknek. A kommunisták akcióegység törekvései legtöbbször erőtlenekek maradtak, igen messzemelő követeléseket állítottak az SZDP elé s javaslataikat sem a megfelelő módon tették meg.²³ A két párt országos méretű összefogása nem jött létre. Az SZDP vezetői mereven elzárkóztak a kommunistákkal való együttműködés elől. Jellemző, hogy az SZDP XVIII. kongresszusán, 1931-ben Peyer Károly kijelentette: „a szocializmusnak egyaránt ellensége a bolsevizmus és a fasiszmus.” A kommunisták munkáját nemcsak Horthy rendőrsége, hanem sajnos a szociáldemokrata vezetők is akadályozták, ahol csak tudták.

²³ Vö.: A tudományos szocializmus és a munkásmozgalom története. (Jegyzet egyetemi és főiskolai hallgatók számára) Bp. 1959—1960. II. köt. 345.

De a kommunista párt maga is számos hibát követett el, és ezek is hatottak az értelmiség, az írók és művészek magatartására.

A párt vezetői 1928-ban elutasították az alapvetően helyes (bár részleteiben hibákat is tartalmazó) ún. Blum-téziseket, amelyeket Lukács György dolgozott ki. Ez a tézisztervezet első ízben tűzött ki helyes stratégiai célt az illegális párt munkája elé. A Kommunista Internacionálé megbírálta a II. Kongresszus után a párt munkáját, a párt élére új Központi Bizottság került, a hibákat azonban még hosszú ideig nem sikerült kijavítani. Még a Kommunista Internacionálé történelmi jelentőségű VII. kongresszusa után is „csupán fontos részfeladatokat tűztek ki, s nem jutottak el a párt irányvonalának elemzéséig, felülvizsgálásáig és a szükséges elvi módosításig...²⁴ 1936 elejéig a párt nem dolgozta ki elvileg a proletárforradalomhoz vezető új utakat és módszereket. Nem értette meg eléggé, hogy a fasiszmus és a háború elleni harcban a munkásosztály egységén alapuló népfrempolitika nem egyszerűen taktikai lépés, hanem a proletárhatalomért folyó harc stratégiai kérdése Magyarországon.”²⁵ A Kommunista Internacionálé felülvizsgálta a hibákat, a Központi Bizottságot leváltották és a párt vezetésére új, ideiglenes Központi Bizottságot neveztek ki. Sajnos a Kommunista Internacionálé határozatában eltúlozta a párt valóságos hibáit és lebecsülte a tényleges eredményeket. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi párt szervezeteket átmenetileg feloszlatták és történelmünk egyik legdöntőbb fordulata idején, a hitleri politika befolyásának uralomra jutásakor, 1941-ig a pártmunka szervezetek nélkül folyt, bár az új szervezeti formák kiépítése már 1938-ban megkezdődött.²⁶

Ezeket a tényeket figyelembe kell vennünk a korszak irodalmának vizsgálatánál, akkor is, amikor szem előtt tartjuk, hogy a KMP tevékenysége döntő hatóerő volt a fasiszmus elleni küzdelemben. Legális és illegális kiadványai, valamint lapjai hitelesen szóltatták meg a magyar dolgozó nép gondjait, szervező munkáját és agitációja vezetett el a Márciusi Front megalakításához. A párt ideológusai hívták fel a figyelmet a népi és urbánus viták veszélyeire, valamint a két tábor hibás és egyoldalú gondolkodásmódjára. A párt tekintélyét mi sem példázza jobban, mint József Attila élete. Éppen a párt központi szerepe és felelősségének valódi súlya követeli meg, hogy a legkisebb hibát is számon tartsuk, amit elkövetett.

Az ebben a korszakban fel-felbukkanó szektáriánus eredetű tévedések áttevődtek a párt kultúrpolitikájába is, gyengítették a forradalmi irodalmi körök vonzását és nehezítették az olyan szimpatizánsok útját, akik például Angliában, mint Auden és Spender, időlegesen közel kerültek a párt politikájához és erősítették az antifasiszta népfrempont. A hibák csökkentették a magyar polgári irodalom balratolódását és a marxizmus elterjedését.

Az értelmiség meg-megtorpant a fasiszmus egyre fojtogatóbb szorításában, riasztóan hatott rá a jobboldal hangos előretörése. Mivel nem tudott azonosulni a munkásosztály ideológiájával, mivel nem tudta magáévá tenni a marxizmus tanítását, nem tudta kielégítően felmérni a világpolitika alakulását és a magyar társadalom igényeit sem. A szellemi baloldal energiáját belső viták fogyasztották feleslegesen; egyoldalú, hibás szemléletek csaptak össze, ahelyett, hogy minden erőt a fasiszmus elleni harcra összpontosítottak volna.

5.

A harmadik nemzedék pályakezdésén mély nyomot hagyott a baloldal 1937 előtti dezorientációja és a magyar szellemi élet heterogén jellege. Politikai érdeklődésük, valamint társadalmi szerepvállalásuk készsége mégsem volt csekélyebb, mint az idősebb nemzedékeké. Nem húzódtak mélyebben az eresz alá, nem alkudtak meg többször, mint a két idősebb nemzedék költői, ha számarányukat tekintjük. Pártállásuk, szimpátiájuk, társadalmi elégedetlen-

²⁴ I. m. 352–353.

²⁵ I. m. 364.

²⁶ Vö. i. m. 365.

Ségük, igaz, legtöbbször szelíd tájképek lankáira vándorolt, virágok puha szirmai zárkó-
zott, de a lírának ezt a nemallegorikus áttételes közlésmódját nem ők találták ki. A korábbi
magyar költészethez kapcsolódtak vele, Füst Milán, Babits, Kosztolányi, Erdélyi, Szabó
Lőrinc, Illyés, József Attila, Sárközi György, Fodor József verseiben találtak hozzá mintát.

A lírai áttételesség, az indirekt közlésmód túlsúlyba került e korszakban a magyar
lírában, ezt érzékelt Halász Gábor is már idézett tanulmányában. E látszólag formai jelenség-
ben sűrűsödtek össze líránk tartalmi erővonalai. E költői közlésmód azért uralkodott el, mert
a már vázolt történelmi helyzet, a fasizmus megerősödése, a baloldali erők hibái, a marxizmus
hiányos ismerete és néha elutasítása következtében költőink — a konformistákról itt most
nem esik szó — az egyetlen következetes forradalmár József Attila kivételével lényegében
nem jutottak túl e korszakban a „kultúra-védőrendszer” eszméjén. Ez az eszme nem szün-
tette meg az irodalmi élet heterogén jellegét; egy ábránd jegyében különféle világképeket és
formaeszményeket épített magába. Egyaránt belefért Babits polgári humanizmusa és Illyés
plebejus demokratizmusa, elfértek benne kozmopolita és nacionalista gondolatok. A „kultúra-
védőrendszer” mégsem a dekadensek elefántcsonttornya volt, hanem a szellemi élet harco-
sainak bástyája. A fasizmus pusztító hulláma ellen az emberi szellem fölényét vallották.

A „kultúra-védőrendszer” a szellem harcát hívta életre; a társadalmi „rossz”, a nyomor
és a terror ellen, vagy úgy érezte, talán utolsó összegezésre indult, gyűjtőmunkára, hogy
várába menekítse, bárkájára vegye a magyar nép, az egész emberiség művelődésének kincseit
és megőrizze a pusztulástól. Nem hiányzott belőle a hősi mozdulat, hangjából a nemes pátosz
és az igaz érzelem. József Attila ábránd sarkallta.

— — — — —
mormolj magadra varázsinget
kiáltsd az éjbe Berzsényinket.

Míg a szabad mezőkön jártál,
szedd össze, pajtás, amit láttál,
mit szívvel, ésszel zsákmányoltál
vidám vitáknál, leányoknál.

Mint Noé a bárkába egykor,
hozz fajtát minden gondolatból,
ábrándok árvult szerepét is,
álmaid állatseregét is.

(Illyés Gyula: *Haza, a magasban*)

Csak ennek tükrében érthetjük meg a harmadik nemzedék kifogásolt „idilljeit” ter-
mészeti képeit formai művességét, felhalmozott műveltséganyagát, csak ennek tükrében
érthetjük meg miért kutattak elsüllyedt kultúrák után, miért bányásztak felszínre elfeledett
mítoszokat, miért rajongtak az antikvitásért, miért emlegették verseikben Einstein és Min-
kovszkij nevét. A „kultúra-védőrendszer” építői úgy hitték, hogy az emberi művelődést kü-
lönálló és a társadalmi harc egyéb formáitól független fegyverrel lehet kovácsolni és egyedül
velé lehet megálljt parancsolni a társadalom bomlásának. Ezt az ábrándot kergették; ez volt
az egyetlen, amiben maradéktalanul egyetértettek. Nemcsak őket, nemcsak a korabeli ma-
gyar irodalmat jellemezte ez a felfogás. A művészet független hadoszlopát védelmezték a
francia szürrealisták is. A már idézett táviratukban szükségesnek vélték nyomtatékosan ki-
jeleníteni, hogy csak végső szükség esetén hajlandók alávetni magukat a párt utasításainak:
„Dans situation actuelle de conflit non armé croyons inutile attendre pour soumettre au
service de la révolution les moyens qui sont plus particulièrement les nôtres.”²⁷

²⁷ MAURICE NADEAU: i. m. 311.

Fegyverüket féltve szorították, de nem a tükör előtt akartak vívni, önmagukat szoroztatva: fegyverükkel céljuk volt. Ezért nem nevezhetjük apolitikusnak őket, még akkor sem, ha nyilatkozataikban gyakran elutasították a politika eszközeit. „Mindannyian politizálunk, akik tollat veszünk a kezünkbe” — mondta Ady a fiatal galileistáknak. A „kultúrávédőrendszer” is, mint minden eszme, politizált, az apolitikusság szándéka és álarca csak azt jelenti, hogy építői hamis tudatformákat hordoztak és ábrándokat kergettek. De ezeket már részletes elemzéssel, a műveikből kell felmutatnunk.

A bírálatok, melyeket a harmadik nemzedék indulásakor kapott, azért voltak tévesek és igazságtalanok, mert kiszakították e költő-generációt abból az összefüggés-láncolatból, ahová tartozott, többnyire a bírálókkal együtt. Egyfelől nem vették tekintetbe a rendszerrel szembenálló, bár nem forradalmár magyar szellemi élet domborzati térképét, tájának tagoltságát, sokirányú, ellentétes vonulatait, másfelől figyelmen kívül hagyták azt a határvonalat, amely ha mégoly tág volt is, mégiscsak körbezárta a tájat. Röviden: nyitánynak tekintették e nemzedéket, pedig csak a tételt variálta.

6.

Láttuk eddig, a harmadik nemzedék indulásakor nem rendelkezett olyan önálló formaeszménnyel, nem tett olyan önálló politikai hitvallást, nem lépett fel olyan önálló költői tematikával, nem alkotott olyan önálló csoportot, szövetséget, amely elválasztotta volna a kortárs magyar költészettől. Még csak az a felfogás sem bizonyítható egyértelműen, amely Szerb Antal 1935-ös kritikájától Bori Imre²⁸ Radnóti monográfiájáig ível, hogy közvetlen elődeikkel, a második nemzedékkel szemben inkább az első nemzedékhez jártak volna iskolába. A valóság az, hogy lírájuk éppannyira elképzelhetetlen Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és József Attila nélkül, mint Ady, Babits és Kosztolányi nélkül. A második nemzedékkel volt egy közös tanárunk is; Kassák Lajos. Idősebbek és fiatalok többnyire túlhaladtak rajta, magániskoláját azonban kevés költő kerülte ki.

Mi volt hát az az újdonság, ami mégis betoppant velük irodalmi életünkbe és úgy meghökkentette a kritikusokat, heves vitára sarkallva őket?

Nem a költészet feladatáról, hanem a költő személyéről vélekedtek ezek az ifjú költők másként, mint elődeik. Hittek a művészet elkötelezettségében és elhivatottságában, de nem hittek többé a művész személyes vezéri szerepében. Ez valóban újdonság volt. Pontosabban, mint a legtöbb újdonság, valami nagyon réginek a visszatérése.

Amit ma néha a magyar költészet örök nemzeti sajátosságának hiszünk — a költő felnagyított és vélt nemzeti sorsformáló szerepe — valójában történelmünk egy adott korszakában jelent csak meg. A sorsot mondó vátesz költő, a politikusok helyett irányító, a pártok helyett pártot álló poéta abban a nagy történelmi ciklusban született, amely a könyveket forgató testőríróktól ívelt a reformkoron át a szabadságharcig. Ekkor lett a magyar költő népet vezérlő lángoszlop. És ezóta él ez a szerep máiglan a köztudatban és az ars poeticában.

Illyés Gyula 1963-ban szellemes parabolával magyarázta meg e szerep szükségét a francia olvasóknak, Németh László *Iszony* c. regényének párizsi kiadásakor. Idegesítő, ha író, költő, drámaszerző, mind a dunai árvíz veszélyeire hívja fel a figyelmet és a gátak megerősítését követeli. Hol marad a vízügyi hivatal, hol marad a kormány, kérdezhetik boldogabb országokban. Miért az íróknak kell itt effajta ügyekkel foglalkozniok? Ilyen feladat hárul az írókra minden olyan országban, mondta Illyés, ahol a nép a történelem folyamán évszázadokat élt úgy, hogy országa ugyan volt, de állama nem. A nemzetek életműködése alig különbözik a test működésétől. Ha egy-egy szervünk nem működik, átveszi vagy *átérzi* egy másik.”²⁹

²⁸ BORI IMRE: Radnóti. Forum Novi Sad 1965. 11.

²⁹ ILLYÉS GYULA: Ingyen lakoma. Bp. 1964. I. köt. 288.

Ime e szerep történelmi magyarázata. De kialakulásához köztudomásúan hozzájárult a romantika személyiség fogalma is, később megerősítette Nietzsche filozófiája és a barrési „culte du Moi”. A szerep azonban szerep volt mindig, születésének pillanatában is és nem valóság. Íróinknak nem volt nagyobb közvetlen társadalom- és történelemformáló hatásuk, mint az íróknak a világ bármely más országában. A művészet mindig formálja a valóságot, a valóságból születő és a valóságra visszaható művészet hatásfolyamata azonban nagyon bonyolult és közvetett módon érvényesül. Az a közvetlen szerep soha a világtörténelem folyamán nem valósult meg, amit a magyar írók (és különböző korokban más népek írói is) hittek és hirdettek.

Századunkban végre szembe kellett nézni e szerep illúziójával. Ezt a feladatot minden pátoasz nélkül kezdte végrehajtani a harmadik nemzedék. Indulásakor, a fasizmus hatalomra jutása nyomán összeomlottak a nietzschei és barrési világgéphez fűzött illúziók. Az agresszív individualizmus helyét a tehetetlen individualizmus foglalta el. Az értelmiség akkoriban — a freudizmus divatja mellett — inkább a „tömegek lélektanáról” és a „tömegek lázadásáról” beszélt. Le Bon és Ortega hódította a polgárságot, a gondolkodó emberek pedig beléköstoltak a marxizmusba. A fiatal költőknek még nem voltak rosszul beidegzett reflexeik, könnyebben reagáltak a művészet és a valóság viszonyára. Észre merték venni, hogy a hagyományos szerepek cseppet sem hizelgő állapotok uralkodtak:

PÁSZTOR

Garcia Lorca halott! hogy senki sem mondta nekem még!
Háborúról oly gyorsan iramlík a hír, s aki költő
így tűnik el! hát nem gyászolta meg őt Európa?

KÖLTŐ

Észre se vették. S jó, ha a szél a parázst kotorászva
tört sorokat lel a máglya helyén s megjegyzi magának.
Ennyi marad meg majd a kíváncsi utódnak a műből.

(Radnóti Miklós: *Első ecloga*)

A pillanatnyi keserűség mégsem csökkentette a társadalmi felelősségvállalást;

„..... Költő vagyok és szavaimra
Bár nem hallgat a föld, mint egykor Orfeuszéra,
Itt az idő már tenni tanulságot a világról
S vallani ellene

(Vas István: *Tanúság*)

A harmincas években le kellett számolni a szerep illúziójával, megérett rá az idő: a társadalom nagy földlökései ebben az évtizedben a tömegharc és a politikailag szervezett ellenállás szükségét bizonyította Európa-szerte. Új költői magatartás csak ezzel összehangolva alakulhatott ki; nem véletlen tehát, hogy bár a szerep régi illúziójával a fiatal költők számoltak le radikálisan, a helyét elfoglaló új magatartás példáját József Attila formálta meg. Verseiben olykor fellelhető még a régi póz, mégis ő írta le 1931-ben: „Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszálpsz!...” A tömeggel együtt, együtt a történelem folyamatával. Józan realitással ennyire vállalkozhat a költő.

A harmadik nemzedék indulásakor egyszerre tartozott a Horthy-Magyarországot elutasító, a művészet felsőbbrendűségét hirdető „kultúra-védőrendszerhez” és leplezte le a költő vezéri szerepének illúzióját. Ellentmondás feszült a művészet minden vihart megtörő bäs-

tyájának ábrándja és a vezéri szerepből kijózanodó racionalitás között. Ez az ellentmondás alkotja e nemzedék pályakezdésének legfontosabb irodalomtörténeti kérdését. Felismerik-e az induló költők a dilemma hamisságát, rájönnek-e a művészet társadalomhoz kötöttségének és szuverenitásának dialektikájára, mint József Attila („... a tömeggel *együtt* majd felszállsz!..”), vagy a kijózanodás idővel elgyengíti és elbátortalanítja őket? Pályájukat azzal kezdték, hogy leszámoltak egy idejét múlt költői magatartással, milyen lesz majd az az új magatartás, amelyet útjuk során kialakítanak maguknak?

7.

Egy nemzedék kritikai fogadtatásából indultunk ki és elérkeztünk a költői magatartás általános kérdéséhez. Ez már nem esztétika, hanem etika. A művészi morál megfogalmazása nélkül azonban nem boldogulhatunk az irodalomtörténetben sem. E morál legfelső foka itt áll előttünk, József Attila mondatában. Mégis vigyáznunk kell a viszonyítással, éppen a viszonyítással kell vigyáznunk. A föld felszínét nem a hegycsúcsokhoz mérik, hanem a tenger szintjéhez. A kor igényeihez, a társadalom struktúrájában a reális lehetőségekhez. Meg kell találnunk az irodalomtörténet tengerszintjét is, ahonnan a legpontosabban bemérhetők az arányok. De ezzel a mércével is körültekintően kell bánnunk: egyetlen értéket sem engedhetünk elveszni, a legnemesebb cél érdekében sem.

Zoltán Kenyeres

L'ACCUEIL RÉSERVÉ À LA „TROISIÈME GÉNÉRATION”

La génération de poètes, dont les débuts se situaient entre 1929 et 1935, porte le nom de „troisième génération”. La „première génération” comprend les poètes nés vers la fin du siècle passé. C'est cette génération de poètes à laquelle nous devons les fondements de la littérature hongroise moderne. Les poètes de la „deuxième génération”, bâtisseurs de la structure de la littérature hongroise moderne, ont vu le jour dans les premières années de notre siècle. Les poètes de la „troisième génération” sont les enfants de la fin de la première décennie ou des premières années de la deuxième décennie de notre siècle. Dans leurs débuts, ils étaient comparés aux poètes des deux premières générations: — ceux-ci étaient des rebelles, ceux-là, les jeunes, des conformistes, ceux-ci téméraires, aspirant aux nouveaux, ceux-là ne sont que des artisans qui ne se mêlent point aux affaires du monde et se contentent de jeux de formes. Cette opinion prévalait dans la critique hongroise même jusqu'à nos jours encore de la plupart des poètes de la troisième génération.

Dans la présente étude cette opinion formée dans les années 30 et les débuts tels qu'ils étaient de cette génération sont confrontés en apportant des critiques à la critique littéraire et à l'histoire de la littérature hongroises. Dans l'étude, une esquisse de la structure de la société contemporaine hongroise est donnée avec les mouvements politiques, les influences des littératures hongroise et mondiale qui formèrent à cette époque la physionomie de ces écrivains. Il est démontré que cette génération reprit les traditions des deux générations antérieures et les oeuvres qu'elle réalisa, n'étaient pas de valeur moins élevée. Miklós Radnóti, mort martyr en 1944, était de cette génération, tout comme le représentant illustre de la poésie lyrique hongroise contemporaine Sándor Weöres, István Vas et plusieurs autres poètes, dont la carrière artistique a atteint les sommets après la libération de la Hongrie.

Dans sa conclusion, l'étude mentionne l'attitude artistique de ces poètes, formée par eux. Ces poètes étaient les premiers qui ont rompu avec l'art poétique ancien et romantique des poètes hongrois sur la mission vaticinatrice nationale du poète.

A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai

Ismeretes, hogy hazánk első egyeteméről csak néhány hiteles adat maradt fenn, és ezek közül egyetlen egy sem hazai emléktárgyban található. Ez a körülmény kötelességünkkel teszi, hogy a hatszázadik évforduló alkalmával a legkisebb adat-törmelékkel is gondosan szemügyre vegyük, de egyúttal megengedi azt is, hogy ezeket kiegészítsük, a hiányokat rekonstruáljuk, amennyire azt az adatok lehetővé teszik.

I. LURCZ HERMANN

Lurcz Hermann neve a hazai szakirodalomban már 1937 óta ismert,¹ de részletesebben és főként pécsi kapcsolataival még nem foglalkozott senki. A külföldi irodalomban legutóbb és legbővebben az erfurti Kleineidam Erik² tárgyalta, de ő is csak a pécsi tartózkodás utáni adatokat ismeri. Tekintettel az adatok újszerűségére és a belőlük vonandó következtetések fontosságára, mindenekelőtt a források szövegeit kívánjuk bemutatni az általunk betekintett legrégebb kútfők alapján.

1. Prága. 1379. „In vigilia Trinitatis receptus fuit magister Hermannus Lurcz de studio Quinclesi (!) d (= dedit).”³
1380. „Isti sunt admissi ad baccalariatum Item N. Heylprunna et Jo. de Constantia facti sunt baccalarii sub. mag. Hermanno Lurcz. dd.” (= dederunt.)

 Item Frider. Offenheim Item 3. feria post Laetare det. (= determinavit) Frider. Rabenolt sub mag. Lurcz. d.”⁴
1382. „Pro examine baccalariandorum, quod solet fieri in die Cinerum, deputati fuerunt IV magistri de IV nationibus . . . et admiserunt infrascriptos secundum hunc ordinem . . . Item eodem die det. Jo. Taran supra Zaraw de Wratislavia sub mag. Hermanno Lurcz.”⁵
2. Bécs. 1386. ápr. 13. „Mag. Hermannus Lurcz de Nürenberga, doctor in medicinis, 2 gr. dt.” (= 2 grossos dedit).⁶
1387. „Anno Domini Millesimo CCC LXXXVII-o tertio decima die mensis aprilis Hermannus Lurcz de Nürenberga, magister in artibus, doctor in medicina et baccalarius in theologia, rector parochialis ecclesie in Holfeld, Bambergensis diocesis, fuit electus in rectorem Universitatis Wiennensis.”⁷
1388. „WS (= Winter Semester) Dekan der medizinischen Fakultät Wien; in seinem Dekanat wurden die Statuten der medizinischen Fakultät von Wien ausgearbeitet. Aschbach. I. 53., 125.”⁸

¹ BARTA ISTVÁN: Középkorvégl szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. Regnum 1937. 109.

² ERIK KLEINEIDAM: Universitas studii Erfordensis. Lipsce, 1963. 27. és 265.

HARRY KÜHNEL: Mittelalterliche Heilkunde in Wien. Graz, 1965. 35.

³ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae. Tom. I. Liber decanorum. Prága 1830.

186.

⁴ Monumenta i. m. 193.

⁵ Monumenta i. m. 206.

⁶ Die Matrikel der Universität Wien. I. 20.

⁷ I. m. I. 22.

⁸ KLEINEIDAM: i. m. 265.

1390. „Anno Domini M-o CCC-ó LXXXX-o in die sancti Colomanni electus fuit in rectorem Universitatis Wiennensis Hermannus Lurcz, rector parochialis ecclesie in Holfelt, Bambergensis diocesis, magister in artibus, doctor in medicina et baccalarius formatus in theologia. Qui intitulavit subscriptos . . .”⁹

1391—93. „In folgenden Jahren wurde er in Wien zum Doctor der Theologie promoviert.”¹⁰

3. Erfurt. 1395. „Ende des WS wird er an der Universität Erfurt intituliert als dns Hermannus Lurcz de Nurenberga, mgr. sacre theologie, in medicinis et artibus. (W. = Wiessenborn) I. 1 46b 14—16. Er wird sowohl von der theologischen, wie der medizinischen Fakultät recipiert.”¹¹

1396. „WS wird er zum Rektor der Universität Erfurt gewählt. Er ist der erste Inhaber der Lektoralprebende für Theologie an der Marienkirche zu Erfurt. Das Nekrologium der Marienkirche vermerkt seinen Tod unter dem 13. Februar. Das Todesjahr ist nicht sicher bekannt. Es dürfte 1399. gewesen sein.”¹²

Az előadottakból a következő tények állapíthatók meg:

1. Lurcz Hermann ismeretlen időtől kezdve 1379 tavaszáig Pécsen, az egyetem kötelékében tartózkodott. Egyelőre még bizonytalan, mindvégig tanára volt-e egyetemünknek, vagy részben tanulója is és csak tanulmányai befejezése után ment át a prágai egyetemre.

2. Pécsről mint bölcsészkar tanár távozott és Prágában is elsősorban ilyen tanári tevékenységet folytatott. Következik ez abból, hogy a Liber decanorum nem egyetemi fölvételről, hanem átvételről beszél. Továbbá abból, hogy az 1380—82. években Prágában ismételt vizsgáztatott, tehát tanári tevékenységet fejtett ki.

3. Prágai tanárkodása mellett beiratkozott az ottani egyetem orvosi karára is és ott nyerte el az orvos-doktori fokozatot is. Következik ez abból, hogy Pécsről történt távozásakor még hiányzott címéből az orvosi fokozat, viszont mikor 1386-ban Bécsben fölvételre jelentkezik, címei között ott szerepel már az orvosi cím is.

4. Prága sem elégítette ki tudásszomját, mert 1386 áprilisában már a bécsi egyetem anyakönyvében találjuk meg a nevét. Bár a hivatkozott anyakönyv nem említi, hogy milyen minőségben került a bécsi egyetemre, abból, hogy a következő évben, amikor az egyetem rektorává választják, címei között már a hittudományi cím is előfordul, joggal következtethetünk arra, hogy Bécsben teológiai tanulmányokat is folytatott. De emellett szerepet vállalt az orvosi karnál is, ami kitűnik abból, hogy 1387-ben mint az orvosi kar kiküldöttje lesz az egyetem rektora és ő volt az, aki két másik orvostanárral együtt összeállította az orvosi kar tanulmányi szabályzatát. Az 1387-ben előbukkanó új cím, a bambergi egyházmegyéhez tartozó Holfeld plébánosa, bizonyára nem tényleges lelkesítő működést jelent, hanem csak megélhetési alapot biztosított. E cím egyébként arra vall, hogy a teológiai tanárkodás volt élete fő célja, mert a teológiai tanárok nem közvetlenül az egyetemtől, a tandíjából befolyt összegből, hanem egyházi javadalmakból nyerték megélhetésüket.

5. Bécs sem volt élete és munkássága utolsó állomása: 1395 őszén átment az 1392-ben alapított erfurti egyetemre, ahol orvosi és teológus tanári állást vállalt. Egy évvel később, 1396-ban az erfurti egyetem rektori tisztét töltötte be. Erfurti tanár korában írhatta *De paralogismis circa materiam benedictae Trinitatis fieri consuetis* című, 28 paginából álló bölcséleti munkáját, melyben kimutatni törekedett, hogy az arisztotelészi logika még a Szétháromságra is érvényes.¹³

6. Haláláról az erfurti egyetem Liber decanorumjának egy 1399 tavaszán kelt kérvényéből értesülünk, melyben az egyik hallgató vizsgára bocsátását kéri a következő szavakkal: Ego Arnoldus de Iemego intitulatus sub Reverendo magistro Hermanno Lurcz de Nurenbergia pie memorie et audivi ad gradum baccalariatus pertinentes¹⁴

Sajnos, az előzőekben részletezett kútforrások nem nyújtanak fölvilágosítást a bennünket leginkább érdeklő négy kérdésre:

a) Mikor született Lurcz?

b) Hol végezte egyetemi tanulmányait?

c) Tanára volt-e egyetemünknek vagy csak hallgatója?

d) Hogyan került a távoli Nürnbergből Pécsre?

⁹ Matrikel i. m. I. 35.

¹⁰ KLEINEIDAM: i. m. 265.

¹¹ I. m. 265.

¹² I. m. 265.

¹³ KLEINEIDAM a mű 10 kéziratát közli különböző levéltárakból. Mi a bécsi (Nat. Bibliothek. Cod. 4948.), a gieseni (Univ. Bibl. Cod. 805.) és a bambergi (Staatsbibliothek. Cod. Theol. 104.) kéziratot használtuk.

¹⁴ KLEINEIDAM: i. m. 231.

A rejtélyek megoldása végett személyesen kerestük föl a szóbajítható német városok levéltárait abban a reményben, hogy majd csak akad egy adat, melyből Lurcz pécsi tartózkodásának életkorára lehetne következtetni. Sajnos, kutatásunk nem járt a kellő eredménnyel. Nürnbergben ugyan a Városi Levéltár (Stadtsarchiv) aktáik között megtaláltuk a Lurcz-családot az 1315—1438. évekből, sőt két ízben egy bizonyos Lurcz Hermann is, de egyikük sem volt azonosítható a pécsi professzorral.¹⁶ A müncheni Állami Levéltárban (Bayerisches Staatsarchiv) elfekvő bambergi iratokban¹⁸ is előfordul az 1362., 1379., 1382. években Lurcz Henrik, illetve Lurcz András, de nem Lurcz Hermann. Ezzel szemben az ugyancsak Münchenben őrzött holtfelei akták között még a Lurcz név sem volt föllelhető.

Meddő maradt az a munka is, melyet Lurcz Hermann és vele egyidejűleg Vilmos pécsi püspök egyetemi tanulmányainak földerítésére irányult. Sem az egykorú francia,¹⁷ sem az olasz¹⁸ egyetemek német tanulói között nem találtuk meg egyikük nevét sem. Bolognában¹⁹ tanult ugyan egy Hermannus de Norinberga nevű egyén 1324-ben, azonban ez nem lehet azonos az általunk keresett Lurcz Hermannal, mert ez esetben ő 1379-ben kb. hetven, míg halálakor kilencven éves lett volna. Hetven éves korában senki sem iratkozik be egy új fakultásra.

Lurcz Pécsre jövetelének legegyszerűbb magyarázata az volna, ha föltételeznők, hogy mint diák került Pécsre és itt elvégezve a bölcséleti tanulmányokat 1379-ben azért ment át Prágába, hogy ott folytassa tanulmányait olyan fakultáson, melyet Pécssett nélkülöznie kellett. Csakhogy ennek a föltevésnek is megvannak a nehézségei. Nevezetesen:

a) A jelek szerint Lurcz nem azért ment Prágába, hogy ott tanuljon, hanem hogy ott tanári tevékenységet folytasson. Ezt igazolja, hogy Prágában nem beiratkozott az egyetemre, hanem az őt átvette: receptus fuit. És ott vizsgáztatott is.

b) Nem valószínű, hogy a távoli Nürnbergből éppen Pécsset szemelte ki mint tanulmányaira legalkalmasabb helyet, mellőzve a Nürnberghez közelebb eső prágai és az ismertebb francia és olasz egyetemeiket.

c) Nincs tudomásunk arról, hogy a hazánkban letelepedett nürnbergi kereskedő-családok²⁰ között lett volna egy Lurcz-család, melynek egyik sarja Lurcz Hermann, Pécssett találta meg a legközelebbi egyetemet.

d) Alig hihető, hogy a már 30 éves múlttal rendelkező prágai egyetem egy egészen fiatal, nemrég végzett hallgatót hívott volna meg, illetve fogadott volna be tanárai közé. Igaz ugyan, hogy Lurcz Bécsben is gyorsan lett tanulóból tanár, a prágai orvostanhallgatóból bécsi orvos-tanár, de Bécsben akkor már két „diplomával” rendelkezett, kora is megvolt hozzá, hogy az iskolapadból egyenesen a katedrára üljön.

A felsorolt szempontok azt a gondolatot sugalmazzák, hogy Lurcz nem a maga erejéből, hanem külső támogatással, meghívás útján került Pécsre. E föltevés viszont azt mondja, hogy meghívásakor nem volt gyerekeMBER, hanem olyan korú, aki már föltűnt tudásával és szorgalmával, akin már megakadhatott annak a szemé, aki a tanárokat kereste. Tekintettel arra, hogy Pécsről történt távozása új studiumok elvégzésére is irányult, azt kell gondolnunk, hogy Lurcz 1379-ben legfőkébb 30 éves lehetett. Mert ebben a korban van még az emberben annyi kedv és szellemi frissesség, hogy újabb tanulmányokba vágjon. Ez esetben 4—5 évi bécsi tanárkodást számítva úgy véljük, hogy legkésőbb 1374-ben került Pécsre. Az idevágó körülményekre talán akkor derül fény, ha sikerül összeállítani Vilmos püspök életét. Ő is Németországból jött ide és valószínű, hogy utazásai közben ismerte meg Lurcz Hermannnt.

¹⁶ Nürnberg, Staatsarchiv: Lurcz Henricus 1315. Neubürgerbuch 465. szám. Ugyanott: Namensregister zu den Lösungslisten:

Lurtz (Lurtz, Lurtzin)	(Lorenzo)	1400.	279/31.
zu Augsburg	L.	1397.	278/29.
C.	S(ebald)	1397.	272/13.
Geraus	L.	1405.	281/40.
Her(mann)	S	1433.	275/58.
Hermann	S	1438.	276/56.

¹⁷ München. Bay. Staatsarchiv.: Hochstift Bamberg. Urkunden: Nr. 3153. (1362. febr. 18.): Literae Friderici Decani Bab. quibus Henricus Lurtz confessus est, quod fedum suum in Bechonem ad missas defunctorum ecclesiae Bab. ab antiquo pertinuit. Nr. 3833. (1379. VIII. 11.): Literae Gerhardi eppi Herbig. executoris a sede apostolica deputati ad abbatem in Banz., quibus beneficium in Muperg. Andree Lortz confert. Nr. 3968. (1382. XII. 10.): Instrumentum super excommunicatione abbatis et conventus Monasterii Banzensis ob resistantiam Andree Lurtz ad parochialem ecclesiam Mockberg presentata factam.

¹⁸ KLEINEMAD ERIK szíves értesítése szerint a párizsi egyetem német hallgatói között Lurcz Hermann neve nem fordul elő.

¹⁹ C. ZONTA—J. BROTTO: Acta graduum academicorum gymnasii Patavini. Pádva 1922. — Repertorium Germanicum. I. köt. Berlin 1916., II. köt. Berlin 1933.

²⁰ KNOD: Acta nationis Germanicae Universitatis Bononiensis. 1899. FRIEDLÄNDER—MALAGOLA: Acta Nationis Germanicae Universitatis Bononiensis. Berlin. 1887. 85.: Hi dederunt domino Johanni de Thurego: Dominus Rudolphus et Dominus Henricus de Basilea, socii XXVI solidos. Item dominus Hermannus de Nurnberch X solidos.

²¹ Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg. 1962. 51. köt. 467.: Helmut Fr. Haller von Halberstein: Deutsche Kaufleute in Ofen zur Zeit der Jagellonen. — U. az 52. kötet. KUBINYI ANDRÁS: Die Nürnberger Haller in Ofen.

Az egyetemre vonatkozó okmányok között van egy keltezetlen irat, melynek tanúsága szerint egy ismeretlen nevű pápa engedélyt ad egy ismeretlen nevű püspöknek, hogy a pécsi egyetem egyházi jogi és római jogi tanárai részére egy-egy ízben a három egyházmegyei prépostság: a pécsi székesegyházi, a pécsi várbeli Szt. János és a pozsegai Szt. Péter káptalan prépostságának jövedelmeit fönntartsa, illetve adott esetben folyósítsa.²¹ Rejtélyes tehát az okmány kiadója, kelte, rejtélyes a címzettje és főként rejtélyes az ok is, mely ezt az engedélyt sürgette.

Ami az oklevél keltét illeti, első magyar kiadója, Koller József, óvatos volt. A Vatikáni Levéltár prefektusának, Garampi bíbornoknak 1767-ben kelt értesítése nyomán Koller e formuláret Henrik pécsi püspök idejére (1420—1445) datálta, hozzáfűzve mégis: Donec certiora doceamur,²² azaz: amíg bizonyosabbat nem tudunk. Békefi²³ nyilván abból a tényből, hogy a szóban forgó formuláre IX. Bonifác pápa (1389—1404) és utódainak formulárei között fekszik V. Miklós pápáig (1447—1455), IX. Bonifác pápa idejére tette az okmány keltezését minden részletesebb indokolás nélkül. Szabó Pál Zoltán,²⁴ A pécsi Egyetemi Könyvtár tisztviselője, a formuláre keltének kiderítésére 3 szempontot vett figyelembe: 1. az okmány IX. Bonifác és utódainak 1455-ben lezáruló ügyiratait tartalmazó főlíásban található, tehát csak 1389—1455 között keletkezhetett. 2. Az okmány egy püspökhöz van intézve, akit Tisztelendő Testvérnek szólít. Tehát nem íródhatott Alsáni Bálinthoz, mert ő már 1385 óta bíbornok volt és a hozzá intézett leveleknek a bíbornoki címet kellett föltüntetniök. Mivel Alsáni 1408-ban halt meg, nyilvánvaló, hogy az okmány csak 1408 után íródhatott. 3. 1408—1410 között a pécsi püspöki szék nem volt betöltve. Tehát a formuláre csak 1410 után jöhetett létre. Ezért írta Szabó: „A levél tehát csakis János és Henrik püspökök (1420—1445) idejében keletkezhetett. A kettő közül hogy melyiknek szól, eddig ismert adataink szerint nem dönthető el.”

Szabó Pál Zoltán érvelését kiegészíthetjük a következőkkel:

1. Az 1404. évi zalaatnaki lázadás után Zsigmond király megtiltott mindenféle összekötést a római pápával és a tilalmat csak a pápával történt kibékülés után, 1410-ben oldotta föl.²⁵ A levél ezek szerint tényleg csak 1410 után íródhatott.

2. Sajátságos, hogy a formuláre keltének kiderítésében eddig senki sem vette figyelembe azt a körülményt, melyet maga a szóban forgó formuláre kínál föl: a három káptalan prépostjainak névjegyzékét. Ha ugyanis a pápa megengedi, hogy a pécsi püspök 1—1 alkalommal egyetemi célokra fordíthassa a három prépostság jövedelmeit, akkor volt olyan idő, amikor e méltóságok vagy nem voltak betöltve, vagy pedig olyanok foglalták el azokat, akik egyúttal képesítésük folytán az egyetemen is taníthattak. Ez utóbbiaknak tehát egyetemi fokozattal kellett rendelkezniök.

A pozsegai prépostságra vonatkozólag nem állnak rendelkezésünkre megfelelő adatok. A két másik káptalan prépostjainak névsora az egyetem idejében saját gyűjtésünk szerint a következő:

a) A székeskáptalan prépostjai:

1365—1386	nincs adat
1387—1400	Rudolf
1401	László
1402—1418	Uski János
1418—1421	nincs adat
1421—1437	Gathalócz Mátyás
1437—1445	Nempti Gergely

A pécsi várbeli Szt. János káptalan prépostjai:

1360—1402	nincs adat
1402—1425	Pecz-nembeli András
1426	János
1427—1442	nincs adat
1443—1445	Kálnói András

²¹ KOLLER: i. m. 380.

²² KOLLER: i. m. 334.

²³ BÉKEFI REMIG: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 46.

²⁴ SZABÓ PÁL ZOLTÁN: A régi pécsi egyetemre vonatkozó kéziratok és nyomtatványok bibliográfiája. Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. Pécs, 1933. 19. szám.

²⁵ KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország és a nagy nyugati egyházszakadás. Nagyvárad 1885. 24.

Az idézett 3 szempont alapján tehát mellőznünk kell azokat, akik 1. 1410 előtt nyerték el hivatalukat;

2. a későbbiek közül Gathalócz Mátyást, mert mint királyi kancellár inkább politikai téren teljesített szolgálatot, ritkábban tartózkodhatott Pécsen és így egyetemünkön sem tartózkodhatott előadásokat. De mellőznünk kell Nempti Gergely, János és Kálnói András prépostokat, mert egyikről sem tudjuk kimutatni, hogy egyetemi fokozatokkal rendelkeztek volna.

Maradt tehát két időszak, 1418–1421. és 1427–1442., amikor lehetséges volt, hogy egyetemi tanár kapta a jövedelmeket. A két időszak figyelembevételével azt kell mondanunk, hogy a pápai engedély legkorábban 1418-ban került végrehajtás alá. Ami viszont azt jelenti, hogy maga az oklevél, illetve az azt kieszközlő püspöki kérelem legkorábban 1410 és 1418. között íródott. Ez okfejtés szerint egyetemünk tehát 1410-ben még működött.

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy e rejtélynek van egy másik megoldási lehetősége is, ami ugyan a formularé keltét korábbi időkre helyezi, de egyetemünknek egy újabb tanárára utal.

Tudomásunk van arról, hogy Vilmos pécsi püspök 1371-ben azt a kegyet kapta a Szent-széktől, hogy az országban 3 kanonoki javadalmat tarthasson fenn 3 *alkalmas* személy javadalmazására. A püspök hivatkozva erre a fölhatalmazásra a következő évben, tehát 1372-ben, egy egri kanóniát juttatott egy Rudolf nevű egyénnek. Az idevágó forrásunk ugyanis a következőket mondja:

„Concessum est Guillelmo episcopo Quinqueecclesiensi, ut possit reservare tres canonicatus cum tribus prebendis, vacantibus vel vacaturis in tribus ecclesiis regni Ungarie, nominando in cancellaria, conferendos tribus personis idoneis. XII. Kal. Septembris anno I. D. Gregorii. Vigore huius gratie contulit unam prebendam in ecclesia Agriensi, prout supra continetur.”²⁶

„Dominus episcopus Quinqueecclesiensis virtute potestatis sibi date auctoritate apostolica contulit unum canonicatum et prebendam in ecclesia Agriensi magistro Radulfo licentiato in Decretis. Tenetur. Anno II. D. Gregorii.”²⁷

Mindenesetre az előbbi idézet hitelességét szövegezése gyanússá teszi, mert úgy tűnik, hogy nem az eredeti forrás szövege, hanem a Monumenta Vaticana szerkesztőjének fogalmazása. Mivel azonban a Mon. Vaticana máskor mindig eredeti fogalmazásban szokta közölni a szövegeket, a kételyt csak megemlítjük, de nem tartjuk érvnek a hitelesség ellen. Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy XI. Gergely pápa 1370. december 30-án lépett trónra, így az engedélyben jelzett szeptember az 1371. év szeptemberére vonatkozik.

Meglepő azonban, hogy a pécsi székeskáptalan prépostjai között is szerepel egy Rudolf, akinek ugyanolyan egyetemi fokozata van, mint az egri Rudolfnak: Rudolphus prepositus et Capitulum ecclesie Quinqueecclesiensis Zsigmond császár rendeletére Mikych bán fiát Istvánt több Kőrös megyei helység birtokába beiktatja predicto Rudolpho preposito, iuris canonici licentiato et in artibus baccalario . . .²⁸ 1387. novemberében.

Az azonos név, az azonos egyetemi fokozat azt a gondolatot kelti, hogy a két Rudolf egy személy. A 3 javadalom emlegetése Egerben is, Pécsen is pedig azt gyanítja, hogy az egri kinevezés hátterében is Pécs állott, mert csak így érthető meg, miért éppen a pécsi püspök kap engedélyt, hogy egy egri kanóniára ő nevezze ki az alkalmas személyt. A pécsi okmány kifejezetten említi az egyetemi célt, az egri okirat burkoltan utal erre. Ennek alapján összefüggést látunk a két okmány között: Rudolf azért kapta a pécsi püspöktől (természetesen a király engedélyével, mert erre vonatkozik a kitétel: nominando in cancellaria) az egri kanóniát, hogy a pécsi egyetemen tanítson kánonjogot. Később a pécsi formularé alapján fölcserélte az egri javadalmat a pécsi préposti tiszttel, de azért, hogy az egyetemen tovább tanítson. Ha igaz ez a rekonstrukció, akkor ez annyit jelent, hogy a pécsi formularé 1387, sőt még korábban, Alsáni bíbornoki kinevezése előtt, tehát 1385 előtt kelt.

Nehézsége ennek a rekonstrukciónak az a körülmény, hogy a formularé IX. Bonifác ügyiratai között fekszik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez okmány egy formularés könyvben van. Már pedig egy formularés könyvet mindig a szóban forgó esetek után állítják össze. Talán ez az oka annak, hogy ez a formularé nem tartalmazza még a címzettnek nevét sem, míg az utána következő, hasonló természetű ügyiratnál legalább a cím ki van téve.

Sajnos, a Rudolf prépostra vonatkozó források²⁹ nem tartalmazzak személyi adatokat, mert a név csak oklevél-záradékokban fordul elő. Bizonyos, hogy Rudolf nem olasz név, de

²⁶ Monumenta Vaticana I/I. 495.

²⁷ I. m. I/I. 479.

²⁸ Hazai Okmánytár V. 176.

²⁹ Az 1387. évből: Hazai Okmt. V. 176.

magyar sem, hanem inkább osztrák. Ezért viselőjét szintén német eredetűnek tartjuk. Ez ismét olyan jel, mely a meghívást juttatja eszünkbe és a tanári jelleget igazolni látszik. Pécsi tartózkodásának ideje ezek szerint 28 év (1372—1400), melyből legalább 16 esztendő (kb. 1384—1400) mint prépost töltött Pécsen. Aránylag hosszú pécsi tartózkodása ugyancsak a tanári lekötöttséget látszik igazolni. Szakértők feladata lesz véleményt nyilvánítani, vajon az Ars notarialisban kimutatható jelenség, ti. sok ebben a könyvben az egrí és a pécsi formula, nem Rudolf prépost-tanárnak tulajdonítandó-e.

III. PÁL SZEZENI PRÉPOST

V. Orbán pápa 1369. április 2-án utasította Cato bácsi prépostot, hogy megfelelő kivizsgálás után avassa Pécsen jogi doktorrá Pál szezeni prépostot³⁰. A vonatkozó pápai okmány nem beszél arról, ki kérte ezt a rendkívüli, kivételes engedélyt, a jelek szerint nem Pál prépost, mert a szöveg azt mondja: *fuit pro ipsius Pauli parte supplicatum* (= Pál, részére kérték). Ez a körülmény ismét Vilmos püspökre utal. De annál határozottabban emeli ki az irat, hogy Pál már behatóbb jogi tanulmányokat végzett; hogy megérdemli a doktori címet; hogy a vizsgálat, következőleg az avatás is, Pécsen történjék; hogy az avatás ne csak a doktori cím viselésére jogosítsa föl nevezettet, hanem adja meg neki a tanítási engedélyt (*docendi licentiam*) is. Legfontosabb azonban, hogy a pápai kegy folytán történő avatás nem kívánta csorbítani sem a többi és kifejezetten nem a pécsi egyetem előjogait. Ezek a kiemelések arra engednek következtetni, hogy itt nem egyszerű szertartásról, valakinek a doktori címmel való fölékésítéséről volt szó, hanem egy sokkal gyakorlatibb célról, egy tanári állás biztosításáról a pécsi egyetem számára.

Úgy látszik Vilmos püspök külföldi tanárokat kereső akciója nem mindig járt a kellő sikerrel, kénytelen volt, illetve szándékában volt hazai erőket is igénybevenni. Így akadt meg a szeme Pál préposton, aki valamely külföldi egyetemen tanult, de doktorrá avatásig akár anyagi hiánya, akár betegség miatt nem tudott eljutni. Az akadályt Vilmos püspök úgy vélhette elhárítani, hogy a pápához fordult, és kérte a külföldön máskor is előfordult gyakorlat alkalmazását pécsi viszonylatban.

Fölmerülhet a kérdés, miért nem Vilmos püspök mint az egyetem kancellárja végezte ezt az avatást? Eloszlik e nehézség, ha meggondoljuk, hogy Vilmos püspök egyben királyi titkos kancellár is volt és így gyakran kellett a király környezetében, azaz Pécsen távol tartózkodnia.

IV. CZUDAR IMRE

Kevés valószínűsége van Czudar Imre pécsi tanárkodásának, de nem hallgathatjuk el legalább nevének megemléztetését, mert több körülmény ennek a lehetőségét is fölvetette. Nevezetesen:

1. Neve akkor bukkan föl Pécsen, amikor itt a jelek szerint az egyetemhez tanárokat keresnek, 1371-ben.³¹ (Lásd Pál prépostot és Rudolfot.)

2. Az iratok föltűnően hangoztatják jogi tanulmányait.³²

3. Kísérthet a gondolat, hogy azonosítsuk Imre regőlyi főesperessel, mert mindkettőjüknek atyja Miklós,³³ mindketten pécsi kanonokok, mindkettőjüknek azonos jogi végzettségük van, sőt Imre főesperesről azt is elmondják az iratok, hogy kiváló jogi ismeretei következtében kedvelt tanácsosa volt a híres diplomata pécsi püspöknek, Alsáni Bálintnak.³⁴

Ha azonban életrajzi adataikat egymással szembesítjük, kitűnik, hogy csak nagy hasonlóság van a két személy között, de nem azonosság.

Czudar Imre³⁵ 1371. jan. 18-ig: kalocsai prépost, egrí és pécsi kanonok.

1371. jan. 18. után: fehérvári prépost és pécsi kanonok
1376 nagyváradai püspök

Az 1393. évből: *AGEL PÁL: Historia brevis ven. Capituli Cath. Eccl. Quinqueecclesiensis. Pécs. 1838: Documentum Capituli Quinque-Ecclesiensis intuitu molendini supra Irugh (Ürög) editum ac in Archivio Capituli conservatum anni 1393. Canonico sequentes exhibet: Praepositum Rudolphum . . . Sajátságos, hogy a Pécsi káptalani levéltárban ez az okmány nem található, a Koller által készített Mutató sem említi. Sőt Koller nagy munkájában (*Historia Episcopatus . . .*) sem fordul elő. Az 1400. évből: Zsigmondkori Okmt. II. 38. szám.*

³⁰ Róma, Vat. Levéltár. Reg. Aven 170. 591. BÉKEFI: I. m. 126.

³¹ Monumenta Vesprensiensis II. 204.

³² . . . magistrum in artibus, qui ut asseritur, in iure Canonico studet. Mon Vespri. II. 204.

³³ Lásd WELTNER MÓR cikkét a Turulban 1891. 141. KOLLER: Historia . . . III. 185.

³⁴ . . . Emerico . . . magistro in artibus, . . . qui ut asseritur etiam in iure canonico proventus existit ot pro quo . . . Valentinus . . . asserens te dilectum consiliarium suum fore . . . KOLLER: Historia III. 185.

³⁵ WERNER MÓR: I. m. 141.

1378	egri püspök, Galiczia kormányzója.
1385	imolai püspök,
1386	erdélyi püspök,
1389	meghal.
Imre főesperes:	1371 regölyi főesperes, pécsi kanonok,
	1375 regölyi főesperes, pécsi kanonok,
	1376 regölyi főesperes, Alsáni Bálint titkára.
	1387—1393 pécsi székesegyházi főesperes. ³⁶ 1401 előtt meghal.

Bizonyos, hogy a bemutatott nevek még az eddig egyedül ismert Bolognai Galvanóval együtt sem adják egyetemünk tanárainak teljes névsorát az 1367—1379. évekből. Azonban e hiányos névsor is nagyjelentőségű, mert rávilágít egyetemünk olyan vonására, melyről eddig sejtelmünk sem volt. A felsorolt tanárok zöme ugyanis külföldi, sőt még a szebeni Pál prépost magyarságában is kételkedni lehet. Meggyőződésünk, hogy ennek oka nem a magyarság mellőzése, hanem az, hogy egyetemünkre vonatkozó összes kútforrások külföldön találhatóak. A külföld pedig elsősorban külföldiek emlékét őrizte meg, míg az itthon őrzött anyag az idők viszontagsága következtében mind elpusztult. A külföldi tanárok jelenléte azt bizonyítja, hogy egyetemünk nem helyi jellegű, provinciális főiskolának indult, alapítói előtt valóságos univerzitás lebegett, mely szívesen tárta ki kapuit az akkori művelt népek felé. Bolognai Galvano miatt eddig azt hittük, hogy egyetemünk gyökereit Olaszországban kell keresnünk. Lurtz Hermann és Rudolf prépost pécsi szereplése azt mutatja, hogy a gyökerek kiágyaztak német, sőt a pfalzi Vilmos püspökön keresztül francia talajba is.

Petrovich Ede

Királyfia Kis Miklós alakja régi irodalmunkban

Szilády Áron 1873-ban *A mesékről* címmel, rövid kétrészes tanulmányt közölt, melyben a szakirodalomban elsőként foglalkozott Királyfia Kis Miklós alakjával.¹ A hős nevének (Miklós, Kis Miklós, Szép Miklós, Király Kis Miklós, Királyfia Kis Miklós formában) mesében, balladában, példabeszédben gyakori előfordulása arra a helyes következtetésre indította, hogy nem csak a hozzáfűződő cselekmények, hanem maga a név és alak is régibb korból származik. Valószínűnek tartotta, hogy Királyfia Kis Miklós története nem csupán a szájhagyományban élt, hanem talán verses feldolgozása is lehetett. „Hihető, hogy játjának [= druszájának] Toldi Miklósnak méltó társa volt s ha Ilosvaira nem tehetett is szert, emlékezetét kegyelettel őrizte meg a mesélő nép mai napig.” A jelek szerint e mesékbe vándormotívumok is keveredtek, „de — folytatja Sz. Á. — a mese vagy tán helyesebben monda hősének tősgyökeres magyar voltát ezek ellenére is merem állítani.”²

Toldi és Királyfia Kis Miklós alakjának összekapcsolására az *indítékot* Szilády számára csupán a névrokonság jelentette. Bizonytalan abban is, hogy a Királyfia Kis Miklóssal kapcsolatos történet vagy történetek ősi alakját — melyet eredeti formájában nem ismerünk — mesének vagy mondának minősítse-e? Erre mutat „a mese vagy tán helyesebben monda” kifejezés. Mikor azonban adatokat hoz arra, hogy a *Kyralfia* név már 1287-ből ismeretes, álláspontját így összegezi: „Egy egész nemesi osztály viselte hát e nevet, melynek valamelyik tagja könnyen válhatott azon nemzeti mondakör hősévé, melyet csorbult széleivel ma már a meséknek, ki tudná megmondani hányadik rétege borít, de központját a hőst máig sem tudta megtorlott iszapjával eltakarni.”³ Itt tehát már nem is mondáról, hanem egyenesen nemzeti mondaköréről beszél a szerző.

Tíz évvel később, 1883-ban az RMKT IV. kötetének Ilosvai *Toldijához* fűzött jegyzeteiben újra foglalkozott a kérdéssel.⁴ Nemzeti mondakörrel már nincs említés, de leszögezi: „... bizonyosra vehetjük, hogy Királyfia Kis Miklós neve alatt valamely hősről szerzett magyar ének volt az, melyről szó van.” Királyfia Kis Miklós és Toldi Miklós alakjának benső rokonságát igazolandó a Királyfia Kis Miklós alakjával kapcsolatba hozható meseanyagból összegyűjtötte azokat a motívumokat, melyek Toldi alakjával vagy viselt dolgaival valamiféle

³⁶ Hazai Okmt. V. 176. AIGL: Historia ven. Capituli Quinqueecclesiensis. Pécs, 1838. 59.

¹ SZILÁDY ÁRON: *A mesékről*. MNyR 1873. 65—67. és 148—151.

² I. m. 67.

³ I. m. 67.

⁴ RMKT IV. köt. 343—46.

rokonságot mutatnak. Hivatkozik a *Landorvári Dorka* c. balladára, *Az ólom barát, A három aranygyűrű, A szegény ember tizenkét fia* stb. mesékre, s az összehasonlítások eredményeit így summázza: „E Miklósook testi erő és bátorság dolgában állnak azon fokon, hogy Toldival kiállják az összehasonlítást. Hogy Toldi csak csehekkel, olással mérközik, míg eme Miklósook sárkányokkal viaskodnak, nem zárja ki azt, hogy a Toldi-mondának szintén lehettek oly részletei, melyek szörnyetegekkel vívott küzdelmekről szóltak.” Meg kell itt jegyeznünk, hogy valóban nem zárja ki ezt a lehetőséget, de nem is igazolja! Utal itt továbbá Szilády arra, hogy a kárpitra varrott oroszlánkép Héraklészre, a budai özvegy tréfája pedig Sámson és Delila történetének egyes vonásaira emlékeztet. De ezeket az argumentumokat ő maga sem tartja elégségeseknek ahhoz, hogy a Toldi-monda szörnyetegekkel vívott harci epizódjainak egykori meglétét igazolják.

Szilády megjegyzései után ötven esztendővel, de az ő eredményeiről mit sem tudva, Beke Ödön⁵ szólt hozzá röviden a kérdéshez. Bornemisza már Szilády által is idézett helye, valamint Bercsenyi leveleiből származó két XVIII. századi adat alapján népmesének minősíti a Királyfia Kis Miklósról szóló történetet. Megjegyzi azonban, hogy „Népköltési gyűjteményeinkben nem sikerült e mesét megtalálnom, de talán még előkerül”. Beke Ödön a Bercsenyi leveleiben megőrződött motívum: „ha felveszed is, megbánod, ha nem is, megbánod!” alapján kutatott e mese után. Ami neki nem sikerült, sikerült Honti Jánosnak.⁶ E motívum ugyanis előfordul *A táltospárj és tejfürdő*⁷ mesében s ennek alapján Honti János legrégebb tündérmesehősünknek tartja Királyfia Kis Miklóst. Szilády Áron dolgozatáról ő is hallgat. Nyilvánvaló, hogy véleményt alkotni e kérdésben csak az adatok alapos vallatára fogása után lehet.

Királyfia Kis Miklós nevének ma ismert első említése Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek*⁸ (1578) c. művében, „Az hallásról” szóló fejezetben található. A hallással — fejtegeti Bornemisza — isten azért ajándékozott meg bennünket, „... hogy azzal minden épületünkre valo szokot, tanulasunkra, vigasztalásunkra, batoritasunkra, Isten ismeretire es tizteletire valokat halgassunc, ő magatol Istentül, Angyalitül, es io emberektül:”, s erre minden lehetőségünk megvan, mert miképpen látásunkra, „Azonkeppen Hallasunkrais so szép értelmes szokot, ekesen szolo embereket, Oratorokat, Poetakat, Predikatorokat, Enekeseket, Lant, Czimbalon, Orgona, Hegedő, Trombita, Dob, Sip szokot, külömb, külömb czengő Philemile, Publikon, Rigo, Fűry, Szayko, Szarka, Czoka, Czinege czatsogásokat! adot, hogy ezbőlis meg beczülnc az mi teremöt Istenünknek mind felseget, mind io voltat: Es magunkatis örüendezetnnc, nem annyira ezekben valo gyönyörűsegekben, mint ő benne, vgy mint kiből származtanac, mind azoc.”

De ezekkel az istennek tetsző lehetőségekkel nem élnek az emberek s Bornemisza nem tudja elfojtani előlött érzett keserűségét és felsőhajt: „De iay, mi vta hazugsagot suga ama rauasz kigyö es Sarkany, az mi első szüleinc füleibe, es annac helt adanac, az vta immár czac mind hazugsagnac halgatasara, es hitsagö mulatsagra vagyodnac mindennec fülei, Tiztatalan es faytalan beszednec halgatasara, hazug es álnoc tanaczra, hamis es eretnec tanyitasra, ragalmazoc, gyalazoc, fondorloc sugarlasira, tragar es peniszes czuffsagra, baba beszedre, álnokul költöt fabulakra, *Király fia kis Miklosrol*, Poetac Oriasirol, Apolloniusrol, es egyeb hitsagrol, virag es szerelem énekek halgatasara, Lant, Sip, Dob, Trombita szobeli hayia hujiara, es temeny ezer czaczogasokra.”

Ez a bekezdés ellentétpárja az előbb idézettnek. Értelmezésük is csak kölcsönös figyelembevételükkel történhet. Először Bornemisza felsorolja a hallás istennek tetsző gyönyörűségeit, az orátorok és poéták mellől a prédikátorokat sem hagyva el. Ezután a már oly sokszor és sokak által idézett szövegrész következik, ahol elmondja mindazt, amit ő károsnak tart, s amitől véleménye szerint mindenkinek óvakodnia kell. Királyfia Kis Miklós alakjának megítélésénél abból kell kiindulnunk, hogy itt milyen szövegösszefüggésben szerepel. Ne restelljük környezetét újra felvillantani: tisztátalan és fajtalan beszéd, hazug és álnok tanács, hamis és eretnek tanítás, rágalmazók, gyalázók, fondorlók sugallásai, trágár és penészes csúfság, baba beszéd, álnokul költött fabulák Királyfia Kis Miklósról, Poéták Oriásiról, Apollóniusról, virág és szerelem énekek.

Teljesen rokon összefüggésben szerepel Királyfia Kis Miklós neve Mikolai Hegedűs Jánosnál is, aki a *Biblia tanúi* (1648) c. művének előszavában a jó könyvek szükségességéről szólva ezeket mondja: „Hasznosis ez, Szüksegesis valoba; avagy tsak azértis most elsőben, hogy

⁵ BEKE ÖDÖN: Egy régi népmese. Ethn 1933. 160–61.

⁶ HONTI JÁNOS: Megjegyzés. Ethn 1933. 161.

⁷ SOLYMOSY SÁNDOR: Keleti elemek népmeséinkben. Ethn 1922. 30–44.

⁸ Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetek*. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta: ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1955. 98–99. és 245.

ez által vonattassanak el a gyengék ama sok mese mondástul, motskos szófia-beszedeiktül, király fia kis Miklós költött szerentseitül.”⁹

Ebbe az együttesbe a jó Toldi Miklós alakja bizony nem illik bele. A Toldi-mondával kapcsolatban nem ismerünk egyetlen, a fentiekhez hasonló elítélő nyilatkozatot sem. S ebből önként következik, hogy Királyfia Kis Miklós Toldi-típusú hős nem lehetett! Bornemisza hősiünk köré csoportosított kifejezései: tisztátalan és fajtalan beszéd, trágár és penészes csúfság, az Apollonius történetére való utalás, valamint a virág- és szerelem-énekek emlegetése egyértelműen a szerelmi tematika felé irányítja figyelmünket. Megegyeztetett ezt Szabó T. Attila¹⁰ adata is, aki *Népmeséink sorsa* c. tanulmányában a Temesvári Pelbátrnál megőrződött mesenyom említése után így ír: „A multkoriban az Erdélyi Múzeum gr Bánffy nemzeti levéltárából egyik XVII. század elejéről származó levélben olvastam egy szemrehányó szerelmes levelet; ebben a levélíró büszke, makacs kedvesének szemére veti, hogy úgy viselkedik, mintha ő volna Királyfia Miklós leánya.” Jó lenne ismerni az eredeti levelet. Következtetéseinkben így messzebb tekinthetnénk. Ennyiből is megállapíthatunk azonban egy nem lényegtelen momentumot, hogy hősiünk neve itt is szerelmi tematikával kapcsolatban merül fel, s mi ebben látjuk jellemzőt a Szabó T. Attila által is emlegetett jelentős vonását.

Az eddig felsorakoztatott adatok csupán jelezték a vizsgálódás helyes irányát, perdöntő bizonyítékoknak nem tekinthetők. A Baronyai Decsi János Adagium-gyűjteményében¹¹ található *Fabula Milesia, Király fia Miklós beszéde* (s nehogy véletlenül is másra gondolhassunk egy kicsit odébb: *Milesius sermo, Trágár beszéd*) kifejezés pontosan és egyértelműen megvilágítja az egész kérdést, s megjelöli a Királyfia Kis Miklós névéhez kapcsolódó történet műfaji hovatartozását. *Fabula milesia* (milétoszi mese) alatt ugyanis az ókortól napjainkig erotikus, azaz sikamlós szerelmi elbeszélést értettek. E műfaj első képviselője a közelebből nem ismert Ariszteidész nevű görög író volt, akinek novellagyűjteményét Lucius Cornelius Sisenna, Pompeius hadseregének tábornoka *Fabulae Milesiae* (Milétoszi mesék) címen fordította latinra, s akiről Ovidius is elismerően nyilatkozott: „... olyan elbeszélések voltak ezek, amelyeknek a színhelye javarészt Milétosz lehetett, ez a nagy forgalmú kászásiai kikötőváros, amelynek kereskedői a gyapjúból, rózsaoaljból és tajtékközből jócskán meggazdagodtak, s ennek a vagyonos polgárságnak főleg ifjabb nemzedéke vidám, mulató, nagyvilági, könynyelmű, sőt léha életet élt, s bizonyára ez az elpuhult társadalom volt a háttere az Ariszteidész-féle erotikus, vagyis szerelmi tárgyú s gyakran humoros elbeszéléseknek.”¹² A *fabula milesia* kifejezés tehát egy elbeszélés-típusra nem érhető terminus technikusává vált. A Királyfia Kis Miklóssal kapcsolatos történet is tehát *fabula milesia*, azaz szerelmi történet, még pontosabban szólva széphistória volt. Igen népszerű és általánosan elterjedt lehetett, mert adataink szerint, ha a prédikátorok valamely történetet cím szerint emlegetnek, annak abban az időben a legdivatosabbnak kell lennie. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy nem csupán a szóbeliségben élt ez a történet, hanem kézirat formában, esetleg nyomtatásban foroghatott közkezen. Királyfia Kis Miklós nagy népszerűségének ideje a XVI. század második fele (Bornemisza adata: 1578., Baronyai Decsié: 1598.), tehát egybeesik a szerelmi tematikát elsőként diadalra juttató széphistóriáink fénykorával. A Királyfia név, mint említettük már 1287-ből ismeretes. Feltehetőleg eme nemesi familia valamelyik Miklós nevű tagjának szerelmi kalandjai képezték azt a magot, amely anyaga lett a Királyfia Kis Miklós névhez tapadó elbeszéléseknek, sőt e név a XVI. század második felében egy elbeszélés-típus, a *fabula milesia* jelölőjévé vált, amint ez jól kitapintható Baronyai Decsi János adatából.

De ez a név egyben elősegítette a történet folklorizálódását is. Hősiünk ugyanis a mesékben úgy szerepel, mint a király legkisebb fia, Miklós, s nem is csupán szerelmi tematikájú mesékben. Neve megtalálható a legkülönbözőbb mesetípusokban, leggyakrabban azonban tündérmesékben. Nem vállalkozhatunk itt arra a bonyolult, nehéz feladatra, hogy nyomon kövessük Királyfia Kis Miklósnak a népmesékben megtett útját. Csupán arra szorítkozunk, hogy néhány, a folklórból vett adatot is felsorakoztassunk állításunk bizonyítására, megjegyezve, hogy számos olyan mesékben is előfordul a neve, amelyben erotikumról szó sincs. De ha helyes, amit eddig mondtunk, akkor annak, ha halovány nyomokban is, meg kell mutatkoznia a népköltészetben, a népmesékben.

⁹ RMK I. 813.

¹⁰ SZABÓ T. ATTILA: *Népmeséink sorsa*. Páztörtüz 1939. okt.-nov. 474–78. Erre az adatra STOLL BÉLA hívta fel a figyelmemet.

¹¹ FORCELLINI: *Totius latininitatis Lexicon*. 1887. IV. köt: *Milesius sermo*, Apul. 1. Met. 1. En ego tibi sermone isto Milesio varias fabulas conferam, etc. 511. *Milesiae fabellae*, Hieronym. Comment. in Isai. lib. 12. praef. init. Sunt narratiunculae, ut plurimum amatoriae et lascivae.

¹² A szerelmes delfin. Ókori dekameron. Válogatta, fordította, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította: RÉVAY JÓZSEF. Bp. 1962. 464. RMK I. 238. 344. és 421.

Igen jellemző ebből a szempontból a *Landorvári Dorka*¹³ c. ballada. Dorka amikor édesanyja megkérdezi tőle:

„Leányom, leányom,
Édes szép leányom!
Mi dolog lehet az,
Hogy a selyem ruhád
Elől kurtábbodik,
Hátul hosszabbodik,
Szép karcsú derekad
Igen vastagodik?!”

Így felel:

„Mit tűröm, tagadom,
Ha ki kell vallanom;
Király Kis Miklósnak
Agyára fektüdtem —
Szerelembe estem!”

A *három aranygyűrű* c.¹⁴ mesében a király Miklós nevű fia, akit mostohája igen rosszul tartott, elindult világgá szerencsét próbálni. Egy sötét erdőben ráesteledett, és amikor egy hatalmas fa alatt tanácsalankodott mitévő legyen, felülről egy hang szólította meg. Egy nagy szakállú öreg barát hangja volt, aki magához hívta Miklósunkat és három aranygyűrű kíséretében azt a tanácsot adta neki, hogy szegődjön el egy bizonyos királyhoz libapásztornak. Ajándékait megtoldotta még egy csodasípval, amelynek hangjára a király libái akárhová repültek is el, összegyűlnek. Lelkére kötötte Miklósnak, hogy este, amikor a libákat hazafelé hajtja, első ízben a legkisebb aranygyűrűt kösse az ostora végére, a második napon a középsőt, a harmadikon pedig a legnagyobbat. A király leánya meglátja majd a gyűrűt a palota ablakából és kérni fogja. Kioktatta a szakállas öreg arra is, hogy mit tegyen. Így is lett. Első este meglátogatta a királykisasszony a libapásztort és kérte tőle az aranygyűrűt:

„— Add nekem, Miklós.

— Nem adom.

— Add nekem, a mit kívánsz, azt adok.

— Már az más. S ha megmutatja nekem a királykisasszony a két ciczi dombját, nem bánom, teljék szíve kívánsága, odaadom.”

Másnap a középső aranygyűrűt kérő királyleánynak ezt a feltételt szabja: „Hogyha a felséges királykisasszony megmutatja nekem fehér mellét: nem bánom, teljék szíve kívánsága, legyen a magáé az aranygyűrű.” A harmadik, a legnagyobb aranygyűrűért „fátyolos homlokát” mutatta meg a királykisasszony. Utalhatunk *Az örökbefogadott testvérek* c.¹⁵ mesére, ahol hősiünk Szép Miklós néven szerepel, a huga csak akkor tudja megszülni gyereket, amikor Miklós kezét mellére téve feloldja az átok alól. Ezek a motívumok jól illenek a történeti adatokból kihámozott Királyfia Kis Miklós portréjához, és számuk könnyű szerrel még szaporítható lenne.

Markalf alakjához hasonlóan szólássá vált Királyfia Kis Miklós is.¹⁶ Ennek a folyamatnak kezdetét jelzi Kereki Jánosnak 1591-ben Bogáton kelt s Tatai Istvánhoz írt levele.¹⁷ Bosszúságairól és háborúságairól panaszkodik. Mindezt azért írja meg Tatainak „Mert tudom ha akarod Vrunknal könyörgesemben nagy segítségben lehez kjt ha Vram chjelekedel welem, wdeo iartaban kjaljffia kjs Mikloskenth, az mjnt gjernek koromban hallottam bezedben, megh Igjekezem zolgalnom, es nem lezek halaadatlan zolga barattja kgnek io törökedesert...”

Következő adatunk Latkovszki Mátyás és Nagy Márton 1613-ban kelt Olasz Máté nagyszombati bírónak címzett leveléből való:¹⁸ „istwanfi Vramalis zolottunk az te kegmed dolgarol hog || zolon vele hog tartana Magat az ex promissumhoz || ayanlotta Magat de azt mongia hog reghon Illien || Bezed volt hog Eg kiral fia kis miclos (?) volt Es || talalt volt Eg

¹³ Magyar Népköltési Gyűjtemény, Új folyam. Szerk. ARANY LÁSZLÓ és GYULAI PÁL. I. Bp. 1872. 162.

¹⁴ Dunamelléki eredeti népmesék. Összegyűjtötte: MÉRÉNYI LÁSZLÓ I. köt. Pest, 1863. 3–37. Az idézetek a 10. és 13. lapon.

¹⁵ I. m. 38–71.

¹⁶ O. NAGY GÁBOR: Mi a szólás? MNy L. 1954. 400.

¹⁷ LUKSICS PÁL: Nyelvtörténeti adatok. Szólasmondások a zselői levéltár XVI. századi magyar leveleiben. MNy XXVI. 1930. 75–78. Az idézet a 78. lapon.

¹⁸ KOVÁCS ISTVÁN: Egy misszilis levél 1513-ból. Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából írták tisztelői, barátai, tanítványai. Bp. 1963. (Nyelvtudományi értekezések 40. sz.) 215–217. Vö.: BENDA KÁLMÁN Száz 1964. 306–307.; MIKESY SÁNDOR MNy LX. 256. és SCHEIBER SÁNDOR MNy LXI. 256.

arany patkot azt Montak Nekie || *ha föl vezíjs megh Banja ha föl Nem vezíjs megh || Banja de Job hog föl vegie* azzert kegelmetekis || *ha kedvez Nekie isten Jo hane(m) kedvez Nekys || Nem Jo de Job hog kegelmetek El Jarjon dolga ||ban*". Ebben az értelemben (a két rossz közül a kevésbé rosszat választani) fordul elő Bercsényi¹⁹ 1709. szept. 7-én a fejedelemhez írt levelében. Ebben az időben a kuruc szabadságharc ügye mind diplomáciai, mind katonai téren rosszul állt. Az orosz cárral kötendő szövetségre érte írja Bercsényi: „Ezt Isten s a szerencse próbájul hozta praeter opinionem kezében Fölségednek, mint Király-fia Kis Miklós-nak az aranypatkót, s igazán úgy van: *ha elveszed is, megbánod, s ha nem veszed is, megbánod, — de mégis jobb, hogy fölvedd!* Tátos-oraculum 15.” Hasonló összefüggésben 1712-ben is tollára vette ezt a mondást Bercsényi: „Ez igazán Királyfia Kis Miklós: *ha elveszed is megbánod, ha nem is, megbánod!*”²⁰ Megtaláljuk továbbá e motívumot Rákóczi²¹ egyik Bercsényihez írt levelében, ilyen formán: „Hubert relatioján eligazodni, igenis, nem lehet; ez úgy látom, *király-fia Kis Miklós históriája*; azért, si potem, potem, si non potem, non potem.”

Elveszett széphistóriának szövegének csupán morzsálekai élnek tovább ezekben a só-lásokban. Utolsó adatunk a már ismert motívumon kívül még egy fontos tényről tanúskodik. A fejedelem levelében szereplő *király-fia Kis Miklós históriája* megjelölés önkéntelenül az *Apollonius históriája*, *Argirus históriája* stb. címtípusokat juttatja eszünkbe, és szinte bizonyossá teszi, hogy ennek az elveszett szerelmi történetnek a címe: *Királyfia Kis Miklós históriája* volt.

Tarnóc Márton

Mikszáth Kálmán Nyíregyházán

Mindjárt előljáróban megjegyezzük: jelen cikkünkkel nem célunk revízió alá venni a haladó polgári és marxista kritikának Mikszáthról adott értékelését. Lényegében egyetértünk mind-azzal, amit e helyeken a nagy művész írói-emberi kvalitásairól, irodalomtörténetünkben betöltött szerepéről, jelentőségéről ez ideig megállapítottak. Egyetlen törekvés vezet bennünket: Mikszáth Kálmán viszonylag hosszú pályafutása egy eddig kevésbé érintett periódusának elemzése, ellentmondásos, ha úgy tetszik: olykor következtetlen magatartása néhány mozzanatának vizsgálata. Hiszünk ugyanis, hogy a következőkben kifejtett szerény véleményünkkel hozzájárulhatunk a Mikszáth-portré teljesebbé válásához. Hazai irodalomtörténetünknek 1956-ig terjedő szakaszában — a személyi kultusz és a dogmatizmus hatására — nem volt ritka módszer a leegyszerűsítések alkalmazása. Ez a szimplifikáció abban is kifejezésre jutott, hogy „tisztá” és merev kategóriák Prokusztesz ágyába erőszakoltuk a történelem, illetve irodalomtörténet valójában bonyolult alakjait. Ennélfogva vagy fehér, vagy fekete alapon rajzoltuk meg őket, s ha egyszer-egyszer kevertük is a színeket — módjával tettük, hogy az alaptónus lehetőleg szeplőtlen maradjon. Tudvalevő azonban: az élet nem ismeri ezt az ellentmondásoktól és problémáktól mentes vagyalogságot. Valljuk, hogy Mikszáth írói nagyságát nem kicsinyítjük, amikor rámutatunk szemléletének és magatartásának egyes következtelenségeire, fogyatékoságaira. Ellenkezőleg: az elvont, retusált s ezért kevésbé hiteles és meggyőző kép helyett emberközelségbe hozzuk, életszerűbbé tesszük az író, ha elévülhetetlen érdemei mellett szót ejtünk apróbb, de nem elhanyagolható tévlegéseiről is. Alábbi fejtegetéseink során nem leszünk konzekvensek a mikszáthi következtelenségek kimutatásában, mert ezúttal nem feladatunk az író egész életművének mindenre kiterjedő vizsgálata. Csupán publicisztikai tevékenységét s azon belül is kizárólag a nyíregyházi tudósítások erősen vitatható momentumait tesszük kritika tárgyává.

Úgy tudjuk, Mikszáth újságírói működéséről még nem készült kimerítő tanulmány. Az író életével foglalkozó monográfiák, cikkek, bírálatok ez irányú tevékenységét csak igen elnagyoltan, hogy úgy mondjuk: „szőrmentén” tárgyalják. Ez részben érthető is, hiszen Mikszáth mindenekelőtt szépíró volt. Publicisztikai munkássága azonban nem kis idejét, energiáját kötötte le s hatását tekintve vetekedett korának bármely befutott és elismert újságírójával. A gazdag mikszáthi mű csonka marad, ha hiányzik publicisztikájának reális és alapos feldolgozása, ha híres karcolatainak periferikus jelentőséget tulajdonítunk, s nem számolunk azok nagy politikai és morális horderejével. Mindez természetesen nem zárja ki, sőt: feltételezi érintett tevékenységének kritikus mérlegelését.

¹⁹ Székési Gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704—1712. Közl.: THALY KÁLMÁN. Bp. 1878. Arch. Rákócziánium VI. 316. Idézi: BEKE ÖDÖN Ethn 1933. 160—161.

²⁰ Székési Gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704—1712. Közl.: THALY KÁLMÁN. IV. (Pótkötet) Bp. 1879. Arch. Rákócziánium VII. 139. Idézi: BEKE ÖDÖN Ethn 1933. 160—161.

²¹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703—1712. Közl.: THALY KÁLMÁN I. köt. Arch. Rákócziánium I. 1873. 532.

Megítélésünk szerint hibás Mikszáth Kálmán publicisztikájának indifferenciált kezelése. Karcolatait, tudósításait nem lehet sommásan elintézni, mert korántsem voltak egyértelműek. Kétségtelen, nagy általánosságban és összességükben pozitívan értékelhetők, de szükséges kimutatni az ingadozásokat, negatív mozzanatokot is, hogy mentesek legyünk az annyira kárhözta-
tott leegyszerűsítésektől és torzításoktól.

Sorakoztassuk fel röviden és sürítve a tárgyalat kérdésről kialakult fontosabb véleménye-
ket, melyeket irányadóknak kell tekintenünk.

Rubinyi Mózes azt írja, hogy Mikszáth 10 évig volt a Pesti Hírlap ünnepeelt munkatársa, s ez idő alatt tanúságát adta pompás újságírói készségének.¹ Mikszáth Kálmánné visszaemlé-
kezéseiben utal arra, miszerint a karcolatok igen népszerűek voltak a lap olvasóközönsége
körében.² A Magyar Irodalmi Lexikon szerint „politikai karcolatai éles szemről tanúskodnak”
és „pályájának fősodrát . . . a Scarron álnévvel jegyzett politikai karcolatok . . . jelentették.”³
A magyar irodalom története ez irányú tevékenységét így kommentálja: mérsékeltlen szabadelvű
írásai megnövelték tekintélyét.⁴ Megjegyezzük, hasonló szellemben nyilatkozik Király István
is, jeles Mikszáth-életrajzában.⁵ Sós Endre kifejti, hogy Mikszáth cikkeiben leleplezi az elavult,
korrumpált nemesi megyék rejtelmét, a züllő dzsentri üzelmeit, a reakciós főpapok mesterke-
déseit.⁶ Schöpflin Aladár szerint a karcolatokat kezdetben áthatotta az ellenzéki hang, de
később a „generálissal” szembeni lojalitás.⁷ Az Új Magyar Lexikon megállapítja: ezek az írások
leleplezik a közelet visszasságait és az elburjánzó bürokratizmust.⁸

Az irodalomtörténet tehát eléggé elnagyoltan, egyoldalúan és semmiképpen nem a
kellő konkrétsággal vizsgálja Mikszáth karcolatait. S ha a pozitív értékelés bizonyos fenntar-
tásokkal meg is illeti a parlamenti tudósításokat — a nyíregyházi karcolatok más elbírálást
igényelnek. E különvéleményünk némileg beillik abba a képbe, amelyet Barta János, *Mikszáth-
problémák* című cikkében — az egész életműre vonatkoztatva — felrajzol: az író politikai állás-
foglalása nem mindig konzekvens, sokszor megalkuvó.⁹ Sőtér István is elismeri, hogy ha láza-
dozik — mértékkel teszi, s nem a nép harcos útját választotta.¹⁰

Mikszáth Kálmán 1883 júniusában, a Pesti Hírlap kiküldött tudósítójaként került
Nyíregyházára, ahol a tiszzaeszlári vérvád-per végtárgyalását tartották. Végigkísérte az izgal-
mas és megrázó hathetes bírósági aktus minden részletét, s erről — Scarron álnéven — tájéko-
zatta olvasóit. Már maga a műfaj kiválasztása is vita tárgyát képezheti: Lehet-e egy ilyen
tragikus eseménysorozatról humorizáló karcolatokat írni? Véleményünk szerint a csipkelődő
mikszáthi hang ez esetben stilszerűtlen volt. Más tollat vett kézbe az író 1897-ben, amikor az
Országos Hírlap hasábjain a Dreyfus-perrel, vagy a bukaresti antiszemita hecckampányról írt.
Mikszáth valahogy kívülről, a neutrális vagy „tárgyilagos” faktor helyzetéből szemléli mindazt,
ami akkor Nyíregyházán történt. Igaz, nem azonosítja magát az antiszemítákkal, de az ártat-
lanul meghurcoltak mellett sem áll ki. Írásai ugyanakkor tükrözik a per hullámlását, az erővi-
szonyok alakulását, s az igazság felülkerelkedésének arányában közeledik az egyedül helyes
álláspont felé. Vitába kell szállnunk Radó Istvánnal, aki egy 1913-ban megtartott előadásában
azt állította, hogy Mikszáth hitt a vádlottak ártatlanságában.¹¹ Karcolatai alapján nem lehet
kétséges előttünk, miszerint kezdetben tétovázott: bűnösök-e, vagy ártatlanok? Maga írja
egyik cikkében, hogy a tárgyalás harmadik hetében már biztos abban: a „saktereket” nem szabad
elítélni, de „három nappal ezelőtt nem lehetett tudni, kinek van igaza.”¹² Istóczyékkel ellen-
tétben ő szembenállt az egész zsidóságot elmarasztaló koncepcióval, ám lehetségesnek tartotta
a helyi zsidók ellen felsorakoztatott vádakát. Amíg Eötvös Károly mindvégig meggyőződéssel
vallotta a gyanúsítottak ártatlanságát, Mikszáth előtt a kérdés hosszú ideig nyitva maradt, s
csak akkor „mentette” fel a perbefogottakat, amikor a tárgyalás során a vád képtelenségei,
ellentmondásai nyilvánvalókká váltak. Fenti állításainkban támaszkodunk egyik karcolatára,
ahol mind a védelem, mind a rágalom híveit és képviselőit elfogultsággal bélyegzi meg: „Akinek
egy még be nem végzett bűnügyben meggyőződése van — az nem tarthat igényt az elfogulatlan
ember elnevezésre. Egy ilyen ügyben tisztességes ember előtt az adatok határoznak.”¹³ Minden
„közönséges” per esetében osztani lehet ezt a véleményt, de éppen nem ebben a nyilvánvalóan

¹ RUBINYI MÓZES: Mikszáth Kálmán élete és művei. Bp. 1917.

² Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1957. 209.

³ Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1965.

⁴ A magyar irodalom története 4. köt. Bp. 1965.

⁵ KIRÁLY ISTVÁN: Mikszáth Kálmán. Bp. 1952.

⁶ SÓS ENDRE: Mikszáth a társadalomkritikus. HSz 1945. 211–217.

⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: Mikszáth Kálmán. Bp. Franklin é. n.

⁸ Új Magyar Lexikon. Bp. 1961.

⁹ BARTA JÁNOS: Mikszáth-problémák. ItK 1961.

¹⁰ SÓTÉR ISTVÁN: Mikszáth Kálmán helye a magyar realizmusban. Válasz 1949.

¹¹ RADÓ ISTVÁN: Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben. IMIT Évk. 1913.

¹² PH 1883. júl. 10.

¹³ Mikszáth Kálmán: Tudós írások. Bp. 1914. 221.

konceptió ügyben. Scarron tehát a tiszaezlári pert nem politikai, hanem kriminológiai kérdésnek tekinti, s ez az apolitikus nézőpont kétségtelenül megzavarta tisztánlátását. Nem „pártos”, hanem pártatlan, amikor tudósításait írja. Ez a magatartása objektíve inkább a vádnak kedvezett. Tartózkodott attól, amit legjobb kortársai tettek: nem ítélte el eleve a középkori babonát, az inkvizíciós szellemet, nem leplezte le a szélsőséges reakció destruktívóját. Csak csodálkozni lehet azon, hogy mindvégig meg tudta őrizni gunyoros, szenvtelen hangját akkor, amikor az ország — pro és kontra — lázban égett, amikor a józan és becsületes kényezők már az ügy kirobbanásakor világosan látták a háttérben meghúzódó társadalompolitikai rugókat. Scarron azonban bámulatos hidegvérrel megvárja az ítéletet, s csak akkor hajlandó egyértelműen állást foglalni a tárgyalás kérdésben. Ennélfogva nem ő, hanem Eötvös Károly játszotta ekkor azt a szerepet, melyet a Dreyfus-perben Emil Zola vállalt magára. Ez a passzivitás semmiképpen nem írható a nagy író javára.

E „centrista” magatartást közvetlenül a per után többen a szemére vetették.

Amikor nyíregyházi küldetéséről visszatért Budapestre, mindkét pólus hívei rátámadtak. Így a filozofiták: „Nem tételeztük volna fel . . . Oh milyen cikkek! Nincs azokban semmi, csak a nagy antiszemitizmus . . .” Egy keresztény ismerőse: „Hát már te is, Brutus? Te is átcsaptál a zsidókhoz?”¹⁴ Különös, hogy Mikszáth e kimerő támadásból az alábbi következtetést vonta le: „Most már biztos vagyok benne, hogy mindig az igazat írtam.” Ez a megjegyzés nem több, mint kérdéses a „tárgyilagossággal” — pedig az ítélet bizonyítja: azok voltak valójában objektívek, akik mindvégig hittek a vádlottak ártatlanságában. Mikszáth óvatoskodó karcolatai egy „el nem kötelezett” publicista írásai voltak, melyek ezért nem elégíthették ki sem a vád táborát, sem ellenzőit. Az igazság pedig ez esetben nem valahol a középben volt, hanem az intrika áldozatainak oldalán. Joggal várták volna el a haladás hívei, hogy Mikszáth Kálmán, akinek egész eddigi életművét — ha nem is mindig következetesen — de lényegében mégis a maradiság elleni harc inspirálta — bátran álljon ki a progresszió mellett, mely ezúttal is egybeesett az emberséggel. A humanista író nyíregyházi magatartását rendhagyónak kell tekintenünk. Miből lehet származtatni Mikszáth határozatlanságát? A fent vázolt helytelen nézőpont túl minden bizonnyal a kor szenvedélyesen hullámzó antiszemitizmusa, illetve a tárgyalóterem nyomasztó atmoszférája is hatást gyakorolt az író szemléletére. Nem volt antiszemita. Abból indult ki, hogy a zsidók között vannak becsületesek éppúgy, mint becsütelenek. A becsütelenek miért ne lennének képesek arra, amivel éppen vádolják őket? Ha a per kriminál-jellegű volt csupán — mint hitte —, a kérdés illetlen felvetése természetesen indokolt lett volna, de éppen a lényeg sikkadt el: nevezetesen Istóczyék akciója, mely ténylegesen az egész ügy legfontosabb elemét jelentette. Különös, hogy nem egy jószándékú irodalmár tévesztette meg Mikszáth ízes karcolatai. Elbűvölte őket a tudósítások humora, finom iróniája, a Scarronra oly jellemző anekdotikus stílus, s ezáltal kiesett látószögükből a karcolatok helytelen aspektusa. Csakis ezzel lehet magyarázni Rubinyi Mózes sorait: „Eötvös Károly nagy műve mellett is bizvást mondhatjuk, hogy a cikkek az izgalmas pör legdrámaibb megörökítései — a legjobb magyar újságcikkek közé tartoznak.”¹⁵

Nem vitatjuk Rubinyi igazát, ha az említett írások formai kérdéseiről, stílusáról van szó csupán, de nem értünk egyet vele a karcolatok tartalmát illetően.

A per szereplőiről megrajzolt portréi, csipkelődései nem reálisak, s néha még az általunk kifogásolt pártatlanságát is kétségessé teszik. Ezekből hamarosan kiderül: Mikszáth csak hiszi azt, hogy objektív, csak szándékaiban az, valójában sokszor hatása alá kerül a tárgyalóterem nem éppen elfogulatlan hangulatának. Nem „fúj egy követ” a vérszomjas szélsőségesekkel, mert — s ezt Radó István említett előadásából vesszük át — „a szimpátia szordínót tett a hegedűre”, de így is kiérződik, hogy rokonszenve a becsületes zsidóságot illeti, s nem a rituális gyilkossággal gyanúsítottakat.

Több karcolatot szentelt a vádlottak jellemzésére. Sajnos megtevesztette őt azok kétségtelenül elhanyagolt külseje, s nem átalotta ezért kifigurázni őket. A szánalom helyett — mely mindenkit elfogott, aki valóban tárgyilagosa volt — gúnnyalodott rongyaikon és torzonborz ábrázatokon, ezzel nem éppen előnyös oldalról világítva meg őket. (Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vádlottak többsége ekkor már 13 hónapja sínylődött embertelen viszonyok között a nyíregyházi börtön szűk celláiban!) Néhány illusztratív szemelvény bizonyára segíteni fogja véleményünk megértését: „Ez a Herskó még a csirkefogók között is túlságosan elhanyagolt külsejű lenne, sárgásszínű haja ahány szál annyifelé áll, egyik helyen hosszabb, a másikon rövidebb, a ruha cafatokban lóg le róla, buta vörös arcán semmi kifejezés, mintha csak egy víziborjút látna az ember.”¹⁶ Ha valakit védelmébe vett, azt is úgy tette sokszor, hogy a többie-

¹⁴ I. m. 240.

¹⁵ RUBINYI MÓZES előszava Mikszáth Kálmán: Saját ábrázatomról. Bp. 1930. VI. 1.

¹⁶ PH 1883. júl. 4.

ket sújtotta vele: „Vollner volt az egyetlen a vádlottak között, aki nem kihívó, szemtelen.”¹⁷ (Hogyan viselkedjenek azok az emberek, akik tudatában voltak ártatlanságuknak, s ennek ellenére 13 hónapon át kínozták őket? Érthetően, felháborodtak a vád és a méltatlan bánásmód miatt. A bíróság előtt mindenáron büntelenségüket akarták bizonyítani, és semmi okuk nem volt, hogy gyáván meghunyászkodjanak.) Korniss Ferenc, a törvényszék elnöke hitt a vérvádban, s nem kis elfogultsággal vezette a tárgyalást. Így kommentálta magatartását a Pesti Hírlap: „Nem titkolhatjuk el megütközésünket a fölött, hogy az elnök hatalmával élni s a túlkapó közönséget erőlyesen rendre, sőt a szükséghez képest kiutasítani és a termet kiürríteni habozott. Tartozott volna ezzel úgy a bírói méltóságnak, mint a tárgyalás szabadságának, melynek nagy érdekei a perben az ő oltalmára vannak bízva.”¹⁸

S hogyan vélekedik Scarron ugyanerről a bíróról? „Az elnök nem közönséges ember. Olyan síma, mint a gyík és olyan gyors, mint az evet. Csakis ennek köszönhető, hogy a sok nagyfogású ügyvéd nem csinálhatott galibát.”¹⁹ Másutt így ír Kornissról: „... De ezzel a hatalommal nem élt vissza. Aztán az esze is a helyén van. Gyorsan ríposztíroz s éppen nem lehet megzavarni. Pedig rajta vannak a fiskálisok.”²⁰ Mennyivel hasznosabb lehetett volna Scarron tevékenysége, ha leleplezi a részrehajlást, mely az elnök felől is megnyilvánult.

Scharf Móric volt a per koronatanúja. Fenyegetésekkel, ütlegetéssel sikerült a vizsgálóbírónak (Bary József) rábírní arra, hogy aláírja az általa előre elkészített hamis vallomást, mely aztán jogi alapját képezte a monstre pernek. Így szól róla Mikszáth: „Az pedig egészen belejött, olyan elevenen ríposztózott, hogy csupa gyönyörűség volt hallgatni — már persze nem a saktereknek.”²¹ Eötvös Károly volt a védelem fő erőssége. Bátor, humanista fellépésével kivívta a haladó közvélemény tiszteletét és természetesen a reakció gyűlöletét. Fájdalom, Scarron nem értette meg a neves védő erőfeszítéseinek emberi és eszmei motivációit. Egyik alkalommal így fordult Eötvöshöz: „Kár volt ebbe az egész komédiába belemenned. Ha egész Magyarország haragszik a zsidókra — haragudjunk mi is.”²² E sorok s az alábbiak igazolják, hogy Mikszáth akkor szembehelyezkedett Eötvös nemes küldetésével: „Az eszlári pör sokat ártott neki népszerűségében, de szerencséje van: Szeffyert visszaszerelte azt neki apródonként. Mert a rosszat tűrhetővé teszi a rosszabb...”²³ Szeffyert Ede volt a per ügyésze. Miután eleve szemben állt a vérvád-babonával, sokkal inkább védelmezte, mintsem vádolta a gyanúsítottakat. Talán felesleges megjegyeznünk, hogy bátor cselekedete miatt hamarosan a szélsőséges jobboldal támadásának középpontjába került. Így nyilatkozott róla Scarron: „Olyan bátor ember, hogy ha katoná lett volna, bizonyosan ő vette volna be Boszniát. Így pedig csak velünk veteti be mindennap a mérget.”²⁴ Az ügyvédek sem kerültek el sorsukat: „Mindenki elvesztette népszerűségét a védők közül, csak Székely nem. Székely csak azért nem vesztette el, mert nem volt neki.”²⁵ Henter Antal, a megye várnagya őrizte Scharf Móricot törvénytelenül csaknem 13 hónapon keresztül. Ez idő alatt kellett őt előkészíteni a végtárgyaláson várható nagy összecsapásra. Ezt a példátlan lélekmérgezést így értékelte Mikszáth: „Azt őrizte ő becstellett, hol furfanggal, hol óvatossággal, amint dukál.”²⁶ Hisszük, hogy e néhány részlet kellő meggyőző erőt képvisel annak alátámasztására, miszerint a scarroni publicisztikának nyíregyházi periódusa nem tartozik nagy magyar írók pozitív megnyilatkozásai közé. Ezek természetesen halvány szepői csupán a halhatatlan alkotások termékeny sorozatának, de az irodalomtörténeti igazság parancsolóan követeli feltárásukat, mert a gazdag és pozitív írói munkásság, illetve e kisebb tévelygések együttesen adják azt, amit mikszáthi életműként tart számon az utókor.

Hegedűs Sándor

Balázs Béla Berlinben 1928—30 között kifejtett közírói tevékenysége

A Tanácsköztársaság bukása után Balázs Béla, mint a magyar munkásosztály és értelmiség annyi más értékes tagja itt kellett, hogy hagyja hazáját és menekülni volt kénytelen. A száműzött író és filmesztéta 1926—1930 között Berlinben élt és dolgozott. Közismert, hogy berlini emigrációja alatt több filmforgatókönyvet írt, többek között Bertolt Brecht világhíri

¹⁷ PH 1883. jún. 22.

¹⁸ PH 1883. júl. 4.

¹⁹ Mikszáth Kálmán: Tudós írások. Bp. 1914. 166.

²⁰ I. m. 158.

²¹ I. m. 162.

²² PH 1883. júl. 26.

²³ Mikszáth Kálmán: Tudós írások. Bp. 1914. 177.

²⁴ I. m. 182.

²⁵ I. m. 180.

²⁶ I. m. 242.

dramájából a *Háromgarasos operából* is készített forgatókönyvet. Az is köztudomású róla, hogy tagja lett a Német Proletárirók Szövetségének, hogy a Német Munkásszínház Szövetség művészeti vezetője lett, 1930-tól pedig az összes munkáskultúrszervezet összefoglaló csúcsszervezetének elnökségi tagja, hogy részt vett a munkásszínház tevékenységében és *Die Mauer von Père la Chaise* címen szindarabot írt az agit. prop. csoportok számára, de a Munkásszínházról írt cikkén kívül teljesen ismeretlen berlini emigrációja alatt kifejtett közírói tevékenysége, pedig ez több szempontból is figyelemre méltó.

Balázs Béla berlini tartózkodása alatt, különösen 1928-ban és 1929-ben igen élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Ügyszólván minden hónapban megjelent egy-egy cikke a „Weltbühne” és az „Arbeiterbühne” című folyóiratban. Ezek a cikkek hűen és közvetlenül tükrözik esztétikai és politikai nézeteit és betekintést adnak a baloldali szociáldemokrata és kommunista erőknek a weimari köztársaság utolsó éveiben kifejtett nehéz harcába. Balázs Béla ebből az időből származó publicisztikai írásai mind tartalomban, mind pedig formában változatosak. Elsősorban a színház és a filmművészet időszerű kérdéseivel foglalkozik, de érdeklődése kiterjed az ifjúság problémáira és az új művészeti irányok megjelenésére is, formában pedig az egyszerű recenziótól kezdve az esszén keresztül az interjúig a publicisztika ügyszólván minden lehetőségét kimeríti. Mindegyik írásának közös vonása azonban írójuk kommunista meggyőződése, szenvedélyes vitatkozó hangja és szellemessége. Az alábbiakban időrendi sorrendben ismertetjük az 1928-ban és 1929-ben a „Weltbühne” illetve az „Arbeitertheater”-ben megjelent cikkeket.

A Weltbühne 1928. jan. 10. (2.) számában: *Die Zukunft gehört den Bastarden* (A jövő a fattyaké) címen recenziót írt André Gide: *Faux monnayeurs*-jéről. Külön érdekessége a számnak, hogy Arnold Zweigtől, Erich Kästnertől, Ernst Tollertől, Karl Liebknechtől és Wilhelm Pieckttől is közöl egy-egy írást. Balázs Béla recenziójának végső konklúziója az, hogy Gide tehetséges író, aki azonban nem lát kiutat a polgári ifjúság anarchizációjából.

A folyóirat május 22. sz.-nak *Die Kameliendame als Asta Nielsen* című cikkében Asta Nielsen alakítását a *Kameliás hölgyben* nagy elődeinek az alakításával összehasonlítva, arra a megállapításra jut, hogy elődeihez képest valami egészen újat hoz a szerepbe. Duse és Sarah Bernhard még a romantikus-szentimentális letépett liliumot játszották, Madame Pitoeff kissé ironikusan fogta fel szerepét, Asta Nielsen pedig már nem epedkedő, gyengéd, szelíd és érzékeny, hanem lázadó, dacos, néha majdnem közönséges utcanő, akiről rögtön észre lehet venni, hogy az ártatlanul bohém társaságban nem zárdanővendék, hanem egy párizsi kokott.

A június 26. számban *Jugend! Jugend!* címen a *Kosztja Rjabcev naplója* című szovjet ifjúsági könyvről ír recenziót, de ez csak alkalom arra, hogy kifejtse az ifjúságra vonatkozó gondolatait. Véleménye szerint eltűlozzák az ifjúságnak a forradalmakban betöltött szerepét. Az 1848-as forradalmakban kétségtelenül szerepe volt az ifjúságnak, de a francia forradalomban és a nagy októberi szocialista forradalomban már nem. A művészetekben is a fiatalok első művei rendszerint még a „régí iskola” nyomait viselik magukon.

A dec. 18. szám *Sachlichkeit und Sozialismus* című írását közli. Ennek előzménye az, hogy a Berliner Tageblattnak körkérdést intéztek a költőkhöz, hogy szükségesnek és helyesnek találják-e, hogy éljenek, és ha nem, milyen halálnemet választanának? Erre a körkérdésre reagál Balázs ebben a cikkében és megállapítja, hogy amint az állatoknak, ha nincs mit haragniok, kiesik a foguk, ugyanúgy a szellem nélkülivé lett polgárság számára a költők válnak feleslegessé és tetejébe a fogak saját magukat húzzák ki.

A cikk további részében a „Sachlichkeit” elnevezés alatt divatossá vált irodalmi irányzat ellen foglal állást, és megállapítja, hogy ez a fajta költészet tárgy nélküli lett, mivel tárgyuk költőtlenlénné vált. A tetejébe még forradalminak is adja ki magát, holott ennek az új tárgylagosságnak semmi köze nincs sem a forradalomhoz, sem a szocializmushoz, sem a proletariátushoz. Marx „kisérteties tárgylagosság”-nak nevezi ezt a tárgylagosságot.

1929-ben Balázs Béla a Weltbühnen kívül az Arbeiterbühne című folyóiratba is rendszeresen ír. A márciusi számban: *Arbeiterschaulpieler* (Munkásszínház) címen írt cikket. Ebben visszautasítja egyes polgári esztétáknak azt a felfogását, hogy a munkásszínházszók dilettánsok, még pedig azzal az indokolással, hogy a népdalokat sem hivatásos írók írták, mégsem tartja őket senki sem művészileg kisebb értékűnek. A művészet: fegyver. A rossz művészet — rossz fegyver. A proletariátusnak fel kell magát fegyvereznie a művészettel is. A jó forradalmi művészetnek nem kell feltétlenül hivatásosnak lennie.

Az áprilisi szám, *Was ist kollektive Kunst? és Naive Fragen mit Bitte und Antwort* című írását közli. Az egész cikk csupa kérdésfelvetés. Végső konklúziója, amit szintén kérdés formájában tesz fel az, hogy a kollektív művészet tömegművészet, amit egy közösség hoz létre és amelyben az egyén és a tömeg érdeke dialektikus kölcsönhatásban áll.

A Weltbühne 1929 április 2. számában: *Sterbliche Menschen — unsterbliche Phrasen* (Halandó emberek — halhatatlan frázisok) című cikkében ironikus-szatirikus hangnemben a legértékesebb publicisztikai erényeket csillogtatva, írásos dokumentumok alapján leplezi le Du Ples

sis de Grenedan francia léghajós tiszt „hősi halálát”. Du Plessis jelentette feletteseinek, hogy léghajója hosszabb légi útra nem alkalmas, mégis azt a parancsot kapta, hogy javítsa meg a léghajózás rekordját. A francia tisztnek a rossz időjárási viszonyok ellenére fel kellett szállnia, mert a tőkésék érdeke, akik rendszeres légijáratot akartak kiépíteni Franciaország és Algéria között, ezt így kívánta.

Az Arbeiterbühne júniusi számában *Tonfilm* (Hangos film) címen a hangosfilm megjelenésével felmerült problémákkal foglalkozik. Megjósolja, hogy bár a hangos film egyelőre még csak a néma film „aláfestésére” szolgáló technikai eljárás, rövidesen sajátos és külön műfaj lesz, amint a színházzal szemben a némafilm is az lett. Ahogy a művészet a káosztól szabadítja meg az embert, úgy fog a film a zajok káoszától megszabadítani minket azzal, hogy mint kifejezést fogja fel, mint jelentést és értelmet.

Júniusban a Weltbühnenben egy másik cikke is megjelent *Männlich oder kriegsblind* címen, melyben Kurt Pinthusnak a Sachlichkeitről megjelent cikkével polemizál. Pinthus az új művészeti irányt férfiasnak tartja és jellemző vonásaként azt említi, hogy benne a gondolati elem háttérbe szorul és pusztán a tények számítanak. Balázs szerint éppen ellenkezőleg az nem férfias, ha valaki nem foglal állást. A tárgyias irodalom egy hanyatló osztály rezignációjának a jele.

A folyóirat július 16-án *Menschen auf der Barrikade* című háromfelvonásos drámájának középső jelenetét közli. A dráma tárgya a parasztság megnyeréséért folyó küzdelem Oroszországban.

Az Arbeiterbühne júliusi számában *Vom politischen Sinn des Bühnengerüstes* című cikke az orosz és a Piscator-féle új színpadszerkezettel foglalkozik és megállapítja róla, hogy az egy társadalmi világkép szimbóluma.

A folyóirat októberi száma közli Baláznak Eizensteinnel, a Potemkin rendezőjével folytatott interjúját. A polgári sajtó a szovjet filmek hanyatlásáról írt ebben az időben. Balázs megkérdezte Eizensteint, mi igaz ebből? Eizenstein beismerte, hogy némi hanyatlás tapasztalható, véleménye szerint azonban ezek a filmek még mindig jobbak, mint a polgári filmgyártás filmjei. Reméli, hogy az a hullámvölgy, amibe az új szovjet film került, csak átmeneti. A hanyatlás oka az, hogy a forradalom győzelme után még sokáig ugyanazt a témát dolgozták fel a film alkotói, megkezdődött azonban a szocializmus építése új témájának a feldolgozása és ez az új téma új művészi lehetőségeket is fog hozni.

Az Arbeitertheater című folyóirat 1929 dec. számában a gyermekszínházról ír Balázs. A kapitalizmusban a gyermekszínház nem kifizetődő üzlet. Mivel a helyérek csak olcsók lehetnek, ezért gyenge színészekkel rossz előadást produkál a néhány mégis működő gyermekszínház. Nem véletlen, hogy a gyermekszínház-mozgalom a proletariátus körében kezd fellendülni, ahol célul tűzték ki, hogy a gyerekekkel az igazságot és a valóságot művészi és szórakoztató formában ismertessék meg.

Ezek a cikkek nemcsak Balázs Béla írói portréjához adnak újabb színt, hanem egyúttal tükrözik azokat a társadalmi, irodalmi művészeti és esztétikai problémákat is, amelyek a kor haladó íróit foglalkoztatták.

Balázs Béla egész írói munkásságának teljes felmérése a magyar irodalomtörténetírás egyik soron levő feladata. Reméljük, élete egy rövid szakaszából vett publicisztikai tevékenységének ismertetésével némiképp mi is hozzájárultunk a feladat megoldásához.

Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet az NDK Művészeti Akadémiája Színház-történeti Osztályának, a Deutsche Staatsbibliotheknak és a Berliini Állami Opera helyettes igazgatójának, Sontagh úrnak azért, hogy az értékes anyagot rendelkezésemre bocsátották.

Kálmán László

Illyés Gyula és az Új Előre

Illyés Gyulának alig néhány írása jelent meg a húszas évek derekán a New York-i *Új Előre* hasábjain, s a költő párizsi tartózkodása idején szövődött kapcsolata az amerikai magyarság harcos újságjával alig tarthatott fél évnél tovább. Írásainak megjelenése az *Új Előre*-ben különös jelentőségű, mind ha az akkor még eszmeileg és formailag egyaránt tisztuló, alakuló magyar szocialista irodalmat, mind pedig, ha a költő pályakezdését vizsgáljuk. A szocialista irodalmat hangsúlyoztuk előbb, mivel az *Új Előre* töredező lapjai rejtegették a húszas évek szocialista lírai termésének egyik legszebb alkotását, az *Értünk ethulló proletár halottak-at*. De ezúttal figyelmünket azokra az írásokra irányítjuk, melyek, ellentétben azzal a felfogással,

hogy Illyés mint prózaíró, alkalmi cikkek kivételével, csak a harmincas években jelentkezett, éppen a prózaíróknak, a novellistáknak indulására derítenek fényt.

Az *Új Előrével* való kapcsolatára maga Illyés utal a *Hunok Párisban* lapjain: „Amerikába írtam. Anna sógora egy amerikai magyar lapot járatott... A család ebből értesült a világ eseményeiről, a párisiakról is, némi, de alapjában jelentéktelen késedelemmel. Anna is ezt olvasta — még egy napnyi ráadás késedelemmel — esténként, rendszeresen hazautaztában a földalattin. Itt silabizáltam ki hóna alatt egyszer a lap szerkesztőségének címét.”¹ A lap, melyet Anna olvasott — Anna, aki iránti tiszta szerelmének emlékét a Magyarokban, s csaknem két évtized múltán a Hunokban is oly elevenen megőrizte — az amerikai munkásmozgalom csaknem negyedszázados múltra visszatekintő, magyar nyelvű napilapja volt. Igyekezett valóra váltani, amit a Kun Béla vezetett, úgynevezett „moszkvai szerkesztőség” tűzött ki számára: legyen szellemi központ, „amely forrásául szolgál majd nemcsak az amerikai magyarságnak, hanem a kommunista, forradalmi érzelmű magyarságnak, éljen az bárhol az egész világon.”²

Miként jutott el Illyés az *Új Előréhez*? Mindenekelőtt, feltételezhető, hogy ugyanaz a belső küzdelem készítette megszólalásra prózában, amely Gábor Andort is arra kényszerítette, hogy csaknem naponta írjon riportot, verset — s alkalomadtán drámát és dokumentregényt — az amerikai magyarság számára, a kötelességtudat, amely Lécai Jánost, Gyetvai Jánost, Bebris Lajost a tengeren túlra vezette, vagy Illés Béla, Hidas Antal, Zalka Máté, Karikás Frigyes és mások novelláit, verseit, drámáit, regényeit az *Új Előréhez* küldette — kitérni az emigráció szűk köréből, magyarul szólni az egész világon szétszóródott forradalmas magyarsághoz. Ilyen, az emberi lélek legbensőbb rejtekéből fakadó kényszer vezethette Illyés Gyulát elkerülhetetlen logikával az *Új Előre* munkatársai közé. S egy másik körülmény: Anna iránti szerelme. „Akkori verseimből — írja — Anna nehezen olvasta volna ki világosan szívem érzelmeit. Az eladdig megvetett, a vers-sasmadár mellett földdevő vakondnak tartott prózára bíztam érzelmeimet, kényszerűségből és mintegy balkézrel. Mire való ez a próza? Legfeljebb ilyesmire.”³ A lírai vallomás Anna iránti szerelméről, a kedves hóna alatti újságból lopva kiolvasott címről csak mintegy külső ösztönzést adhattak, meggyorsíthatták a kapcsolat megtalálásának lehetőségét.

„Mire való ez a próza?” Szerelmi vallomásra? „Legfeljebb ilyesmire” — vallotta a fiatal Illyés, de a novella, amelyben eljut a szerelmi vallomásig, a legnehezebbig, az érzelemnek szóban történő kifejezéséig, megjelenését tekintve a harmadik a novellák sorában. De erről utolsónak szólunk.

1925 augusztusában jelenik meg az első Illyés novella, az *Egyszerű nevelés* az *Új Előre* hasábjain. Lírai képpel kezdődik, s ez a kép adja meg az egész novella alaphangulatát: „A kislány szepegve állt a kapuban. Este hétórai szomorúság úszott a külvárosi utcában. Az őszi estéken mintha a napi munka fáradsága valami reménytelen fájdalomba borította volna még a házakat is. A letöredezett falú kapunak támaszkodva figyelt a kislány. Néha előre hajtotta fejét, szőke haja ráomlott könnyes arcára és izgatottan nézett szét az uccán.”⁴ A külvárosi est ilyen, mondhatni idilli hangulatát hirtelen gépkocsi berregő zaja veri fel, a kislány riadtan menekül a kis emeleti lakásba, s máris hallanak a fegyveresek kiáltásai és puskatusütések az ajtón. Most már tudjuk, hogy Magyarországon vagyunk, 1919 őszén, a tanács hatalom bukása után. Az apának menekülnie kell, nincs ideje búcsút venni gyermekeitől. Az emeleti ablakon át a kertbe veti magát, és Sárka, a nagyobbik lány, karját kitérve, védőn áll az egyetlen szoba ajtajába, hogy a fegyvereseket megakadályozza, visszatartsa apjuk üldözésében. Egy durva kéz azonban elrántja az ajtóból. „Az ember felemeli ismét a kezét és újra leüti... aztán még egyszer... Sárka nekiesik a sparthertnek, fel akar emelkedni, s arccal a kislányra hull... Az emberek berohannak a szobába... ismét egy percre füllasztó csönd, aztán élesen, kíméletlenül egy revolverdörrenés. Aztán még egy.”⁵ Kintől is behallatszik egy pillanatra az üldözők távolodó zaja, aztán ismét döbbenetes csend következik. „A kislány szíve elmerül ebben a szörnyű csendben, átitatódik ennek az estnek forró borzalmával, fáradt és telt lesz ez a szív, súlyos. A fiatalság sose fogja igazi öröme gyorsítani. És valahányszor akármilyen est hullámszik majd a kislány körül, szívében fölernyed majd ennek az estnek az emléke és a párás kód visszahozza ugyanazokat a kimondhatatlan fájdalmakat.”⁶ Ezzel a szintén lírai képpel ér véget a tulajdonképpeni történet. Folytatását a kislány, talán évekkel később meséli el: az apát másnap este találták meg egy gyáruddvaron, még élt, amikor a rabkórházba szállították. S a novella ennek a felnőtte vált „kislánynak” a szavaival zárul: „... az én hitem alatt van még egy másik érzélem, nem is merek rá gondolni, hogy milyen mély és olthatatlan ez az érzés, ez a bosszú...”⁶

¹ Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. Bp. Révai, 1946. 212–13.

² *Új Előre* 1922. okt. 17.

³ *Hunok Párisban*, 213.

⁴ Illyés Gyula: *Egyszerű nevelés*. *Új Előre*, 1925. aug. 15.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

A lírai és drámai képek szakaszos váltakozásában a líra a cselekményben beálló szünetek kitöltésére, s ugyanakkor a drámai esemény hangulati aláfestésére szolgál. A nyitó sorok az esti szomorúságban úszó városról, fájdalomba borított házakról egy bekövetkező, súlyos tragédia árnyékát vetítik előre, míg egy másik lírai kép az elkövetkező esték csendjében a tragédiát van hivatva az emlékezetben megőrizni. Sajátos vonása a novellának a szereplők névtelensége. Az „apa”, a „kislány” — Illyés csak így említi őket, csak a nagyobbik lány szerepel névvel, Sárka. Nem lehetetlen, hogy a szereplők névtelensége mögött bizonyos, általánosításra való törekvés húzódik meg, de ugyanakkor az sincs kizárva, hogy a „kislány” Anna alakját takarja.

Tartalmi, hangulati egységében s líraiságában — mert nem kétséges, hogy az *Egyszerű nevelés* alapján lírai alkotás — ez a novella mutatja a legközelebbi rokonságot a proletár halottak emlékének szentelt, s az *Új Előrében* a következő év elején megjelent versével.⁷ Erre a rokonságra enged következtetni a novella záró gondolati motívuma, a bosszú, melyet a költemény befejező soraiban Illyés így fogalmaz meg:

Vajjon a mi életünk mennyivel ér ma többet,
mint az övék, mit golyó és kötél szakított meg,
szivemet fojtja ez az adósság,
mit gyáván egyre halasztunk fizetni.

Időrendben, az *Egyszerű nevelést* csaknem kerek két hónappal később követti második prózai írása az *Új Előrében*. Címe után ítélve, láthatóan egy nagyobb mű töredékéről van szó, amelynek az első része jelent meg *Csima úr lovag lesz* címmel, míg a mű egésze — humoros regény, vagy inkább novellák laza láncolata — a *Don Quichotte új vállalkozásai* címet kapta. E töredékben, amely önmagában is többé-kevésbé kerek elbeszélés, az író egész éjszakai, Csima Jánossal folytatott beszélgetését ismerjük meg, melynek végén Csima — s innen a cím is — elhatározza, hogy modern Don Quijote módjára, harcolni fog az emberiség megmentéséért, az igazság diadaláért. E beszélgetés során Csima János lelkében hatalmas változás megy végbe. Este még önmagából és az életből kiábrándult ember volt, aki elvesztette az élet értelmébe vetett hitét, s öngyilkosságra készül. Ebből a lelkiállapotból hozták vissza az írónak a becsületéről, forradalmiságról, emberi hivatásról mondott szavai: „A mai világ nemcsak gazdaságilag lehetetlen, hanem erkölcsi szempontból is a lehető leggazemberebbül igazságtalan. Ez szent. Ha már most te magadat becsületes embernek tartod, míhelyt fölismered ezt az igazságtalanságot, kutya kötelességed ellene küzdened. Ez morális parancs. Ez alól nem lehet kibújni.” Az érvek, s egy átvirrasztott éjszaka elegendőnek bizonyultak Csima János meggyőzésére, mert a történet ezekkel a sorokkal végződik: „Csima János, a halálra keseredett cipőzsinór fonó munkás hősi gesztussal átölelt és gőgösen kijelentette, hogy csupán a máltai kőpeny hiányzik a vállunkról, hogy mindketten az igazság bajnokai legyünk.”⁸ Ma már — négy évtized távlatából — nem reménykedhetünk, hogy Csima János, e modern Don Quijote félbemaradt, szatirikus történetét, új kalandjait megismerjük, ha csak valamilyen véletlen folytán kézirat (ha egyáltalán elkészült) elő nem kerül egy, az irodalmat szerető amerikai magyar rejtekéből.

Utolsónak hagyjuk — de időrendben is utolsónak, az év decemberében jelent meg az *Új Előrében* — az Annához írott szerelmi vallomást. Ez az *Őszi szerelem*.⁹ Illyés emlékezete szerint a novella több folytatásban jelent meg, ez ideig azonban csak az első részt sikerült megtalálni. (Az *Új Előrének* az a száma, amelynek a második részt kellene tartalmaznia, hazai könyvtáraink gyűjteményéből, illetve e gyűjteményről készített mikrofilm-sorozatból hiányzik. Annyi azonban biztosra vehető, hogy a novellát legfeljebb két részletben közölte az *Új Előre*. A *Hunok Párisban* alapján arra következtethetünk, hogy a novella, alapmotívumát tekintve, lényegében azonos annak a *Harc egy szóért* című fejezetével.)

A novella első részében, amelyben „hősünk bemutatkozik”, megismerkedünk a költő akkori életkörülményeivel: „Párisban éltem, Szent Lajos szigetén egy hónapos szobában és meglehetősen zilált anyagi állapotban”, vagy másutt: „Terveket szövök a jövőre, eljövendő irodalmi sikereimre, és a holnapután esedékes házbérre vonatkozólag” — s ez a bemutatkozás nem éppen a legragyogóbb színekben tünteti fel egy alkalmi munkából élő fiatalember kilátásait, aki az útépítők nehéz munkáját csak három hétig bírta. Bár élettörténetét, munkanélküliségét meséli el, helyenként mégis kitör belőle a lírai vallomás. Különösen, amikor a párizsi őszről beszél: „Tán sehol se szebb az ősz, mint Párisban. Friss illatú szél kanyarog a kód bokrai között, megfogja az embert, bánatos nyugalommal mossa meg a szívét s gyerekkorára emlékez-

⁷ Illyés Gyula: Értünk elhulló proletár halottak. *Új Előre* 1926. jan. 31.

⁸ Illyés Gyula: *Don Quichotte új vállalkozásai*. *Új Előre* 1925. okt. 10.

⁹ Illyés Gyula: *Őszi szerelem*. *Új Előre* 1925. dec. 1. (Folytatása valószínűleg a dec. 2-i számban).

teti." A novellában hónapos szobájának esedékes béréről beszél, amely a Hunokban csak a visszaemlékezések vége felé válik valósággá, a csoportos férfiszállás helyett önálló, sivár, de Annát váró kis bútorozott szobává. Meglepő a hasonlatosság, ahogyan az énekkar próbáját a regény már említett fejezetében, s a novellában leírja. Igaz, az előbbiben bővebben, az emlékekkel megtoldva mutatja be a kórus próbáját, beleszóve az Orosz Anna nevének kezdőbetűire írott vers körüli bonyodalmat, a hangulati azonosság a két évtizednyi eltéréssel született két írás között azonban mindenestre meglepő. Az azonosság alapján, a novella második részében nem lehetetlen, hogy az történik, amit Illyés a Hunokban így ír le: „Művem első személyben beszélő hőse — ahogy emlékszem — a történet végén hosszabb bölcséleti fejtegetést mondott Anna arcvonásairól, majd Anna szemébe tekintve, hangot adott érzéseinek, hogy aztán egy határozott lendülettel ezt az arcot, a lassan lezáródó két szemmel keblérevonja.”¹⁰ Bár ugyanakkor, az sincs kizárva, hogy ugyanaz a beszélgetés folyt le, amelyet az írói emlékezet ugyanehhez, az énekkari próbát is tartalmazó fejezethez fűzött.

Ilyen összefüggésben tekintve, az *Őszi szerelem* nem egyszerűen „balkézzel” írott novella, nem csak szerelmi vallomás, hanem a csaknem két évtizeddel később született *Hunok Párisban* egyik magva, egy fejezetének hordozója, s ez az összefüggés adja meg ennek a korai prózai írásnak a jelentőségét. De hogy e három novella-szerű írása nem véletlen eltévelyedés, alkalmi kirándulás volt a próza területére, azt a csaknem egy évtizeddel később kezdődő prózai alkotások sora bizonyítja.

Kovács József

¹⁰ Hunok Párisban, 213.

Péczeley László

VARGYAS KÖNYVE ÉS ÚJABB VERSTANIRODALMUNK VITÁS KÉRDÉSEI

(Vargyas Lajos: *Magyar vers — magyar nyelv*. Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.)

Horváth János 1955-ben megjelent *Vitás verstani kérdések* c. tanulmányát nem véletlenül kezdi ezekkel a szavakkal: „Kiki tapasztalhatta, mennyire tisztázatlanok verstanunk némely elvi fontosságú kérdései. Egymást kizáró tanok és elvek nyugtalanítják a tájékozódni óhajtott.” (3. l.) Hogy azóta némileg változott a helyzet, az olyan jelentős verstani vagy a verstan problémakörébe is vágó monográfiáknak és tanulmányoknak köszönhető, mint Fónagy Iván: *A költői nyelv hangtanából* (1959), Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat* (1961), László Zsigmond: *Ritmus és dallam* (1961), továbbá Szabolcsi Bence: *Vers és dallam* (1959), Kiss Ferenc: *József Attila ritmikája* (ItK 1956 és 1957), *Alkotás vagy öncsonkítás?* (Kortárs 1960.), Képes Géza: *Zrínyi Miklós verselése* (ItK 1961) és legutóbb Kecskés András: *A komplex ritmus-elemzés elvi kérdései* (ItK 1966), hogy egyebekről, amelyekre megfelelő helyen még utalok, ne is szóljak. Ha az olvasó e tanulmányok elolvasása után úgy véli, hogy a problémák valamennyire is nyugvópontra jutottak, Vargyas Lajos ez új könyvét, különösen függelékét lapozgatva, más véleményre jut. Meggyőződésem, hogy nem csupán a szakemberekben állnak újra élűkre a kérdések, hanem a nagyközönség sem teszi le a könyvet elolvasás után megnyugodva, hiányos verstani tájékozottságát kibővítvé, a legegyszerűbbeknek látszó ismereteiben megnyugtató módon megerősítve. Pedig Vargyas Lajos régi, 1952-ben megjelent, *A magyar vers ritmusa* c. könyvének ez az új, lerövidített, némileg egyszerűsített változata a szerzőnek az elő- és utószóban tett kijelentése szerint a nagyközönséghez és a köztudatba jutás szándékával készült.

Mindjárt itt, a bevezetőben rögzítsünk le két megjegyzést Vargyas közlési módjáról. Az egyik, ami elméleti népszerűsödésének lehet az akadálya, a megfogalmazás és a tételek kifejtésének bonyolultsága (erre vonatkozólag egy helyen megjegyzi: ennek oka az, hogy maga a magyar ritmus is bonyolult problematikát rejt magában), a másik a polemikus hangütés, mely azonban nemcsak őt jellemzi, hanem végighúzódik egész verstanirodalmunkon is, gondoljunk csak a kezdeti prozódiai vitára, vagy Horváth János reagálására Gábor Ignác elméletére vagy éppen arra a vitára, amely Vargyas és Horváth János között zajlott le, sőt — e könyve bizonyosság rá — zajlik ma is. Baj ez? Egyáltalában nem, tanú rá az az elevenen pezsgő, problémákban és eredményekben gazdag verstanirodalmunk, melynek egyik szülőoka Vargyas korábbi műve és annak polemikus hangütése. Az az érzésem, hogy ez a könyvecske sem lesz ilyen következmények nélkül — különösen ha függelékének „ad hominem” megjegyzéseit és helyenként szenvedélyes és irónikus argumentálásait olvasom.

Fenti megjegyzésemet Vargyas első könyvének vitát pezsdítő hatásáról világítsa meg az a néhány adat, amely *A magyar vers ritmusa* szakirodalmi visszhangjára derít világosságot. A könyvről az Akadémia 1953 elején vitát rendezett; ennek anyaga megjelent az MTA Társ.-Tört. Tudományok Osztályának Közleményei-ben, 1953-ban. Még egy vita folyt a könyvről a Zeneművészeti Szövetség és Írószövetség rendezésében néhány héttel az előbbi után. Eleven volt a kritikai visszhang is: Csorba Győző a Dunántúl-ban, Rajeczky Benjamin az Ethnographiá-ban, Oltványi Ambrus az It.-ben írt bírálatot. Külön fejezetet szentel Vargyasnak Szabédi László *A magyar ritmus formái* c. könyvében, s 1955-ben, az előbbi megjelenésének évében tette közzé Horváth János utolsó verstani művét, a *Vitás verstani kérdéseket*, mely majdnem egész terjedelmében Vargyással vitatkozik. A nagyjelentőségű tanulmányt ismertető recenziók (pl. Gáldi Lászlóé, megjelent az MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei IX. kötetében, e sorok írójaé, az ItK 1958. 4. sz.-ban) természetesen szintén részletesen foglalkoznak Vargyas művével, s összefoglalják a körülötte kavargó vitás kérdéseket. De elméletének problémái visszhangoznak — vele egyetértve vagy polemizálva, tételeit alkalmazva vagy továbbfejlesztve — úgyszólván minden azóta megjelent magyar verstani tanulmányban vagy monográfiában. Ha ilyen széles körű visszhanggal és hatással számolhatunk, szükséges, hogy a 14 évvel ezelőtt kifejtett elméletet szinte változatlanul fenntartó, azt lerövidítve ismétlő *Magyar vers — magyar nyelv* c. könyvnek az elmélet tételeit népszerűsítő szándékkal történő megjelenése alkalmával újra szembenézzünk azokkal a kérdésekkel, amelyek részben régóta foglalkoztat-

ják verstantudományunkat, részben a könyv korábbi változatának megjelenése óta merültek fel különösebb nyomattékkal, s pezsegnek ma is. A most elmondottakból következik, hogy egyes dolgokat, amelyek annak idején, de különösen a *Vitás verstani kérdések* megjelenése alkalmával nyertek kifejtést, esetleg meg kell ismételní, de hozzájuk kell fűzni azokat az eredményeket is, amelyek azóta születtek meg. Ezek a problémák a hangsúllyal, Vargyas ütemtanával, a versritmus eredetével, nyelv és vers, vers és dallam (zene, zeneiség) viszonyával, a sorozatossággal, a magyar verselés történeti megítélésével, Zrínyi verselésével és a magyar jambussal kapcsolatosak. Hozzájuk csatlakoznak még mint új szempontok: a verforma funkcionális szemléletének és a ritmus komplex elemzésének kérdései. Lássuk őket egyenként!

A *hangsúly kérdése* így vetődik fel: van-e szerepe a hangsúlynak a ritmus létrejöttében; ha igen, döntő-e vagy csak másodlagos?

Vargyas véleménye szerint — s e tekintetben semmit sem változott álláspontja — az ütem alakításában a hangsúly nem játszik szerepet, sokkal inkább számszerű viszonyok jöhetnek számításba: a szótagszám és a vele szorosan összefüggő időtartam, még pontosabban: a különböző szótagszámú ütemek (szólamok) kiegyenlítődes. Saját szavaival: „Tehát nem a hangsúly teszi ritmusossá a szólamokat, hanem a szólamtagolódásban részt vevő kiegyenlítődes.” (120). Könyvének függelékében Rajeczky Benjamin 1953-as bírálatára válaszolva felemlíti, hogy Rajeczky szerinte eltúlozza tételeit: „például, hogy a hangsúlynak nincs szerepe a ritmusalkotásban, ahelyett, hogy nincsen akkora szerepe? *Csakhogy én az első fogalmazást valloim.*” (192. az én kiemelésem.) Bizonyítékul hozza fel a névelőt és a kötőszót: „hol az előző, hol az utának következő szóhoz húzza a mondattani vagy számszerűségi viszony, a kötőszó és a névelő semleges értékű, helye pontosan a szólamok között van, s ezért ide is, oda is tartozhatnak, ahol nagyobb szükség van rájuk.” (51.) Mindazonáltal ő sem számúzi teljesen a hangsúlyt a versből. Legalábbis említett vitabeli válaszában ezt mondta: „Minden szólam hangsúllyal kezdődik, egy szólamokra tagolódo ütemrendszerben tehát mindig van jelen hangsúly is. Ezt nem tagadom könyvemben, de én ezt nem tartom létrehozó alkotóelemnek, csak egy mindig jelen levő kísérőjelenségnek.” (225.) Lényegében véve ezt vallja Horváth János is, ő is kísérőjelenségnek tartja a hangsúlyt, mégpedig az iktusigényt kielégítő tényezőnek. A *magyar vers* c. könyvében ki is fejtí, milyen hangsúlyok azok, amelyek ezt az igényt kielégíthetik (logikai hangsúly, szóhangsúly, félhangsúly, kedélyi nyomaték). Leszögezi azonban: „Ismétlem: a logikai hangsúlyt csak alárendelt functio, a kiszolgálás szerepe illeti meg.” (143.)

Vargyas álláspontja e tekintetben nem következetes. Hol teljesen „számúzi a versritmus tényezői közül” (H. J.), ugyanakkor elismeri jelenlétét a ritmikus tagolás alapját képező szólamban. De ellentmondásba kerül önmagával akkor is, mikor régi verseinket tagolja: pl. a *Mária-síralom*ban a tagok (ütemek) szinte kivétel nélkül hangsúlyos szótaggal kezdődnek. De valami elismerése rejlik abban is, ahogy a hanglejtést mint ritmust képző tényezőt említi. Nem más ez, mint Horváth János „kedélyi nyomaték”-ja: a szólam eleje magasról indul és ott is felemeljük a hangot, ahol a szólam- és a verses tagolás nem esik egybe; ilyenkor hanghordozásunkkal mintegy áteségítjük a szöveget a metszeten.

Tehát alapjában véve Vargyas sem tagadja, nem is tagadhatja a hangsúly jelenlétét az ütemben. Közte és Horváth között az a különbség, hogy amíg az előbbi az ütem élén minden esetben helyet foglaló iktus kielégítő és támogató szerepet tulajdonít neki, addig Vargyas a számszerű viszonyokon alapuló ritmus kísérőjelenségének, másodrendű járuléknak tekinti; Horváth J. megfogalmazása szerint: „... a szólam hangsúlyának ritmikai jelentőséget nem tulajdonít: kikapcsolja a verstanból. Szinte óva int attól, hogy az ütemelt nyomatékosnak gondoljuk.” (*Vitás verstani kérdések*, 19.)

A vita hozzászólói, így elsősorban Bóka László és Gáldi László is a hangsúly mellett nyilatkozott. Az utóbbi a *Vitás verstani kérdésekről* írt recenziójában is megjegyzi: „Alig kétséges, hogy a hangsúly ügyében a további kutatások Horváth Jánost fogják igazolni...” (198.) Ebben az értelemben adja verstanában az ütem definícióját: „Ütemek... a verssort jelentő ritmusegység egy-egy olyan szakaszát nevezük, amelynek legalább két kisebb része, íze van: egy *súlyos* vagy *erős* íze... s egy *kevésbé súlyos* vagy *gyöngye* íze... *nyomatéknak, lüktetőnek* — minden ütemben kell lennie... Nemzeti verselésünkben a hangsúlyos lüktető rendszerint az ütem elejére kerül...” (19.) Majd pár lappal hátrább, mikor nemzeti versidomunk sajátosságait ismerteti, többek között kiemeli „az egyes ütemeket támogató (s többnyire az ütem elejére eső) hangsúlyt...” (29—30.) Meg is különböztet éles és tompa ritmust, aszerint, hogy a kétféle nyomaték egybeesése milyen mértékű.

A hangsúly versbeli szerepe mellett nyilatkozik Fónagy Iván is könyvének 110. és kk. 1.-ján, sőt még az időmértékes versben is elismeri iktus erősítő szerepét: „A hangsúly támogatása nélkül — úgy hiszem — az ún. időmértékes magyar versekben sem elevenedik meg a *metrum*.” (131.) Az iktus és hangsúlyt megkülönböztetve a kettő viszonyáról és az egyensúlyukból vagy egyikük felülkerekedéséből folyó funkcionális szerepről és a belőle származó esztétikai hatásról is beszél.

Legújabbán Kecskés András fonetikai mérésekre alapozott komplex ritmusvizsgálata világít rá, hogy a számviszonyok magukban nem lehetnek ritmusalkotó tényezők, a szótagok csoportosításában és a csoportoknak egymástól való elválasztásában más tényezők is szerepet játszanak, így a hangsúlynak döntő tagolási szerepe van nemcsak a magyar köznyelvben, hanem a versben is. Ezt vallja Szabédi László is. Gáldi és Kecskés nagy gondot fordít a különböző erősségű hangsúlyok jelölésére. Horváth János nemcsak nemzeti, hanem jövevényversünkben is rámutat a hangsúly szerepére. Azt gondoljuk, e vizsgálódásokat nem lehet tudomásul nem venni s ritmikai szempontból a hangsúlynak ennyire alárendelt szerepet tulajdonítani, mint ahogy ezt Vargyas teszi.

Vargyas ütemtana (a tagolás és a kiegyenlítés). Vargyas negatív álláspontja a hangsúly szerepét illetően szervesen összefügg ütemtanával. A ritmus nyelvi eredeztetésének értelmében felveti a kérdést: mi az a nyelvi tényező, amely az ütemet létrehozza? Az ütemek alakulása az élőbeszédnek szólámokra való tagozódását követi. Mindaddig nincs probléma, amíg a szólam szerint összetartozó szavak ugyanabban az ütemben maradnak; a nehézség akkor áll elő, ha a szólam nem fér el egy ütemben. Vargyas szerint „nem olyan nagy baj, ha szorosan összetartozókat (ti. szavakat) szétválasztunk, a szólamot fokozatosan tovább tagoljuk, csak egy szó ne kerüljön össze olyan szomszédjával, amelyhez kevésbé tartozik hozzá.” (17.) Azt pedig, „hogy valami összetartozó-e vagy sem, nem állandó szintaktikai viszonyok szabják meg két-két szó között, hanem a mondat, illetve a verssor egészének szintaktikai viszonyai. Minden szó a környezetében elfoglalt relatív helyzete alapján tartozik valahová. Ezt a jelenséget nevezem *relatív szólamtagozódásnak*, amit a magyar ritmus alaptörvényének tartok.” (18.) Vargyasnak ez az elmélete jó útbaigazítást ad a verssoroknak ütemekre való tagolásában, segítségével neki magának is kitűnő ritmizálásai vannak, s hasznos útmutatásul szolgálhat különösen olyan esetekben, amikor többféle ütembeosztás is lehetséges (pl. a 6-os sorfaj, a felező 12-es fősorainak és a 4+6 osztású 10-es fősorainak tagolása). Ellentmondás csupán akkor merül fel, ha arra gondolunk, hogy Vargyas az értelmes beszédből (a szólamok szerepe!) származtatja a ritmust, a relatív szólamyszerűség elve alapján történő tagolás viszont számos esetben nem ad értelmes tagokat, nem úgy, mint pl. Nagy Lászlónak ebben a versrészletében:

Hold remeg | babonásan
fátyolát | rezeti,
rézlombos | rengetegen
úsznak a | fürtjei stb. . .

hanem ilyen „ütemek” állhatnak elő, mint Petőfi *Szép napkeletnek* c. verse e stórfájában:

Nem az e- |nyészet
Rideg ta- |nyája
A kopor- |só, de | vidám sajka | ez,
Amely ve- |lünk a
Szép élet- |ből egy
Még szebb é- |let part- |ljára áte- |vez.

(Vargyas ritmizálása)

Ilyen esetekben nyilván nem a beszéd szólamyszerűsége, hanem valami más intézi a tagolást, mégpedig a sorozatosság, de erre később még visszatérünk.

A továbbiakban azzal a kérdéssel foglalkozik, mi szabja meg az ütemek terjedelmét. Arany Lászlóhoz hasonlóan számszerű viszonyokkal magyarázza ezt: az ütem terjedelme szótag kimondásához szükséges átlagos időtartam; a 4, 4 szótag után új ütemnek kell kezdődnie. Ez az oka annak, hogy szólamok egybetartozó szavai gyakran elválnak egymástól, sőt a szó ketté is törik, vagy különböző szólamokhoz tartozó szavak kerülnek egy ütembe. Vargyasnak az ütemek terjedelmére vonatkozó eme megállapítása megegyezik a verstani közvéleménnyel, bár tudunk idézni olyan sorokat is, amelyekben a négynél több szótagszámú ütem előfordulása sincs kizárva:

Pénz volnék | perdülnék,
Karika volnék | fordulnék. . .

Vagy Weöres Sándornak ebben a *Magyar etüdökből* vett soraiban:

Szél se tudja, | merre térünk,
jegenye-sударas | utakon élünk

Helyesen állapítja meg Vargyas, hogy a magyar sorfajták tagozódásában jellemző a 4-es kezdőtem. Rítmusélmény leginkább akkor jön létre, ha az ütemek fogyó tendenciát mutatnak (4+3, 4+2, ritkán 4+1). Az aszimmetrikus tagok időtartamát ugyanis nyújtással vagy szaporítással kiegyenlítjük. A kiegyenlítődsében, bár más nyelvekben is megvan, de a mienkéhez viszonyítva kisebb mértékben, magyar jellegzetességet lát, s a tendencia gyökerére — nyelvészeinkre hivatkozva — a mindennapi beszédben mutat rá.

Vargyas e megállapításaival kapcsolatban néhány ellenvetést kell tennünk. A négyes ütemkezdés tipikussága verselésünkben tény, de mellette előfordul, nem is ritkán, egy másik, 3-as kezdés is: a 3+2 tagozódású 5-ös, a „gyors” 12-es (3+3 || 3+3), a 3+3 osztású 6-os mint önálló sor, vagy mint a felező 12-es félsora (1. hátrább Képes Géza megállapításait a *Szigeti veszedelemre* vonatkozóan!), a 3+3+3-as 9-es, Faludi 10-ese (3+3+3+1). A példák sokaságát idézhetnénk a nép- és műköltészetből egyaránt. Tehát aligha lehet elvetni a „szokványos” és „gyors” vagy „szokványos” és „szórványos” ütemfajták megkülönböztetését. Kiss Ferenc pl. mai költőink ritmuskincsén végzett szemléje alapján „a magyaros ütem és az időmérték szintézisében” főképpen ez utóbbi általános meglérére mutat rá (Kortárs 1960. 100. és kk.). Más kérdés, hogy a negyedelés és harmadolás, mellyel Horváth János számol, illúzióknak bizonyult, mert az újabb fonetikai mérések nem igazolják.

Másik ellenvetésünk Vargyasnak arra a megállapítására vonatkozik, hogy igazán csak az aszimmetrikus sorok kiegyenlítése adhat rítmusélményt. Egész sor olyan sorfajta idézhetnénk (3+3, 4+4, 3+3+3, 4+4+4, 3+3+3+3) ritmuskincsünkben, melyek versbeli realizálódása igenis erős rítmusélményt kelt hallójában. Miért járna kisebb rítmusélménnyel Petőfinek „Virít a | kikircs — Csak virits, | csak virits”, Aranynak *Kebe a csodaszarvasról*, Kosztolányinak *Ilona*, Csokonainak *Habozás* c. költeménye, mint akármelyik aszimmetrikus ütemezésű vers, pl. Aranynak a 4+2+4 osztást következetesen megvalósító, el-elakadó ritmusú *Az elhagyott lak* c. verse. Csupán a versek tartalmának megfelelően is más az a rítmusélmény, amelyet az szimmetrikus vagy aszimmetrikus formájú versek keltenek bennünk.

A fogyó szótagszámú ütemelhelyezés ellen is merülhetnek fel ellentmondó tapasztalati adatok (a kisebb szótagszámú kezdést ugyanis Vargyas kivételes ritkaságúnak mondja). Hogy értelmezzük ezek szerint azokat a sorfajkat, amelyekben fogyó és növekvő tendencia nyilvánul meg? Pl. a 4+2+4 osztású 10-est, melynek az imént említett Arany-vers „hibátlan” megvalósulása, vagy a 4+2+3 osztású 9-est? S mit szóljunk ez utóbbi eset fordítottjához, a növekvő, majd csökkenő szótagszámú 2+4+2 osztású 8-ashoz, melyről könyvének 23. lapján megállapítja, hogy „nyelvi eszközökkel jól ki lehet alakítani”: Nyárba | havazik a | Táttra. De szép számmal idézhetnénk kevesebb szótagszámú ütemmel induló sorokat az *Ómagyar Mária-síralomból* is Vargyas ritmizálása alapján:

Volék | siralm | tudotlon. . .
Választ | világumtuul
Zsidou | fiodumtuul,
Ézes | ürememtuül stb. . .

Elismerjük, hogy Vargyas megállapítása tipikus jelenségre vonatkozik, csak utalni szeretnénk a szabályok mellett a kivételekre is.

Vargyas ritmuskonceptiójának lényeges eleme a *nyelvi kiegyenlítődsé*, az a törekvés, hogy különböző terjedelmű szólamok időtartamának kimondási idejét egyenlővé tegyünk. A régi verstanok illúziója az ún. „ütemegyenlőség”. Ma már tudjuk, fonetikai vizsgálatok bizonyítják, hogy ilyenről olyan értelemben, mint a zenében, a versben nem lehet szó: a szakaszok időbeli terjedelme csak *hosszávetőlegesen* egyenlő, csupán tendencia nyilvánul meg bennük az egyenlőség irányában, de ez is csak bizonyos határon belül. Fónagy írja erre vonatkozóan könyvében: „A vers elemzésénél hallgatólagosan feltételezzük, hogy a rövid szólamot lassabban ejtjük. Alapigazságnak számít ez a metrikai irodalomban és a fonetikai irodalomban is. A tétel valójában kevéssé meggyőző kisszámú kísérletre támaszkodik csak. Szubjektív észlelésünknek köszönheti inkább a népszerűségét. Mindenképpen ellenőrzésre szorul” (180.) A szabályos ismétlődés tehát csupán szubjektíve érzett, de nem abszolút és objektív. Mindez Vargyas könyvében is kifejezésre jut. A nagyobb és kisebb szótagszámú ütemek viszonylagos kiegyenlítődsét támogatja a szótagok időértéke. Tehát bár verselésünk „szótaggyűjtő”, és a szótagok előre megszabott időmértéke nem döntően ritmusmeghatározó tényező, mégsem egészen közömbös. Horváth János erre már *Magyar ritmus, jövevény versidom* (1922) c. tanulmányában rámutatott, Gáldi is hangsúlyozottan utal verstanában arra, hogy a határok a „hangsúlyos” és „időmértékes” verselés között nem merevek. A magyar ütembeli szótagok időértékének problémáját mindazonáltal behatóan még nem vizsgálták meg. Ezért jelentősek

Vargyas ilyen irányú törekvései — ha egyelőre csak kezdetnek és további vizsgálódásokra ösztönzőnek tekinthetjük is őket.

A sorozatosság Vargyas könyveinek és az 1952 óta megélnékülő verstani polémiáknak, recenzióknak és tanulmányoknak egyik központi elvi kérdése. Mint általában a többiben, ebben is nagyrészt 1952-es könyvének idevágó mondatait ismétli meg. Ez az álláspont valójában nem jelenti a sorozatosság tagadását, mint ahogy azt Horváth János állítja róla, csupán annak amazénál tágabb értelmezését s főképpen más értékelését. A *ritmus művészi felépítése* c. fejezetet pl., amelyben erre vonatkozó nézeteit kifejti, mindjárt így kezdi: „... azonos sorok ismétlődése nélkül is van ritmus, meglehet nélküle a legmagasabb igényű vers is.” (166.) Ez önmagában véve még nem jelenti a sorozatosság tagadását, hiszen látni fogjuk, van sorozatosság azonos sorok ismétlődése nélkül is, sőt az effajta sorozatosság igen gyakori. Már tovább megy a következő mondatokban: „Sőt a legmagasabb igényűek térnek el leginkább a merev sorozatosságtól. Ilyenkor az egyes sorokban megvalósuló különféle ritmusvariációk érvényesülnek függetlenül egy ideális képlettől, amit a költő többé-kevésbé alapul vett, sőt függetlenül a többi sorban megvalósult változatoktól is.” (166. az én kiemelésem.) Még ez sem jelenti a sorozatosság tagadását, bár a mondat megfogalmazása nem eléggé világos, mert hogyan válhat a megvalósulás függetlenné egy ideális képlettől, ha azt a költő többé-kevésbé alapul vette? Azután ha ritmusvariációkról beszélünk, akkor kell lennie valaminek, amihez képest a variációk fennállhatnak. A továbbiakban meg éppen a sorozatossággal, a környező sorok hatásával magyarázza Zrinyi egyik sorának ritmizálását. Sőt a sorozatosság hatására „ráerőltetünk egyes sorokra olyan ritmust is, amilyen nincs benne.” (167.) Nem mond ellent a sorozatosság meglétének újabb költészetünkre való hivatkozása sem, ahol „nagyobb jelentősége van a különböző ritmusú sorok vegyítésének... Ilyen versben az egy-mást váltó ritmusok megkomponálásával ér el a jó költő magasrendű ritmusélményt és különleges költői hatást.” (170.) Egy-egy József Attila-vers elemzése valóban azt bizonyítja, hogy a gyakori metrumváltás sem zárja ki a sorozatosságot, csupán egyszerűen a metrum sűrűn változik, de azért ha *nem szabad verssel van dolgunk*, a vers valamilyen metrikus alapszövegről beszélhetünk, másrészt a sorozatosság fenntartásában a hangzó ritmuson kívül más tényezők is közrejátszanak. Más kérdés, hogy Vargyas annak illusztrálására, hogy újabb költészetünkben mily nagy eltávolodások vannak a sorozatosságtól, egy olyan Kosztolányi-verset idéz, az *Esti Kornél énekét*, melyben a jambusi ritmus következetes sorozatossága nagyon is fennáll — csak tudni kell, (ő is tudja, hisz könyvében említi), hogy a sorvégi rövid szótag hosszúnak is vehető, különösen, ha mássalhangzó zárja, s a következő sor ilyenl kezdődik (Vargyas nem jelöli ezeket a hosszúságokat, s így az idézet ritmikai képe megváltozik!). Nem vette figyelembe továbbá e vers sűrű rimeit és gyakori gondolatritmusait sem, melyek szintén a sorozatosságot szolgálják. Tehát semmiképpen sem „távolodik messze a jambustól ez a vers mindjárt indításával”. Abban viszont igaza van, hogy a hangsúlyok „szabadabb, beszéd-szerűbb ritmust adnak a sornak”. Horváth János kifejtette: épp ez a jambus jellemzője és népszerűségének titka a magyarban — a hangsúlyok helyhez nem kötöttsége, miáltal a ritmus csak a Vörösmartytól emlegetett „rejtett bájjal” érvényesül, de — ebben a versben legalábbis — érvényesül a sorozatosságot fenntartva. Ugyanígy van sorozatosság, sőt erősen érvényesülő Vörösmarty *Emberek* c. versében: a jambus és a bár bonyolult, de következetesen ismétlődő strófa keret (szótagszámok, rimképlet). Más kérdés, s erre is visszatérünk még, hogy a *képleten belül* hogyan állítja a költő mondanivalója szolgálatába a ritmus-variációkat és egyéb akusztikai tényezőket. A sorozatosságtól (a jambustól) való eltérés szempontjából értékelni Arany V. *Lászlóját* is, holott következetesen jambusi verssel van dolgunk.

A hagyományosan értelmezett sorozatosság tagadásaként idéz és elemez két Ady-verset is. A *szivárvány halálához* ezt fűzi hozzá tanulságul: „A kiindulást adó képlet itt már annyira eltűnik, hogy ha utólag szánt-szándékkal végigerőltetjük rajta, két sortól eltekintve egyáltalán nem sikerül...” (181.) Tudott dolog, hogy Ady legtöbb versében a „Proteuszként változó” ritmus ellenére jelen van a sorozatosság: a következetesen ismétlődő strófa keret állandóságában. Nem jelenti a bármilyen sorozatosság tagadását, csak jelentőségének nem sokra tartását könyvének függelékében a *Vitás verstani kérdésekre* tett egy megjegyzése. Itt elismeri, hogy a versben „a ritmus alapelemének kell ismétlődnie egyedül — mértékes versben a mértéknek, ütemes versben az ütemnek... kevert ritmusú versekben pedig vagy ütem, vagy mérték — akármilyen — van jelen, nem szakad meg a ritmusérzék. Ez az egyetlen sorozatosság, ami szükséges, de sem állandó sorok, sorkapcsolatok, de még állandó ütemkapcsolatok sem; mint ahogy azt bizonyítják ilyen sorozatosságot nélkülöző kitűnő versek.” (209.)

Vargyással ellentétben Horváth János a sorozatosságot a ritmus lényeges és elengedhetetlen feltételének tekinti. A *Vitás verstani kérdésekben* megjegyzi: „a vers olvasója (a nép) is a megkezdett ritmus sorozatos ismétlődésére számít, a megkezdettet várja tovább, s megütközik holmi szeszélyes formaugrándozáson...” (21.) Vargyással vitatkozva egy sereg régi versünkkel is igazolja a sorozatosság ritmikai igényét. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a

sorozatosság konstatálásában a vers egésze kell, hogy irányadó legyen: „Ha a vers jó, akkor a legelső sorból rögtön megérezem, melyik ütemezéssel lesz dolgom. Ha a sor tökéletlen, csakhamar útbaigazít a többi (Vargyas — vitabeli hozzászólását idézi a *Vitás verstani kérdésekben* a 13. 1.-on). Azt is megmondja, hogy nem értelmezi ő a sorozatosságot a régi verstanok me-revségével: „ha egy jambusi vagy trocheus sor egész képlete nem ismétlődik az egész verse-zen végig, ismétlődik jambusi vagy trocheusi lejtése.” (23.) Sőt néhány lappal hátrább még több engedményt tesz a sorozatosságot illetőleg. Megfogalmazza, mi ismétlődhet a versben: „nem ugyan az »ütem«, hanem az ütem időszerkezete, nem ugyan a sor szótagszáma, hanem ütem-rendje; nem éppen a sorpár, hanem a periódus; szabad sorú verszetben, ha magyar ritmusú (»Arany Lacihoz«), akkor az ütem időszerkezete (pl. négy időrészűsége, nem pedig szótagszáma), ha jambus, akkor az ütem (»láb«) lejtése (»Az Apostol«). (28.)

Innen már csak egy lépés, hogy meglássa a sorozatosságot legújabb kori verseinkben is, aminthogy Vargyas is beszél könyvének újabb változatában „a sorozatosság külön-böző fokai”-ról. (166.) Oltványi Ambrus bírálatára adott válaszában pedig ezt írja: „Nem marad más hátra, mint az, hogy a ritmus elemi egységének kell állandóan ismétlődnie. A magyar ritmus legkisebb egysége az ütem; ha az állandóan ismétlődik, bármilyen kapcsolat-ban, akkor egy pillanatra sem szűnik meg ritmusérzésünk. . . Ugyanigy a mértékes versben a »lábak«-nak kell mindig jelen lenni bármilyen kombinációban.” (ItK 1954. 213.)

Azt hiszem, az újabb verstani vizsgálódások és viták után (vö. még Gáldi: *Ismerjük meg a versformákat* 8. és Fónagy: „A ritmus sajátos periodicitása örömet okoz a hallgatónak”, i. m. 277.) nem kétséges, hogy a sorozatosság lényeges alkotóeleme a ritmusnak. Az is világos azonban immár, s ez végül is Horváthnak és Vargyasnak egyaránt köszönhető, hogy a sorozatosságot rugalmasabban kell szemlélni azáltal, hogy elismerjük számos árnyalatát, fokozatát. Igaza van Vargyasnak, hogy versejlődésünk iránya a szabadabb változatoktól a kötött kép-let felé halad, de abban is, hogy újabb verselésünket ismét a szigorúbban vett sorozatosságtól való eltávolodás jellemzi. Hadd idézzem 8 év előtti *Vitás verstani kérdések*-recenzióm ide-vágó sorait: „Ha a sorozatosságot mereven értelmezzük, akkor József Attilának legnagyobb verseit, gyenge, elkorcsosult formájú verseknek kellene minősítenünk, holott ennek éppen az ellenkezője igaz. Természetesen ezekben is van bizonyos sorozatosság, csak ennek a gondolati és érzelmi hullámzást nagyobb változatossággal, gyakoribb ritmusváltással, sűrűn előforduló ritmuskeveréssel, gyakran csak alapsejtelmekkel követő, a szabad vershez közelebb álló vál-tozata.” (ItK 1958. 537.) Nagyon is megszívlelendő Gáldi Lászlónak éppen ezzel kapcsolatos figyelmeztetése: „Egyetlen metrikai és ritmikai kritériumot sem tanácsos időtől és tértől füg-getlenül fogalmazni; a korszerű verstan egyik alapkövetelménye éppen a különböző versrend-szerek igényeinek figyelembevétele, s a verstörténeti evolúció gondolatának olyanféle szem-meltartása, amely egyenesen kizárja saját korunk (vagy akár a magyar klasszicizmus) vers-szemléletének anakronisztikus általánosítását.” (Horváth János: *Vitás verstani kérdések*-jének recenziója. MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei IX. 1—2. s. 204.). Erre, a so-rozatosság különböző fokaira vonatkozó történetiségre utal Kiss Ferencnek Vargyas ez új könyvéről írt kritikája is: „Tény, hogy elméletnek és gyakorlatnak ezt az ellentmondását a Vargyas által felismert *relatív szólamyszerűség alapján kidolgozott kiegyenlítődség* s az ezen épülő *új sorozatosság-elv* szünteti meg.” (Valóság, 1966. 9. s. 106.).

Vargyas könyvének fő fejezetében, amelyben a magyar ritmus nyelvi magyarázatát adja, felveti a sorozatosság és változatosság viszonyát. A kettő között csak látszólagos az ellentmondás, mert a sorozatosság élénkíti, de ugyanakkor egyhangúvá is teszi a ritmust: a változatosság viszont mindkettőt tompítja, az élénk pattogást éppúgy, mint a képlet folytonos ismétlődéséből származó egyhangúságot. A kettő egyensúlyi viszonyaiban helyesen látja meg verselésünk történeti útját is. E viszony értékelésével azonban már nem tudunk egytérteni. Már itt feltűnik ugyanis a sorok mögött, ami később *A ritmus művészi felépítése* c. fejezetben konkrét megfogalmazást is nyer, az ti., hogy a régi tagoló és az újabb oldottabb vagy egészen oldott sorozatosságú vers magasabbrendű, vele nagyobb művészi hatást lehet elérni. Az *V. Lászlóban* pl. éppen ezt, a jambusi alapsémától való nagyfokú eltérést értékeli, s megjegyzi: „Mennél nagyobb egy költő, annál többször folyamodik ehhez a hatáshoz, annál inkább ad versének *művészi ritmuskompozíciót*.” (174.) Ugyanennek a fejezetnek a végén ezt olvassuk: „De mihelyt felért költészetünk a legmagasabb ormokra, azonnal visszatért megint a nagyobb szabadsághoz, mennél nagyobb a költő, annál inkább. . .” (181.) Egy pillanatil sem vonjuk kétségbe, hogy legújabb irodalmunk nem egy, a hagyományos képletszerűségtől messze el-távolodott verse művészi ritmuskompozíció, hogy József Attila *Külvárosi éje*, *Ódája* stb. akusztikai vonásai alapján is irodalmunk legnagyobb remekei közé tartozik, csupán azt szer-retnők hangsúlyozni, hogy megvan a magasrendű ritmuskompozíció megalkotásának lehető-sége a képlettes vers keretein belül is. Ki vonná kétségbe a *Csongor és Tünde*-beli Éj monológjának művészi magasrendűségét e tekintetben? Vagy ki vádolná ritmikai egyhangúsággal a *Kalevalát*, Shakespeare s Racine drámáit, *Toldinkat*, *János vitéz*ünket? Hogy az olyan versek-

ről ne is szóljak, ahol sorozatosság-váltással ér el a költő magas fokú esztétikai hatást, mint pl. Arany többreszes balladáiban. Jól tudjuk, hogy a legszigorúbban kötött vers, pl. a görög lírai formák sem hatnak egyhangúan, hiszen az őket realizáló nyelv gazdag változatosságban követi kereteiken belül a gondolatok és az érzelmek kibontakozását. Még inkább áll ez azokra a monometrikus és poliritmikus formákra, mint amilyen a hexameter, a drámai jambus, melyek a változatlan metrum-kereteken belül a változatok sokaságával állíthatnak elő a tartalom-kifejezés szolgáltatában álló magas szintű „ritmikai kompozíciókat”; továbbá kimutatják, hogy Dante versformájának, az endecasillabonak több mint nyolcszáz változatával él és tudja követni a tartalomváltozás legfinomabb árnyalatait is.

Itt kell érintenünk Vargyas könyvének *funkcionális verstani* vonatkozásait. Bár erre, a versforma tartalmat-kifejező funkciójára vonatkozó megjegyzések egyebütt is találhatók könyvében, ennek kifejtését *A ritmus művészi felépítése* c. fejezet tartalmazza elsősorban. Vargyas magáévá teszi ezt a korszerű és helyes verstani szemléletet, de a ritmust a beszédből származtató elméletének lényegéből szükségszerűen következik is, hogy el kell ide jutnia. Könyvének nem egy szép lapja, értékes verselemzése, ritmikai értelmezése köszönhető ennek. Mégis úgy érezzük, e téren is némi elfogultság nyilvánul meg nála a képletes vers rovására. Hangsúlyozom: „úgy érezzük”, mert mintha a fogalmak nem volnának kellően tisztázottak, s használatuk egyértelmű. De idézzük szóról szóra a megfelelő részt: „Ha tehát egy költő úgy valósít meg egy ritmust, hogy ez az esetek túlnyomó többségében kialakul, akkor a közben adódó eltérés vagy hibának számít, vagy különleges hatást kelt, amit a költő szándékkal helyez oda. Ha pedig eleve nem pontosan, nem éles egyöntetűséggel alkalmaz egy ritmust, akkor annak semmi »ráerőltető« hatása sincs: minden sor a maga megvalósult ritmusát tartja meg, s ezek hullámlázása adja a költői hatást. Ez a két leggyakoribb költői fogás, amivel a költők a ritmust magasabb művészi célok szolgálatába tudják állítani. . . Van még egy ritkább harmadik is, két ritmus egyidejű megvalósulása ugyanazon a szövegen belül.” (169.) A megfogalmazásbeli homály abból adódik, hogy Vargyas nem tesz különbséget metrum és ritmus között, s következetesen az utóbbit említi az előbbi helyett. E fogalomcserét elvégezve világossá válik, hogy ő a metrikus versben — Babitshoz hasonlóan — csupán a szabálytöréseknek tulajdonít funkcionális szerepet, holott már maga a metrum is bír ilyennel. Idézzük erre nézve Gáldi Lászlót: „A ritmusból, ebből az eleven erőből lelkeztett metrum természetesen maga is hatalmas energiaforrás: a vers többi alkotóeleméhez hasonlóan, távolról sem passzív nyúg csupán, amely — igen elterjedt hiedelem szerint — valósággal »gúzsba köti« a gondolatot, hanem új gondolatárításokat szuggéráló aktív mozzanat, mely jelentékeny mértékben irányítja a költői szöveg kialakítását. A költő mondanivalóját a metrum ritmusigényéhez szabja; nyelvi anyaggal tölti ki és eleveníti meg a benne lüktető, egész énjét átjáró metrumot. . .” (*Ismerjük meg a versformákat*, 16.) Még több funkcionális lehetőséget rejtnek magukban a metrum variánsai (vö. a hexameter változatait!). Ha ezekhez hozzávesszük még a metrumot és ritmusváltozatait realizáló nyelvet — a maga sokrétű akusztikai rendszérével (hangjelítés, hangsúly, iktus- és hangsúly-relációk, a hangok minősége stb.), egyáltalában nincs okunk a képletes vers kifejezési lehetőségei miatt aggódnunk. Ezzel természetesen nem tagadjuk a képletes szemponjtábjából oldottabb, vagy hogy Kiss Ferenc terminusával éljek, új sorozatosság-elvet követő versek formájának tartalom kifejező funkcióját, hanem elismerjük, hogy újabkori verselésünk számos új kifejező eszközzel gazdagította a költészetünket, sőt hangsúlyozzuk a versforma-megújítás történelmi szükségszerűségét, és elismerjük, hogy megértéséhez és értékeléséhez jórészt Vargyas Lajos adta kezünkbe a kulcsot.

A magyar versfejlődés koncepciója. Vargyas két könyvének legnagyobb érdemei közé tartozik, hogy ráirányította a figyelmet arra, hogy a *ritmus* (és nyilván az őt intéző és rajta nevelkedő *ritmusérzék* is) bizonyos mértékű változásnak alávetett *történelmi kategória*. A versfejlődésnek ezt az útját vázlatosan meg is rajzolja: a ritmus nagyobb szabadságától halad fokozatosan a megkötöttség, a képletes vers, majd újabban ismét a képlettől való eltávolodás, a nagyobb ritmikai szabadság (helyesebben: újfajta megkötöttségek) felé. Nem akarjuk itt ismételni megállapításait a ránk maradt középkori eredeti verseink vizsgálatán alapuló ősi tagoló versről. Ezek lassan átmennek a köztudatba. A versfejlődés koncepciója is belekerült immár verstanainkba. Vargyas és mások vizsgálatai alapján ma már kétségtelen, hogy verstani is csak történelmi alapon lehet írni, hogy egyéb verstani vizsgálódások (pl. a funkcionális) sem nélkülözhetik a történelmiséget, hogy tehát a szinkronikus és a diakronikus szemléletet egyesíteni kell, ahogy ez Gáldi verstanában meg is valósult. Vargyas történeti vázlatával kapcsolatban mégis kell néhány megjegyzést tenni. Az egyik az, hogy versfejlődés koncepciójának fent leírt vázlata elfogadható, legmeggyőzőbb azonban ennek az ősi tagoló vers középkori meglétére vonatkozó megvilágítása — különösen azóta, hogy az általa felvázolt fejlődés mozzanatainak párhuzamait Gáldi a rokon népeknél is megtalálta (*A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése*. It 1960. 3—4. sz. L. még Szabolcsi: *A prózától a rimes versszakig*. Vers és dallam. 1959.). Ahogy azonban Vargyas a tagoló vers folytonosságának történelmi útját ki

akarja kövezni, már nem eléggé meggyőző, pl., ahogy Balassinál ki akarja mutatni ennek az ősi verselési módnak a meglétét. Megállapítja, hogy metszet-eltolódások, áthajlások és szótag-számváltozások (főképp szaporodások) inkább fejlődésének érett korszakában fordulnak elő. Mivel Balassi jobb verselő volt akármelyik XVI. századi kortársánál, e jelenségek nem pongyolások, hanem művészi tudatosságból eredő fogások, melyekkel nemcsak enyhíti a metrum egyhangúságát, hanem Zrínyihez hasonlóan magas fokú művészi kifejezésre is képes velük. Bevallom, a tagoló vers megállapítása Balassinál meglep, felöltik bennem az iránta való kétely, s arra gondolok, hogy bár Balassi műveit úgy tekintjük, mint az énekelt költszet szadában már dallam nélkül is megálló és művészién kiképzett autonóm verseket, mégiscsak legtöbb versét dallamra írta, s énekelték is őket; így az említett jelenségek, különösen a szótag-számbeliek, nem e versek életformájában gyökereznek-e? Vagy nem kell-e valóban egyetlen mást a szövegtől számlájára írunk? Maga Vargyas is eléggé bizonytalanokdva utal Balassi tagoló versére Zrínyivel kapcsolatban: „De nagy tisztelője volt Balassinak, s még nála is találkozott olyan lehetőséggel — igaz, szörványosan (az én kiemelésem) — melyek felbátoríthatták arra, hogy valami egészen szokatlan műveljen a maga korában. . .” (104.) Érdekes módon jelentkezik ez a bizonytalanság könyvének első változatában egy ellentmondás formájában. Ő is utal a Balassi-versek énekben fogantatására, csak míg ezt Tinódinál az eltérések *magyarzatául* alkalmazza, Balassinál ezek *kizárójául*, s végső konklúziója: „Ahol tehát szabálytalanság mutatkozik nála, azt a romlás számlájára kell írunk.” (*A magyar vers ritmusa*, 140.)

Zrínyi verselése. Vargyas versfejlődési koncepciójába szervesen illeszkedik bele a *Szigeti veszedelem* verseléséről kifejtett felfogása. A két könyv megfelelő fejezetei nagyjából itt is megegyeznek egymással. Tehát már 1952-ben megtörte az eposz verselésére vonatkozó negatív állásfoglalásoknak azt a sorozatát, amelyeknek folytatója volt Horváth János is. Vargyas szerint Zrínyi verselése a középkori tagoló versek egy kései változata. Ezzel Zrínyi egy olyan eposzi formát alakított ki, amely a lényegével együttjáró változatosság következtében egyrészt jó eszköz a bántó ritmikai egyhangúság elkerülésére, másrészt kiválóan alkalmas a tartalmat hajlékonyan kifejező funkció betöltésére. „Ez az igazi eposzi versforma! — kiált fel — A magyar irodalom azóta sem tud felmutatni saját ritmusában ennyire alkalmas formát elbeszélő költszet számára.” (104.)

Horváth János *Vitás verstani kérdéseik* egyik fejezete foglalkozik Zrínyi verselésével. A sorozatosság álláspontjáról ítéli meg, mint előtte mindazok, akik hozzá hasonlóan fogyatékosnak látták Zrínyi verselését. Miközben Vargyással vitatkozik, sajnos ellenfelének csak hibáit látta, s nem értékeli funkcionális-esztétikai értelmezéseit. Viszont meggyőző az érvelése ott, ahol Vargyasnak azt a tételt cáfolja, hogy Zrínyi éppen akkor nem valami költői, amikor hibátlan felelő 12-eseket ír, amikor ihletbe jön, oda a felezés. „Ez, ha igaz, azt jelentené, hogy költői ihlettel eposza sorainak csak 20%-át írhatta Zrínyi, a többi 80-at, a »jó« sorokat különös hevület nélkül. De a 20-ból sem volna nehéz olyan sorokat kiszemelgetni, melyekben. . . oda a »hullámzás«, a 80-ból viszont könnyű volna (s Vargyas is tudna) nagyon is szép, ihletett sorokat idézni.” (50.) Egyébként korábbi álláspontjában némi változást, és talán Vargyas felfogásához való közeledést jelent az, hogy a 7/5 osztású sorokat, ha a 7-es fél sor 4+3-ra oszlik tovább, ritmikailag egyenlő rangúaknak tekintti a 6/6 osztásúakkal.

Klanczay Tibor 1954-es Zrínyi-monográfiájában magáévá teszi Vargyas álláspontját, de nem minden fenntartás nélkül. Íme: „Érdemben. . . nehéz még véglegesen állást foglalni a kérdésben, mert Vargyas egy, az egész magyar költszetre vonatkozó új ritmus-elméletére támaszkodik Zrínyi ritmusának vizsgálatánál. Zrínyi verseléséről szóló megállapításainak helyességét végső fokon az fogja eldönteni, hogy helyesnek bizonyul-e egész ritmuselmélete, amely felett még tart a vita.” (206.) Egy lappal hátrább: „Zrínyi ritmusának kérdése még nincs végleg lezárva, de az bizonyos, hogy nem állunk a költőseni és a kezdetleges verselő egysejében egyesített csodájával szemben. Minden valószínűség szerint verselését tekintve is nagy költő volt.” (207.) Végül — s ez igen fontos s a későbbiekre is irányító szempont lesz — hangsúlyozza, hogy a *Szigeti veszedelem* verselését nem szabad Zrínyi művészetének egészétől elszakítva magyarázni. Egyébként megjegyzi: „A Szigeti veszedelem verselésének kutatása még nagy meglepetéseket hozhat a jövőben.” (210.)

Ezt a meglepetést talán nem is annyira Horváth János könyve, mint inkább Képes Géza tanulmánya hozta: *Zrínyi Miklós verselése* (ItK 1961.). Visszatérve Horváth János korábbi álláspontjához, a szokatlan cezúrájú soroknál nem tartja kizártnak az énekben fogantatást, vagy legalábbis az ének-reminiscenciákat, másik észrevétele, hogy a *Szigeti veszedelemre* jellemző a 3-as tagolás (3+3 || 3+3; 3+4 || 2+4 || 2+4 || 3+3). Ezt látja jellemzőnek Karnauticnál is, s az ő hatásának tulajdonítja ezt a jellegzetességet, de nem tart kizártnak közvetett dallam-hatást sem. Fontosabbnak látszik ez utóbbinál az, hogy Képes Géza egész sor 3-as tagolású részletet idéz a tartalomkifejező funkció beszédes példájául. Azért érdemel ez figyelmet, mert a felhozott példák nagy részében *pontos* a felezés. Ezt cáfolja Vargyas és

megerősíti Horváth János fent ismertett álláspontját a felező és nem felező sorok esztétikai értékére vonatkozóan. Egyébként Képes példái és a melléjük írt képletek nyilvánvalóan érzékeltetik, mennyi változatosság, variálási lehetőség rejlik már a felezés által előállított felsorváltozatok különböző kapcsolataiban is! Jelentősek Képes Gézának Zrínyi rímtechnikájára vonatkozó vizsgálódásai. A négyesarkú rímeket gyakran felváltó páros-, keresz- és ölelkező rímek, még inkább a sűrűn előforduló metszetrímek segítségével a felező 12-es változaton belül is magas fokú művészi hatást tudott elérni. Igen értékesek végül Zrínyi alliterációira vonatkozó funkcionális szempontú megjegyzései. Mindezek ékesszólóan bizonyítják, ami a legújabb verstani szemléletben mindinkább határozott kifejezést nyer: a versforma esztétikai hatásának, bár igen lényeges, nem egyedüli tényezője a ritmus, mert a *versforma komplex jelenség*. (Vö. Gáldi: *Vers és nyelv*. Nyelvünk a reformkorban. 1959., Fónagy: *A költői nyelv hangtanából*. 1959. és Kecskés A.: *A komplex ritmuselemzés elvi kérdései*. ItK 1966.)

Képes Gézának ezeket a vizsgálódásait és eredményeit magáévá teszi Klaniczay is Zrínyi-monográfiájának 1964-es kiadásában, de tudomásul veszi Horváth János művének Zrínyire vonatkozó megállapításait is. E tanulmányok gondos mérlegelése után fejt ki újabb véleményét, mely nem mindenben egyezik meg a korábbival. Elsősorban is döntő bizonyítéknak tartja Zrínyi verselését illetően azt a két korrigálást, amelyet Zrínyi művén végzett: az egyiket az eredeti kéziratról készült másolaton (ez fenn is maradt, Zágrábban őrzik), majd az újra letisztázott kéziratot ismét javította, ebben az állapotban került sajtó alá. E két javítás, továbbá Vargyas, Horváth János, Képes Géza vizsgálódásainak és megállapításainak figyelembevételével az alábbiakban foglalja össze álláspontját Zrínyi verselésére vonatkozóan: „Ha nem is tekinthetjük még tisztázottnak Zrínyi verselésének problémáját. . . összefoglalásunkból annyi kiderül, hogy helytelen minden olyan kísérlet, mely Zrínyi verselését művészetének egészétől elszakítva próbálja magyarázni. A *Szigeti veszedelem* egyszerű művészi egysége a verselésre is érvényes és ezért. . . csak a tartalom, a mondanivaló, a műfaj összefüggéseiben érthetjük meg és értékelhetjük helyesen. . . Teljes mértékben el kell fogadnunk Képes Géza végkövetkeztetését, mely Zrínyi verselésének értékelését tekintve megegyezik Vargyaséval, de amely . . . szolidabb és meggyőzőbb alapokra épül: Zrínyi »a legfinomabb hatásokat tökéletesen ismeri — írja — és ezekből mindent a maga helyén alkalmaz. . . Zrínyi verselése amellett, hogy a ritmus szabályosságát követelő törvényének is eleget tesz, . . . az örök és a színeknek olyan változatosságát vonultatja fel, amire példát a magyar költészetben hasztalanul keresünk.«” (305.) Egyébként Klaniczay a zágrábi kézirat alapján megállapítja, hogy Zrínyi alapformája tudatosan a 12-es, de a felezéstől gyakran szándékosan eltér. Vargyas feltevését azonban, hogy Zrínyi a korábbi tagoló vershez tért vissza, tévesnek minősíti, mert nem illeszthető bele a magyar verselés fejlődésébe, hisz a felező 12-es első ránk maradt ilyen formában írt versinktől, az 1525-ben írt Geszthy László énekétől kezdve szótagszám és metszet tekintetében már teljesen állandósult.

Vargyas könyve függelékében tartott szemléje során reagál az 1952 után felmerült Zrínyi-értékelésekre. Egyetlen szempontja a megállapításaival való egyezés vagy ellenkezés. Érdekes, hogy Klaniczay Zrínyi-könyvének második kiadását meg sem említi, ellenben az irodalomtörténeti kézikönyv Zrínyi-fejezetét neki tulajdonítja, holott a tartalomjegyzék bizonyossága szerint Bán Imre írta — igaz, Klaniczay álláspontját fogadva el (hasonlóképpen tartja tévesen Klaniczayt a 236. 1-on a *László-Énekről* szóló rész szerzőjének; ezt meg V. Kovács Sándor írta). Klaniczay „pálfordulásáról” tehát (ha egyáltalában szó lehet ilyesmiről!) az 1964-es Zrínyi-monográfia alapján kellett volna említést tennie.

Bár Vargyasnak elévülhetetlen érdemei vannak Zrínyi verselésének újabb, kétségtelenül reálisabb és igazságosabb értékelésében, azt, hogy Zrínyi az ősi, középkori tagoló vers kései folytatója, nem látjuk eléggé bizonyítotttnak, főképpen azért nem, mert Vargyas érvelései arra nézve, hogy Zrínyi ismerte ezt az ősi verset, részben csak feltevésekre épülnek, részben (Balassil) nem elégséges az érv folytonosságának bizonyítására. Az énekből fogant vers gyakorlata időben sokkal közelebb állt Zrínyihez, mint az ősi tagolóé, s ha több nem is, a rá való emlékezés is megmagyarázhat egyet-mást verselésének fejlődésmenetéhez viszonyított különlegességeiből. Az viszont kétségtelen — s ebben Vargyas, Képes és Klaniczay egyetért — hogy a *Szigeti veszedelem* verselésének értékeléséhez a tartalommal való összefüggés adja kézbe a kulcsot, s azt hiszem, ez az elsősorban, ami felmenti a nagy mű szerzőjét a gyenge verselés hagyományos vádjá alól.

Az *ősi tagoló vers további meglétének kérdése*. A *jambus problémája*. Vargyasnak az az alapvető tendenciája, mely azt vizsgálja, a jövevény verselési rendszerek és formák hogyan feleltek meg nyelvünk alkotának vagy hogyan alkalmazkodtak hozzá, helyes. Helyeseljük azt a megállapítását is, hogy az antik formák „a magyar nyelv természetes mozgását kevésbé feszélyezik, mint más idegen formák”. (147.) Legfeljebb azt az állítást fogadjuk némi szkepszissel, hogy a daktilus és az anapestus azért áll közelebb nyelvünk alkotához, mert a magyar vers alapvonása, a kiegyenlítés általuk jobban érvényesülhet. Mi indokolja mégis, hogy e

két metrum közül (ha a hexametert mint hagyományos eposzi formát nem számítjuk) az előbbⁱ (bár „ereszkedő”) oly ritka irodalmunkban? Problémák főképpen a *jambussal* kapcsolatosan adódnak, s az ellentét is — elsősorban közte és Horváth János között — e téren élesednek ki. A probléma gyökere Horváth Jánosnál ugyanaz, mint Vargyasnál és Németh Lászlónál: a jambus megszólaltatási módjának magyaros jellege, népszerűségének egyik oka. Csakhogy míg Horváth János szerint a jambus alkalmazásában kezdettől fogva olyan elvek érvényesültek, amelyek már eleve biztosították nyelvünk alkatának megfelelő magyaros jellegét, ez tehát nem a jambus ellenére, hanem *érvényesülése mellett* jött létre, addig Németh László és Vargyas szerint az, amit a magyar költők jambus címen csináltak, nem jambus, hanem valami más, az előbbi megfogalmazása szerint „valamit el kellett venni a jambusból, s valamit hozzá kellett adni, hogy jó magyar vers legyen” (Vargyas-vita 229–230.). Az a valami, amit költőink hozzáadtak a jambushoz, nem más, mint az ősi magyar tagoló vers. Készségesen elismerjük Vargyasnak azt a megállapítását, hogy a jambus a legidegenebb nyelvünk alkatától, abban is egyetértünk vele, hogy népszerűsödésének egyik oka bizonyos mértékig nyelvünk alkatához való idomulása: egy olyan formavilágot alakítottak ki költőink a jövevény jambusból, amely eltér a jambus merev sémáitól, enged a magyar nyelv lejtésének, s így létrejöhetett egy magasabb igényű magyar verselés. Csak azt vonjuk kétségbe, hogy költőink (legalábbis Adyig) az ősi magyar tagoló versre emlékezve írtak ösztönösen valami mást a jambus ürügyén. Ezzel kapcsolatosan egész sor kérdés tolu fel bennünk: hogyan élt bennük ez az ösztön? Min nevelődött a képletes vers uralma idején az a ritmusérzék, amely az ősi tagoló verset ily spontánul megvalósította? Feltehető-e (kimutatható-e) egy olyan folytonosság, mely elégséges egy ilyen ritmusösztön kifejlesztéséhez?

Vargyas, hogy a folytonosságot Zrinyi és Ady között megteremtse, Petőfi- és Arany-verseken kísérli meg kimutatni a tagolás meglétét. A *Mértékes vers* c. fejezetnek jambusról szóló szakaszában elsőnek Arany V. *Lászlóját* elemzi és megjegyzi: „alig van sor, amely kifejezetten jambusi lejtést sugallna. . . legfeljebb időnként egész tiszta jambust is vegyít a sorok közé. De nagyon ritka kivételként.” (154.) Ellenben a jambus helyett szabad ütemű, tagoló verset írt a költő („... állandóan ott kísért a szabad, tagoló magyar vers”). A *Vitás versetani kérdésekben* (91.) Horváth János figyelmeztet, hogy Vargyas tévesen ritmizálta Arany balladáját, s nem vette tekintetbe a hagyományos licenciákat. E könyvről írt recenziómban magam is utaltam a vers kimondottan jambus voltára („... a jambusi sorozatosság nagyon is szóhoz jut. . . mert a lábak 68%-ában jut érvényre időmérték vagy időmérték és hangsúly, néha pedig csak hangsúly szerint. . .” 537.). Ha nem ritmizálva olvasom a verset, akkor is megérezem benne a jambust, ugyanakkor sok esetben magyar 6-ost is érzek, a hagyományos tagolású változatossággal, amelyet Arany is jól ismert és alkalmazott önálló sorként, de még inkább felező 12-esekinek félsoraiként élve e formával. Tehát a kétféle ritmus szimultaneitása aligha a jambus és a tagoló vers, inkább a jambus és a 6-os népdalvers együttthangzása. Már inkább minősülhetne az előbbinek következő példája, a *Bolond Istókból* vett két versszak. Itt viszont — ellentétben Vargyas megállapításával — ritmusérzésem szerint a tagolás nem jött, esztétikailag nem megnyugtató, az az érzésem, kár ráerőltetni a versre. Egyébként itt felötlik egy gondolat, amely ellene mond annak, hogy Aranyban akár ösztönösen, akár tudatosan élt az ősi tagoló vers. Ha Arany János a *Szigeti veszedelem* átírását azért hagyta abba, mert felelősebbnek találta az eredeti tagoló formát, és ha egyébként is élt benne valami ösztönös megérzés eziránt, miért nem alkalmazta saját költészetében is? Miért élt a felező 12-es megújításának egy más módjával? Pedig egyébként ismerte Arany a szótagszám ütembeli szabadságát (*Népdal*) és alkalmazta is nagy művészi kifejezőerővel (*Pázmán lovag* II. és *Az egri leány* III. része), csak hogy ezekben, főképpen az utóbbi kettőben feszes, táncszerű ritmus keretében helyezkedik el a szótagszámingadozás, és nem ellensúlyozója, hanem élesebbé tevője a ritmusnak, amit a tagoló versről nem mondhatunk el.

Már sokkal valószínűbb, bár nem bizonyítható, valami verselési ősiségre való törekvés Adynál („Fülemben még ősmagyar dal rivall”). Elfogadjuk Ady verselésére vonatkozó, mások véleményével (Németh László, Sik S., Ignóty, Fónagy, Gáldi; Bartók és Kodály megzenésítései) is egyező észrevételét Ady ritmikájának fokozatos elmagyarosodásáról és Ady verselésére vonatkozó végső konklúzióját: „Adynál a szabadon kezelt jambus közel jutott az ösztönös — ilyen értelemben »ősi« — magyar ritmushoz, s ennek a visszatérésnek ez idő szerint az ő költészete a legtekélyesebb példája.” Majd: „Általában a lehető legnagyobb ritmusfinomság és bonyolultság jár együtt nála a lehető legtermészetesebb beszéddel.” (163.) Kérdés azonban, hogy Ady és főképpen a többi XX. századi magyar költő verselésének kialakításában nem játszott-e nagyobb szerepet a magyar ősiségnél a szabad vers, amelynek divatja éppen századunk első évtizedeiben állt delelőjén?

Horváth János és Vargyas ellentéte a jambussal kapcsolatosan fejlődéstörténeti vonatkozású is. Vargyas és mások a jambus útjának irányában, általában legújabbkori verselésünk kialakulásában, fejlődést látnak, Horváth viszont hanyatlást, és a jambus „roncsmarad-

ványai"ról beszél. „Ezt a folyamatot ne illessük. . . se a kontárságot, se a torzítást ne tiszteljük meg elmagyarosodás nevezettel.” (*Vitás verstani kérdések*, 94.) Kétségtelennek látszik, s ezt legújabb verstanirodalmunk „consensusa” is megerősíti, hogy e kérdésben nem Horváth Jánosnak van igaza: az időmértéknek és a magyaros ütemes versnek (leginkább szabadabb, tagoló változatának) összeötvöződése számos kifejezési eszközzel, az árnyalás rengeteg lehetőségeivel gazdagította ritmuskincsünket, s immár éppúgy értékes formahagyományunk korszerű tartozékának tekintjük, mint akár népdalversünket, akár időmértékes jövevény-metrumaink ortodoxabb változatait, amelyek a maguk korában éppúgy korszerűek voltak, mint emezek, s az időszerű mondanivalókat éppoly adekvátsággal hordozták, mint XX. századi utódaik. Végül Vargyas történeti szemlélete, ha abban nem is helytálló, hogy versformáink szabályozódása a maga idejében visszaesést jelentett, abban viszont igazságos, ahogy *A mértékes magyar versről* szóló fejezet végén — megtartva előző könyvének erre vonatkozó összefoglalását — a jambust értékeli: „. . . jambus formában írt kitűnő versek, sőt legnagyobb remekművek hosszá sora született az utolsó másfél évszázad folyamán.” (165.)

A *versritmus eredete*. Tulajdonképpen ezzel kellett volna kezdenünk a vitás verstani kérdések sorozatát, hisz Vargyas egész elméletének sarkalatos pontja. Hogy mégis ide, tárgyalásunk végére került, ebben az volt az irányító szempont, hogy egész rendszerét látva, nyilvánvalóbb legyen álláspontja ebben a fontos kérdésben. Ahogy korábban (ItK 1958. 532.) kifejtettem, itt tulajdonképpen két problémát kell szétválasztani: az egyik a versritmus ősi eredetére, a másik arra vonatkozik, mi intézi a versek beszédritmikai taglását. Az első általános verstani, sőt ugyanúgy irodalom- zenetörténeti, esztétikai és lélektani kérdés, a másik az, amely bennünket magyar verstani szempontból érdekel. Horváth János elutasítja magától azt a feltételezést, hogy ő a versritmus eredetéről nyilatkozott volna: „Meg kell azonban vallanunk, hogy az eredet kérdésében bizonyosat senki sem tudhat, mert senkinek sem volt alkalma tapasztalni.” (*Vitás verstani kérdések*, 17.) Vargyas is kijelenti: „Előrebocsátom, hogy nem a ritmus minden fajtájának kérdésével akarok foglalkozni, sem a ritmusérzék eredetével, csakis a *nyelvi ritmus* mibenlétével” (123.). Mindkettő elismeri a ritmusérzék meglétét és szerepét a nyelvi ritmus előállításában. A különbség ott van kettejük között, hogy Vargyas szerint a ritmusérzék igényeit természetből nyelvi elemekkel elégítjük ki. Nem véletlenül viseli könyvének új változata a *Magyar vers — magyar nyelv* címet. Több helyen is hangsúlyozza benne, hogy a magyar ritmusban minden jelenséget maradéktalanul meg lehet magyarítani nyelvi alapon. Sőt megjelöli a nemzeti ritmusrendszerek létrejöttének útját is: „Minden nyelvközösség fokozatosan tudatára jön nyelvében rejlő ritmuslehetőségeinek, és fokról-fokra kialakítja saját ritmusrendszerét.” (124.) Horváth János viszont nem tartja a nyelvi magyarázatot minden esetben kielégítőnek. Szerinte a beszéd taglását két tendencia határozza meg: logikai és akusztikai (zenei). A prózában az előbbi, a verses beszédben az utóbbi jut fölénybe a másikkal szemben. Érvül főképpen a versmondattant hozza fel. Mindazonáltal elismeri azt is, hogy Arany László hatására a nyelvi jelenségeknek már nagyobb jelentőséget tulajdonít. Végigtekintve tanulmányain megjegyzi, hogy leginkább két versfajta különböztetett meg: autonom (a gondolat és általa a nyelv idomát tükröző) és zenétől, táncból, idegen vers ritmusideájától függő nyelvritmust.

Mielőtt e kérdésben állást foglalnánk, még egy vitás kérdést meg kell szemlélnünk: *vers és dallam, szöveg- és dallamritmus viszonyát*. Az utóbbit illetően Vargyas könyve első és második változatában is leszögezi a népdalok szövegének és dallamának vizsgálata alapján: „. . . nem a zene ritmusa hat a szövegre, hanem a szöveg ritmusa a zenére.” (*A magyar vers ritmusa*, 48.) Horváth már a vitán szembeszáll Vargyas tételével, s a magyar irodalomtörténetre, továbbá Aranyra hivatkozva, aki dallamokból vonta el verstanában a magyar sorképleteket, leszögezi, hogy dallamformák igenis hatnak versformák, sorképletek kialakításában. A *Vitás verstani kérdésekben* így fogalmazza meg ezt: „Hogy sok százados énekeltég ne lett volna hatással a vers szövegének ritmikai alakulására, azt a nyelvi származtatás legkizárólagosabb hirdetője s a zenei származás legkérdelhetetlenebb ellensége sem állíthatja.” (16.) A dallamnak a versformára gyakorolt formasugalmazó hatására a példák és bizonyítékok sorát idézhetnénk. (L. ItK 1958. 533., továbbá az ott felsorolt irodalmat, kiegészítve Gáldi: *Szenczi Molnár Albert zsolnárvérese*, 1958. és Szabolcsi B.: *Vers és dallam*, 1959.) Bizonyos hatást Vargyas is elismer: a dallam bizonyos kereteket ad, sugalmaz, ezeken belül azonban a szöveg ritmusát nyelvi tényezők valósítják meg. *Magyar vers — magyar ritmus* c. könyvének megjelenése előtti végső megfogalmazását idézzük még: „Formák, ritmusképletek kerülhetnek az énekből a költészetbe, olyan formák, amelyek a nyelv eszközeivel kialakíthatók. Ennyiben a zenének a szerepét sosem tagadtam.” Majd: „felébredhet, felszabadíthat olyan képességeket, amelyek a nyelvben eddig elrejtve lappangtak. . . bizonyos formák talán nem fejlődtek volna ki magából a nyelvből, jóllehet lehetségesek, csak az idegen zenei példa követei közben kerültek alkalmazásba.” (*Hozzászólás Oltványi Ambrus bírálatához*. It 1954. 212.) Ugyanitt szabatosan megfogalmazza azonban az eltérést is Horváth János és az ő állás-

pontja között: „Az általam cáfolt elmélet (Horváth Jánosé) azonban ezen túl a forma megvalósításában is feltételez zenei hatást. Eszerint ahol a nyelvi hangsúly eltér a forma-kívánta hangsúlytól, oda a bennünk levő formaérzék tétet hangsúlyt, s ez a formaérzék zenei örökség nyelvünkben. . . Ezt már valóban tagadom.” Szabolcsi szerint nem helyes a zeneiség és a nyelviség merev szembeállítás. Az előbbin ő sem csupán azt érti, amit dallamtól, kívülről kap a vers, hanem a nyelvnek azt a belső zeneiségét is, amellyel „a nyelvi ritmus igényeit nem lehet szembeállítani, hanem csak összekötni.” (Vargyas-vita 237.) Vargyas könyvének függelékében többször is visszatér erre a kérdésre, anélkül, hogy álláspontja változnék. Íme egy mondat Rajeczkynek adott válaszból: „. . . azt eddig is vallottam, hogy különböző formákat kapott a magyar vers a különböző korok zenéjétől, de azt saját nyelvi eszközeivel kellett követnie.” (192.)

Bár Vargyas új könyve bevezetőjében megjegyzi: „Ma már nem oly központi kérdés többé a magyar versritmus zenei eredete . . .” (6.), mégis azzal kell e vitás pont ismertetését lezárunk, hogy ma is fennáll. Annyi azonban Szabolcsi vitabeli felszólalása értelmében, de más vizsgálódásoktól is megerősítve (pl. László Zs.: *Ritmus és dallam*) bizonyosnak látszik: nem lehet sem azt a bizonyos kívülről jövő zenei hatást, sem pedig a Szabolcsitól emlegetett belső zeneiséget és a nyelviséget szembeállítani egymással — különösen nem, ha meggondoljuk Kodály szavait: „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. . . Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne, tempója, ritmusa, dallama, egyszóval zenéje.” (*A jó magyar ejtés aiktái*, 1941. 27.) Egy másik helyen pedig: „A beszéd zenei oldala csakolyan jellemző tulajdonsága minden népnek, mint zenéje. A nyelv is énekel, a zene pedig beszél. Világosan érezzük a nyelv és a zene dikciójának még eléggé fel nem derített, talán fel sem deríthető összefüggését.” (*Magyarság a zenében*; *Mi a magyar?* 1939. 406.) Úgy érezzük, Vargyas kissé merev álláspontot foglal el e kérdésben.

Röviden foglalkoznunk kell könyvének utolsó fejezetével is: *Vita a magyar vers körül* (Könyvek és tanulmányok 1952 óta) — bár közben már többször is utaltunk rá. Ebben a leginkább polemizáló jellegű részben „seregszemlét” tart *A magyar vers ritmusa* óta megjelent s csak vele vagy vele is foglalkozó könyvek, tanulmányok, bírálatok fölött. Két dolog az, ami szembeszökő. Az egyik az, hogy egyes műveket röviden és sommásan intéz el. Csak példaképp említem Hegedűs Géza *A költői mesterség. Bevezetés a magyar versstanba* c. könyvének idézését: „Ókonzervatív álláspontja leginkább Zrínyinél vág mellbe. . .” (220.) Való igaz, hogy ez a könyv a hagyományos verstanok szemléletét tükrözi nem egy tekintetben, viszont népszerűsítő szándékkal, a nagyon is hiányos verstani közműveltség szolgálatában készült, s mint ilyen hasznos szolgálatot tesz. A másik a szerző „pártosságával” függ össze: általában csak arról az oldalról ítéli meg a műveket, mennyiben egyeznek meg álláspontjával, s mennyire szolgálják elméletének igazolását vagy köztudatba vitelét. Ez helyes volna, mert a szembenálló nézetek nyernek így kiélezést és ezáltal a vitás kérdések tudatosítást, ha a műveknek bizonyára töle is elismert eredményeiről is említés történnék pl. Horváth kutatásai a hangsúly szerepéről jövevény versrendszerünkben. Ezért ezt a fejezetet ebben a formában nem tartjuk szerencsésnek, s felmerül a kérdés: a benne foglalt problémák és művek nem érdemeltek volna-e meg egy Horváth Jánoséhoz hasonló méretű újabb „vitás verstani kérdések”-et, bár vita és vitás pont bőven van magában művének ebben az új változatában is?

Ha végezetül feltesszük a kérdést: indokolt és hasznos volt-e Vargyas könyvének ez új, rövidített, népszerűbb és kis részben átdolgozott változatban való közzététele, feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Ami bizonyítékokkal szilárdan megalapozott benne, pl. a ritmus és a nyelv szerves összefüggése, a kiegyenlítődség gondolata, a magyar versejlődés koncepciója, a középkori tagoló vers, Zrínyi ritmusának értékelése, legújabbkori verselésünk ritmikájának értelmezése, a funkcionális szemlélet), annak át kell mennie a köztudatba. Amiben viszont bizonytalan, nem eléggé megalapozott (pl. a tagoló vers történelmi folytonosságának feltételezése, a hangsúly szerepének kikapcsolása az ütem alakításában, Zrínyi sorfaja, vers és dallam, szöveg-és dallamritmus viszonya, a sorozatosság értékelése és ezzel kapcsolatosan bizonyos etiológia a versformafunkció értékelésében), ami tehát még megoldatlan, vitás kérdés, azt újra élére állította, s ezzel további vizsgálódásokra, vitákra ösztönöz. A magyar versantudomány, de a verselési gyakorlat és a verstani „köztudat” is hasznára fordíthatja ezt a könyvet, aminthogy sokat köszönhet Vargyas eddigi verstani munkásságának is.

Maksay Ferenc

PETKI JÁNOS CUPIDO-VERSE 1610-BŐL

A Petki-vers, amely most Komáromy Andrásnak, a századforduló jeles történekutatójának hagyatékából az Országos Levéltárban előkerült, könnyen beilleszthető a korábban ismert Petki-versek sorába. Keltét csaknem teljes pontossággal meghatározzák azok a szöveg-töredékek, amelyek a verskézirat 4 foliója közül kettőnek hátlapján olvashatók: Báthory Gábor fejedelem egy 1610. április 30-án kelt, sk. aláírású s utóbb láthatóan érvénytelenített levélkiadványa, továbbá a fejedelem úti rendtartása Petki kezeírásával: „Ordo in itinere obser-vandus inter familiares meos”, ajtónállók, étkefogók, más udvari emberek és az elszállásol-landók neveivel, végül az útnakindulók számára néhány sorban ugyancsak Petki kezével papírra vetett verses könyörgés. Ezek a szövegek kétségtelenné teszik, hoy Petki 1610 tavaszán — s bizonyára az azt követő hónapokban is — viselt még valamilyen udvari tiszttséget és nem kis szerepet kapott a fejedelem útjainak előkészítésében. Hogy azonban a Báthory életmódja iránt érzett ellenszenve egyre erősödött, s alig egy éven belül törvényszerűen vezetett az össze- esküvésben való részvételéhez, azt a versszöveg is világosan bizonyítja: az érzéki gyönyörök sztoikus megbélyegzése a két évvel korábban kelt Petki-versnél is félreérthetlenebb módon céloz az uralkodó és baráti köre viselkedésére: „Nagyobb elmét kiben lát, arra siet, ... Nagy emberbe ver gyakorta job fészket, ... Azok nem szeretnek, de latorkodnak ... Válogatást szerelemben nem tartnak ... (Vö.: *Az Virtusnak és Voluptasnak egy massal valo vete- kedések*. RMKT XVII. sz. I. köt. 310., 601., *A magyar irodalom története*. Szerk.: Klaniczay T. II. 34.) A hátlapon olvasható verses fohász ugyancsak a súlyos vétkektől való megtisztulást hirdeti.

A szerző neve a versfőkből olvasható ki (IOANNES PETKI CONTRA ARDENTEM SEV ...) Művét kétségkívül hosszabbnak, három részesnek szánta, a teljes befejezésre azonban, úgy látszik, nem kerülhetett sor.

Contra ardentem lasciuí ac saeuissimi Cupidinis flammam breuis exhortatio

Irtak sokat beolcziek az szerelemreol,
Kis Cupido kegietlen fegyuerereol,
Kez ijarol, meges nilass tegzereol,
Ezek felet olthatatlan twzereol.

Oly ember mert eddigh nem talattatot
Ez vilagon kinek neue maradot,
Vitezseggel uagy esszel gazdagodot,
Ez kys gyermek kinek wgiat nem adot.

Az fwuekben, seot fakbannis ereit
Megh mutattia feoldeon, vizen fegyueret,
Geriesti halakban s vadakban twzet,
Madarkakis erzik giulasto szenet.

Nagiob cziuda egekbennis hatalma,
Hogy fel hathat s teriedhet birodalma,
Czillagok keozt vagion egheo fakliaia,
Kiuel angialokat megh holdoltattia.

Nincz azert feold wres ennek twzeteol,
Sem nagy tenger, sem egh eo fegyuereteol,

Minden allat rettegh nagy ereieteol,
Ki kostolta, fut halalos mergeteol.

Ez gyermekeoreol enis szolni akarok,
Mi uoltarol ismeriek tudatlanok,
Noha sokat irtak rolla tudosok,
Ha en teobbet irok, velle nem artok.

Szezelemre mert senkit nem tanitok,
Seot ellene mi moddal thi alliatok,
Hatalmatol mint magatok o'yatok,
Ha jok lesztek, teollem megh tanulliatok.

Peldat venni iob mindenkor masokrol,
Azert erczetek harom dologrol,
Szezelemnek minden allapattiarol,
Jutalmarol es tauoztatasarol.

Prima pars

Ez vilagon mindent megh gieoz, ezt mongiak,
Az szezelem, noha gyermekeknek iriak,
Sokat megh leo, noha vaknak alittiak,
Mert sok szemben twzes nilaat talalliak.

Tegze vagion oldalan fel keoteozue,
Nila keszen idegeben fel vetue,
Kemelletlen sebesit leoueoldeozue,
Rabia lesz beolcz'j, vitez, teoriben esue.

Kegietlenwl mergeet, twzet ky ontia,
Kit megh leohet, ereosseget el rontia,
Eszet es elmeiet benne megh bontia,
Jo ertelmet, okossagat el vuonnia.

Itiletit veneknek el fordittia,
Gialazattal cziak gyermecke czinallia,
Mert sziuekben twze hamuat fel giuitia,
Ektelenwl szezelemre izgattia.

Cziuda nagy hatalma vagion twzenek,
Mert nem keduez sem nagy, sem kiczin rendnek,
Arradasa ollian, mint egy tengernek,
Veghetetlen kennia nagy egesenek.

Orszagol eo feoldi feiedelmeken,
Semmit nem aad szenteken es beolczeken,
Mind kiralion, szegenien s keuelieken
Vralkodik egy arant sok rendeken.

Nagiob elmeet kiben lat, arra siet,
Megh proballia, ha velle keouet vethet,
Ross embert eo cziak ighen ritkan illet,
Nagy emberbe veer giakorta job feszket.

Tartia penigh hatarat szokasanak,
Ket ember keozt aad palliat futasanak,
Neosteni es him erzi sebet nilanak,
Kik egy masert ecczersmind megh halnanak.

Rabia azert cziak az kis Cupidonak,
Ki igazan eggiet szeret tarsanak,
Eggiet valaszt mind him s neosten maganak,
Eggiert hall, vesz sokak keozzwl s hw annak.

Alhatatlan szerelmek ollianoknak,
Kik mindenre, mint az louak visétnak,
Oly szepeczyket mihelt hol megh lathatnak,
Egy mosolygass vtan hamar haylanak.

Azok nem szeretnek, de latorkodnak,
Mint niar leuel, kis szelleore mozdulnak,
Valogatast szerelemben nem tartnak,
Ezert Venus fiatol tauol jarnak.

Rolla-inkab hogy minden gondolkoggiek,
Cupodinak fegyueret minek velliek,
Sebesetet fogliat mireol ismeriek,
Arrol egy beolczy kep irotol ezt ercziek:

Dolga keozeot ky mikor nem niughatnek,¹
Szerelenteol kennya seot neuekednek,
Tablaira nagy twz teolle iratek,
Sebes langia eghigh fel gerieztetek.

Egy viaszbol czinalt langalo giertiat,
Az twz melle tauol ira, mely magat
Langiaualiss emezteteti egy arant,
Az nagy twzis oluastia az oldalat.

Napot, Holdat ezek felett allata,
Kinek ertelmere im igy oktata:
Az sebes twz szerelemnek formaia,
Twz maggiaia, melynek geriedez langia.

Termeszeti twznek mint hogy egeszen,
Olthatatlankeppen mindent emessen,
Igy szerelem eget emezt ereossen,
Fogyhatatlan twze geried szyuekben.

Erczied viasz giertian Cupido rabiat,
Mint viasznak rut haluani abrazattiat,
Gondtol, butol verenek el fogiasat,
Sziuen valo szwntelen ken vallasat.

Megh sebeswl twzsteol, ha eegh az giertia,
Mert epseget az egheo twz megh bontia,
Igy ky sziuet szerelem megh hathattya,
Epp allasat rut sebekkel szaggattia.

Sebes twz mint swti giertia oldalat,
S tauol lassan lattiak cziak oluadasat,
Maga langiatolis felliwl fogiasat
S ket twz keozeot veszedelmes allasat.

Ezenkeppen szerelemnek eo rabia
Ket twz keozeot egettetik mint giertia,
Keozel s tauol neuekedik nagy kennia,²

Valamikor mert ha matkaiat lattia,
Hozza keozel leuen vgý eegh, mint faklia,
Geriedezuen maga langia fogiattia,
Mint az viaszt, sziuet ugyan oluasztia.

A verses könyörgés szövege a következő (a versfőkben: IOANN):

Induluan vtamra, en irgalmas Istenem,
Le boruluan, vetkem eleodbe ky teriestem,
Ki mint eles szablia, lelkemet furdallia, titkon s niluan ragh engem.

¹ A lapszélén: "Apelles"

² Kihúzott sor: "Kinek maga s szeretele az oka."

Oly annak rutsaga, mint mirigy var testemben,
Mergeuel megh emezt, vagiok nagy felelemben,
Ký mint egy harap tWz, ugy giul bennem ez viz s eoruin halalos keppen.

Az the szent hysopod ez ellen oruosságom,
Mely cziak igralmassagh, kiben all batorsagom,
Kiuel vram tizticz, bWneomteol feiericz, mosd el rut vndoksagom.

Ninczen mozgásom, tudom, the hired nelkwI,
Mostanj vtamis nincz akaratodnelkwI,
Azert kwId angialod mellem, mert vgý aldoð vtamot bantasznelkwI.

Napnal szebb leszek en, fenies, mint tizta ezwst,
S oly feier, mint fatiol, kit megh nem fogot az fWst,
Hogy ha megh mosogacz s ugian megh výtasz s el vessz rollam minden
bwzt.

Maksay Ferenc

Géfin Gyula

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI SZILY JÁNOS PÜSPÖKHÖZ

Révainak Szily püspökkel, a nagy művészetpártolóval volt kapcsolatait Csaplár Benedek elég hézagosan tárgyalja. Először Révai Paintnerhez 1785 máj. 28-án írt leveléből értesülünk arról, hogy Faludi még hiányzó kéziratának újbóli lemásolása céljából (a régebben készült másolatok ut. Grazban maradtak) Révai Szombathelyre készül (vö. Csaplár: *Révai Miklós élete*. II. köt. 1883. 203. l.) Azután már csak az 1787 januárjában megjelent *Téli Éjtszakák* ajánlásával kapcsolatban, később mellékesen kerül elő a püspök neve (271. l., 287. l.). Szily érdemét maga Révai hangsúlyozta az ajánlásban: Faludi holta után kéziratait, a „ritka kincseket” a püspök vette gondviselése alá.

A következő levelek tehát kiadás- és kapcsolattörténet szempontjából kitöltik Csaplárnak hézagos előadását, Révai jellemére, kulturális agitációjának lendületére is hoznak adatokat. — Révai e levelei és Szily fogalmazványa eredetileg a szombathelyi püspöki levéltár kurrens iratai közt voltak elhelyezve, jelenleg a szombathelyi Egyházmegyei könyvtár kézirtárában vannak. — A levelek szövegét betűhíven közöljük.

1.

Révai Miklós levele Szily János szombathelyi püspökhöz¹

Méltóságos Püspök Úr!
Kegyelmes Pártfogóm!

Ki nyomtatódtak már szerentsésen Faludinak Téli Éjtszakái is, melylyekre engedelmet kértem Nagyságotól, hogy Ditső Neve alatt adhassam ki. A' melyly Exemplárokkal Nagyságotnak kedveskedem, kéntelen voltam a' Posta Szekérre fel adni Kőszögig, mivel más bizonyosabb alkalmatosságra már régóta hasztalan várakoztam. 12 Darab tsak Crudábann vagyon, 2 pedig már bé köttetve. Nem sokára fogok a' többivel is kedveskedni Kőlteményes Gyűjteményemből. Az első Darab Báró Ortzi Versei. Ezek vagynak Kristina Hertzeg

¹ Révai Szilyhez, Pozson, 10. April. 1787. A küldött mű címe: Faludi Ferentz Téli Éjtszakák vagyis a téli est időnek unalmát enyhítő beszédek. Pozson 1787. Patzko Ágoston 331 l. 8°. — „Költeményes Gyűjteményem” és utalások Orczy verseire, Faludi versei második kiadására: Egy Corpus poetarum omnium Hungariae hatalmas tervét éppen a Faludi-kéziratok Bécsben, 1781-ben való nyomozása ébresztette fel Révaiban (ld. F. F. Költeményes Maradványi I. köt. 1786 (Győr, Strajbig) bevezetőjében, a F. F. Élete 's Munkáiban, 15. l. — vö. CSAPLÁR: Révai Miklós élete. II. köt. 36–38. 135. stb.). Ennek megfelelően került az Orczy Lőrinc verseit tartalmazó „Költeményes Holmi egy nagyságos elméltől” címébe az a megjelölés, melyet a Faludi Ferentz' Költeményes Maradványi"-éban is olvasni: „A' Költeményes Gyűjtemény öregbedésére”... (A „Költeményes Holmi” „Pozsonyban, 1787-ben jelent meg). „Faludi Ferentz' Költeményes Maradványi”-nak Második Meg Jobbítottát Nyomatás-át (Pozsonyban, Loewe Antal' betűdél, 1787) — mint az elsőt — szintén „Harukker Jóséfa báró Aszszonynak”, gróf Károlyi Antalnak ajánlotta. A könyvet vsz. azért is küldi meg Szilynek, mert „A Kegyes Olvasónak...” kezdetű előszavában említi meg először (és nem az első kiadásban, mint Négyesy tévesen írta, Faludi Ferentz versei, 1900' Olcsó Kvt. 1163–65. sz. 114. l.), hogy „az eredet írás... Szil János Püspök Urnál taláitatik” (10. számozati. lap). — E levelében y-nal írja alá nevét, a továbbiakban i-vel.

Aszszonyinak ajánlva. A második Darab Faludi Költeményes Maradványai. Újra nyomtatód-
nak meg jobbítva és meg bővítve a' Porphyrogenitus Szomorú Játékkal, és a' JegyzőKönyv-
vel. Gróf Károlyiné Neve alatt jönnek ki a' második nyomtatásban is. A' formatumot meg vál-
toztattam, és ezek után e' mellett maradok, ilyen kitsin, mint a' Téli Éjtszakák. Elég szép,
tsak a' papírosa lehetne szebb. Azt nyeresem vele, hogy óltsóbban jutok hozzá, következendő
képen óltsóbban is adhatom. Vajha tsak holmi viszontagságok ne zavarnák állapotomat! A' mi-
re tsak örölködhetem, mind az által én még sem hagyom abba. Meg látom e' két Darab után
miként indulnak a' Magyarok, kivált Kristina Hertzeg Aszszony' nevét látván. Az ide való
nevendék Papságot nem győzőm dítsérni, mi nagy buzgósággal támogatja a' már dűlni indúlt
szegény Magyarorságot. Ha azok nem segítenének, én még se mehettem volna semmire is, bátor
olyly Felsőes név alatt akarom is adni az első Darabot. Valami Molnár János köztök az ébresztő.
Úgy tetszik Nagyságodnak Megyéből való Valóhann Szép Ifiúval dítselkedhetik Nagyságod.
Kár, hogy a' jövő esztendőre több Magyar Megyebéliek innét el fognak menni. Tsak a' Tótság
marad itt. Vajha tsak már Pesten volna valaki, a'ki olyly ditsőül lángoló tüzet tudna gerjesz-
teni, és éleszetni. Én magamat ajánlván Kegyes Pártfogása alá vagyok mély alázatossággal
Pozson 10. April. 1787.

Nagyságodnak
legkisebb Szolgája
Révay Miklós mp. [!]

2.

Révay Miklós levele Szily János szombathelyi püspökhöz

Méltóságos Püspök Úr!

Már nagy ideje, hogy által küldöttem Faludinak Nagyságod' Neve alatt szerentsésen ki
nyomtatott Téli Éjtszakáit. Hogy mind eddig semmit sem tudhatok meg iránta, az a'
gyanum támadott, hogy azok a' Darabok még azon a' leg bátorságosabb alkalmatosságon is,
a' melylyen által küldöttem, talám el tévelyedhettek. Mert nem hihetem, hogy egy Magyar
Püspök, a' ki olyly igen buzogja a' Magyarorságot, ugyan a' Magyarorságnak előmozdításán
való iparkodásokat olyly hidegen nézhesse. A' kinek én inkább ezek után is mind igyekezete-
met, mind magamat Kegyes Pártfogása alá bátorodom ajánlani, és maradok mély tisztelettel
A' Méltóságos Püspök Úrnak

Pozson. 19. Maii 1778. [!]²

Alázatos Szolgája
Révay Miklós mp.

3.

Szily János szombathelyi püspök levele Révay Miklóshoz.

(Eredeti fogalmazvány a püspöki levéltárban. A külfeten Nicolao Révay. Expeditum 8-a
Junii 787.)³

Tisztelendő Atya!

Valamint nagy dítséretre méltók Atyaságodnak a' Magyar nyelv gyarapítására, és
pallérozására tzeolózó igyekezeti, ugy igen betses előttem hozzám való hajlandósága, melytől
viseltetvén, boldog emlékezetű Faludy Ferentznek Téli Éjtszakáit nékem ajánlani, s' nevem
alatt közre botsátani tetzet. Meg érdemi valóban Faludi Ferentz maradvány írásainak tiszta
Magyarsága, hogy az egész Magyar világ előtt esméretes légyen. Ha többit is Atyaságod vilá-
gosságra eresztendi, Hazájához, és Nemzetéhez szeretetét annál nyilvánosságosabbá tenni, és
Hazafiait háladatosságra kötelezni fogja. Vettem a' 14. darabot, melyet Faludi Téli Éjtszakáibul
számomra küldött Atyasága. Ezen szívességét hogy némű képpen megjutalmazzam, és
dítséretes igyekezetinek tellyesítésére valamely segítséget nyuítsak, első biztos alkalmatosság-
gal 10. aranyat fogok küldeni. Számos költségeim, melyekbe az el multt, és most folyó eszten-
dők keverték, bővebb segedelemtül mostan tartóztatnak. Ki azonban ájtatos emlékezetében
ajánlott állandóul maradok

Atyaságodnak

² Dátuma íráshibával 1778. máj. 19 – valójában 1787. máj. 19. – Csaplár a II. kötet 287. lapján némi-
leg eltérő szöveggel közli ezt a levelet, úgy, ahogy Révay maga egy másik, Paimtnerhez intézett levelébe sietősen
átmásolta.

³ Szily János 1787. jún. 8-i dátumú válaszárol, a kilátásba helyezett jutalomról Csaplár nem tud
(II. köt. 287–288.)

Révai Miklós levele Szily János szombathelyi püspökhöz

Méltóságos Püspök Úr!

Kegyelmes Urám és Pártfogóm!

Kedveskedem Nagyságodnak Istenbenn boldogult Báró Ortzi Lőrintz Úrnak általam tsak épen halála előtt közre bocsátott Darabjának két Nyomtatványával.⁴ Úgy bízom, kedvesen fogadja Nagyságod, azért is ugyan, hogy örömmel látja Nyelvünknek az ilyen kiadásokkal való Gyarapodását, de azért is, hogy szinte ebben a' Könyvbenn némű némű vigasztalással olyias dolgokat olvasand Nagyságod, a' milyenekkel tsak a' Felséges Elmék foglalatoskodnak. Mi szépen, mi érzékenyen énekel ez a' Boldog Agg a' Szabadságról! Arról az előlünk el rejtezett Menyeyei Boldogságról, melyly utánn már böltsönkben kezdünk sírni, a' pólyának kötözete alól, azutánn holtunkig hasztalanul fohászodunk, mivel a' pólyát más terhesebb béklók váltják fel. Sohajtásunk' tárgyát soha sem érjük el. Ezen Nagyságos Énekesnek Levelező Társa Bartsai Ábrahám. Ennek is Magyarul érez a' szíve, a' miért annyival is szívre hatóbb természetesen folyó Verse. Az első Részben ő ír, a' másodikkbann megint Báró Ortzi Úr. Vajha olyly szeretés lehetnék, hogy a' milylen kedves gerjedelmeket indít ez a' két Énekes Nagyságod' érzékeny szívébenn, úgy lehessek én is ugyan Nagyságodnak kedvébenn. A' melylybe is midőn magamat alázatosan ajánlom vagyok holtig mély tisztelettel

A' Méltóságos Püspök Úrnak
Győr. 17 Novemb. 1789.

Legkisebb Szolgája
Révai Miklós mp.

Révai Miklós levele Szily János szombathelyi püspökhöz

Nagyságos Püspök Úr!

Kegyelmes Uram és Pártfogóm!

Úgy gondoltam vólt, hogy a' mi Társaságunknak mennél szerentsésebben léendő Fel állttatása végett, az Ország' Nagyjain kívül, fő képen és különösen meg kellene az Udvarat is nyerni. Fel bátorított az a' buzgódás, mellyel viseltetem mind a' hoz, a' mi a' Hazát boldogíthatja, hogy oda is útát keresnék. Reá is akadtam egyre, mellyet örökké kár volna el mulatni. Közlöm Nagyságoddal először azért, hogy örüljön neki. Mert tudom és esmérem Magyar érzésű Nagyságos Szívét, hogy gyönyörködést hoz annak minden olly hír, melly valahogyan a' Haza' Javáról szóll. Az utánn azért is adom tudtára Nagyságodnak, hogy annyival is nagyobb ösztöne legyen Jámbor Szándékunknak Elő mozdítására. Sajnálom, hogy mind eddig is ki nem ösztódtak a' le küldetett Nyomtatványok. Ugyan ma írok Tekintetes Benedekfalvi Lubi Károly Úrnak, Szathmár Vitze Ispányának, nem különben Tisztelendő Dugonits András Atyának, mint Szerzetes Atyámfiának, hogy a' mi fogyatkozás esett eddig a' ki osztogatás' dolgában, azt helyre hoznák mennél előbb. Valami Segedelemről tsak ugyan bizonyosoknak kell előbb lennünk, mint sem az Udvarhoz tegyük a' tanátslott lépést. Ha ki terjed Jámbor Szándékunk az Ország' Gyűlésén, meg tudhatjuk nem sokára, mire hajlik leg alább Nagyobbada a' Haza' Színének. Már is dítsekedünk véle, hogy Nagyságodat Jelesebb Pártfogóink között tisztelhetjük. Én a' magam', és a' Társaság' nevével, valamint eddig is vóltam, vagyok ezek utánn is mély tisztelettel

Nagyságodnak
Alázatos Szolgája
Révai Miklós s. k.

Győr. Sz. Iván'hav. 22. napján. 1790.

⁴ Révai Szilyhez, Győr, 1789. nov. 17. A megküldött könyv: „Két nagyságos elmének költeményes szüleményel. A költeményes gyűjtemény öregbedésére a nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közrebocsátotta Révai Miklós. Pozsony. 1789. (Barcsay Abraham és Orczy Lőrinc versei.)

⁵ Révai Szilyhez, Győr, 1790. jún. 22. Az Udvarnak a Tudós Társaság érdekében való megnyerésével kapcsolatos célzás („Reá is akadtam egyre . . .”) gr. Esterházy József-re vonatkozik, akinek készségét jelentő latin nyelvű levelét mellékelí (a levelet kiadta CSAPLÁR: Révai Miklós élete. 111. köt. 172. Az ügyről uo. 168. stb.)

JUHÁSZ ISTVÁN LEVELE WESZPRÉMI ISTVÁNHOZ

Péteri Takáts József (1767—1821), Festetics Lászlónak (1785—1846), Festetics György gróf (1755—1819) fiának a nevelője, a XVIII. század végén lelkes toborzó munkával igyekezett a magyar irodalom fellendítésén. Működésének legkésebb bizonyítéka, a Festetics György anyagi és erkölcsi támogatásával létrehozott első magyar könyvkiadói vállalkozás: a Magyar Minerva¹ merészen indult, de fejlődésében hamarosan megakadt. — A nagyarányú szervező munkát igénylő vállalkozás kiterjedt levelezéssel járt. Sajnos, a levelek nagy része elveszett — ahogy erről már Takáts József életrajzírója, Takáts Sándor is megemlékezett: „... a kézirat [A hazai utazásról], Takáts gazdag és nagybecsű levéltárával együtt 1873-ban szatocsboltba került, s jó része mint csomagoló papíros el is használtatott...”². Azóta a Takáts Sándor által a Kisfaludy Társaság Levéltárából idézett levelek nagy része szintén elpusztult. Szerény vizsgálatul szolgálhat azonban, hogy a Festetics Család Keszthelyi Levéltára körülbelül 200 kiadatlan levelét őrzi Takáts Józsefnek, melyek most a kutatók számára hozzáférhetők. A levelek nagyjából az ifjú gróf nevelésével, kisebbrészt irodalmi kérdésekkel, főként a Magyar Minerva kiadásának körülményeivel foglalkoznak. A Festetics Család Keszthelyi Levéltárában (jelenleg az Országos Levéltárban) végzett kutatásaim során néhány olyan érdekes levelét is találtam, melyek egy részének ugyan nem Takáts József a címzettje, de végül is hozzá és rajta keresztül Festetics Györgyhoz jutottak, másik része közvetlenül Festetics Györgynek íródott (Csizi István, Kultsár István, Bessenyei Sándor, Kis János, Horváth Ádám, Nagy Sámuel, Németh László, Hegyi József és még sokan mások). A levelek tartalma a Magyar Minerva kiadásával és Festetics György irodalompartolásával kapcsolatos. Az így fentmaradt levelek közül emeltem ki és közlöm mutatványul Juhász István gyulai prédikátor 1798-ban kelt levelét³, mely több szempontból különös érdeklődésre tarthat számot.

Juhász István életéről eddig nem sokat sikerült felderítenünk. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében nincs említés róla. Petrik bibliográfiájában nem közli egyetlen munkáját sem, azokat is hiába keressük, melyeket alábbi levelében említ. Mindössze a következőkről van tudomásunk. Békés vármegye levéltárában van egy levél, melyet Juhász István 1797-ben írt a megyéhez és ebben a harangozók adóinak eltörlesztését kéri. Scherer Ferenc *Gyula város története* című munkájában⁴ a következőket írja: „A jakobinus perben gyanússá vált Domokos Lőrinc megyei főjegyző, Juhász István gyulai ref. lelkész, Szász György ref. tanító s Kazay hosszú időn keresztül Csupor József alispán titkos felügyelete és vizsgálata alatt voltak, mert úgy jelentették fel őket, mint egy veszélyes forradalmi társaság tagjait, akik csak alkalmas időre várnak, hogy a király ellen fellázadjanak.” Jelentős vonást hűz ez az idézet az egyenlőre ismeretlen Juhász-arc képen, melyet sok vonással egészít ki a következő levél:

Gyuláról

Az Úrnak

Nagy Hirű és Nagy Érdemű Orvos Doktor
Veszprémi István Uramnak, sok Tűdős
Társaságok' Tagjának és N: Sz. K.
Debretzen Városa' Ord. Physicusának

Debretzenbenn
Gyulán 11. Apr. 798.

Bizodalmas Drága Jó Uram Doktor Uram!

Sokat tartozom az Úrnak hozám való nagy emberségiért. Két rendbeli betses Leveli az Úrnak, kezemhez jöttek: egyiket vettem Postán; a' másikat pedig a' mostani hozánk jött Innepi Deák által. Ez az utolsó, egy kis Könyvetskével volt petsét alá zárva. A' Könyv⁵ az, a'mellyet méltóztatott volt az Úr, egy időben nékem megígérni. Alázatosan köszönöm az Úrnak ezen kegyességét, hogy mostan meg is küldötte. Én ennek a' munkának egy részét

¹ Készülő dolgozatomban ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozom.

² TAKÁTS SÁNDOR: Péteri Takáts József Bp. 1890. 57.

³ Festetics Család Keszthelyi Levéltára. (A továbbiakban: Festetics It.) Direct. ügyiratok. 1798: 738.

⁴ SCHERER FERENC: Gyula város története. Bp. 1938. 1. köt. 343.

⁵ Feltételezhetően Veszprémi István: Magyarországi öt különös elmékedések c. Pozsonyban, 1795-ben megjelent művéről van szó.

egyszeris másszor is az Ujjság **Levelkebe bé téve**, úgy tettik hogy láttam; de akor tsak futólag néztem reá. Örülök rajta, **hogy most egy tsumóba** láthatom; gondosan meg olvasom, mihelyt az Innep által megyen rajtunk.

A' **Bonnét Contemplatiója**' ki **adhatása felől** élesztett bennem valamely reménységet az Úr' Doktor Uram' **Levele**. De **még híjjanosságot** találok az informatióban. Kellene tudnom, kit szükséges Bétsben requirálni a' **Nyomatás** alá adandó munka eránt? Kell e' **elébb** valamely Censúra alá botsátani a' **Munkát**, vagy kívül, vagy belől a' **Hazában?** — Nem tudom ki légyen az a' **Stúdens** Úr Bétsben a' ki a' **Contemplation**ak fordításához foghatott, de azt tudom, hogy ha úgy van, adott dolgot magának. Minthogy a' mi **Nyelvünk** még töretlen, faragatlan a' **fennt járó** dolgoknak illendő 's elegendő elő adásihoz, ugyan rághatja az ember a' **körmét**, a' **mig ki teszi a' Bonnét Úr** gondolatját. Ő sokat gondol, de keveset szóll; sokszor tsak fel ragadja az embert, 's ott hagyja. **Mustraul** szolgálhatnak az egész munkára a' **könyv** első sorai, a' **mellyek így kezdődnek** „Je m'élève à la raison Eternelle, j'étudie ses Loix et je l'adore. Je contemple l'Univers d'un oeil philosophique. Je cherche les rapports qui sont de cette Chaîne un seul Tout, je m'arrête à en considérer quelques Chaînon, et frappé des traits de puissance, de sagesse et de grandeur que j'y découvre, j'essaie de les crayonner sans les affoiblir.”⁶ etc. Illyen fontosan és coneisé megy ez az Auctor minden munkájában. Ha a' **Bétsi fordító**, **Németből** akarja a' **fordítást** tenni, sok tévelyedésbe vívődhetik, vagy eshetik. A' **bő beszédű Németek** sokszor merő árvizet visznek az Auctora, a' **kit fordítanak**. A' **Contemplatiót** tudom, hogy egy **Titius Nevű Wittebergai Phys.** Professor fordította és valami **Nótákal** ki is adta 1765 [esztendőben] azután is ugyan azt a' **fordítást** nyomtatták egynéhányszor; más fordítása lett e' ezen kívül a' **Contemplation**ak, nem tudom; azt tudom hogy a' **Titius Nótáit** nem szerette **Bonnét Uram**; magától hallottam, hogy azok nem jók. **El**lenben egy **Spallanzoni Nevű Olasz** fordítót és **Nótálót**, a' **kinek** nálam is van egy munkája **Sur la digestion de l'homme**: és egy **Van Svinden** nevű **Hollandus** kiadót felette ditsért, 's maga is hasznokat vette az ő jegyzéseik[ne]k, azt mondja a' **Contemplatio** ujjabb kiadásában. Ez az ujjabb kiadás lett 1782ben, még pedig olyan bővítéssel, hogy a' két **Tomus Contemplatio**, jó 3 **Tomusra** szaporodott, és ki adódott **Neuschaletben**, **Yverdonban**, **Genevben**, **Hambourgan** etc. **Nékem** ebből az utolsóból van in 8° **Majori**, jó **vastag** 3 **Tomusban**. Ha hogy a' **Bétsi Fordító** Úr ugyan ezen utóbbi kiadást találta volna **Németre** fordítva, és a' **szerint** kívánna dolgozni, én még illyen hasznokat is emléthetnék a' **magam részére**, hogy én **originálból** akarok fordítani — hogy **nékem** volt szerentsém a' **[oldog]-e[mlékezetű]** Auctort sok dolgokról oretenus megkérdeni — a' **munkájában** való fő tzeljät magától ki tudni; **institutumát**, **férges-bogaras gyűjteményeit**, **rejtekeit** a' **maga Hazánál**, a' **Lehmans Tavának** edjik **Oldalában** látni, és magától **magyaráztatni**. Különben ha sajnálná az az Úr az elkezdett munkáról a **kezét** le- venni, ám vigye véghez, én **Senkivel** újat nem húzok. — A' **Contemplation** kívül még **vagynak** nálam **Bonnét Urnak** illyen **Munkái** is⁶: *Essai Analytique* sur les facultés de l'âme. 2 Tom. *Considerations* sur les Corps organisés. 2 T. *Palingenesie* Philosophique 2 T. — *Essai de Psychologie* — *Ecrits divers* sur le Leibnizianisme — des Miracles — de la Liberté — Sur l'origine du Mal etc. *Recherches sur la preuve du Christianisme*. Ezek[ne]k a' **Munkáknak** igen szoros egybe köttetések **vagynak** egymással, és egyikről a' **másikra** apellál az Auctor, a' **mellyet** szükséges a' **Fordítónak** megnézni. Én már, akár veszi más valaha hasznát akár se, a' **munkát** tökéletességre viszem a' **mint** leg jobban lehet; 's ha **meg tudom** hogy **kinél** kell a' **dolgot** Bétsben **jelenteni**, **megjelentem**. Még ugyan a' **Munkának** van **hijja**; 's **azomban**, **minthogy** sem a' **Frantz** sem a' **Német** sem a' **Magyar Ladoreat** nem emlékezik ezen **Bonnét Úról**, **fel** tettem, hogy **Genevába** írók az ott taláthatató régi **Professoraim**, vagy **Tanulótársaim** közül valamelyikhez, és le **iratom** életének **folyását** 's **munkáinak** tökéletes **lajstromát**, és **eleibe** teszem a' **Contemplation**ak. — **Az[t]** írja az Úr **Doktor Uram** utóbbi **Levelében** hogy két **gyönyörködtető** **könyv** adódik ki a' **Fundator** Úr **intentiója** szerint, egy **kudmányos** **Könyv** mellett: **vallyon** nem **vetődnek** e' **vissza** a' **gyönyörködtető** **könyv**, ha **egy kitsiny** **hosszatska** lenne? **P. O.** a' **hires** **Spanyol Cervantes** **Románja**, *Histoire de l'admirable Don Quichotte de la Mancha* in 6 vol. in min. 8° sok tsalfa **Románt** **özve** **olvastam** egy időben, de **ennek** **párját** soha se **láttam**, 's **nem** is **tartom** hogy **vólna**. **Tele** van ez **elmés**, **izes**, **hasznos** **nevetetős** **tréfákkal**. **Annival** **inkább** **kedvet** **találna** ez, **gondolom**, a' **mi** **nemzetünkél**, **hogy** **mi** **még** **nagyobbadán** **ollyan** **Bujdosó Vitézi-forma** **világban** **élünk** a' **mi** **Hazánkban** a' **Tudományokra** **nézve**, **mint** a' **Spanyolok** **vóltak** **akor**, **mikor** **Cervantes** **ezt** **írta** a' **16dik** **Százban**. **Ezen** **Ro-**

⁶ Tóth Pál verőcei ref. prédikátor fordítása szerint: „Felemelkedem amaz ÖRÖKKÉVALÓ BÖLTSES-SÉGHEZ, az ő Törvényeit fogom Tanulni, és Őtet imádni. A' Világot fogom Filozofusi szemmel vizsgálni. Kereselem azokat az Öszveköttetéseket, melyeknél fogva ebből a' megmerhetetlen lántzából egyetlennyeg Egész lesz. Megállapodok olykor olykor annak némely lántzszemeinek a' megvizsgálására; 's megihlettetvén a' Hatalomnak, Böltességnek, és az azokban lévő Nagyságnak némely kisugárzásaitól, megpróbálom, ha lefesthetném őket úgy, hogy el ne erőtlentsem.” — Bonnet Károly: A' természet vizsgálása. Ford. Tóth Pál. Pest 1818— 1819. 1. köt. 23.

mánnak nagy érdemét mutatja az is, hogy ez minden nyelvekre le fordítódott, és külömbkülömbféle Rajzolatokkal felékesítődött, Nékem a' Frantzia fordításból van; 6 Tomusban vólna, de nem tudom quo fato az első Tomust régtől fogva sehol se találok. Ha megkerülne, vagy valakitől költsön megkaphatnám, Bonnét után mindjárt lefordítanám tsak magam mulatságaértis. Sokszor kereszfülv oivastam már én ezt, de még mostis azon újjnak tettzik előttem. Helybe hagynáé' az Ur Doktor Uram ezen szándékomat? — Többnyire magamat az Úrnak Doktor Uramnak Betses affectiójába zárva vagyok és állandóul maradok Az Úrnak

alázatos szolgája 's tisztelője
Juhász István mk Pr.

Talán nem felesleges a fenti levéllel kapcsolatban néhány tájékoztató megjegyzés, nem felesleges a következőkre felhívni a figyelmet. — Az életrajzi vonatkozások külön magyarázatot nem kívánnak. A címzett: Weszprémi István orvosdoktor (1723—1799), korának nemcsak jelentős orvosa, hanem sokoldalú tudósa volt, akinek széleskörű tudományos szervező munkáját bizonyítja többek között ez a levél is. Weszprémi István a következő szavakkal ajánlja a *Contemplation de la nature*-t kiadásra Takáts Józsefnek, ahogy ezt Takáts idézi Fesztetics Györgyhöz 1798. február 13-án írott levelében: „A' második munka áll amaz természetvizsgáló Bonnetnak, *Contemplation de la Nature* nevű könyvéből, melyet Szikszai⁸, Gyulai Ref. Predikátor, fordított magyarra. Ez Genevaban létekor Bonettel sokáig lakott a' jóságán, és véle társalkodott. Az ilyen Irások által kaphatna belé a' jozanan való gondolkozásba a' mi Nemzetünk, &” — Ime a racionalizmus jelentkezése! Mennyire mást lát ugyanabban a műben későbbi fordítója, Tóth Pál verőcei ref. prédikátor, ahogy erre élesen mutat rá Benedek István, alább idézett művében. — Charles de Bonnet (1720—1793) korának neves természetfilozófusa, akire Leibnitz is nagy hatással volt. Bonnett fedezte fel a partenogenezist. A preformizmus XVII—XVIII. században uralkodó elméletének követője. Bonnet hírnevét sokkal inkább biológiai ismeretterjesztő munkálkodásának és természetfilozófiai elmékedéseinek köszönhette, mint tudományos kutatásainak. „A kontinuitás elve Charles Bonnet közvetítésével a 18. század egyik sarkalatos tételévé tette az élők világának „grádcias” elméletét; minden naivitása mellett ez készítette elő az evolúciós tanok befogadására.”⁹ A *Contemplation de la nature* egyik főműve.

Érdemes felfigyelni Juhász István izes stílusára, korszerű nézeteire a fordításról, valamint műveltségének magas fokára és feltételezhetően széleskörű irodalmi tájékozottságára, mely annál is komolyabb súllyal kerül a mérlegbe, mert mindezek az erények, a XVIII. század végén, egy gyulai prédikátor tulajdonai. — Noha nyilvánvaló, hogy Cervantes *Don Quijote*-ja különféle nyelvű fordításokban ismeretes volt hazánkban is, Sós Endre Cervantes-monográfiájában¹⁰ azonban csak a XIX. század első évtizedeiben fedezi fel az első hazai nyomokat Cervantesről. Juhász István már a XVIII. század végén, nemcsak rendkívül találóan jellemzi a *Don Quijote*-t, hanem magyar nyelvű fordítását is el akarja készíteni a „maga mulatságáért is”. Hogy ez valóban megtörtént-e, nem tudjuk? Mindenesetre ez a levél, mely szerint „mi még nagyobbán olyan Bujdosó Vitéziforma világban élünk a' mi Hazánkban a' Tudományokra nézve, mint a' Spanyolok voltak akkor, mikor Cervantes ezt írta a' 16^{dik} Százban”, nemcsak helytálló kritikája saját korának, hanem hatásos cáfolata is, hiszen végül is egy vidéki prédikátor műveltségéről tesz tanúbizonyságot olyan helyen, mely száz évvel korábban még török uralom alatt szynlődött. — Vajon Juhász Istvánon kívül még hány ilyen, az ismeretlenség homályában rejtőzõ kiváló elme, jobb sorsra érdemes kezdeményezése jutott a „bujdosó vitéziforma világ” miatt csödbe? — Hiába hívta fel erre, az egyébként áldozatkész, Fesztetics György figyelmét Takáts József 1798. július 13-i levelében: „A' Gyulai Predicator Urnak Weszprémi István Urhoz küldött levelét ide zárom, hogy láthassa Nagyságod azon Férjfiunak igyekezetét.”¹¹ — Cervantes *Don Quijote*-jának először egy gyermekek számára készült változatát fordította magyarra Karády Ignác¹², pontosan ötven évvel később Juhász István javaslata után. — A György Vilmos által készített első teljes fordításig pedig kereken hetvenöt évig kellett várakozni.¹³

⁷ Fesztetics It. Direct. ügyiratok. 1798: 266.

⁸ Ez a tévedés TAKÁTS SÁNDOR i. m. 105. is bekerült. — Weszprémi tévedésének eredetét nem tudjuk.

⁹ BENEDEK ISTVÁN: Lamarck és kora. Bp. 1963. 111. — Bővebben foglalkozik Charles de Bonnet-val az i. m. 57—65.

¹⁰ SÓS ENDRE: Cervantes. Bp. 1955. 140.

¹¹ Fesztetics It. Direct. ügyiratok. 1798: 738.

¹² Don Quichotte de la Mancha. Nagyobb gyermekek számára kidolgozott munka után fordította KARÁDY IGNÁC. Pest 1848.

¹³ Az elmés nemes Don Quijotte de la Mancha. Ford. GYÖRÝ VILMOS 1—4. köt. Bp. 1873—1876.

HÁROM ARANY-LEVÉL

1.

Arany levele Ballagi Mórhoz

A Ballagi Aladár-hagyaték Arany-relikviái szerteszórttak. Azokról az akadémiai pírseletekről pl., amelyek Londonba kerültek Sidenhez, a Chiltern Art Gallery tulajdonosához,¹ a fotokópiák alapján megállapítottam, hogy szintén innen valók. Ballagi Mórhoz írt levele 1855. április 16-ról, amelyben elküldte a Hatvani-verset² a Protestans Naptárba, hozzám jutott.³

Ennek előzménye az a levél, amelyet a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára szerzett meg a Ballagi-hagyatékból (jelzete: R.2268.). Ezzel a levéllel küldte el Arany Kecskemétre *A bajusz* című költeményét a Protestans Naptár I. kötete számára.⁴ Jelentősége, hogy nyilatkozik benne verséről, amelynek tárgyát kétségtelenül a nagyszalontai néphagyományból vette.⁵ Arany — mint olvasható a levélben — visszakérte kéziratát, de aligha kapta meg, mert hagyatékában nem volt található.⁶

A levélből az is kiténik, hogy Arany a felesége részére olvasmányul a névtelenül megjelent, legfrissebb Jósika-regényeket kölcsönzi Ballagitól.

A levél szövege a következő:

Tisztelt Collega ur!

Valahára beváltom ígéretemet. A vers talán hosszú is: de szorítsa be; rövid sorok levén két hasábra is nyomhatni. A tárgy nem valami föllengős: de azért megjárja a népcumicum terén: s morálja is megvan, habár nem „tanmodorban” adva elő. Nőm köszöni a „Gordiusi csomót”,⁷ rövid nap köszönettel visszaküldi s akkor majd kérni fogja a „Zöld vadászt”.⁸

Szives üdvözlés mellett
NKörös, aug. 12. 1854.

tisztelő barátja
Arany János

U.i. A kéziratot röstelvé letisztázni, később majd visszakérem.

2.

Arany levele Tóth Lőrinczhez

Szalay József, egykori szegedi rendőrfőkapitány és bibliofil kézirat-gyűjteményének sorsa hasonló a Ballagéhoz. Vásárlók kezén széthullott.

Nála volt Tóth Lőrincz hagyatéka is. Löw Immánelnek 1900. június 17-én írt levele pl. e sorok írójához került. Arany János leveleiből kettő az MTA kéziratárába, egy a Petőfi Irodalmi Múzeumba jutott. Ezeket Miklós Róbert nemrégiben közölte.⁹ Innen tette közzé Aranynek valószínűleg utolsó versét is, amelyet a költő abban a hitben írt, hogy Tóth Lőrincz 70. születésnapját ünnepli.¹⁰

Mint hogy az eddig felfalható első levél 1864-ből való, Miklós úgy gondolta, hogy „ismeretségük csak Aranynek Pestre való költözésével kezdődhetett”.

Goldmann György egyetemi hallgató ajándékaképp tulajdonomban van egy eddig ismeretlen Arany-levél Tóth Lőrinczhez, amelyet Nagykörösről írt 1855. augusztus 8-án. Kapcsolatuk tehát korábbi.

¹ SCHEIBER SÁNDOR: Arany Jánosé-e a Londonban talált verse? *Élet és Irodalom*. VIII. 1964. 8. sz. Azóta az OSZK vásárolta meg őket.

² A mondáról most újabb, gazdag irodalom olvasható: BÁN IMRE — JULOW VIKTOR: Debreceni diák-irodalom a felvilágosodás korában. Budapest 1964. 28–47, 231–235; REJTŐ ISTVÁN kitérő jegyzetei: Mikszáth Kálmán Összes Művei. XXXV. Bp. 1965. 340–346.

³ SCHEIBER SÁNDOR. ItK LXI. 1957. 280–281.

⁴ Protestans Naptár. I. Pest 1855. 32–38.

⁵ SZENDREY ZSIGMOND: MNGy. XIV. Budapest 1924. 249–250, 359.

⁶ Arany János ÖM. I. Bp. 1951. 482.

⁷ Pest 1853.

⁸ Pest 1854.

⁹ MIKLÓS RÓBERT, A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Bp. 1963. 163–168.

¹⁰ L. HOZZÁ SCHEIBER SÁNDOR, Magyar Nyelvőr. LXXXVIII. 1964. 210.

A levél kétféle. Első lapján van a szöveg, a negyedik a címzés, bélyeg, a nagy-körösi és pesti postabélyegző s Arany viaszpecsétje, benne A. J. betűk.

Arany válaszol Tóth Lőrinc verskérő levelére. Kiderítettük, hogy a széles tevékenységű közéleti férfi¹¹ ezúttal naptár szerkesztésére készült. Ez a Nemzeti Képes Naptár, amelyből két évfolyam jelent meg.¹² Egyedül a Magyar Néprajzi Múzeumban található belőlük példány.

A költő beváltotta ígését. Az I. évfolyamba¹³ elküldte *Zács Klára* c. balladáját (44–45. l.). Rajta kívül a neves írók közül Bérczy Károly, Jókai, Jósika, Tompa és Vörösmarty szerepelnek, az utóbbi *A vén cigánnyal* („Vörösmarty legutóbbi költeménye”). A II. évfolyam számára¹⁴ Arany három költeményt is küld (22–24. l.: Arany János kisebb költeményeiből. I. *Ágnes asszony*. II. *Szöke Panni*. III. *Eryhülés*). A 32. lapon műveiből négy szentencia is szerepel az „Emlékkönyv-virágok” között.

A levél tehát az I. évfolyam előmunkálataihoz kapcsolódik. Szövege így hangzik:

Igen tisztelt honfitársam!

Bocsásson meg Kegyed, hogy előbbi levelére maig sem válaszoltam; mert ez épen nem tiszteletlenségből történt, hanem, mivel üres ígéretet nyújtani nem akartam, azon reményben, miszerint rövid nap a felszólításnak eleget tehetek. Azonban csalatkoztam: e prósa napj nyűg, mely alatt kivált most az iskolai év vége felé, vesződnöm kelle, épen nem volt kedvező a nálam különben is gyér inspirációra; pedig annyi felé vagyok adós, hogy ugyan sokat kellene dolgoznom, ha minden ígéretemet beváltani akarnám. Nem akarván tehát adósságim számát egy ujjal tetézni, bár mennyire ohajtok, kivált Kegyednek, nem Heckenastért, kit különben tisztetek, hanem saját magáért ily csekély szolgálatot tenni, a választ akkorra halasztám, mikor egyszersmind küldhetek valamit. De most, nehogy embertelennek, vagy gőgösnek láttassam Kegyed előtt, nem mulaszthatom el a felelést. Immár szünnapjaink lesznek, tán valahova ki is rándulok, elszórakozom, s kedélyem az egyhangúságból kivetkezvén,¹⁵ impulzust nyer valamire, hogy dolgozhatom: akkor Kegyed lesz egy az elsők közül, kiknek szolgálni fogok. Igyekszem, hogy ez ne maradjon későre; addig is fogadja Kegyed legszívesb üdvözetemet!

NKörös, aug. 8. 1855.

tisztelő barátja
Arany János

Címzés:

Tekintetes
Tóth Lőrincz h. ügyvéd ur-
nak tiszt.

Pest
Uri utca 2. szám

3.

Arany levele Péter Déneshez

Péter Dénes (1837–1904) Arany tanítványa volt Nagykörsön. Az 1853/54. tanév első felében ezt írja az akkor VIII-os gimnazistáról Arany: „Kítűnő. Fogalmazása értelmes, folyékony, ékes és bő. Éles és termékeny elme, magát magánzorgalommal is műveli. Előadása igen kellemes és jól hangsúlyozott.” A második félévben meg ezt: „Kítűnő. Fogalmazása igen folyékony, érett és ékes. Előadása szónoki. Bő irodalomtörténeti és aesthetikai ismerete van.”¹⁶ Bécsben és Pesten hallgatott jogot, de gazdálkodó lett örökölt birtokán, szülőhelyén, Kiskunhalason. Az irodalomhoz azért nem lett hűtlen. *Kiséri* néven írt.¹⁷ *Jókedvemből* címmel humoros elbeszélései jelentek meg 1889-ben s a Borsszem Jankóban Tolyáss Dániel kasznár úr több levelének ő a szerzője.¹⁸ Ide iskolatársa, Ágai Adolf invitálta, akitől sok levél található a Péter-hagyatékban. Ezt Dr. Vargha Zoltán ny. igazgató — Vargha Gyula költő fia — őrzi.

¹¹ VÉCSEY TAMÁS: Tóth Lőrinc emlékezete. Bp. 1903.

¹² LAKATOS LÁSZLÓ: Tóth Lőrinc. (1814–1903). Győr 1933. 61. Az évszámok pontatlanok.

¹³ Nemzeti Képes Naptár. 1856-dik szökö évre. Szerkesztik: TÓTH LŐRINCZ, BRASSAY SÁMUEL ÉS GALGÓCZI KÁROLY, I. Pest, Landerer és Heckenast [1856]. 340 lap.

¹⁴ Nemzeti Képes Naptár. 1857-dik közönséges évre. Szerkeszti, jeles írók hozzájárulásával TÓTH LŐRINCZ, II. Pest, Landerer és Heckenast [1857]. 328 lap.

¹⁵ Eredetileg így kezdte a szót: „kijő” s javította.

¹⁶ BENKÓ IMRE: Arany János tanársága Nagy-Körösön. Nagy-Körös 1897. 178.

¹⁷ HEGEDŰS ANDRÁS nem sorolja fel őt Arany tollforgató tanítványai között (Arany János a katedrán. Bp. 1957. 147.).

¹⁸ SZINYEI JÓZSEF: Magyar Írók. X. Bp. 1905. 838–839; VÁNYI FERENC: Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1926. 646–647.

Innen közöljük Arany levelét is, amelyben megköszöni volt tanítványa figyelmes-ségét. Valószínűleg szárnyasokat küldött, ahogyan egy másik tanítványa, Abonyi Lajos, sajátmaga természetete dinnyét, amelyet Arany verses szerkesztői üzenetben nyugtázott.¹⁹
A levél így hangzik:²⁰

Kedves öcsém uram,

Vettem a szives küldeményt, mely a „hálás növendékeknek” igazán becsületére válik. „Nőjenek is nagyra!” folytatom én tovább; ön pedig fogadja köszönetemet, s a meleg kézszerítést, melylyel maradok
Buda-Pest 1881. febr. 6.

volt tanára és
őszinte barátja
Arany János

Vargha Zoltán tulajdonában van a „Ballada az elűzött és visszatért grófról” kézírata is,²¹ valamint a Toldi szerelme első kiadásának egy példánya, nagyatyjának szóló e tömör dedikációval:

„Szász Károlynak
e munkával egyidős
állandó barátsága emlékeül,

Arany János

József Farkas

IWAN GOLL ÉS GÁBOR ANDOR LEVELE BARTA SÁNDORHOZ

Barta Sándor, a két világháború közötti magyar szocialista irodalom emigrációs ágának egyik kiemelkedően tehetséges, tragikusan befejezetlen életművű alakja. A húszas években hozza írt, alább közreadott két levél fontos adalékokat szolgáltat Barta irodalmi kapcsolatairól, figyelemre méltó megállapításokat tartalmaz költői munkásságáról és külön érdekességük, hogy mindkét levél írója erőteljesen hatni kíván Barta irodalomszemléletére, irodalmi orientációjára is. Ugyanakkor e levelek jellegzetes dokumentumok íróik személyét illetően is. Iwan Goll német nyelvű levele eredeti kézírású; Gábor Andor levele gépirás, de megszólítása és aláírása kézírású. Mindkét levél a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet Archivumában található.¹

1.

P...²

Mein lieber Alexander Barta

Herrlich herrlich die Gedichte, die Sie mir gesandt haben. Aber wie schade: zu spät! Ich verfluche den Kalmer, der mir solche starke Sachen, wie ich Sie in ganz Europa nicht kenne, vorenthalten hat. Wie gern hätte ich z. B. den „Gehenkten” genommen! Und wissen Sie, dass *ich* diese Verse alle aus dem Deutschen und Französischen übersetzen müsste? Das war ziemlich gefährlich, man weiss nie, wie weit man das Original betrügen kann.

Auch die Gedichte der mir bisher ganz unbekanntenen Elisabeth *Ujvári* sind gross gesch...t. Ich werde aber vielleicht versuchen, einige von Ihren Manuskripten in Zeitschriften hier bakannt zu geben.

„Weh”³ will ich für „Clarté” übergeben, die eine grosse Aktion für Russland unternimmt.

¹⁹ Ezt már ÁGAI ADOLF megírta: Új hantok. Budapest 1906. 173. Ennek ismerete nélkül felújította BISZTRAY GYULA, It XLIX. 1961. 458–459.

²⁰ 1864-ben Arany invitálja Péter Dénest — egy szerkesztői üzenetben — a Koszori írógárdájába, tréfásan utalva írói álnévre: „Tiszteeljük *Kiséri* urat, ha él még: küldhetne valami tárcába (nem pugillarisba) valót” (Arany János ÖM. XII. Bp. 1963. 252. NÉMETH G. BÉLA jegyzete: 576.).

²¹ Arany János ÖM. I. Bp. 1951. 509.

¹ Fond 83. No. 61. és 69. — A leveleket a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet engedélyével közöljük.

² A levél e része sérült, s keltezése nem olvasható, bizonyos azonban, hogy Párizsban, 1922 szeptember-októberében íródott, mivel Barta Sándor bécsi folyóirata, az Akasztott Ember 1922. november 1-i száma említést tesz Goll dadaizmus-ellenes leveléről, és idézi annak egyik, e levél egy részletével egyező, jellegzetes mondatát. — Itt jegyezzük meg, hogy a levél szövegében további három szó vált olvashatatlanná, e hiányokat pontozással jelezzük. A szöveg idegenszerű németségét nem javítottuk.

³ Barta Sándor 1922-ben, „az orosz éhínség napjaiban” írt *Jaj* című költeménye felháborodottan ítéli el a szovjetellenes intervenciót.

Sie Ungaren alle sind so stark: Barta, Kassák, Ujvári: viel stürker als alle Franzosen hier! Ihr könnt den Pariser hier Lektionen von lep . . . er Überweltung geben! Hier gibt es nur einen: Cendrars. Aber lasst euch doch nicht von den Dadas blüffen! Die sind Snobs, mit Monokeln und rosa krawatten, die noch für ihren eigenen kleineren Ruhen sorgen: über Russland z. B. scheren sie sich einen Dreck! Ihre kunst ist kein Katarakt wie die eure! Bleibt stark, und haltet euch gesund frei vom Gift des Oscar Wilde — und Marinetti — Imitators Tzara (nur mit anderen Mitteln). Bleibt Balkankerle!

Ich schicke Ihnen heute mein Dichtungen PARIS BRENNT⁴ (im Zeit erschienen) und die CHAPLINADE (deutsch und französisch): wenn es Sie interessiert, diese zu übersetzen, rate ich ihnen dem *französischen* Text des Char . . . zur benutzen, der ein erweiterte Fassung ist.

Schicken Sie doch Ihre Verse an ZENIT, in Zagreb.

Mit besten Handschloss, brüderlich

Ihr
Iwan Goll

„Der Stunden mit der trompeten Stand“ ist angekommen: ein schönes Buch, aber leider mit sieben Siegeln.

2.

14/XI. 1927.

Kedves Bartám!

Ha az utóbbi időben nem száradtam volna ki és be, háromszoros hurrával kezdeném ezt a levelemet: az első szabad estémen, amivel itt Berlinben rendelkeztem, elolvastam Fred Parkins történetét⁵ és el vagyok ragadtatva tőle. A darab évek óta a legjelentékenyebb költői alkotás, ami sorainkban létrejött. Ha volna időnk, módunk, alkalmunk, kedvünk, lehetőségünk arra, hogy egymás alkotásainak örüljünk, akkor ezzel a darabbal kapcsolatban meg kellene tennünk. Ha a darabot még Moszkvában olvastam volna,⁶ felkerestem volna, hogy megszorítsam a kezét. Jó érzés, hogy a költők még nem pusztultak ki közülünk, s még jobb, hogy képtelen napi munkába beszorítva is létrehozhatnak ilyen műveket. Nagyon-nagyon örültem ennek a dolgozatnak s külön örültem annak, hogy irodalmi művel összefüggésben alkalmam van örülni, melegen, jólesően, lelkesen. Azt hiszem, ez a darab Magát legértettebb formájában, ereje tetején mutatja.

A darab további sorsa, attól félek, egyenlőre független a benne megnyilatkozó értékektől. Hogy előadható-e, arról halvány sejtelmem sincsen, még arról se, hogy előadandó-e? De ez nem a mi dolgunk, mi most magunk között beszélgetünk:

Mert érett mű, természetes, hogy a darab nemcsak a Maga legjobb tulajdonságait, hanem a legrosszabbakat is szinte kristálytisztán tartalmazza. Óriási erejű történet, szörnyű történet: minden ízében pesszimiztikus. Mert azok a részletek, amik a lesújtó és letaposó hatást itt-ott, hogy úgy mondjam, munkásmozgalmi oldalról paralizálni akarják csak ráaggatott mesterséges csingilingik, még akkor is, ha Maga a legőszintebben gondolta is őket. A trósz-társadalom iszonyú, ez félelmetes erővel jön ki a darabból, de ezzel szemben a munkás védekezhetik is, vagy hogy van kilátás arra, hogy valamikor védekezni fog; az nincs meg benne vagy a kis fények elvesznek a hatalmas sötétség szimfóniában. A darab arról az oldalról van írva, ahonnan nem volna szabad írunk. Nem volna szabad így látnunk a világot. Bárán beszélhetek erről, mert ugyanebben szenvedek én is, habár, mert kevesebb fantáziával rendelkezem s általában tudatosabban nyírom és korrigálok magamat, az írásaimon, amennyiben létrejönnek, nem látszik meg annyira ez a tilos oldal. De Maga, aki szórén üli a paripát s nem ismeri még a saját veszedelmeit, egyszerre csak a legfeketébb pokolban nyargal vele, ahol — költői értelemben — csudaszép látnivalók vannak, de ahonnan nincsen kivezető út. Az utolsó jelenet egyszerű Faust-paródiája ugyanabban a hibában szenved, mint az eredeti: megoldása nem kielégítő, mert más síkon mozog, mint ahol a bajok, mint problémák fölvetődtek. Faust „idvezül” . . . Jó. Elintézi az öregség-ifjúság, házasságtalan szerelem s törvénytelen gyermek problémáját? (Mert, ne felejtjük el, Faust nem amiatt volt nagy mű, ami az égben, hanem amiatt, ami a földön játszódik benne.) Hogy a mű kéziratát végül a munkásosztály képviselője viszi magával, ez legfőlegbb utalás egy mennyországra, amely a darabban nincsen ábrázolva.

⁴ Az Akasztott Ember említett 1922. november 1-i száma „Páris ég” címen közli Goll e nagyobb költeményének néhány részletét (a fordító nevének feltüntetése nélkül).

⁵ Barta Sándor 1926-ban, már a Szovjetunióban írt, 14 képből álló tragikomédiája kéziratát, mint a levél további részéből kitéjük, német fordításban olvasta Gábor Andor, s valószínű, hogy ő segítette elő német nyelvű kiadását. (Az író feljegyzése szerint németül „Fred Prakins Fordwagen” címen, 1929-ben jelent meg Lipcében, a Die neue Bühne kiadásában.)

⁶ Gábor Andor 1927 nyarán néhány hónapot a Szovjetunióban töltött.

Ezt a levelet két héttel ezelőtt kezdtem írni, de nem jutottam hozzá, hogy befejezzem. Jobb későn, mint soha.

Persze, hogy mindazokon, amiket előbb felsoroltam, nem lehet segíteni, mert se nem cserélhetjük, se nem herélhetjük ki magunkat, még akkor sem, ha ehhez a legnagyobb jóakarat megvan bennünk. Ez a jóakarat csak programmatikus formában tud megnyilatkozni, hogy t. i. azt a programot, amely egyedül helyes számunkra, magunkénak valljuk és igyekezzünk, úgy ahogy tudjuk, megvalósítani. Programm és műalkotás sokszor el fognak térni egymástól, de nem minden út, amely jószándékkal van kövezeve, vezet a pokolba.

No már most, az egyetlen irodalmi csoport, mely odaát számunkra helyes programmal rendelkezik, a WAPP-Mapp csoport⁷ s azért írom ezen leveletemet, hogy arra ösztökéljem magát, hogy aktívabban és közvetlenebbül tartozzon hozzájuk. Mióta itt vagyok egy kicsit olvastam az irodalmi vitákat, amik a csoport körül lejátszódtak és láttam, hogy valamennyi többi irányzat számunkra kétségbeejtő homályokban tapogatózik s hajmeresztő álláspontokat foglal el. Egész határozottan ki lehet mondani, hogy kizárólag a WAPP áll marxista forradalmi alapon, mind a többi mind a négy lábával (elavult!) polgári ideológiákból táplálkozik, még akkor is, ha őket marxi sőt lenini idézetekkel tálalja. S a veszedelem az, hogy a mai Oroszországban a többi irányzat is nemcsak meg tud élni, hanem még sokkal jobban is mehet sora, mint a számunkra helyes programnak.

Jut eszembe: van a darabból még egy német példánya? Nagyon kellemetlen valamit, ami csak egyetlen példányban van meg, a kézből kiadni, mert könnyen elveszhet.

S még egy: a darab fordítása még mint nyersfordítás is nehezen áll meg, sok helyütt csak azon keresztül értettem meg a német szöveget, hogy tudok magyarul és tudtam, hogy mi lehetett az, amit helytelenül fordítottak. Félek, hogy ez a német dramaturgot, vagy kiadót erősen zavarni fogja. Korrogálni roppant nehéz, mert többnyire több munkával jár, mint az újr fordítás.

Öleli Magát is, családját is
Gábor

Irénnek is üdvözet adandó át.

⁷ VAPP: Proletárirók Összorosországi Egyesülete, a Mapp ennek moszkvai szervezete, a RAPP ismeretes irodalmi nézeteit, irodalompolitikai vonalát követték. Részletesebben lásd LJUBOV SYECOVA: Proletár írószervezetek, 1920–1930. Helikon, 1966. 1–2. sz. 5–17.

MERÉNYI OSZKÁR: BERZSENYI DÁNIEL

Bp. 1966. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 4721. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 19.)

A Berzsényi-filológia sokat köszönhet Merényi munkásságának: Költői műveinek első kritikai kiadását, Berzsényi szövegeinek — annyi félreértés, belemagyarázás, átírás és javítás után — filológiai igényű helyreállításával; ismeretlen és kiadatlan levelek felkutatását és közlését, versei összövegének publikálását és magyarázatát; prózai műveinek gyűjteményét; egy szép és gondos, a lehetőségek szerint időrendet is adó újabb kiadást, nagyjelentőségű okiratok felfedezését és közlését, melyek közelebb viszik a Berzsényi-problémát a valóban tudományos megoldáshoz. Különösen fontosak a költő pályájának első, legismeretlenebb korszakára vonatkozó felfedezései: iskolázásának története, a Sopronban szerzett műveltség feltérképezése, s nem lehet eléggé hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy Merényi kutatómunkájának köszönjük a Niklára költözés pontos idejének meghatározását, ennek ismeretében áll előttünk most már világosabban nagy alkotói korszaka, két nagy ihletkörének: az ódainak és az elégikusnak összetartozása, sőt egyes versek keletkezésének ideje is.

Régebbi kutatások és újabb eredmények összegezését vártuk e monográfiától, azt, hogy a Berzsényi életmű eddig tisztázott időrendjéhez szabja a pályaképet, hogy az egyes alkotásokról olyan magyarázatokat kapunk, melyekben a szerző nagyjelentőségű felfedezései új összefüggéseket világítanak meg. A monográfia felépítésének azonban más alapelve van: a „lírai hős” elméletének segítségével akar végigvezetni a költő munkásságán. A „lírai hős” elméletét 1954-ben publikálták a Lityeraťurnaja Gazetában, a marxista irodalomtudományban azonban nem sokáig éltek vele egyoldalú szubjektívizmusa és történetietlen alapjai miatt. Egy költő személyisége és érzései az egyéni világ zárt köréből — legyen az bármily nagy egyéniség és bármilyen nagy érzés — nem teremthet igazán nagy alkotást, még ha a valóságot mint a monográfia mondja — áttételesen tükrözi is. A nagy művészi alkotásokban nem pusztán az egyéniség lírai tükröképe hat ránk, hanem egy olyan érzelmvilág, hangulati atmoszféra,

sorsérvés, mely a költő egyéni világán keresztül egy tágabb közösségnek: kornak, nemzetnek és időbeli kötöttségével együtt is minden kor emberének szól. A „lírai hős” elméletébe ez a tágabb, általánosabb mondanivaló kevéssé fér bele, a választott költő egyéniségének, költői igazságainak, érzelmi-hangulati világának abszolutizálására csábít, s az egyetlen individuum által felmért valóság történelmi általánosítására. Megnehezíti ez az elmélet a formai megközelítést is, az érzéssel-gondolattal együtt születő, egyútható forma-élmény szerepének elemzését, mely lírikus pályáknál igen jelentős.

Berzsényi megítélésénél mindkét kérdés döntő: melyik közösség életérzését, érzelmvilágát fejezte ki műveiben, kikhez szólt, kikre hatottak érzelmei és magas ideáljai? Döntő a költő forma-élménye is, a XVIII. század magyar irodalmának egyik legtudatosabb alkotója volt, aki költészetének három nagy ágát: az ódait, az elégikus s a tanító-episztola stílusát művészi éberséggel munkálta, annak formai lehetőségeit érzékeny műgondal építette, Horatius, Matthisson és Kazinczy művei a forma-élménnyel együtt ösztönözték eszmék és érzelmek új és sajátos megformálására. Mindez azonban — ha más megvilágításban és más jelentőséggel is — bekerül a monográfiába, s végül is szuverén joga a tudósnak, hogy milyen elv szerint építi fel anyagát. Leginkább azt sajnáljuk, hogy ez a tárgyalási mód mintegy háttérbe szorítja a szerző jelentős kutatásainak eredményeit, lemond a fejlődés bonyolult, egyenlőtlen útjának magyarázatáról s elméletének alapján egy eleve föltett felfelé haladó pályávet feltételez és keres a költő életművében. „Magasabb rendű lírai hős általában nem előzheti meg egy alsóbb rendűnek kifejlődését.” — írja. (55.) Ezt a visszaesések nélküli, folytonosan tökéletesedő fejlődést Berzsényinél igen nehéz igazolni: a hiányzó életrajzi adatokat és a biztos kronológiai rendet nem helyettesíti meggyőzően a premissza; nem a versek, melyeknek eredeti formájuk sem mindig ismeretes; nem a költő egyénisége, aki eleve romantikus alkat, érzelmvilága, kedélye,

mint nagy ellenfele — írta magáról — „hullámhegyből hullámvölgybe” hull. Az irodalomtörténet és a lélektan különben ritkán ismer ilyen töretlenül kibontakozó, mindig tökéletesedő fejlődést, s különösen a lírikus alkotóknál ritka. A továbbiakban — a személyes véleménykülönbségek helyett — legyen szabad a tárgyhoz illően a monográfia azon részéről szólni, ahol a „lírai hős” elméletének alapján alkotott pályakép a legproblematisabbnak tűnik.

Különösen kockázatos a költő pályája kezdetén fejlődésről beszélni, nemcsak azért, mert a versek keletkezési idejét nem ismerjük, hanem mert e korai költemények csoportjában egy többé-kevésbé egységes világkép fejeződik ki. Ez a világkép pedig maradéktalanul beleillik a korabeli konzervatív nemesi gondolkodás kereteibe, eszméivel, frazeológiájával, képeivel, költészeti-kifejezésbeli sablonjaival. A korai ódák egyes darabjainak elemzésénél, valamint az összefoglaló értékelésben azt olvassuk, hogy a költő „Nagyszerű álmokat sző a nemzet újjászületéséről, s emberfeletti hősökkel népesíti be költészetét.” (45); kiemeli a nemesi önelégültséggel szemben megnyilatkozó pesszimizmust, s megállapítja, hogy „abban is haladó jellegű ez az ifjúkori költészet, hogy bíráló értelmű is,” hogy a bennük megnyilatkozó nacionalista szellem szembenállt „akkor a bécsi reakció törekvéseivel” (46). Csakhogy ez a hős-ideál és ez a nacionalizmus nem a kor legjobb eszméinek jegyében fogalmazódik meg, bírálata (mint Berzsenyi írta 1811-ben Kazinczynak: „igen finom és alattomos szemrehányás”) nem az új emberideál kialakulását sürgeti vagy kívánja (mint a felvilágosodás költői e korban), inkább a múlt erényeinek eltűnésén, „korcsosulásán” kesereg. („Fegyverre termett szép deli ifjúság Kardforgatásban nem gyakoroltatik” *Magyarokhoz I.*) A harcok erény hirdetése konvencionális nemesi történelemszemlélettel párosul: a nemzet fénykorában „Rémülve nézett a világ ránk S nemzeteket tapodó erőnkre” (*Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*), Rákóczi, Thököly szabadságharcát történelmünk szégyeneiként emlegeti. S mindehhez hangsúlyozott lojalitást is társul, Ferencnek „titusi” jelző jut, s „Trézia” uralmát mint új aranykort köszönti. Mindez a verselemzésekben is felmerült problémaként, de vitatható magyarázatokkal. Berzsenyi beilleszkedését a nemesi világképbe azzal magyarázza, hogy „korai következtetést von le a századfordulón bekövetkezett szélcsendből” s e beilleszkedésre indítják „életének idilli körülményei is (az ifjú házasember boldogsága). (111.) E felsorolt érvek azonban más szóval szűklátókörűséget jelentenek, olyan alkotói magatartást, mely legföljebb egy tájékozatlan és kezdő költő sajátja. Nem is beszélve arról, hogy a századforduló

szélcsendje a besúgók ideje volt, a cenzúra megszigorításának, a gazdasági és kulturális fejlődés elfojtásának korszaka, amikor a szellemi élet legjobbjai még börtönben vannak, vagy önkéntes száműzetésben élnek. Lényegében nem változtat a képen az sem, hogy e korai ódákban a tudományok tiszteletére szólító intés is elhangzik, hiszen a klasszicizmus poétikájának elvei szerint a művészet feladata az erkölcs és a tudomány igazságainak hirdetése; másrészt, különösen az egyetem Budára helyezése óta a magyar költészet egyik közhely-témája a tudományok dicsérete esetleg Mária Terézia ünneplésével együtt. (Ányos, Bartsai, sőt az egyetem professzora is irkál ilyen tárgyú köszöntő-verseket). Pesszimizmusának kialakulására — mint a monográfia írja (47., 90.) —, az 1790-es évek elején II. József németesítő törekvései már alig lehettek hatással, hiszen azokat részben hatálytalantították másrészt új, más kérdések jöttek helyébe; a Martinovics-mozgalom bukását inkább helyesléssel fogadhatta — bizonyítja kétségtelen lojalitása, a felvilágosodás tudatos ismeretének hiánya, a „vallástalanság rút szüleményei” elleni haragja. Pesszimizmusa itt még aligha több, mint a régi erények és a régi dicsőség pusztulása felett érzett bánat, tájékozódás hiányának, s nem egy magasrendű nemzetbírálatnak kifejezője. Vagyis nem ugyanaz a pesszimizmus ez, mint az elégiák korszakában, ahol a nyugtalanság; elégedetlenség valóban közösségi érdekű mondanivalót hordoz, egy nemzedék legjobbjainak életérzését fejezi ki az egyéni-érzelmi világ zárt keretein belül is. Úgy hisszük, hogy e versek értékelését is a „lírai hős” elmélete befolyásolta: egyéniséget, individuális különállást, sőt, a későbbi Berzsenyitől kölcsönvéve vonásokat, valami különleges, rendkívülit, jelentőset látatott ott, ahol egy pályakezdő költőnek konvencionális eszméi és tájékozatlansága fogalmazódott meg. Berzsenyi nagyságát épp az mutatja, hogy revidálni tudta nézeteit, akarta a jobbat, az újat, melynek legbeszédebb tanúja a *Magyarokhoz* többszörös átdolgozása, s benne e szűkös nemesi szemlélet felváltása egy általánosabb érvényű, valóban nemzetet felrázó eszmével. Talán az sem véletlen, hogy a költő e korai ódák közül az Eszterházyhoz címzett szerette legjobban („ez az én legszentebb ódám” — írta Kazinczynak), lévén ez a legáltalánosabb erkölcsi intelem, mindenfajta nemesi-harci dicsőség nosztalgikus propagálása nélkül.

Még kétesebb vállalkozás a korai szerelmi versek „fejlődését” vagy élményvilágát fejteni. E korban a költészeti normák és a korizálás tiltja a való élmények megéneklését, ami azt jelenti, hogy a költő — akinek természetesen vannak érzelmei — erős stilizálásra kényszerül (még Csokonai és Kisfaludy Sándor is!); ihletüket átforgalmazzák a rene-

szánsz és rokokó bevált sablonjai szerint; „érezni” pedig főként a korabeli német szentimentális dalköltészetből tanulnak. Így jelenik meg a versekben a kegyetlen-kegyes, a szelid ártatlansága, a pajkos és eleven lányka képe, tulajdonságait az erények kellék-tárából válogatják meglehetősen kevés fantáziával (szemérem, hűség, szelidség és természetesen, szépség); a költő pedig eped, síránkozik, sóhajt – valódi érzések helyett. Nem kívánjuk elvitatni a fiatal Berzsenyitől, hogy lehettek érzelmei, sőt, azt is elhisszük neki, hogy „hatalmas szerelmes” volt, – csak a versei olyanok, amilyenek pontosan megfelelnek a korizlésnek, különösebb egyéni színezet nélkül. A „Te-élmény idealizált változatát” (58) is hiába keressük a sablonok mögött. Megtudjuk a lánykáról, hogy „szelid vonásiban Szerelmek nyiladoznak”, hogy „szelid báránynak”, hogy olyan, „mint egy szűz róza”; a költőről pedig, hogy „hervad”, „lankad”, hogy „égre függesztett sírdogáló szemekkel” és reszkető kezekkel vágyik kedvese után, – megannyi közhely a korabeli költészetben, s bizony a versek sokkal kevesebbet mondanak, mint a hozzájuk fűzött szép kommentár. (Például a *Nacámhoz* címzett versről: „A szerelem kozmikus átszellemítése is sejteti a fejlődés új lehetőségeit: „A szerelem az istenség Jólétő lehellete, Boldog, akiben tisztán ég, S rokon lelket lelhet”. – 69.) Voltaképpen csak egyet tehetnénk: azt, hogy a konvencionális egész túlértékelése helyett inkább a részletekben keressünk az egyéni a személyest, a fejlődést sejtető jegyeket, a berzsenyies attitűdöket, a későbbi „energiás” nyelv első elemeit. Ezt tehetnénk, de még ezt is a legnagyobb óvatossággal, hiszen nem tudni, hogy pl. a „belém ezer tört nevelsz” féle kifejezésnek nem későbbi javításból származtak vajon? Berzsenyi pályája végéig kedvelte „együgyű” dalait, Kőlcseynek adott válaszában azt írta, hogy dalai és ódái között nincs különbség sem korukra, sem természetükre nézve. Merényi azonban a fejlődő „lírai hős” elmélete alapján elutasítja ezt a kronológiai következtetést: „jellemző a polgári irodalomtörténetírás formalisztikus álláspontjára, hogy ilyen lírai „alakot» képzelhetett a fenséges ódák hősei után, tehát az 1802 utáni időszakban Berzsenyi költészetében.” (64.) E tekintetben azonban sokkal meggyőzőbbnek tetszik például Horváth János véleménye, ki a költő többszörös nyilatkozatai alapján tételezte fel, hogy pályája kezdetén ódákat és szerelmi verseket egyaránt írogatott. De erről tanúskodnak a költemények is, hiszen mindkét körben a korizléshez alkalmazkodás természetes ösztöne jelentkezik, még ha tárgyuk különböző is. (Egyébként csaknem valamennyi nagy költőnk – Petőfi, Ady – a korszak szerint kezdte írogatni verseit.)

Leginkább azonban azt sajnáljuk, hogy a szerző nem élt saját jelentős felfedezésének lehetőségeivel, s a Niklára költözés általa megállapított pontos évszámából levonható tanulságokat nem foglalta bele Berzsenyi legszebb és legjelentősebb verseinek, a nagy ódáknak és az elégiáknak taglalásába. Szeretünk volna olvasni a két ihletkőr összefüggéséről, rokonságáról, illetve eltérő vonásairól, s az összehasonlítás nyomán esetleg az egyes versek pontosabb kronológiai rendjéről is megtudni valamit. Helyette azonban verselemzéseket kapunk, melyek – lévén hasonló ihletű és tárgyú versekről szó – az egyenkénti elemzésben meglehetősen egyhangúvá válnak. A hőskeresés, emelkedettség, illetve a rezignáció és a bölcselkedő hajlam kimutatásán túl, szeretettel fogalmazott, de keveset mondó kis esszékké esnek szét. „Lírai hősről” kapunk lírai képet, a versekről pedig leíró-stiláris elemzést inkább, mint objektív irodalomtörténeti értékelést. Mindezek után az összefoglaló értékelés kissé túlzottnak hat: „Elégiáival eltemeti a feudalizmus hazug ragyogását” (207). Berzsenyi korántsem így élte át válságos korszakát. Ami korélmény volt, az nála sokkal egyénibben jelentkezett – azért lett belőle nagy líra. A kiuttalanság válságát fejezi ki, a hősi ideálok ürességének, korszerűtlenségének érzését, a konvencionális elveken épülő életforma tartalmatlanságának egyéni élményét. S később, amikor valóban felelős tudatossággal fordul a közössiégi problémák felé, a kor alaprendenciáját (a polgári fejlődését) már nem tudja maradéktalanul elfogadni, lényeges törekvéseivel, izlésvilágával értetlenül áll szemben. Minderre bizonyíték a költő pályájának utolsó, reformkori szakasza, melynek értékelésével nehéz egyetértünk.

Nem Berzsenyi szándékában van a hiba most sem, azok nemesek, őszinték és nagyra törőek, de nem egyéni törekvéseit méri a kor igényeihez, hanem megfordítva: a kort akarja saját eszményeihez szabni. Egy-egy gondolat, eszme hat is rá és munkára ösztönzi, de ilyenkor is korrigál, „egyeztet”, s a maga eszméinek igazsága lesz számára a végső kritérium. Valóban hiba korábbi alkotások felett egy későbbi kor mércéjével ítélkezni, de az 1830 körül keletkezett művek megítélésénél nem tehetünk mást, mint hogy azokat a reformkori alkotók magatartásához, műveikhez hasonlítjuk, a legjobbakéhoz, – nem is mérhetjük Berzsenyit kevesebbel. A magányba zárkózás válságát, ideálok és a valóság különbözőségét, a régi eszmék tartalmatlanná válását, az új keresésének dilemmáját átéli a kor többi alkotója is, de épp ekkorra, a 30-as évek kezdetére már eldöntötték ezt a harcot, mégpedig épp fordítva, mint Berzsenyi. A kor korszerű magatartása a romantikus lesz: aki teljes egyéniségét, legjobb tudását,

akarátát a nagy cél maradéktalan szolgálatára rendeli s e legnagyobb cél a magyar romantikában a nemzeti felemelkedés szolgálata lesz, ahogy azt a kor feladatai kívánják. De hiszen Berzsenyi is nemzetét szolgálta — olvassuk a monográfiában —, csakhogy miként, milyen eszmékkel? „Az antik szépség visszaalmodása költőnkél nem valami öncélú rajongás. A görög élet szépséges látványa elragadta Berzsenyi képzeletét, s új munkára is serkentette. Alkotó erejének tárgya azonban most már nem a költészet anyaga, hanem egy nemzet kultúrája, élete és felemelkedése.” — írja a *Harmonistikáról* (363–364.). De a nemzetnek ekkor nem antik álmok kellettek, s nem az esztétikai nevelés a kulturális élet főfeladata, nem az ideák világába emelkedés kora ez, hanem a munka, a közélet szolgálatának ideje, a valóság objektív felmérésének korszaka; erkölcsi ideáljuk sem az ideávilágban élő „harmóniás” egyéniség, hanem a nyugtalan, a kereső-vivódó ember, aki az erkölcsi célok evilági hasznában keresi életelvi végső igazságát. Az ifjú Bajza így jut el elvont és légius ideáljainak világából, szubtilis és jellegtelen lírai alkotások után az irodalmi élet harcainak közepébe épp ezekben az esztendőben; Vörösmarty is most éli pályája egyik nagy fordulatát, s a romantikus-szeretlen hősök után a boldogságra vágyó nyugtalan embert ábrázolja, aki álmoknak és ideáloknak valóra váltását, megőrzésének lehetőségeit keresi: írja a *Romot*, a *Csongor és Tündét*.

A *Harmonistika* különben esztétikai elveiben is korszerűtlen már: nem a klasszicizmus tökéletesség-ideáljának elméleti megalapozása és tanulságai az érdekesek és fontosak, hanem sokkal inkább az érzelmek, a fantázia szabadságának lehetőségei, az új formákat teremtő zseni jogai — e kérdéseket vitatják és bizonyítják elméleti írásaikban. Berzsenyi esztétikájának romanticizmusa a szerző szerint is főként annak jelentől, világtól való elfordulásában, a tökéletes múlt (a görög antikvitás) visszaohajtásában van. „Berzsenyi a magyar feudalizmus szürke, elmaradt és kiégett, eszmények nélküli rendjével szemben egy szépséges, tökéletes, magasrendű emberség ideáljainak hirdetésével lép fel. Egy a meglévőnél magasabb harmónia után sóvárgott, amelyben az embernek minden tehetsége, minden értéke szabadon fejlődik ki.” (392) A reformkor elején azonban ez az elvágyódás és otthontalanság már nem erény; az általános korhangulat is más, mint az elégiák írása idején, reménykedést, a jövőbe

vetett hitet fejeznek ki a legjobb alkotások. S minthogy Berzsenyi idegensége az új világban valóban tény, a „lírai hős” elmélete viszont fejlődést, tökéletesedést ír elő, a költő egyénisége és szubjektíven kétségteletlenül nemes törekvései abszolutizálódnak, s az értékelés nem a kor legjobb törekvéseinek mércéjével méri Berzsenyi műveit, hanem a művekkel a kort, melyet a költő legfeljebb egy-egy eszméjében és egyes törekvéseiben fogadott el.

A *mezei szorgalomról* írott tanulmányában sem csak a Széchenyitől vett gazdasági elvekről, a felvilágosodás továbbélt demokratikus-kulturális igényéről van szó, hanem a polgári életforma káráról, a városi élet „fertőjéről”, a nemzetiségek elfogult megítéléséről is. S hogy legbensőbb, lírikus énje idegennek érezte magát az új világban, mutatják utolsó korszakának versei. Berzsenyi nagyságát sokkal inkább bizonyítja az, hogy nem tagadta el maga előtt sem magányát, sem ideáljainak valóraélthetatlanságát, s e szubjektív öszinteség elismerése sokkal több és sokkal tanulságosabb, mint korszerűtlenné vált eszméinek és műveinek túlértékelése.

S most megint el kell mondanunk, amit minden Berzsenyiről szóló munka olvasása (vagy megírása) után szokás elmondani: a Berzsenyi probléma még nincs megoldva, s mindaddig aligha lesz, ameddig el nem készül a költő tudományos értékű életrajza, s ameddig az életrajz és még ismeretlen dokumentumok feltárásának alapján ki nem alakíthatunk egy legalább hozzávetőleges kronológiai rendet. A szerző kutatásai jelentősen közelebb vittek bennünket e célhoz, s monográfiájának is azok a legizgalmasabb részei, ahol a tudományos értékű tényekhez viszonyítva magyarázza meg egy-egy mű fontos összetevőit, jelentőségét. Példaként: a Teleki-ódában a felvilágosodás hatásának nyomai (234–236); Napóleon híre, a hazai sajtó kommentárjainak összefüggése Berzsenyi epigrammájával (274–278); érdekes Berzsenyi (a háborúban elpusztult s csak a szerző által ismert) könyvtárából például Platón műveinek jelölése, s e megjelölt részek összevetése a költő egyes műveivel, — szívesen olvastunk volna erről a Dukai Takács Judit-hoz címzett episztoła konkrét elemzésében is (244–245.). Úgy hisszük, hogy az ilyenféle elemzések segítenek leginkább a Berzsenyi-problémák megoldásában, s a szerző fáradhatatlan kutatásai, filológiai igényessége a további munkák ösztönzője lesz.

Mezei Márta

KEMÉNY ZSIGMOND NAPLÓJA

Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzé teszi: Benkő Samu. Bukarest, 1966. Irodalmi Könyvk. 231 l.

A napló, melyért a Kemény-kutatók tűvé tették Erdély különféle levéltárait, több mint nyolcvan évig hevert az Apor-család, majd a sepsiszentgyörgyi múzeum irományai között. A múzeum irattárát később a román Állami Levéltár helyi fiókja vette át, s itt, az Apor-hagyaték rendezése közben találta meg Árvay József levéltáros. Önzetlenül átadta az értékes leletet a levéltárban kutató Benkő Samunak, aki az Igaz Szó 1964/11. számában, némi kihagyással, közzé is tette, bevezetővel és részletes jegyzetapparátussal ellátva.

Kemény naplójának megjelenése mind Romániában, mind nálunk élénk érdeklődést keltett. Híradások, ismertetések és nagyobb elemző írások számoltak be tartalmáról, a Népszabadság például egész oldalas cikkben méltatta jelentőségét. Nyilván e nem mindennapi érdeklődésre való tekintettel jelentette meg a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó a naplót 1966 közepén könyvalakban, Benkő Samu ötvenes tanulmányával s magyarázó jegyzeteivel együtt.

A leginkább érdekelték, a XIX. század közepének irodalom- és történetkutatói a napló felfedezését szenzációként fogadták. A sajtóvisszhangját azonban már kissé vegyes érzelmekkel figyelték: örültek a széles közvélemény érdeklődésének, de kevésbé a naplóról szóló írásoknak. Ezek ugyanis többnyire arról írtak, hogy milyen érdekesek a napló Petőfire, Széchenyi és Kossuth ellentétére, a kor egészére vonatkozó adatai, megállapításai s nem igen figyeltek a közzétett Benkő Samu ítéseire: e naplónak elsősorban Kemény Zsigmond egyéni sorsa, a művek megértése szempontjából van különleges jelentősége. Mintha a napló fogadtatása is jelezné, hogy egyesek szemében még mindig kényes téma a Kemény-életmű, melyhez a tudományos vizsgálat is csak óvatosan, mintegy a „hátsó kapun” közlekedve nyúlhat.

A napló 24 nap eseményeiről számol be, 1846. július 27-től augusztus 19-ig. A helyszín Zsibó, Kolozsvár, Debrecen, Pest. A naplóírásba fogó Kemény mögött már nagy élettapasztalat, emberismeret van. Külföldet járt, alaposan tájékozott a hazai társadalmi, politikai viszonyokban. Megbecsült ember, aki politikai és irodalmi műveivel, publicisztikai, közéleti és szerkesztői tevékenységével országos tekintélyre tett szert, s akitől ellenzéki érzelmi pályatársai – Kossuth, Széchenyi, Wesselényi vagy Eötvös – sokat várnak. A kor egyik legműveltebb író-politikusa, a régi és egykorú filozófia, az angol közgazdaságtan,

a magyar és erdélyi közjog, a különféle irodalmi irányzatok és a társalmi művészetek terén egyaránt imponáló biztonsággal mozog.

Túl van már élete legnagyobb csalódásain is. 1841-ben hallatlan lendülettel, nagy ambíciókkal lépett a politikai cselekvés terére, rövidesen az erdélyi ellenzék egyik vezéralakjává nőtt. Néhány év elteltével azonban teljesen kiábrándult az erdélyi közéletből, reformterve és erélye megtört saját osztályának közönyén, maradásvágyán, nyílt ellenszegülésén. Magánéletében is keserű csalódás érte: a Wass Ottiliával való ábrándos ismeretségük szerelemmé (Kemény életében egyetlen igazi szerelemmé) szövéődött, de a szülők, kor- (és persze vagyon-) különbségekre hivatkozva, radikálisan véget vetettek a kapcsolatnak. Más alkatú férfi e kudarcot hamar kiheverte volna, de a zárkózott, a szemérmes, az érzelmeiben ritkán megtárlakozó, a nőkel való kapcsolataiban kifejezetten félszeg Kemény egy életre szóló sebet kapott.

S most, 1846 közepén Kemény állandó feszültségben él. Úgy érzi, s nem is alaptalanul, hogy sorsdöntő választót előtt áll. Elhatározta már, hogy otthagyja csalódásainak színterét, Erdélyt és Pestre költözik. De nem tudja még, hogyan tovább? Szépirói pályára készüljön-e, vagy inkább a politikusi, az újságírói pályát válassza? S ha az utóbbit választaná, akkor melyik ellenzéki árnyalat mellé álljon? Fogadja el Széchenyi illetve Andrassy Gyula lapszerkesztői ajánlatát, vagy legyen inkább a centralisták híve és álljon a Pesti Hírlap táborába? Esetleg Kossuth pártbíráihoz csatlakozzék? A feszült lelki diszpozíció önvizsgálatot, a megtett útról mérleget, a sokféle lehetőség pedig tájékozódást, megfontolást kíván. Ennélfogva Kemény naplója e feszült érzelmi-egzisztenciális állapotnak nemcsak legjobb írásos bizonyítéka, hanem terméke is. S lassan, az élénkülő pesti politikai légkör és viszonyok megismerésével, barátai unszolására a magyarországi közéletbe való tevékeny bekapcsolódás felé kezd hajlani. Megszakítja a naplót, sietve befejezi a *Gyulai Pál* című regényét, a még nyugtalanító habozásait, kételyeit ennek kifejeletébe fogalmazva, majd évekre a közéleti harcok sodrába kerül.

Nem tudunk róla, hogy Kemény más életszakaszaiban is írt volna naplót. Ezt a szöveget pedig nemcsak egyetlen naplójának, hanem egyetlen igazán vallomás jellegű írásának is tekintjük. E tény is, de különösen az, hogy választóton, írói pályafordulatkor keletkezett, amikor a karaktervonások külö-

nősen éles megvilágításban szoktak előtűnni, Kemény egyéniségének, jellemének megértése szempontjából kivételesen hiteles és értékes forrássá teszi a naplót. A napló többnyire nyugodt, keresetten szenvtelen hangját olykor-olykor megbontó keserűség, szenvedély már szimbolizálja Kemény egyéniségének fő jellegzetességét: azt a hatalmas, végülis életét felőrli feszültséget, melynek egyik pólusa a kifelé tartózkodó és megfontolt, vizsgálódó, de udvariasan elzárkózó attitűd, az önmagára erőltetett nyugalom, a másik a ritkán kiélt, többnyire magába zárt, rejtett és elfojtásra ítélt lobogó szenvedélyesség, az emésztő kételyek, a magánéletben eleve boldogtalanságra, meg nem értésre ítélt férfi romantikus önszugesztioja. A Kemény-féle alkat bensőséges családi életre teljességgel alkalmatlan; a nőben megtalálhatja a legjobb barátot és az alkalmi kalandot egyaránt — de az életársat nem. A segíteni kész, hűséges barátot pedig egyszerűen nem tűri meg maga mellett. Olyan személyiséget ismerünk meg a naplóból, aki a magánéleti energiáit is igyekszik átcsoportosítani az alkotás területére; akinek az alkotó munka életszükséglet, mert ez biztosítja a szélsőséges hangulatok feletti önuralom lehetőségét, s mert ezzel kényszeríti ki, valószínűleg a lelki és értelmi szféra harmóniáját. Ez a Kemény szükegképpen analízáló, kritikusan szemlélő alkat, aki szüntelenül mérlegeli a vele kapcsolatban álló embereket, környezetének eseményeit — s elsősorban önmagát.

A napló rést nyit az írói műhely titkaiba is. Középről figyelhetjük meg, hogyan alkot Kemény, és mennyire pontosan ismeri önmaga írói alkatának, alkotó módszerének alapvonásait, műveinek értékeit és hibáit.

Kitűnő megfigyelő, remek pszichológus Kemény. Akár Széchenyit, akár Dessewffy-t veszi szemügyre, az alak mozgásából, beszédéből, egyéb megnyilatkozásaiból néhány mondattal valóságos karakterképet formál. A jellem és etika kérdései izgatják, erényt és hibát kevés szóval tud érzékletessé tenni. Témaérzéke nem mindennapi. Meglát a Vadász-kürt-vendéglőben egy bánati kisasszonyt, megszületik a fiziológiai leírás és egy-két mondatos jellemrajz, majd munkába lép a bölcselkedő képzelet. Íme, egy meg nem írt Kemény-novella magva: „Szomszédom egy barna bánatusi kisasszony volt, egészen szabad karral, és szintén szabad karú s fiatalként öltözködő anyával. A lánynak oly szénfekete s dús fűrtői voltak, minőket én soha nem láttam, bőrszinezete oly kreoli, teste annyira élvre alakult, arca oly komolyan kacér s intelligens volt, hogy én meg tudom fogni azon kedélyhangulatot, melyben valaki nőt veszen el előre meggyőződve, hogy az szarvat tüzend homlokára, azon hangulatot, melyben a kéj reményéért megbarátkozunk

a csalatás valószínűségével. Persze jobb, ha ily némernek más leand férje, s mi udvarlói. De az első éj!!” (172. l.)

Más a gigondolás — s más a megformálás. Irodalmunknak aligha van még egy írója, aki annyira nehezen, kínlódva, gyakran hivatás nélkül írja regényeit, mint Kemény. Naplójában mindezt most maga vallja be. S azt az alkati tulajdonságát is, hogy ritkán van alkotásra képes hangulatban, s ekkor is több a hajlama az okoskodásra, mint a képzelődésre. „Nálam már a poézis nem vestatűz, hogy szünetlen égjen, de egy villámlás, mely a beírt ív sötét és üres láthatárán egyszerű, kétszer lobban át. Különös, hogy midőn legtöbb költészetem volt, semmi munkát nem írtam.” (143 l.) Úgy érzi, nem tud „felségesen” egyszerű lenni, történetei, mondatfűzése, dialógusai „csillámlóak, deklamálóak” (1791. l.) Mennyire igazolja a napló Péterfy megállapításait: Kemény művei feszült lelkiállapot, lelki erőlködés, kényszerűség és önkényszerítés termékei, innen ered nehézségük, egyenetlen szerkezetük, elmélkedő és leíró részek harmóniátlansága.

A napló politikai vonatkozásokban gazdag részei ismételtel figyelmeztetnek, hogy tévednek azok, akik a politikus Kemény egész pályáját csupán az 1849 utáni erősen tendenciózus röpiratok és esszék, vagy csupán a levelezés felől ítélik meg. 1849 előtti közéleti tevékenysége, publicisztikája, szépirodalmi művei, és most e naplója is tanúsítják, hogy Kemény ezekben az években a haladás fő áramában él, hat, tevékenykedik. Tántoríthatatlan liberális, aki éppen helyét keresi a magyarországi ellenzék soraiban. Mivel politikai és közjogi talentumnak, az erdélyi társadalmi-nemzetiség viszonyok első szakértőjének, kitűnő tollú publicista-szerkesztőnek ismerik, minden politikai árnyalat meg akarja őt nyerni: a kormánypolitikával szemben ekkor meglehetősen toleráns, taktikázó Széchenyi, a radikalizálódó Kossuth, a centralista Eötvös és Csengery, sőt még a konzervatívok is. S az a tény, hogy választania kell közülük, előzményként pedig alaposan meg kell ismernie minden csoport nézetét, az ellenzéki vezetők politikai és emberi jellemét, a naplót különösen becses, hiteles történeti forrássá teszi. Lemérhetjük belőle Kemény viszonyát a főbb ellenzéki vezetők-höz, korrigálva vagy kiegészítve eddigi, elsősorban Kemény említett írásaiból származó ismereteinket.

Már eddig is sejtettük Kemény publicisztikájából, hogy az a kép, melyet Kemény *A két Wesselényi Miklós* című esszéjében, 1850-ben ad az 1846. évi zsidói tartózkodásáról, a közte és Wesselényi között lezajlott nagy vitákról s fokozódó eltávolodásukról, célzatosan elrajzolt. Most a naplónak a zsidói napokról, a két politikus közös tervezgeté-

seiről szóló része — amint ezt Benkő Samu tanulmánya is jelzi — perdöntően bizonyítja, hogy Kemény és Wesselényi között ekkor komoly nézeteltérések, viták nem voltak, nem is lehettek. S éppen a naplóból tükröződő, valóságos Kemény—Wesselényi barátságával és nézetekonszággal vág egybe az a feltételezés is, hogy Kemény Széchenyi belpolitikai elképzeléseitől meglehetősen távol állott ekkoriban. Az tehát, hogy Széchenyi gesztusait (pl. a tervezett lapjának szerkesztői tisztét) s mindenféle politikai közeledését elhárította, nem taktikai okokból vagy Wesselényi kímélése miatt történt, miként később bizonygatni igyekezett. S ekkor még Kossuthot sem nézte ellenszenvvel, Wesselényi is kifejezetten a Kossuthoz való csatlakozásra ösztönözte. Igaz lehet Benkő Samu finom megfigyelése: Kemény egy kissé a hatása alá is kerülhetett Kossuthnak, mert szinte keresi és örömmel fedezi fel politikai elveinek vagy karakterének vélt vagy valódi elteendőseit, közéleti eljárásainak következetlenségeit s főleg nyilvánvaló járatlanságát, botlásait az erdélyi viszonyok megítélésében. A legnagyobb rokonszenvvel kétségkívül Eötvösről, Csengeryről, Szalayról, a Pesti Hírlap csoportjáról ír. Figyelemre méltó azonban, hogy inkább csak nagy tudásukról, műveltségükről s vonzó emberi tulajdonságaikról emlékezik meg — csupán egyetlen esetben dicsérve meg őket, egy praktikus politikai javaslatukért —, de sohasem szól helyeslően az egész centralista politikai programról. E tény is újabb nyomós figyelmeztetés arra nézve, hogy Kemény centralista teoretikussá való minősítése — fikció.

A szűkebben értelmezett Kemény-filológiát gazdagítja a napló számtalan, Kemény életének erre a szakaszára, mindennapjaira fényt derítő adata. Megtudjuk ezekből, hogy Kemény mit és hogyan olvasott ekkortájt, milyen társaságba járt, mikor milyen szerepet játszott a pesti napi politikai és irodalmi életben, az ellenzéki konferenciákban, valamint milyen véleményt alkotott mindezekről. Egy Kemény-életrajz hitelesen tudja majd rekonstruálni e naplóból íronk életformáját, egy-egy napjának történetét, napi időbeosztását. Igen becsesek a Petőfi és Vörösmarty jellemére, szokásaira, de jelentősek a Jósika Miklósról, Erdélyi Jánosra, Kuthy Lajosra, Pákh Albertre, Pálffy Albertre, P. Horváth Lázárra, Vida Károlyra és más írókra, írói csoportosulásokra, valamint, a már említett politikai vezetőkön kívül, Apponyi Györgyre, Kovács Lajosra, Perényi Zsigmondra, Szabó Pálra, Teleki Lászlóra, Wenckheim Bélára s másokra vonatkozó megállapításai, adatközlései is.

Benkő Samu *A fiatal Kemény Zsigmond és naplója* című bevezető tanulmánya — az erdélyi publicisztika, a regénykísérletek és a

levelezés alapján — Kemény politikai, gondolkodói és szépirodalmi fejlődését adja, persze vázlatosan, súlypontosan, 1846 közepéig, a napló megszületéséig. Részletesen elemzi Enyed friss társadalmi és szellemi életének, az enyedi kollégiumnak, különösen a két kiváló tanárnak: Kőteles Sámuelnek és Szász Károlynak Keményre gyakorolt hatását. Kitűnő az a fejtegetés, melyet az 1830-as évek Erdélyéről, az erdélyi társadalom anyagi alapjaiban bekövetkezett változásokról, Kemény osztályának válságáról kapunk. Az arisztokrácia különféle típusairól, a konzervatív Bethlen Lajosról, a „vállalkozó” Bánffy-akról, az aulikus katonáról, Haller Ferencről, az ellenzéki Bethlen Jánosról adott rövid portrék igen alkalmasak arra, hogy utánuk, mintegy ellentétként, a „parlagi arisztokrata”, a rosszabb anyagi helyzetből indult, lényegében értelmiségi pályára kényszerült Kemény Zsigmond válságélményét körvonalalozhassa. Ellenzéki társai közül kétségkívül Keményben tudatosult leginkább e válságélmény, minden lényeges összetevőjével (Ausztriához való viszonyunk, nemzetiségi kérdés stb.) együtt. S ő jelöli meg legkövetkezetesebben a járható utat: a meddő sérelmi politika feladásával a kor gazdasági, társadalmi szükségleteiből, követelményeiből kiinduló reformpolitika útját. Meggyőzően összegezi Benkő Samu: „Kemény munkásságának különböző szálai — közéleti szereplés, publicisztika, regényírás — a naplót megelőző időkben a válság tudatosításában vállalt feladat orsóján sodródniak össze. A válság itt van. A történelem hozta. Nem lehet elbujni, sem kitérni előle, de az ember megismerheti természetét, s ép bírral szabadulhat ki belőle. Kemény azt akarja, hogy elkerülhetetlen változások ne a nemesség megkerülésével, vagy éppen mellőzésével következzenek be. Vallja, hogy ilyen helyzetben csak fejlődéssel számoló politika tud eredményt elérni.” (27. l.)

Kemény felismeréseit lázas közéleti tevékenysége követte — fűzi tovább gondolatmenetét Benkő Samu. Három területen. Az 1841/43-i országgyűlés ellenzékének szervezése, a követutasítások sugalmazása terén, a törvényhatóságok munkájában, s főleg az alkatának leginkább megfelelő újságírói gyakorlatban. Igen sikerült Kemény publicisztikájának általános, főbb témáinak (tehát Erdély történelmi múltjának, jelenkori társadalmi szerkezetének, az osztályok egymáshoz való viszonyának s mozgásának, az erdélyi közjognak, az uniónak, az úrbérek, a nemzetiségi kérdésnek, a különböző reformproblémáknak, s mindezekkel kapcsolatban az ellenzéki politika stratégiájának és taktikájának) pedig első kísérletre is beható, részletes elemzése. Fontos továbbá annak a hatalmas filozófiai, természettudományos, történelmi, jogi, irodalmi és esztétikai ismeretanyag-

nak a jelzése is, mely Kemény nagy társadalmi, politikai agitációjának mintegy a műveltségi alapjait képezte. Szerencsés gondolat volt Benkő Samu részéről, hogy Kemény társadalompolitikai gondolkodását összevetette három haladó szellemű erdélyi kortársának, George Barițnak, Stephan Ludwig Rothnak és Bolyai Jánosnak a nézeteivel, megállapítva, hogy míg az első kettő igen sok kérdésben (pl. a szabadelvűség értelmezése, nemzetiségi ügyek, egyes konkrét reformok) Keménnyel vall rokon felfogást, addig Bolyai az utópikus szocializmus eszmevilágához vonzódik.

Benkő esztétikai fogékonyságára, kitűnő elemzőkészségére mutat a fiatal Kemény szépirodalmi munkásságát bemutató tanulmányrészlet. A három regényről illetve töredékről — az *Izabella királyné és a remete*, az *Élet és ábránd*, *A hírlapszerkesztő naplója* — adott elemzés önmagában is sikerült. E művek beállítása Kemény írói fejlődésébe, témájuknak az életrajzi események, a publicisztika felől való megvilágítása fontos új összefüggések megsejtéséhez vezet. Így például kitűnő érzéssel fedezi fel Benkő Samu az *Élet és ábránd* főhősében, Camõesben a szerelmében csalódott s a költészet megváltó erejében bizakodó Kemény romantikus lírai önarcképét. Vagy *A hírlapszerkesztő naplója* Kolostori Albertjében a kategórikus imperatívusától szüntelen cselekvésre kényszerülő, de a tett értelmében kételkedő, sokszorosan csalódott Kemény dilemmáit. Lényegében az is új és helytálló megfigyelés, hogy míg az *Izabella királyné* ... konstrukciója inkább a francia romantikus regényre emlékeztet, az *Élet és ábránd*, mely erős Werther-hatást mutat, már komoly kísérlet az igényes lélekelemző regény megírására; bár itt hangsúlyozni kellett volna, hogy az utóbbi Kemény természetesen *romantikus* regényábrázolási koncepciójának, módszereinek és technikájának megszilárdulásáról, elmélyüléséről tanuskodik.

A bevezető tanulmány jelentős érdeme a régebbi és újabb Kemény-irodalom néhány vitatható vagy téves állításának megkérdőjelezése is. Egyetlen példát említenénk. Az 1834/35-i erdélyi országgyűlésnek, s az azt követő, az erdélyi ellenzék eszmélését, szervezkedését évekre visszavető tragikus eseményeknek Kemény szemtanúja volt, mindezek írónk sorsának további alakulására is rányomták bélyegüket. Egyes magyarországi kutatók éppen „az ellenzékre mért csapás nyomasztó emlékével magyarazzák” Kemény bizonyos „remlátásait, szorongásait”, történetsemleketének ellentmondásait. Kemény 1840-es évek elejei, 1834/35 eseményeit, következményeit elemző és megítélő publicisztikai megnyilatkozásaiból vett adatokkal Benkő Samu meggyőzően bizonyítja, hogy „nem egészen indokolt közvetlen összefüggést

feltételezni 1834 nyomasztó emlékei” és a jóval későbbi szorongások között. (31. l.) Hozzátennénk még ehhez, hogy az a bizakodás és vehemens tettvágy is, amellyel Kemény, Bécsből hazatérve, az erdélyi közélet terére lép, szintén Benkő igaza mellett szól. Kemény szorongásai, rémképei, fatalisztikus történetlátása későbbi geneziséük: az európai és a birodalmon belüli politikai, társadalmi, szociális viszonyok alapos megismerése nyomán alakulnak ki ezek benne, az 1840-es évek elejére, s még fel is erősödnek, amikor Keménynek be kell látnia, hogy Erdély vezető osztálya, de még az ellenzék nagyobbik része sem képes felismerni a kor kívánalmait, nem szándékozik a gyökeres reform útjára lépni.

Benkő Samu tanulmánya, sajnos, nem mentes néhány hibától, hiányosságtól. Formailag nem eléggé kimunkált írás. Szerkezete kifejezetten laza: kitűnően indul, de Kemény politikai működésének ismertetése közben (a 32–33. lap táján) megbillen, a gondolatmenet kissé kuszává, a tanulmány mozaik-szerűvé válik. Van egy-két tartalmi kifogásunk is. Szász Károly nemcsak a jogi műveltség és politikai iskolázottság terén volt nagy hatással Keményre, hanem a romantika egyes nagy európai képviselői felé is első sorban az ő ösztönzésére fordult Kemény. (11–13. l.) Érthetetlenül elsiklik Benkő Samu Keménynek az erdélyi törvényhatóságokban, főleg Kolozs megyében kifejtett munkássága felett: így pl. meg sem említi az 1842. évi nyári megyegyűlésen játszott igen fontos szerepét, nagyhatású beszédét. Ennek ismeretében talán azt sem írta volna le, hogy Kemény az 1841/43-i országgyűlés idején „magára az eszmei tisztázás közirői feladatát vállalta”. (32. l.) Kemény nagyon is aktív résztvevője volt a politikai életnek, s tulajdonképpen agitatív hangú publicisztikájával is komplexebb feladatot vállalt: az eszmei tisztázás, az iránymutatás mellett a reformoktól visszarettenők előrelökését vagy ostorozását. Néhány bosszantó évszám-hiba, elírás is akad a tanulmányban: az 1841/43-i országgyűlés nem 1842-ben kezdődött (32. l.); egy-két név (pl. a Wenckheim Béláé) többféle alakban szerepel a könyvben; a napló először — mint cikkünk elején már közöltük — az *Igaz Szó* című folyóirat 1964/11. s nem 1962/12. számában jelent meg (210. l.)

A napló könyvalakban való kiadása a Kemény-kutatás nagy nyeresége. Hiteles, jegyzetekkel kísért szöveg áll az irodalomtörténet rendelkezésére, Benkő Samu tanulmánya pedig — Papp Ferenc ma már alig használható monográfiája óta — az első kísérlet Kemény erdélyi korszakának bemutatására. Reméljük, megjelenése a hosszú évtize-

dek óta már csak újraértékelésekre vállalkozó Kemény-kutatókat figyelmeztetni fogja, hogy korszerű Kemény-képünk kialakítása bizonyos alapmunkálatok (pl. a publicisztika kiadása, feldolgozása, a regények genezisének feltárása, a töredékek elemzése) nélkül

egyszerűen elképzelhetetlen. Kemény Zsigmond politikai és esztétikai tevékenységének, a magyar próza fejlődésében elfoglalt helyének tisztázása nélkül pedig az egész korszakról is csupán hiányos jellemzést adhatunk.

Rigó László

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI

5. köt. Újságcikkek, tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet. Bp. 1965. Akadémiai K. 455 l.

Az ÖPM negyedik kötetével zárult Ady váradai újságírói termése, s az ötödik kötet megnyitja a párizsi, majd a budapesti korszak cikkeinek sorát. A költő eszmevilága, életfelfogása, világnézete, hangja és stílusa fejlődik, de lényegében nem változik. Témáiban, problematikájában és szemléletmódjában azonban állandóan, időszakonként szinte ugrásszerűen gazdagodik, egyéni élményei, a történelmi viszonyok és a politikai események, a társadalmi helyzet alakulása szerint. Ady párizsi és pesti korszaka új, sokszor bonyolult feladatok elé állítja a kötetek szerkesztőit, mind a Függelékbe sorolandó névtelen, Ady-gyanús cikkek kiválasztásában és szerzőségük megokolásában, mind a jegyzetanyag összeállításában.

Az V. kötet Ady első párizsi évének publicisztikai termését gyűjti össze, 1904 februárjától 1905 januárjáig. Bár a köztudat az *Új versektől* (1906.) számítja az igazi Ady jelentkezését, a kötet versei már 1904 elején kezdtek sorjázni, nem sokkal Párizsba érkezése után. Ottani első évében kereshetjük tehát azokat az élményeket és hatásokat, amelyek lírai forradalmát kirobantották, emberi, művészi és eszmei fejlődését új korszakká érelték. Melyek voltak ezek? A Léda-szerelem és a beteljesülést megcsúfoló betegség tragikus tudata, az elébe táruló modern világ színes gazdagsága, a francia élet pezsgése, felszabadultsága, termékenyítő szellemi levegője, s gyötrő és lázító ellentétként: az onnan még sivárabbnak látott magyar valóság, a hazai közélet dühítő-kiábrándító kutyakomédiája. Mindez kibontakoztatta Adyban azokat a képességeket, amelyek már Váradon ott csíráztak és feszültek benne.

Ady emberi és költői érzésének folyamatát eddig általában lírájából kiemevezve követtük nyomon, pedig a verseknek érzelmi csomópontokba sűrített lírája csak hézagos képet ad a költő eszmevilágáról és belső fejlődéséről. Ady újságírói működése, körülbelül a tízes évek elejéig, szinte napról napra tükrözi, hogy mi hat rá, mi foglalkoztatja, lelkesíti vagy gyötri. E tekintetben különösen

érdekes korszak az első párizsi év. Bár Ady cikkeiből — a párizsi tudósításokból is — több válogatás jelent meg, nyilván teljességük hiánya miatt nem vállalkoztak még irodalomtörténészeink arra, hogy Ady lírájával egybevetve kifejtsek a párizsi út jelentőségét, elkészítsék és elmélyedően értékeljék szellemi és művészi mérlegét. Most azonban, az ÖPM ötödik kötetével, amely az *Új versek* költőjét megszüllő párizsi év élményvilágáról és hatásairól számol be a mindennapi újságírói munka részletességével és sokszor szinte naplószerű szubjektivitással, megnyitja rá a lehetőség, sőt e munka sürgető köteleességként áll kutatóink előtt.

Nem e recenzió feladata azonban, hogy — akár csak vázlatosan is — elvégezze ezt az elemzést. Csupán áttekintésül soroljuk fel azokat a lényegesebb motívumokat, amelyek az első párizsi év jelentőségét kiemelik, s élményvilágára és a belőlük született cikkekre különösen jellemzők.

Mindenekelőtt utalunk arra az Ady fejlődése szempontjából érdekes tényre, hogy a magyar vidék — tehát mint ő írja némi gúnynyal — a „falu” formálta fiatal újságíró Budapest átugrásával egyenesen Párizsba szökkent. A mellőzés sértődöttségében ez bizonyos elégtétel volt számára. Erre céloz egy későbbi önéletrajzában. „Budapestet sok affektálással lenéztem... Váradról egyenesen Párizsba vitt a sorsom... s így gyerekes elégtélelemre kikerülhettem Budapestet” (1913.). A hiányzó átmenet miatt a nagy ugrásra való felkészülés fokozott izgalommal tölti el. „Az agyam, a szívem nagy tervek kohója... Ki akarok rohanni a legzűgöbbs életbe. Párizsba készülök. Megtermékenyülni” — írja a múlt számvetését a jövő terveit összegező búcsú cikkében (*Itthon vagyok*. 1903. nov. 26). Az utolsó szó fejezi ki, hogy érzett erőinek, képességeinek kiteljesedését várja Párizstól: a „csodát”, mint egy levélben írja Lédának. De nemcsak a szerelem vonzása és a Léda által külön varázst kapott Párizs érzelmi elragadtatása lobog benne. Az útra készülődve komoly, munkás programot ké-

szít, és Lédáékhoz írva pontosan megjelöli legfőbb célját: „Szándékom bizonyos távoli és magasabb nézőpontot kapnom Párizsban, hol dolgozni, írni, hazalátnom jobban és szabadabban lehet” (Vál. lev. 71.). Ady vára-kozása beteljesedik, s az ihlető és terméke-nyítő évek után, túl az ámulásokon — és a szerelem első bűvöletén — pályája és hírneve csúcspan bizonyos fölényrel és az öntudat józan számvetésével mondja önéletrajzában: „Úgy kellett történnie, hogy írói bátorságom igazolását megkapjam előbb Párizsban — s egy-két tragikus franciától —, mert a mester-ségemhez még mást nem tanítottam el velem Párizs... Tanítóim nem voltak, nem volt tanítóokra szükségem, mert éltam s mert nagy-on éreztem az életet. Éreztem, akartam teljes egészében, hatványán” (1909.).

Ez a zseni-hangú vallomás a költő nyilatkozata. A művész azonban elválasztha-tatlan az embertől, az pedig hiába is tagadná Párizs gazdagító, átformáló hatását: tanús-kodik róla első ottani évének teljes újságírói termése, melyet az ÖPM ötödik kötete gyűjt össze, megörökítvén Ady élményanyagát, tapasztalatainak gazdagodását, szemléletének kitágulását és világnézeté szilárdulását, sok-irányú, szenvedélyes érdeklődését. Tehetsége, eredeti látása, munkaszemélye és becsvá-gya többnyire írói alkotássá tudta nemesíteni az újságírói sablonmunkát is.

A Párizs csodái előtt ámuló Ady érettségé-nek és újságírói tehetségének első bizonyítéka, hogy nem akarja „fölfedezni” a Fény Váro-sát; személyes vallomásai és lírai hangulatai az első lelkendező cikk után verssé kristályo-sodnak. Jól tudja azt is, hogy az újságírónak semmin sem szabad csodálkozni, ellágyulni: bizonyos tárgyilagos távolságtartásra és fö-lényre van szüksége. A Párizsba csöppent fiatal vidéki szerkesztő mindjárt olyan benn-fentes tájékozottsággal és kritikus fölényrel írja cikkeit, mint egy régi Párizs-járó publi-cista. Mellőzi a külsőségeket, és csak villanás-szerűen utal rájuk.

Milyen sarkkérdéseket lát meg és emel ki a kor francia problematikájából? A Dreyfus-ügy, az *Affaire* utóhullámai mellett elsősor-ban a haladás és a reakció küzdelmét, az állam és a katolikus egyház szétválásának eszmei és politikai előcsatározásait s a szabad gondolat szemlénének és a szocializmus előretér-ését. Sokat foglalkoztatják azonban az erkölcsi megújulásra való törekvései jelei, a család válsága és megoldásának kísérletei, a gyerme-kek sorsa, jól látja, hogy az erkölcsi kérdések lényegükben szociális problémák, s ezek a társadalmi rendszerben, a gazdasági viszony-nyokban és az osztályellentétekben gyöke-reznek. A demokrácia, egyenlőség s szabadság vonzó jelszavai mögött ott kísért a roha-mosan fejlődő technikai civilizáció sok csábító lehetősége, s ezért az élet fő célja és mozgatója

a Pénz, amelynek démona nemcsak a monte-carli cikknek groteszk és tragikus képeiben tűnik fel, hanem Ady mindent-követelő élet-érzésének ekkor kitörő lírai lázadásában is.

Érdekes, sőt meglepő az a hangváltás vagy legalábbis módosulás, amelyet a szocia-lista mozgalomról írt cikkekben észlelünk, Váradhoz viszonyítva. Előbbi rokonszenvével ellentétben bizonyos kiábrándulással, sőt néha gúnnyal szól a szocialistákról. E vélemény-változás szokatlan tünet a világnézeti elvei-ben nem ingatag Adynál. Magyarázatot ad azonban az, hogy a cikkek a Budapesti Hir-lapban jelentek meg, névtelenül. (Az eddig mellőzött írásoknak a most szintén közzétett első párizsi notesz feljegyzései alapján való azonosítása és besorolása Ady életművébe a szerkesztő külön érdeme.) Ez a lap volt az első párizsi évben Ady legfőbb létalapja, s így — ha Léda mellett akart maradni egy dara-big — kénytelen volt Rákosiék szája ize sze-rint írni, bármennyire nem értett is egyet politikai és publicisztikai irányukkal. Meg-alkuvását keserűen panasolja is Bíró Lajos-nak. „Sohase voltam talán kétségesebb és nyugtalanabb lélek, mint most... Gyaláza-tosabb dolgokat művelek, [mint Halász La-jos]. Magamat folyton elnyomom. Alkuszom az írásaiban... a kenyérért... Tudod, mi-lyen nehéz nekem a »B. H.« iskolája szerint dolgozni” (Vál. lev. 103). Az anyagi létérdek magában valószínűleg nem lett volna elég ahhoz, hogy ilyen megalkuvásra késztesse Adyt. Bizonyára az akkor győzelmesen előre-törő francia szocialista munkásmozgalom visszasságai, felemássága ábrándították ki őt némileg.

A kor világpolitikai eseményei közül az orosz-japán háború kap fontos helyet a tudósításokban, s mögöttük háttérbe szorul a francia-német viszony kérdése. Ady meg-látja a közeledés szándékának jelei ellenére mindjobban feszülő ellentéteket, amelyek-ben feltárulnak már az 1914-i világháború motívumai.

A francia társadalmi viszonyok és a poli-tika mellett természetesen főként a szellemi életre irányul Ady figyelme. Irodalom, szin-ház, képzőművészet: ezek a fő területei érdeklődésének. Többnyire persze csak másodkézből, a lapok híradásai nyomán vagy Léda közvetítésével tájékozódik, beszámolóiban azonban újságírói rutinjával szinte bennfentes hangot üt meg, mélyre hatoló elemző kész-ségével pedig többnyire sikerül a témának elvi gyökerét kibontania, úgyhogy írásai a pub-licisztika rangjára emelkednek. Adynak némi lebecsüléssel emlegetett „újságíró” műveltsé-gében nem az ismeretek mennyisége és rend-szeressége a fontos — bár cikkeinek témái, anyaga és utalásai igen sokrétű és szétágazó, eleven tájékozottságról vallanak —, hanem minősége s az a képesség, ahogy megragadja

mindenben a lényegét és beépíti a maga világgképének egészébe.

Összefoglalóan értékelve az első párizsi év szerepét és jelentőségét Ady fejlődésében, megállapíthatjuk, hogy bár Váradon is a legjobb magyar újságírók közé emelkedett, szemléletének és témakörének kitágulása Párizsban olyan képességeket szabadít föl benne, amelyek már a kibomló lángészre valának. Böllöni is így jellemzi újságírói munkáját. Egy ponton kell csak módosítani értékelését: ahol a cikkek önvallomások liráját emeli ki, s ebben az *Új versek* témáinak és hangulatainak prózai megfogalmazását látja. Véleményének alapja azonban a *Levelek Párizsból* c. posztumusz válogatás, amely valóban ilyen képet ad. Ha azonban Ady párizsi cikkszerzésének egészét nézzük, a személyes, lírai jelleg jobban feloldódik, elmosódik benne. Versmotívumok eléggé gyakran felbukkannak ugyan cikkeiben, de a lélek vallomásának azt a hőfokát, amely Agyból tüzel, csak a költészet öntőformái bírhatják el. Így is találunk azonban prózai írásaiban megjegyzéseket, felkiáltásokat, sóhajokat, amelyek vonzón személyessé teszik sorait, s fölfedezhetjük bennük egy-egy későbbi vers csíráját.

Ha Ady újságírói munkája egy idegen nyelv közegében, új környezetben, alig ismert, bonyolult viszonyok közt nem csekély nehézségekbe ütközött, térben és időben tőlünk egyaránt távoli világot megörökítő írásainak sajtó alá rendezése és jegyzetése hasonlóképpen egyszerű és sokrétű feladat elé állította az V. kötet szerkesztőjét, Vezér Erzsébetet. De mint Ady, ő is fölényesen megbirkózott a nehézségekkel. Feltárt egy sereg eddig nem ismert vagy számba nem vett, névtelenül is hitelesnek tekinthető vagy legalábbis valószínűsíthető Ady-cikket – főként a Budapesti Hirlapból –, és gondos jegyzetekkel megvilágítja élményi hátterüket vagy forrásukat, tárgyi alapjukat, összefüggéseiket és személyi vonatkozásait, szertétező utalásait. Több mint egy fél századdal ezelőtti eseményekről, szereplőkről és viszonyokról lévén szó bennük, nemcsak lelkiismeretes szorgalomra és alaposágra volt szükség a magyarázó jegyzetek elkészítéséhez, hanem a század eleji Franciaország történelmének, társadalmi viszonyainak, politikai, gazdasági és szellemi életének, irodalmának, művészetének és mindenekelőtt sajtójának beható ismeretére is. Az alapvető ismereteken kívül pedig finom tájékozódó képesség és nyomozó szenvedély segíthet itt sikerhez. A szóban forgó ötödik kötet anyagának mintaszerű feldolgozása azért is fontos, mert ennek anyaga ad alapot a további kötetek párizsi cikkeinek megértéséhez, itt van az összefüggések kiindulópontja, a visszatérő témák szálait így tudjuk követni, e cikkek nyomán lehet föltárni Ady francia sajtóforrásait, ki-

tapasztalni munkamódszerét, stílusának jellegzetességeit és fogásait, amelyekre később is alkalmaz, s amelyekről a névtelen cikkekben is ráismerhetünk majd.

A III. kötetből kezdve követett módon két fő részre tagolódnak az anyag: a kétségtelen hiteles és a Függelékbe sorolt névtelen, kétséges, további elemzést, bizonyítást kívánó cikkekre. Kívülük a Jegyzetekbe ágyazva is találunk, többnyire részletesebb bizonyítás nélkül, rövidebb, Ady-nak tulajdonítható híreket, amelyek valamely más cikk tárgyához kapcsolódnak. (Ha már nem lehetett más betűtípussal szedni őket, célszerű lett volna idézőjel következtetés használatával is kiemelni őket a jegyzetszövegből.) Mivel ez a harmadik csoport szétszóródik s szinte eltűnik az apró betűs jegyzetekben, meglehetősen elszikkadnak a valószínűsíthető Ady-íráskor számbavételekor. Ezen csak némiképpen segít az, hogy külön mutatójuk van. Jó volna a harmadik csoportot beolvasztani a Függelékbe.

Vezér Erzsébet tárgyi, személyi és stilisztikai érvekkel igyekszik bizonyítani a névtelen cikkek szerzőségét, általában megnyugtató módon. Egy-két esetben támad csak bizonyos kételyünk. A *párizsi vásár* (11. sz.) c. cikk például, mint jegyzete is említi, szokatlan tárgyú és hangú az Ady-íráskor közt. A párizsi tartózkodás második hónapjában készült tudósítás, ha valóban Ady is, nem mutat jóformán semmi egyéni jelleget, s nyilván a vásár katalógusa és újságcikkek nyomán készült, talán Diósi Ödön vagy Léda segítségével. Csak némi valószínűséget lát a szerkesztő a *Francia spirituszták* c. cikkben is (325. l.). Még egy hír szerzősége látszik bizonytalan: *Diáktüntetés Párizsban* (359.). E rövid, meglehetősen jellegtelen cikkekészítési stílus alapján valóban nehezen azonosíthatók, mert rendszerint francia lapok híreinek átültetései. Közlésüket csak a lehető teljesség szempontja és igénye okolja meg, eredetiséget, önálló gondolatot, Adyra jellemző vonást csak ritkán találunk bennük. Vezér Erzsébet éber nyomozással igyekezett felkutatni és föltárni Ady sajtóforrásait, de néhány hetes párizsi kutatómunka nem elegendő ehhez, és nincs is arányban az idő- és energia-befektetés a várható eredménnyel. A Jegyzetekben sokszor közli a témát adó francia cikk szövegét, magyar fordításával együtt, s ezzel tanulságos tájékoztatást nyújt Ady érdeklődéséről és a felhasznált francia lapokról.

Ami a jegyzetapparátust illeti, érdemes összehasonlítani az ÖPM első öt kötetét. A jegyzeteknek a szöveghez mért aránya kb. ez: I.: 6%, II.: 10%, III.: 65%, IV.: 70%, V.: 50%. A harmadik kötetben megugró arány jelzi a módszerbeli és minőségi változást. A III–IV. kötet jegyzeteinek részletesező alaposágához képest az V. bizonyos vissza-

esést mutat. Ez meglepő és sajnálatos, hiszen a francia tárgyú cikkeket idegen területre viszik az olvasót, s így megértésük, háttérüknek és vonatkozásaiknak megvilágítása még bővebb magyarázatot, még sokoldalúbb adatközlést kívánna. Igaz viszont az is, hogy itt a szerkesztő is kevésbé ismert területen mozog, s a lexikális adatok és az összefüggések felkutatása sok utánajárást kíván, néha pedig — itthoni lehetőségeink közt — megoldhatatlan feladat. Nyilván ez magyarázza a párizsi cikkek szűkebb jegyzetelését a váradi kötetekhez képest. A szerkesztő elismerésre méltó szorgalommal és leleménnyel kutatta fel a cikkekből szereplő egykorú személyekre, eseményekre vonatkozó adatokat, s ahol lehetett, kinyomozta a francia lapforrásokat. Fel-tár és megmagyaráz összefüggéseket, utal más, hasonló tárgyú vagy motívumú cik-kekre, sőt versekre és novellákra is, de gyak-ran megalkuvásra kényszerült, megfelelő for-rásmunka híján. Lehet, hogy Vezér Erzsébet fölősegesnek, túlmagyarázásnak érezte olyan adatok és részletek közlését, amelyeket a művelt olvasónak „illik” tudnia, vagy pedig könnyen megtalálhatja őket kézikönyvekben, lexikonokban. Elvben helyesnek látszik ez, de gondoljunk arra, hogy m a g y a r forrás-munkák, különösen a hozzáférhető újabb ki-adványok nem igazíthatnak el bennünket olyan részletekben, amelyekről egy hat év-

tizeddel ezelőtti francia tárgyú újság-cikkekben még természetes magától értődés-sel irt Ady, az akkori művelt magyar olvasó tájékozottságára számítva. Ezek azonban ma már jórészt csak holt nevek, üres adatok és ködös események a mi számunkra. Ném-csak az érdeklődő olvasóktól, de még Ady-kutatóktól sem lehet megkívánni, hogy töké-letesen eligazodjanak a század eleji Párizs és Franciaország társadalmi, politikai és művelődési viszonyaiban, jól ismerjék a kor szereplőit, s tisztán lássák az akkori történelmi ösz-szefüggéseket. Azt sem érezném helyesnek, ha az olvasó lépten-nyomon arra kényszer-ülne, hogy lexikonhoz nyúljon, vagy ha mindig előző kötetekre utálnának vissza a jegyzetek. Mivel egy kötetben belül sok ismét-lődő név és adat van, s lehetetlen minden elő-fordulásukról magyarázni őket, az volna cél-szerű megoldás, ha a névmutatóban dől-t szám jelölné azt a helyet, ahol az illető sze-mélyről a legbővebb, leghelyesebb felvilá-gosítás található. Kívánatos volna emellett egy olyan jegyzetszótár is, amely tömören megmagyarázná a gyakrabban említett ese-ményeket, fogalmakat, idegen szavakat, lex-i-kális adatokat stb. Minden kötet legyen jegy-zetek tekintetében lehetőleg önálló és kerek egység. A szerkesztésnek olyan elvi kérdése ez amelynek eldöntése igen fontos a további kötetek szempontjából.

Kovalovszky Miklós

KOMLÓS ALADÁR: GYULAITÓL A MARXISTA KRITIKÁIG

(A magyar irodalmi kritika hét évtizede). Bp. 1966. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 306 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.)

A magyar irodalmi kritika nem alakult ki oly gyors mértékben, mint amilyen hirtelen virágbaszókkent a XVIII. és XIX. század fordulóján a magyar nyelvű szépirodalom. A felvilágosodás és reformkor művészi alkotásainak kritikáit a különbözőképpen felfogott nemzeti célok megvalósításának vagy meg nem valósításának elismerése, illetőleg számonkérése jellemezte. Igen-igen kevés volt azoknak a kritikusoknak és esztétáknak a száma, akik az alkotásokkal foglalkozó írásaikban az írói célkitűzés vizsgálatán kívül a megvalósulás esztétikai eredményeit is fel-mérték. A reformkor második periódusában némi változás már észlelhető: a társadalmi és politikai nézőpontú bírálat mellett fokoza-tosan előtérbe lépett a mondanivaló művészi megformálásának, az írói eszközök, stílus-irányok jelentkezésének vizsgálata és elemzé-se. E kibontakozáshoz tartozik az a tény is, hogy ebben a korszakban léptek túl az élet-rajz-lexikonok adatfelsorolásán, és Toldy

Ferenc kezdeményezésére megindult az iro-dalom történetének vizsgálata is.

Társadalmunk és politikai múltunk sajátos helyzetéből fakadt, hogy a forradalom leveré-sét követő időszakban nemcsak a reformkor célkitűzési terelődtek más irányba, hanem a politikai célokkal együtt vagy sokszor azt megelőzve más tájakra fordultak az új irodalmi alkotások is. A Petőfi fémjelzte költészet, a Szigligeti által képviselt népszim-mű, az Eötvös alkotta regénytípus a törté-nelmi forduló után több-kevesebb nyíltsággal a megkérdőjelezett módszerek sorába került. Az új irodalmi célkitűzések a szűkre szorult politikai horizonton még alig-alig bontakoz-hattak ki, az ocsúdás még csak a fájdalom és a rezignáció hangjait tette szabaddá. Ebben a periódusban az irodalmi kritika előbb találta meg önmagát, mint maga a szépirodalom. A korábbi évtizedek irodalmá-nak értékelése, az akkor tört út mérlegének megvonása szinte megelőzte az írók meg-

szólalását. Jellegzetes módon a kritika módszereiben a reformkor politika- és társadalomcentrikus ágának hagyományait elevenfette fel: az új helyzet által kialakult társadalmi okoktól vezérelve a bíráló szempontjaiban a művészi megvalósítás elemzését háttérbe szorította a politikai célirányosság vizsgálata.

A *Gyulaitól a marxista kritikáig* című monográfiájában Komlós Aladár az újrakezdet korszakával nyitja meg vizsgálatait. Új műve korábbi alkotásainak, a Vajda-, Reviczky-monográfiájának, a magyar költészet Petőfi és Ady közötti szakaszáról szóló könyvének, az irodalmi ellenzék bemutatató kismonográfiájának eredményeire épül. E művekben fokról-fokra hatolt be a XIX. század második felének irodalmi életébe, hősei pályaképén keresztül felsejlettek az irodalmi élet hadállásai, a kritikai csatározások harci zajai. Legújabb munkájával a kritika fegyvertárát tárja fel, a fegyvert forgatók municióját vizsgálja, elemzi.

Komlós Aladár új monográfiájával is irodalomtörténetírásunk alig járt ösvényére lépett: hét évtized kritika-dzsungelébe hatolva keresi a kritikai irányzatok kialakulását, fejlődését és hanyatlását, kutatja a nézetek egymásra hatását, a szétváló utak eltérését, az azonosnak tűnő nézetek különbözőségét, a különbözőzőnek látszó álláspontok azonoságait. Mozgásában, alakulásában vizsgálja a kritika történetét. Könyvében az összegező fejtegetések és portrék változatják egymást. Sokrétű szerteágazó elemzéssel vázolja fel az egyes periódusok irodalmi-társadalmi eredőit, a kritikai elvek mögött megbúvó ösztönző forrásokat, portréiban viszont figyelemmel kíséri a kritikus egyéniségét, elméleti felkészültségét, irodalmi ízlését, társadalmi-politikai látókörének alakulását. E sokrétű vizsgálat gazdag forrásanyagra épül. Komlós szuverén érvel vezet végig korszakokon és korszakváltásokon. Módszere változatos: hol részletesen elidőz egy-egy kérdésnél, hol pedig néhány momentum felvillantásával érzékelteti a részletek mögött meghúzódó további összefüggéseket. Nem kézikönyv igényével írta tehát Komlós kritikátörténetét. E munkájában – sokkal nagyobb mértékben, mint korábbi monográfiáiban – magára vállalta az anyag feltárásának fáradságát: a folyóiratok hasábjain szétszórta kritikák tömegéből gyűjtötte egybe a kritikus portrék elemeit. Vállalta azt a kockázatot is, hogy e rekonstrukcióval csak töredékeiben tud egyéniségeket és jelenségeket bemutatni.

A kritikátörténet a népmemzeti irány felépítését indítja és a Nyugat első nemzedékének nagyjaival zárja a fejlődésrajzot. A népmemzeti irány jellegzetes képviselőjeként Gyulai Pált, a további állomás reprezentánsaként Beöthy Zsoltot mutatja be. Kritikai tevékenységük főbb állomásait, pályájukban

bekövetkezett fordulókat vizsgálja, és ezek során kiemeli azokat a külső és belső tényezőket, amelyek megmerevítették kritikusi szemléletüket. E két portréban azonban a szerző olyan elvi és gyakorlati megítéléseket is megértéssel fogad, amelyeket később a népmemzeti irány ellen fellépők szubjektív és objektív magatartásának motíválásakor (33–53. l.) joggal bírál. Így például Gyulai Pál elveinek összegezésekor megállapítja, hogy „a népmemzeti tehát Gyulainál úgyszólván a realizmus másik neve”. (16. l.) Később viszont leszögezi, hogy „az eszményítés, az idealizmus és költői igazságszolgáltatás nevében tiltakozott a társadalmi viszonyok valóban realista ábrázolása ellen; s állítólagos örök művészi törvények nevében minduntalan járt utakon igyekezett tartani az írókat”. (34. l.) Gyulai és a köréhez tartozók bírálatai arra mutatnak, hogy már igen korán a felsorolt ismérvek alapján mondtak ítéletet a társadalmi viszonyok realista vagy nem realista ábrázolása felett. A két portré a népmemzeti irány ellen fellépők törekvéseinek összefoglaló fejezete követi. E részben Komlós röviden összegezi a népmemzeti kritika vélekedését Vajda, Reviczky, Komjáthy költészetéről, majd a kozmopolita vita fordulatain át érzékelteti a mérceként megkövetelt irodalom eszmei színvonalát. E vitával párhuzamosan bontakozott ki a kritikai életben a türelmetlen nacionalista szemlélet is, amely ingerült agresszivitással támadta az új témákat és új utakat kereső irodalmi alkotásokat és alkotókat. A főbb vonásokat előre vetítő fejezetet követően „Új irányok a népmemzeti iskola hanyatlása után” főfejezet címmel négy kategóriába csoportosítva tíz kritikus portrét sorakoztat fel Komlós Aladár. Asbóth János „a nemzeti, de nem népies irányú kritika” képviselője, Péterfy Jenő, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Ambrus Zoltán „a szépség-kereső kritika” csoportjába került, Tolnai Lajost és Palágyi Menyhértet „a kritikai realizmus felé” alcímmel jellemzi, míg Alexander Bernátot, Riedl Frigyeszt és Bodnár Zsigmondot „a tudományos kritika” képviselőjeként tünteti fel. Minden csoportosítás természetesen bizonyos egyszerűsítést jelent. Anélkül azonban, hogy részletesebb fejtegetésbe bocsátkoznék, vitathatóan tartom, hogy e rendszerezésben Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő egy csoportba kerülhet Péterfy Jenővel vagy Ambrus Zoltánnal, vagy mindnyájukat együtt a népmemzeti iskola hanyatlása után fellépő „új irány” útkereső képviselői közé lehessen sorolni. Ebben a csoportosításban Komlós Aladár a kritikusok felkészültségét, kritikai fejtegetéseik módszerét vette alapul, ezek alapján mutatott rá joggal azokra a motívumokra, amelyek akár Péterfyt, akár Riedlt elkülönítették Gyulai Pálnak az 1880-as években már megmerevedett és megköve-

sedett bírálati módszerétől. Ez vitathatatlan. Ugyanakkor maga Komlós Aladár finom elemzésekkel boncolta a Péterfy által megfogalmazott lélektani realizmus korlátait (59. l.), a kisemberek sorsának irodalmi ábrázolásával szemben érzett ellenszenvét (61. l.), a hazai irodalom új jelenségei iránt kimutatható érdektelenségét (60–61. l.), az irodalomban megnyilvánuló politikai tendenciáknak Gyulainál is konzervatívabb felfogását (64–65. l.). És e megállapításokhoz többször és visszatérően hozzáfűzi Komlós, hogy Péterfy Jenő „a Budapesti Szemle embere volt” (63. l.), és „konkrét ítéleteiben nem függetlenül tőle”. (53. l.)

A korábbi kutatások joggal hangsúlyozták, hogy a XIX. század második felének irodalmi életét a sok ellentétes vonás összekuszálta. A motíváló elemek sokszor egy csoportba tartozó írókat eltávolítottak egymástól, de az is előfordult, hogy szembenállókat átmenetileg közel hozták egymáshoz. A kor társadalmi mozgásának főbb irányait a történelemtudománnyal együtt irodalomtörténetírásunk is feltárta és elemzéseiben fontos szerepet tulajdonít e tényezőknél. E mozzanatok révén több-kevesebb pontossággal körvonalozták a népnemzeti irány és az ellenzéki vagy városi irodalom gyűjtőnévvel jelzett törekvések szétválását. E két kategória az irodalom témáinak és az ábrázolás célkitűzésének felméréséből keletkezett. Az egykorú kritika nagy általánosságban követte ezt a divergálást. Elsősorban akkor, amikor a témaválasztást, a témamegragadást és a téma kifejtést állította vizsgálata középpontjába. A mélyebbre hatoló, a művészi eszközöket is elemző kritikák esetében ez a megoszlás már kevésbé egyértelmű. Itt már a bíráló esztétika felkészültsége is motíválja az ítéletet. A filozófiai, esztétikai orientáció és adaptáció vizsgálata ennél a kérdésnél lép előtérbe. Ezen a ponton irodalomtörténetírásunk sokkal bizonytalanabb és ingoványosabb területre lép, mint a társadalmi mozgás irányainak vizsgálatakor. Íróink és kritikusaink esztétika és filozófiai tájékozódásáról általánosságban elnagyolt, részleteiben pedig igen töredékes az eddig kibontakozó kép. Az már a kor általános vizsgálatából kitűnt, hogy irodalmi életünk nem zárkózott el a külföldi áramlatok hatása elől. Íróink és kritikusaink életművében és vallomásaiban sorra felbukkannak a külföldi filozófiai irányok és esztétikai áramlatok képviselőinek nevei, sőt utalásokat is találhatunk az irányok fontosabb mozzanataira. Ennek ellenére eddigi ismereteink mégis arra intenek, hogy ez a tájékozódás nem volt eléggé mélyreható, sőt inkább a felszín hullámain mozgott. Az esetek többségében arra szorítottak csupán, hogy az író vagy kritikus szellemi ösztönzést kapjon

nézetei hangoztatásához, de nem vált egy egységes, minden következményében végig gondolt esztétikai értékítélet alapjává. Tehát az eklekticizmus forrásává lett. Két közismert példát említek. Zilahy Károly, az irodalmi ellenzék egyik úttörője kritikai véleményében szembeállt a népnemzeti iránnyal, esztétikai fejtegetéseiben azonban ugyanazon az elméleti alapon állott, mint az ellentábor. A kor nagy irodalmi áramlatainak, a realizmusnak és a naturalizmusnak megítélésében az irodalmi ellenzék író és kritikus tagjai éppen olyan eklektikus és bizonytalan álláspontot foglaltak el, mint a népnemzeti irány kritikusainak bármelyik tagja.

Mindezzel csupán arra kívántam utalni, hogy a filozófiai orientáció egyes elemeinek számbavétele még nem határozza meg egy-egy kritikus bíráló tevékenységének irányát, az átvett érvek — ha bele is kerültek a kritikus érveinek arzenáljába — igen gyakran csak a kialakult konzervatív álláspontot színezik. Erre Komlós Aladár monográfiája is igen sok adatot sorakoztat fel.

A múlt század második felének fontosabb bírálói egyéniségeinek és irányainak bemutatását Komlós Aladár a magyar irodalmi kritika fórumainak számbavételével zárja. A felsorolt folyóiratok jellemzése találó, hatókörű, kritikai irányuk körvonalazása is kialakult öszképünket erősíti. Ennek ellenére a rövid fejtegetés nem túkrözi eléggé azt a kritikai folyamatot, amellyel Gyulai és Beöthy követői „a tanítványok: tanárok és kritikusok, maga a nagyközönség mily vulgáris módon eltorzítva fogták fel a mesterek tanait. A magas régiókban hirdetett népnemzeti elmélet alatt a népiességnek egy másik felfogása élt, sőt uralkodott: egy kisigényű, vidékies, falusias irodalom eszménye, anekdotázó, nótázó, népszínműves irodalom...” (37. l.). Bár igaza van Komlós Aladárnak (101. l.), a jelentősebb napilapok valóban nem foglalkoztak terjedelmük arányában elég behatóan az irodalmi művek bírálatával, mégis ha számba vesszük egy napilap egy-egy évfolyamában lehető kritikákat, kitűnik, hogy sokkal több ismertetést közöltek, mint a Budapesti Szemle egy azonos évfolyama. Az újságokban megjelentetett ismertetés azonban nemcsak a mennyiség, hanem a hatósugár kérdése is. A napilapok sokszorta több olvasó véleményét és ízlését formálták, nagy általánosságban sokkal gyengébb kritikusai gárda közreműködésével, mint a Budapesti Szemle. Ilyen értelemben sugárzási körükre hatványozottan vonatkozik mindaz, amit Komlós idézett soraiban jelzett.

A kritikai fórumok számbavételével Komlós átvezet már a XX. század kritikai életébe. A főbb jellemző vonásait „Az egyéniség zászlója alatt” című fejezetben vetíti előre. „Bajos

nevet adni a kritika e fajtájának — írja —, de lényegesebb közös vonását világítaná meg, ha nem impresszionistának, hanem liberálisnak, szubjektívnek vagy, Albert Thibaudet szavával, pluralistának, vagy esetleg élményszerűnek neveznénk.” (107. l.) A bevezető fejezetet újból portrék követik. Élükön Ignótus markáns vonásokkal megrajzolt bírálói arcéle áll. Elvei kialakulását fejlődésében és összetevőiben vizsgálja, kiemeli szuggesztív újszerűségét, új tehetségeket felismerő erejét, de ugyanakkor figyelmeztet kritikusai magatartásának vitatható, sőt romlékony elemeire is. Osvát Ernőről keveset olvashatunk, csak korai bírálatait vallatja Komlós, a láthatatlan kritikus tevékenységére, a Nyugat körüli szervező tevékenységére csupán utal. Finom részlet-megfigyeléseket, elhanyagolt összefüggések felvillantása jellemzi Schöpfung Aladáról írott fejtegetéseit, viszont a kritikus Kosztolányit a felfedező izgalmával vallatja elveinek forrásáról, jóindulatú vélemény alkotásáról és szubjektív elítélleteiről. Laczkó Gézáról, Fenyő Miksáról és különösen Kárpáti Aurélról az irodalmi köztudatban kialakult súlyukhoz és hatásukhoz mérten igen lakonikusan szól. Külön csoportba foglalja Adyt, Babitsot, Móriczot, Karinthyt, továbbá Hatvanyt, Halasi Andort és Dóczy Jenőt. Őket a liberális kritikán belül azzal különíti el a többiekől, hogy „ítéleteik igazolásában egy elég világosan körvonalazott értékrendszerre hivatkoznak”. (165. l.) A Nyugat első kritikus nemzedékének eredményeit egy rövid fejezetben summázza. Kiemeli a kritikusok bírálói nézőpontjának közösséget, irodalom-felszabadító vonásait, de utal esetenként megnyilvánuló jóhiszemű türelmességükre is.

A kritikai élet másik pólusát, a konzervatív kritika harcát az irodalmi megújulás ellen két összefoglaló fejezetben a jelzés vázlatosságával tárgyalja Komlós Aladár: a legfontosabb irodalmi és irodalompolitikai tevékenységüket sorolja fel. A tárgyalásnak ez a módja kissé szükségesnek és egyoldalúnak tűnik. Az összefoglaló fejezetek vázlatosságuk miatt csak a kontúrokat sejtetik, és ennek következményeként nem válik eléggé lemérhetővé az a nagy irodalmi szabadságharc, amelyet a Nyugat és köre folytatott. Nem lett plasztikus az a nagyfokú ellentámadás sem, amelyet a konzervatív irodalmi körök e megújulás ellen minden rendelkezésükre álló fórumon kifejtettek. Az arányokat különösen eltorzította az a megoldás, hogy a konzervatív kritika egyetlen portrészereiben bemutatott egyénisége Horváth János lett. Az irodalomtörténeti tényeket senki sem óhajtja megváltoztatni, de az arányok elvételése a tényeket is a valóságosnál jobban eltúlozza. Horváth János kritikái csatározása Ady és a Nyugat ellen a konzervatív kritika legműveltebb, legkörültekintőbb megnyilatkozása volt, de a

tagadás mellett az elismerés szavát is hallatta, konzervatív létére az új irodalmi jelenségekre is felfigyelt.

Századunk első évtizedeinek két pregnáns, egymással kiméletlen harcban álló irányzatán kívül külön részt szentel Komlós Aladár a liberális, impresszionista kritikán túllépő nézőpontnak is. A fiatal Lukács György és a marxista kritika első lépéseinek bemutatása mellett szinte érthetetlen módon e csoportba illeszti a kritikusként fellépő Szabó Dezsőt is. E „besorolás” feltételezhetően a pályáját kezdő kritikus első megnyilatkozásainak a liberális kritikától eltérő, a konzervatív kritikával is vitába szálló mozzanataiból származhat. De a faji mítosznak már a legelső írásokban is érezhető látens jelenléte, amely már a világháború első éveiben eluralja Szabó Dezső szemléletét és a forradalmak után a maga ellentmondásossága ellenére is a magyar nacionalizmus faji alapon álló kijegecsesedésének elméleti kimunkálójává válik, még egy formális csoportosítás révén sem kerülhet a marxista kritika előzményeinek közelébe. Úgy érzem, hogy ennek további boncolása alól felment Komlós Aladár könyvének árnyalt fejtegetése is (246–251. l.), és éppen az ő megállapításai teszik nehezen magyarázhatóvá a Szabó Dezső portré elhelyezkedését. Hasonlóan felemlés — de éppen ellentétes irányú — a kritikus és esztétikusként fellépő Lukács György bemutatása. Komlós megrajzolja helyét századunk második évtizedének irodalmi életében, kiemeli szemléletéből a társadalom művészet-meghatározó voltának felismerését, az impresszionista kritika ellen folytatott harcát, az új irodalmi jelenségek érdekében irtó megértő bírálatait és a művészi formák valamint élmények általános összefüggéseinek felismerését. Ennek ellenére az elismerést a monográfiában furcsa közbevetések tarkítják, többek között ilyenek: „talán épp az ezerféle ellentétes szempontból eredő belső bizonytalanság későbbi dogma-szomjának forrása” (253. l.), „... úgy látja, hogy a marxizmusnak még nincs elég vallásos ereje” (225. l.), „... a Tanácsköztársaság alatt felismerte az egész ember megteremtéséért folytatandó harc útját... Az osztályonkívüliségtől nem kellett szükségszerűen elkerülnie a proletariátushoz, ám a féltutát már megtette vele. Gondolkozásának hatóereje kezdettől fogva az öntudatlan vágy volt dogmára, az akkor még nem ismert kommunizmusra. Nem véletlen, hogy 1918 végén marxista és kommunista lett...” (258. l.) Szomorúan sok értetlenség és szubjektívizmus húzódik e megállapítások mögött. Ez ezt sajnálatosan tetézi Komlós Aladár azzal, hogy az 1919-es évvel le is zárja Lukács György pályaképet. Ez a hirtelen cezura nehezen fogadható el. A monográfia alcíme „A magyar irodalmi kritika hét évtizede”. A

vizsgált kort a szerző a bevezetőben így jellemezte: „A vizsgálatunk tárgyát képező korban, tehát körülbelül 1867–1919 közt...” (9. l.), műve végén viszont a következőképp kezdte az összefoglalást: „Gyulaitól a körülbelül 1940-ig viruló első Nyugat-nemzedékig vizsgáltuk át a magyar kritika útját...” (287. l.). A könyv tárgyalási módja az utóbbi megállapítást bizonyítja: a Nyugat-nemzedék tagjainak kritikusi portréját életük végéig kíséri, Horváth Jánosról szóló fejtegetéseiben is túllép 1919-en, a Szabó Dezső fejezetben is jelzi a pálya további fordulatait. Éppen ezért nehezen érthető, hogy Lukács György és a későbbiekben Révai József (282–

284. l.) esetében miért elégszik meg az 1919-ig ill. 1917-ig terjedő pályakép felvázolásával.

A recensens nehéz helyzetben fejezi be ismertetését. Úgy érzi, hogy a bevezetőben említett úttörő érdemek felsorolása formális udvariasságnak tűnhet a további észrevételekhez viszonyítva. Mégis úgy látom nincs ellentmondás az elismerés ténye és a bíráló megjegyzések között. Az irodalmi élet sűrűjébe vágott első út módot ad a további kutatás számára, hogy tovább szélesítse ezt az ösvényt, kiigazítsa az iránytűt esetenként érezhető eltéréseit.

Rejtő István

HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI

1–3. köt. Harmadik bővített, átdolgozott kiadás. Szerkesztette: Klaniczay Tibor, Pánd Pál, Király István, Szabolcsi Miklós. Bp. 1966. Magyar Helikon. 1351; 813; 1063.

Az antológia ősi könyvműfaj. Mégis kevés műfaj annyira a máé, szerte a világon, mint ez. A művelődés anyagának hatalmas tér- és időbeli megnövekedése nemcsak az irodalomszerető olvasónak, hanem a szakembernek is nélkülözhetetlenné teszi az antológiát. A maga kutatási területén kívül eső időszakokra, a maga irodalmától távol eső irodalmakra gyakran kell kitekintenie, hogy általános jellegükről, belső arányaikról távlati képet, benyomást szerezzen. Ezt irodalomtörténetek magukban sohasem nyújthatják. Nálunk pedig, ha valóban komolyan vesszük sokat hangoztatott művelődési s tudományos célkitűzéseinket, jelentőségük még fokozottabb. Az antológia a szaktudomány eredményeinek egyik legfontosabb átvívó szíja az iskola, a népművelés, a közönség irányába. Mintegy szublimáltan nyújtja az eredményeket számukra. Nemcsak arról tájékoztatja őket, mely költőket és mely műveket tartja a szaktudomány a fejlődéstörténet fontos tényezőinek, hanem arról is, mit vél a szaktudomány a fejlődés s a költészet lényegének. Az antológia, legalább is ez a típusa, egyszerre irodalomtörténetírás és esztétika. Jelentősége a közönség történeti tudatának fejlesztése szempontjánól éppoly nagy, mint ízlésének alakítása tekintetében. Ezt hasonlíthatatlanul többen veszik és forgatják, mint a testes, sokkötetes irodalomtörténeti vagy esztétikai kézikönyveket. Ehhez képest e gyűjteménynek megvitatása, most is, előbbi kiadásai alkalmával is meglehetősen szegényes volt. E kiadásnál Czine Mihály Kritikabeli cikke tartozott a tisztess kivételek közé. Tanulmányt igényelne, persze, a problémák számbavétele. Egy néhány hasábos kritika csupán egyet-kettőt érinthet közülük.

Kézenfekvőnek látszhat a jelen s a korábbi kiadások összevetésével kezdeni. Ennek folyamán joggal lehetne megállapítani, hogy ez a harmadik kiadás sokkal gazdagabb, sokrétebb, tágabb horizontú, mint elődei. S ugyanakkor esztétikai tekintetben nemhogy alacsonyabb mércéjű náluk, hanem inkább emeltebb. Nem a mérce lett alacsonyabb, hanem az ítélet szabadabb, bátrabb, biztosabb: szakszerűbb; azaz esztétikaibb és történetibb. Annak számbavétele, mi hullott ki, s mi került be, rendkívül tanulságos volna az elmúlt másfél évtized irodalomtörténeti s esztétikai gondolkodásának alakulására vonatkozóan. De ezek reális és érdeket nem sértő, általánosító történeti elemzéséhez még nagyon is kicsi az időbeli distancia. S valójában nem is ezek közvetlen megbeszélése e kötetek hasznos recenziojának módja, feladata. A műfaj kérdéseként, közvetve, kerülhetnek ezek elő.

Mint a mai művelődés egyik jellegzetes műfaját vizsgálva, P. Merkler az antológiának két alaptípusát különbözteti meg; a bizonyító-illusztráló s a tájékoztató-informáló. A két típus meghatározó szempont, természetesen, nem szakítható el egymástól. Különösen nem egy történeti antológiában; ez szükségszerűen valamely fejlődéstörténeti koncepció illusztrációja is. A két szempont egyikének dominációja azonban szükséges, s ezt az összeállításnál (s a megítélésnél is) folyvást szem előtt kell tartani. A *Hét évszázad*, ebben az értelemben, a tájékoztató típusnak tiszta példája. Miként, mennyivel szerencsésen oldotta meg ez a kiadás a tájékoztatást? — ez hát a kérdés.

A szerkesztők ebben a kiadásban elhagyták az előbbieken olvasható jegyzeteket. Ezzel teljesen egyet kell értenünk. Nemcsak azért, mert a ma már nagy számban rendelkezésre

álló szótárak, lexikonok, kézikönyvek fölöslegessé teszik őket. Hanem főleg azért is, mert — bár elvileg, a tájékoztatás érdekében, jogosítani lehetett őket egykor — több bajt okoztak akkor is, mint amennyit használtak. Különösen az első kiadásban az életrajziak, melyek ahelyett, hogy tárgyiasan tájékoztató életrajziak lettek volna, címkeszavakból összeragasztott villámértékelést adtak. Érthetetlen azonban, miért maradtak el az évszámok a versek alól. Számatlan versnek teljesebb megértéséhez nagyon is hozzátartozik keletkezési dátuma; kivált a magyar költészetben, melynek közéleti s életrajzi kötöttsége szerfölött erős. Az 1849-es vagy az 1850-es dátum egy Petőfi vagy egy Aranyvers alatt átlag iskolázottságú olvasó számára is reveláló. Vagy milyen más fényt kölcsönöz egy a szocializmust éneklő hazai versnek, ha alatta, mondjuk, az 1936-os s nem az 1951-es dátum áll. Ezeket az évszámokat kézikönyvekben, lexikonokban többnyire hiába keresi az olvasó. A Lévy-féle *Mikes* egy évszázadon át tartó téves, 49 utánra való értelmezése jó példája lehet az évszám-melőlözés következményének. Az egység érve (egyes versek évszámát nem lehet megállapítani, másokét pedig csak hozzávetőlegesen) az egyetlen fölhozható érv, de aligha elégséges. Az ily összeállítások viszonylag kevés fáradtsággal járnak. Ez igény kielégítése belefért volna a fáradtságba. A külföldi rokon kiadványok is eleget tesznek többnyire az igénynek (l. pl. *Deutsche Lyrik aus zwölf Jahrhunderten*, Frankfurt/M—Berlin, 1963).

Éz s a hasonló kérdések azonban mellékesek. A döntő az, mennyivel jobban végezte el *anyagán keresztül* ez a kiadás a tájékoztatást, mint az előző.

A szerkesztők válogatásuk elveit, szempontjait nem közlik; csupán a kiadó fűz egy oldalnyi, igen keveset mondó megjegyzést az utolsó kötet végéhez. Ez aligha szerencsés eljárás. A második kiadás avult válogatási elvösszegezését, persze, nem lehetett átvenni. Egy új summázat módot adott volna a Horváth Jánostól öröklött cím tisztázatlan tárgy-megjelölésének, műfaj-problémájának megvilágítására (Hét évszázad magyar versei szemben a Deutsche Lyrik-, Deutsche Gedichte-, English Poetry-féle címekkel). Ami viszont a magyar irodalmi tudat egy sajátos kérdését, továbbá XIX. századi verses epikánk s Madách Tragédiájának műfaji problémáját helyezte volna fő-lülvizsgálatára ösztönző légkörbe. De mindenekelőtt kiküszöbölhette volna az egyes részek válogatásának, változtatásának, bővítésének *szükségtelen* szempontbeli különbségeit. Mert bizonyos különbségek, természetesen, szükségesek voltak a régi magyar irodalomra nézve éppúgy, mint napjainkra is.

Az I—IV. részben a változtatások láthatólag óda irányultak, hogy a fejlődésnek az eddigieknél több összetevője, színe, foka kerüljön a gyűjteménybe. A második kiadáshoz s az alapkönyvhöz, Horváth Jánoséhoz képest is jóval bővült a szerzők száma. Az egyes szerzők műveinek száma viszont kevésbé. Az V—X. részben ellenkezőleg: a szerzők száma alig nőtt; Horváth kötetéhez képest meg éppen csökkent is, egy-két Horváthnál nem szereplő új név ellenére (Samarjay, Berecz, Darmay, Zilahy, Lauka). E részben az értékelő mozzanat látszik határozottabban érvényesülni, a föltételezett fejlődési vonal szemszögéből, kizáróbb jelleggel. De e részen belül is megfigyelhető az, hogy míg a VII—X. rész e föltételezett fejlődés-képet az egyes szerzőkön belül elsősorban árnyalni, az V—VI. viszont elsősorban hatékonyabban, bizonyítóbban igazolni óhajtja.

Mindenik tendencia hasznos. De még hasznosabb lett volna, ha mindenik valamennyi részben érvényesült volna. Mert a fölvetett új nevek szinte kivétel nélkül csakugyan hasznosan gazdagítják s teljesítik ki a fejlődés színképét és láncolatát. Kivált az I—IV. részben láthatni jól ezt, pl. a Balassi követők, a főúri líra vagy a nemesi kuruc költészet esetében. Ugyanakkor nem mindig látható itt határozottan a színkép gazdagításának szempontja mellett az esztétikai mérce, mely szerint egy-egy szöveg még bekerülhetett. Amit, persze, ebben az anyagban nehéz lett volna is pregnánsan érzékelteni. Mégis mintha az örvendetesen tágra nyitott koncepciójú történet mellett háttérbe szorulta az esztétikai ítélt. Másrészt az egyes szerzők lehető erősebb belső árnyalását is óhajtánánk néhol. Faludi vagy Baróti Szabó Dávid költészetét, például, fejlődéstörténeti szempontból Arany is, Horváth János is többértékűnek bizonyítja, mint e gyűjtemény. S az előbbinek önértéke is több talán, mint amennyit itteni aránya mutat. A belső árnyalást is csak nagy elismeréssel lehet nyugtázni, például Arany esetében. Kár, hogy a színkép gazdagítása nem járt vele mindig együtt e részben. A petőfieskedők, a tájköltők fejlődéstörténeti szerepe például túl nagy volt ahhoz, hogy Lisznyait célszerű legyen kihagyni. Rudnyánszky költészete pedig bőven tartalmazott kibontakozó új elemet ahhoz, hogy tanácsos legyen fölvenni. Kihagyása ellen a korábbi kiadásoknál is joggal történt felszólalás. A népies kor homlokzata mögött továbbélő, s Endrődinél, Reviczkyknél, a századvégi „új érzékenységben” felerősödő romantikus-szentimentális elem érzékeltetésére pedig hasznos lett volna legalább a Horváth János kínálta példákat bevenni. A spektrum ezáltal szociológiai tekintetben is tágabb lett volna. A fejlődéstörténeti koncepció erős érvényesítése a szép

Fazekas- vagy Kőlcsey-válogatásban hozta meg gyümölcsét. De megmutatkozott a benne rejlő veszély is, amely rendszerint az arányok torzulásában jelentkezik.

A tájékoztatás egyik legfontosabb eszköze a fejlődéstörténeti s az esztétikai szempontot összhangban tartó helyes arány. E kiadás verstöbblete többnyire éppen az előző kiadás arányhibáit hozta helyre. Arányt említhetnénk itt megint példának. S arra is őt, hogy az új, helyesebb arányt többnyire esztétikailag is nagyértékű versek teremtették meg (pl. *Naturam jurca expellat, Meddő órán, Még ez egyszer*). Vagy Reviczkyt, akinek oly alapversét, mint az *Imakönyvem* eddig valami primitív antiklerikalizmus éppúgy kirekesztette, mint a *Fiamnak* c. Arányverset.

Az arányhibák azonban akkor olvadtak volna le minimálisra, ha az említett vonások, tendenciák minden részben egymást kiegészítve s a tájékoztatás szempontjának egyenlőképp alávetve hatottak volna. Az I–IV. részt terhelik legkevésbé arányhibák e kiadásban is. Lehet, az anyag természete, sokszorosán feldolgozott volta folyamánaképp is. Az V–VIII. részben Berzsenyi részesedése szolgálthat vitára okot. Nem is annyira az ő részesedése látszik kicsinek, mint inkább másoké, a föltételezett „fővonal” dokumentálása jegyében, nagynak. Nem lehet, persze, itt matematizálni; hűsz vers többet nyomhat huszonnélnél vagy harmincnál. Mégis kétséges, hogy az ő huszonné versével szemben indokolt-e, szükséges-e Fazekast tizennyolccal, Kőlcseyt pedig huszonnnyolccal képviseltetni. Arany elődei közül alig tisztelt valakit annyira, mint Kőlcseyt, de nem hagyott kétséget, hogy Berzsenyi a nagyobb, a nagy költő.

A IX–X. részben végre helyreállt Arany s Vajda viszonylatában a megnyugtató egyensúly. A másik hullámszó felületen, a Nyugat vezető lírikusaién azonban még aligha. Az iránt nem lehet kétsége senkinek, hogy Ady verseinek messze vezetnie kell itt. De vajon százhuszonnével Babits negyvenhármával s Kosztolányi huszonnnyolcával szemben? A tájékoztatás itt mintha polémiába csúsznék át. Am tulajdonképp nem is az Ady-versek e mégis csak jogosítható vagy legalább érthető magas aránya az igazán problematikus pont itt. Hanem a Kosztolányi versek meghökkenően kicsi száma, s nem Adyval, hanem más kortársaival szemben. Az utolsó években sokat írtak Juhász Gyula jelentőségének indokolatlan megemeléséről; Tóth Árpád is a maga helyére került a finom rajongás párás magaslatáról; s arról is sok szó esett, egzakt bizonyítással, mily sok és mily szoros a kapcsolat a líra fejlődéstörténetét illetően, vagy akár a szorosabb verstörténetet illetően is, a kései Kosztolányi s József Attila között. Hogy

Juhász 36, Tóth 39 versével szemben Kosztolányinak mégis csak 28 verse kapott helyet, ha másért nem, József Attila költészete megvilágítása érdekében sajnáljuk. De ez arányon túl, a Kosztolányi-válogatás maga is kérdéseket kínál. A számadásból vett versek száma az előző kiadáshoz képest mindössze eggyel szaporodott. Fogja-e látni, érteni a közönség Kosztolányit s líra-történeti helyét oly versek nélkül, mint pl. a *Ha negyvenéves*, a *Harsány kiáltások*, a *Könyörgés az itt maradókhöz*, az *Ének a fiatalokról*, az *Ének a semmiről*? Egy ily antológiának, különösen a mi világunkban, első rendű kötelessége a tájékoztatással összehangolt nevelés. De nem értelmezzük-e túl szűken e kötelességet, nem becsüljük-e le a közönség erkölcsi s értelmi készültségét, nem tartjuk-e kevésre a remekművek kataritikus értékét, midőn efemer eszmei elemek jelenléte miatt féltjük tőlük az olvasót? S nem a minél teljesebb egzakt tájékoztatás-e a legjobb nevelés? S végül: nem lazítjuk-e, főlegesen, a kapcsolatokat az európai líra fejlődésmenetével a Juhász-Kosztolányi-féle arányok által? Könnyen lehet, mindebben tévedünk. Hisz jobbadán megvilágítatlan kérdések ezek. Mindenesetre, ismét arra figyelmeztetnek, hogy e nagy lírikusok s e nagy lírai korszak átfogó, korszerű, irodalmi elvű feldolgozása halaszt-hatatlan. Mi éppen e rész összeállítójától, e korszaknak bizonyonnyal legkitűnőbb ismerőjétől, a versnek egyik legjobb mai magyar értőjétől reméljük e feldolgozást.

A XI. és XII. rész ismét más megítélés alá esik. Ezek, kivált a XII. összevetése az előző kiadásokkal alig indokolt. Az előző kiadások e részének elemzése igen kevésbé látszik irodalomtörténeti feladatnak. Az irodalomtörténetész csak ámulhat az irodalmi ízlés s ítélet ama kihagyásán, mely (Petőfi és Arany, Ady és József Attila költészetének ízlés-iskolája után) Weöres Sándornak vagy Pilinszky Jánosnak egy-két helyet vagy semmit sem juttatott, miközben említésre is alig érdemesekeknek tíz-tizenötöt. A jelen kiadás e részéről tüzetesen szolt Czine Mihály. Észrevételeivel egyetértünk, kivált azt a józan, körültekintő tapintatot húzván alá belőlük, mely e részben érvényesült. Különösen a XI. rész tanúskodik mértéktartó, higgadt ítéletről, tág horizontú, nyitott ízlésről. Radnótit említhetnénk példának. E kiváló költő és nagyszerű ember igaz méltánylásának rajongói néha többet ártanak, mint használnak. Itt jelentőségének megfelelő helyet kapott jelentőségét igazoló művekkel. Bizonyos fonákágok álltak azonban elő egyrészt abból, hogy a születési évszám jegyében halott és élő költők versei változtatják egymást, holott az utóbbiaké mint az utószó is mondja, kevésbé szoros

mércének voltak alávetve. Másrészt abból, hogy az élöket is, a szakaszolás jegyében, két kéz válogatta. Az első esetre példa lehet, mondjuk, Dsida s Jankovich Ferenc verseinek aránya. Hiába tudja az olvasó a mondott szempontot, mégis zavarja, ha ugyanazon lapon látja, hogy a korán elhunyt kiváló költő félannyi verssel szerepel, mint a jeles, de bizonyára nem ennyivel jelentékenyebb élő társa. A második esetre Kassák és Hidas arányát lehetne fölhozni. Nyilván maga Hidas, a csiszolt izlésű s kora irodalomtörténetét jól

ismerő költő véli leginkább tarthatatlannak, hogy több verssel (12:15) s majd dupla terjedelemmel szerepeljen, mint kezdeményezésben s művekben egyaránt oly gazdag társa.

Röviden összefoglalva mindezt, elmondhatjuk, hogy immár e két utolsó szakasz is, akár az előző tíz, megkerülhetetlen, irányt és egyensúlyt kijelölő, jól tájékoztató alapja, kiindulása lesz a jövőendő antológiáknak éppúgy, mint a megírandó líramonográfiáknak s költészettörténeteknek is.

Németh G. Béla

*

Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései. Válogatta, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Györffy György. Fordította: Györffy György és Gy. Ruitz Izabella. Bp. 1965. Gondolat K. 275 1. (Nemzeti Könyvtár)

A sorozat új kötete főképpen a medievalistákat örvendeztette meg. Az érdeklődők figyelme magyar vonatkozásban elsősorban a Julianus barát első keleti útjáról készült Riccardus-féle jelentés (1237) felé irányul. Mint ismeretes, ezen beszámoló középkori krónikairódmunk egyik koronatanúja, hiszen három ízben is hivatkozik a magyarok történetével foglalkozó írásműre, kétszer „in Gestis Ungarorum”, egy alkalommal pedig „per scripta antiquorum” kifejezést használva (Szentpétery: SRH II. 535., 536.). Döntő fontosságúak ezek az adatok, mert cáfolnak minden olyan nézetet, miszerint „krónikáink atyja. Kézai lenne, mert megadja egyik 1237 előtti történetirői alkotásunk címét, végül – s ez a legdöntőbb – mert az utalásokkal kapcsolatosan tájékoztatnak bennünket annak tartalmáról. Györffy György, – korábbi írásaival egybehangzóan – úgy foglal állást, hogy a Riccardus-jelentés *Gesta Ungarorum*a régi (XI. századi), elveszett gestánkkal azonos (16., 223. 4. jegyz.). A teljességre törekvés igénye nélkül szeretnénk egy-két megjegyzést fűzni eme identifikációhoz.

A másik munka, mely legalábbis megközelítőleg rokon címe alapján azonosítható lenne a Riccardusnál említett magyar történettel, Anonymus *Gesta Hungarorum*a. Györffy György mereven elzárkózik a lehetőségtől: „E Magyarok Története nem lehet Anonymus *Gesta Hungarorum*a, mert ez nem beszél a Nagy Magyarországról, és egyéb kifejezései sem egyeznek az itt megadottakkal.” (223. 4. jegyz.) Valóban. Anonymus tényleg nem tud sem Ungaria Magnáról, sem Ungaria Maioról. Igaz, a jelenleg ismeretes krónikás anyagban sem találunk ilyen neveket, de ez legfeljebb azt bizonyítja, hogy *elveszett* műről van szó. A kifejezés-egyezések hiánya azonban

nem áll, sőt ennek éppen ellenkezője forog fenn, amint ezt bizonyította is Hóman Bálint (*A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, Bp. 1925. 33–34.), és maga Györffy György is így látta 1948-ban (*Krónikáink és a magyar őstörténet* Bp. 1948. 69.): „a Riccardus-féle jelentés néhány stilusegyezést mutat Anonymus Gestájával is”. Igaz, ez nem igazolhatja, hogy a Riccardus-jelentés *Gesta Ungarorum*a Anonymus művét takarja, de azt valószínűsíti, hogy a Riccardusnál és P. mesternél egyaránt meglévő és a mai krónikás anyagban hiányzó stílusfordulatok abból az elvesztett munkából valók, melyből mindketten merítettek. Azt pedig, hogy Anonymus alaposan kiaknázta az 1200 előtti *Gesta Ungarorum*ot, eddig is tudtuk. (Pillanatnyilag nem tekinthetjük többnek, mint véletlennek azt az érdekes egybeesést, ami a beszámoló és Anonymus között fennáll: valóban sajtáságos, hogy az írásos emlékekben az őshaza nyomait kutató jelentés – a *Gesta Ungarorum*ot idézve – egészen Szent Istvánig „előre”-szalad, pontosan addig, ameddig Anonymus is tárgyalja a magyar történelmet, s éppen azt említi meg Istvánról, amit Anonymus is kizárólagosan említ: a hittérítést.) Ámde Riccardus jelentése nyomtértelesen hangsúlyozza, hogy Szent István első királyunk volt (per Sanctum Stephanum primum ipsorum regem; SRH II. 535). Ha a *Gesta Ungarorum*ból való „sanctus” jelzőnek nem is tulajdonítunk korjelölő funkciót, az elsőség hangoztatása meggondolkodtató. Feltétlenül az István kanonizációja (1083) körüli időkre, a kialakuló Istvánkultuszra utal. A prioritás kérdése ekkor éleződhetett ki, ezt a Hartvik-féle és a nagyobbik István-legenda (Gézát dux-nak tekintik), illetve a kisebbik István-legenda (Gézáról mint rex-ről szól) látens polemíája is igazolja. Ámde hasonlóképpen gondot okoz a Riccardus-jelentésnek egy másik, szintén a *Gesta Ungarorum*ból való helye. Elmondja a szöveg, hogy az ősi földjükről kijött magyarok „sok országon áthaladtak, és pusztítottak” (40.) [multa regna pertransissent et

dextruissent (sic!); SRH II. 535.] Az áthataladás mozzanata a fennmaradt krónikás anyagból is igazolható [pl. Képes Krónika 26. feje.: „Transeuntes . . . per regnum (Kézai-nál: regna) Bessorum, Alborum Cumanorum . . .”; SRH I. 286., 165.] Nem így a pusztításé. Ismeretes, hogy krónikáink a sasok pusztítása következtében előállt kényszerhelyzettel magyarázzák a honfoglalást. Itt tehát a magyarokat pusztítják, míg a jelentésben a magyarok pusztítanak. Ez a szemléletváltozás — úgy véljük — az 1080-as, 1090-es évektől nem hátrafelé, I. András korába, hanem előre, Anonymus felé mutat. Nyilvánvaló: bizonyos időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a kényszerítő erő következtében történt honfoglalás a késői utódok szemében országokat pusztító hadjárat végéreményének lássék. Mályusz Elemér szavaival élve: a keresztnység teljes győzelmétől fogva „vált szabaddá az út, hogy az őshaza termékeny tájjá változzék, az ősök bátor hősoikké legyenek, a kalandozások alatt, a pogányság korában végrehajtott cselekedeteik pedig elismerést érdemlő haditetteknek számítsanak.” (*Krónika-problémák, Száz 1966. 725.*) Talán nem is olyan „régí” a Riccardus-jelentés *Gesta Ungarorum*?

A *Napkelet felfedezése* hézagpótló, értékes munka. A Győrffy György által írt igényes, színvonalas *Bevezetés, Győrffy György és Gy. Ruitz Izabella mindvégig gördülékény, szép magyarsággal fogalmazott fordítása, a gazdag bibliográfiai anyag (bár egy-két munkát — pl. Lederer Emma: *A tatárok betörése Magyarországra és pápai szövetségeseik. Bp. 1952. — И. Эрдей: „Большая Венгрия.” AArch 1961. 307—320. stb. hiányoltunk a listából), a bő tényanyagot felölelő jegyzet-apparátus, a tér- és időbeli tájékozódást megkönnyíteni hivatott térképmelléletek és időrendi tábla, a szép nyomdai kivitelezés mind értékei a kötetnek.**

Úgy véljük, a könyv több, mint hasznos ismeretterjesztő kiadvány: segédeszköze lehet az egyetemi oktatásnak is. Ez pedig maximuma annak, amit egy mű adhat.

Kristó Gyula

Kristó Gyula: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. Szeged, 1966. József Attila Tudományegyetem. 27 l. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tom. XXI.)

A történetírásnak és az irodalomtörténetnek, bármelyik korszakkal foglalkozik is, fontos segéd tudománya a szöveg- illetve a forráskritika. És mennél inkább egyetlen tanúja a vizsgált kornak az írott emlék, mennél szervetlenebbnek, összefüggéstelenebbnek tá-

nik az írásos források egymásutánja vagy egymásmellettsége, annál fontosabb művelni a forráskritika tudományát, és annál komolyabban kell venni megállapításait. Ezt a szempontot érvényesítjük, amikor örömmel üdvözljük Kristó Gyula szerény terjedelmű és szerény célkitűzésű tanulmányát, mely többé-kevésbé szervesen kapcsolódik korábbi hasonló publikációihoz. (Hogy csak a legutóbbit említsük: az 1965-ben megjelent, *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez* című tanulmányához [ugyanabban a sorozatban, a XVIII. kötetként].)

Tanulmányában a forráskritika egy oldalával foglalkozik, a történeti elbeszélő szövegek és az okleveles források szövegszerűen kimutatható kapcsolatával. Hogy ilyen kapcsolat csakugyan kimutatható és az irodalomtörténet számára értékesíthető, arra Kristó tekintélyes elődöket idéz: Szilágyi Lórándot, Trencsényi-Waldapfel Imrét, Horváth Jánost, Gerics Józsefet. — Tanulmányának első részében (3—13. l.) e kapcsolatnak azt az aspektusát vizsgálja, melyben az oklevél, formuláris részeivel „hitelesítő forrása” volt a krónikában elbeszélő eseménynek. Kristó nem adalékot szolgáltat, hanem merészen és szenvedélyesen állást foglal az „őszesztai” keletkezésének kérdésében, mégpedig Horváth János és Gerics József ellenében, tagadva Miklós püspök szerzőségét. Kristó szerint — tekintetbe véve az 1050-es évek elbeszélésében jelentkező kronológiai és tárgyi ellentmondásokat, valamint helyesen értékesítve az ún. „békeokmány”-nak és a magyar okleveles gyakorlatnak a XII. század második-harmadik negyedében jelentkező formuláris hasonlóságát — a „békeokmány”-nak és a vele kapcsolatban elbeszélő eseményeknek szerzője II. Géza — III. István korában élethetett. — Nem tartjuk feladatunknak, hogy a vitában ezúttal állást foglaljunk, egy megfontolást mégis ajánlatosnak tartunk. Azt a kérdést nevezetesen, hogy Horváth János és Gerics csakugyan oktanul mellőzte-e vizsgálatait kapcsán a már Szent István okleveleiben jelentkező, s azután a XIV. században is nyomon kísérhető anathema-formulákat? Úgy véljük inkább, alapos okul szolgált számukra az a körülmény, hogy e korai oklevelek egyike sem maradt ránk kétséget kizáró hitelesen formulázott szövegezésben, és ilyenformán formuláris-részeiket sem lehet koronatanúként idézni. De ennek a kérdésnek inkább elvi, módszertani vonatkozásai vannak, melyekre később még visszatérünk. — A tanulmány második része (13—22. l.) másfajta kapcsolatot tár fel oklevél s elbeszélő forrás között: azt, amelyben oklevél narrációja vált krónikabeli ábrázolás szövegében is kimutatható forrásává. A krónikának azt a részét vizsgálja, amelyik a Zács-történetet

mondja el. Vizsgálatának eredménye ezúttal sem pusztán adat-szaporítás; amíg vitában kíván vele a szerző állást foglalni, hogy vajon a velencei történetírásnak volt-e szerepe oklevélnarrációknak XIV. századi magyar elbeszélő forrásokba való többé-kevésbé szerves beépülésében (Kardos Tibor), vagy pedig „a kancelláriai történetírás természetes sajátjának” tekintsük-e ezt a jelenséget (Trencsényi-Waldapfel, Kurcz Ágnes). Hasonlóan párhuzamosnak látszó szövegeket vizsgál Kristó a Bazaráb elleni hajáratot megörökítő krónika-részlet kapcsán; majd elvi következtetést von le az általa és a korábban már mások által megállapított összefüggésekből: ebben a korszakban „az elbeszélő források elvesztették primér szerepüket (melyet az oklevél-telen korban élveztek), s szerzőik tudatosan szekundér szerepet vállaltak”. Más szóval: a tények hitelességének és a jogoknak elsődrendű forrásává az oklevelek váltak, s az elbeszélő szöveg „hitelesítésével” írók is kiegyeztek. — A korábban fennállt, fordítottnak mondható viszony földerítésében indul el Gerics nyomán Kristó, amikor tanulmánya harmadik részében (23–25. l.) példákon mutatja be, hogyan szolgáltatott kétségtelen hitelűnek tartott elbeszélő források (pl. Hartvik legendája) későbbi oklevélhamisításokhoz az alap-szöveget.

Örömmel nyugtázzuk Kristó Gyulának kisérletét és eredményeit, — tanulmányának ismertetése kapcsán mégsem szabadulhatunk egy egyre kellemetlenebbé váló érzéstől, melyet ezúttal szeretnénk szavakkal is megfogalmazni. Ezt a kellemetlen érzést *nem* Kristó tanulmánya *keltette*, de figyelmeztetett rá, s most alkalomul szolgál arra, hogy megfogalmazzuk. — Elismerjük, hogy a középkorral foglalkozó tudomány aránylag még fiatal, másutt is, hazánkban megkülönbözképpen. Éppen ezért oktanalmen túrelmetlenség volna minden kérdésben leszűrt, végleges, az igazságot teljes fényében felragyogtató választ várunk tőle. Másfelől azonban úgy véljük, nagyobb a zűrzavar, az egyenetlenség és az ellentmondás, mint az indokolt lenne. Középkori irodalomtörténetünk (forrás-vagy szövegkritikánk, ha úgy tetszik) a legutóbbi húsz évben is változatlanul az egymást csépelő kiskirályok támasztotta anarchiához hasonlít, az igazság kiderítésének vágyát olykor óhatatlanul makacs juss-hoz-ragaszkodásnak érezzük. Ám ha csak ennyi volna a tisztázatlanság és az ellentmondások alapja, nem volna érdemes szóvá tennünk. Azonban amint az oligarcha sem maga volt bűnös kiskirálykodásában, hanem a központi hatalom hiánya, úgy a mi problémánknak utánaásva is itt véljük gyökerét megragadni: bizonyos tudományágak foglalkoznak ugyan a középkor jelenségeivel is: egyes kiváló, képzett szakemberek, tudósok

boncolgatják a középkor kérdéseit — de hazai *középkortudományunk* mégisincs! Nem-hogy szervezete nem alakult ki, de tankönyve, tanított vagy tanítható módszerei sincsenek kidolgozva, alapvető kézikönyvei hiányoznak (az import e tekintetben nem sokat segít), és még lehetne sorolni tovább. Ilyen körülmények között kettős örömmel üdvözlünk minden olyan tehetséges és bátor vállalkozást, mint amilyen Kristó Gyuláé — ugyanakkor fokozottan fájjaljuk ennek a szintézist teremtő, módszert tanító, biztosabban vezérlő, a közös munkát lehetővé tevő tudományágnak meg nem születését.

Boronkai Iván

Két reneszánsz-bibliográfia. Bibliographie internationale de l'Humanisme et de la Renaissance. I. Travaux parus en 1965. Genève, 1966. Librairie Droz. 285 p. — Alois Gerlo (avec la collaboration d'Émile Lauf): Bibliographie de l'Humanisme Belge précédée d'une bibliographie générale concernant l'Humanisme Européen. Bruxelles, 1965. Presses Universitaires de Bruxelles. 248. p. (Instrumenta Humanistica, I.)

Az európai reneszánsz-kutatás általános fellendülésének eredményeképpen egyre-másra születnek meg a különféle összegezők. Egyelőre még csak az anyaggyűjtést megkönynyítő bibliográfiák formájában, nem kétséges azonban, hogy ez a rendszeressé váló felmérés csupán előzménye a régóta esedékes szintézisnek. Számunkra nem mindegy, hogy egy ilyen monografikus feldolgozás milyen előismeretek birtokában, hogyan fogja tárgyalni a magyar reneszánsz irodalmat, illetve szakit-e a szívósan élő rossz hagyománnyal és tárgyalja-e egyáltalán. Épp ezért igen fontos, hogy ezekben az évenként egymást követő külföldi reneszánsz-bibliográfiákban milyen mértékben és milyen súllyal leszünk vagy vagyunk máris képviselve.

Az 1965–1966-ban megjelent két nagyobb szabású kötet közül kétségtelenül a *Bibliographie internationale de l'Humanisme et de la Renaissance* a rangosabb. Ez a kiadvány ún. „éves” bibliográfiaként indult még évekkel ezelőtt az ismert svájci Bibliothéque d'Humanisme et Renaissance c. folyóiratban. A kívánatos teljesség miatt egyre jobban szaporodó anyag azonban 1964-re túlnőtte a folyóirat kereteit és az 1965-ös évtől fogva az európai reneszánsz-szakirodalom bibliográfiája nemzetközi összefogás révén az UNESCO támogatásával, a párizsi Institut de Recherche et d'Histoire des Textes szerkesztésében és a svájci Association Humanisme et Renaissance patronálásával, már önálló kötetként lépett a tudományos világ elé.

Az I. kötet felépítése mechanikusan egyszerű: előbb a feldolgozott források jegyzékét közli betűrendben, majd a szakirodalmi anyagot könyvekre és cikkekre szétválasztva, szerzők szerinti ábécében. Függelékben pótlásokat találunk az 1958–1964 közötti időszak már publikált anyagához. Végül név- és tárgymutató következik. Ez a megoldás nem a legjobb, mert az önálló kiadványok elválasztása a folyóiratcikkekétől felesleges fáradságot okoz a könyv használóinak, ezért a tervek szerint már a következő kötet szakítani fog ezzel a gyakorlattal és egyetlen nagy betűrendet fog felállítani.

A közölt anyag megbízhatóságát jól szervezett, és Edit Bayle (Párizs) irányításával egybehangoltan működő, nemzetközi munkatársi gárda biztosítja. Sajnos, a szocialista országok közül mindössze Csehszlovákia és Magyarország tartozik bele ebbe a széleskörű hálózatba: a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai Görög–Latin Kabinetje és Történettudományi Intézete, magyar részről pedig az Irodalomtörténeti Intézet képviselőiben e sorok írója. Kívánatos lenne, hogy az 1962-es budapesti Összehasonlító Konferencián oly imponáló eredményekről beszámoló szocialista reneszánszkutatók fontos eredményei se maradjanak ki ebből az évenkénti seregszemléből.

A másik kiadvány a brüsszeli egyetem segédkönyve, amely magasabb célkitűzések nélkül, csupán tanszéki erőkre támaszkodva készült. Annak ellenére, hogy a bibliográfia kifejezetten bevezetés a reneszánsz-kutatás alapvető szakirodalmába, Alois Gerlo professzor és munkatársa, Émile Lauf, szem előtt tartott egy ökonomikus szerényre méretezett nemzetközi perspektívát is munkája közben. A dicsérendő törekvés folyamánaként külön magyar fejezet is készült s erről szeretnénk pár észrevételt tenni.

Az anyagösszeállítás erőnei és hibái mindenekelőtt ismét arra figyelmeztetnek, hogy magyar nyelvű kiadványainkról szinte tudomást sem vesznek külföldön és csak annyi ismeretes előttük hazai eredményeinkből, amennyi idegen nyelven hozzáférhető. Ezt sajnos világosan bizonyítják a magyar tételek lelőhelyei: Nouvelle Revue de Hongrie, Rinascita, Ungarische Jahrbücher, Acta Litteraria. A válogatás jóhiszeműségét nem vitatva, ezek után nincs mit csodálkoznunk a szelektálás nagyon is esetleges voltán. Éppen ezért az 1945-ig terjedő 10 adat (Fraknói Vilmos, Domanovszki Sándor, Hevesy András, Kardos Tibor, Koltay-Kastner Jenő, Kállay Miklós és a szövegkiadó Fögel József és Juhász László) mellett nem kérjük számon, bár joggal megtehetnénk, Ábel Jenő, Balogh Jolán, Dézsi Lajos, Eckhardt Sándor, Gulyás Pál, Hegedüs István, Hoffmann Edit, Holub József,

Horváth János, Pais Dezső, Schulek Tibor, Thienemann Tivadar, Trencsényi-Waldapfel Imre, Waldapfel József stb. műveinek említését.

Nem jobb a helyzet a felszabadulás utáni reneszánsz-kutatás regisztrálásában sem, mert itt a mindössze 4 tételben Kardos Tibor (1955), Klaniczay Tibor (1960, 1964) és V. Kovács Sándor (1962) írásai képviselik a szakirodalmat, miközben, a már említettek legnagyobb részén kívül, itt újabbak: Balázs János, Berkovits Ilona, Bóta László, Borzsák István, Gerézi Rabán, Pírnát Antal, Stoll Béla, Tolnai Gábor, Varjas Béla is méltán csatlakozhatnak fontos eredményeikkel az általában szigorúan megrostált névsorhoz. Szerencsére a bibliográfiában szereplő tételek között van Klaniczay igen jelentős összegező tanulmánya az elmúlt 20 év reneszánsz kutatásairól (*La Renaissance hongroise. — Les nouvelles recherches et l'état de la question*) a Bibliothèque d'Humanisme et la Renaissance 1964-es évfolyamából, így ez minden lényeges kérdésben eligazítja az érdeklődőt.

A két reneszánsz-bibliográfia, átfogó nemzetközi anyagközlése miatt hasznos segédeszköz lehet a magyar humanizmus-kutatók és reneszánsz-szakemberek munkájának is, ezért felhívjuk rá a figyelmet.

V. Kovács Sándor

Szent-Iványi Sándor: A magyar vallásszabadság. New York, 1964. American Hungarian Library and Historical Society. IV, 194 l. (Kézirat Könyvtár)

Az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat külföldön készült magyar nyelvű tudományos dolgozatok közzétételére *Kézirat Könyvtár* címen sorozatot indított. Az elismerést érdemlő kezdeményezés magyar történelmi problémák megvitatását tűzte ki céljává. Amint az első kötet Szent-Iványi tanulmányával kapcsolatban mondja, azért adják ki e dolgozatokat magyar nyelven, hogy „az esetleges ellentéteket a magunk (magyar) körében megtárgyaljuk.”

Szent-Iványi munkájában Szeffkú Gyulának azzal a felfogásával száll szembe, amely szerint a XVI. századbéli magyar vallási törvényekben „sem modern toleranciáról, sem pedig a vallásszabadság elvi anticipációjáról nincs szó.” Evégből 1545-től 1571-ig végig vizsgálja az erdélyi országgyűlések vallásügyi artikulusait, s arra az eredményre jut, hogy Szeffkú állítása ellenkezik a történelmi igazsággal, mert e határozatok, kettő kivételével (az 1558. és az 1566. évi), mind a szabad vallásgyakorlat szószólói. Szent-Iványi idealizáló nézőpontjáról legalábbis így látja.

Szekfű egész történetkoncepciója hamis ugyan, de hiba volna Szent-Iványival együtt Szekfűnek a részletekre vonatkozóan egyes helyes meglátásait is elvetnünk.

Arra joggal és önrizzel lehetünk büszkéek, hogy az erdélyi fejedelemséghez tartozó országrészekben az 1540-es évektől valóban szabadabb légkör uralkodott vallási nézetek és reformok tekintetében, mint akkoriban bármely más táján Európának. Ebben az időszakban ide menekülnek s hosszabb-rövidebb ideig itt működnek Európa legmerészebb vallási reformátorai (Socinus, Sommer, Glirius, Palaeologus), akik közül különösen Sommer és Palaeologus a felvilágosodás előfutárának tekinthető. Felekezeti törelmesség dolgában is viszonylag kedvezőbb volt a helyzet Erdélyben és a hozzá tartozó keleti részeken, mint általában más országokban. De ezt a szabadabb légkört és türelmet a vallásszabadság elvi és gyakorlati megvalósulásával azonosítani — enyhén szólva történetietlen állítás, mert szellemében nem hasonlítható a felvilágosodás korában kialakult vallásszabadság és vallási türellem eszméjéhez. A vallási türellem akkor sem kizárólag humanista indítékokból táplálkozott, sokkal inkább függvénye volt a társadalmi és politikai erőviszonyoknak. Fráter György például — amint Szent-Iványi maga írja — meg volt győződve arról, hogy az „eretnekek”-et különösebb politikai megrázkódtatások nélkül ki lehetne irtani. Nos hát, miért nem lépett fel hatalmi súlyával a lutheránussá lett szászokkal szemben? Mert nem bőszíthette őket maga ellen, minthogy politikai céljai érdekében szükségére volt rájuk.

Modern vallásszabadságról a XVI. században valóban nem beszélhetünk, s erről Szent-Iványinak az akkori országgyűlési határozatokról szóló steril vizsgálatai sem győznek meg. Szent-Iványi merőben vallásos-idealista szemléletéhez keres igazolást e határozatokban, s egyoldalúan beléjük magyaráz olyan tendenciákat, amelyek az egykorú feudális viszonyok valóságával eleve ellenkeznek. Mindezt pedig azért teszi, mert úgy véli, hogy Szekfű és követői „külföldön aláásták nemcsak a vallásszabadság kimondásának történelmiségébe, hanem a magyar nemzet kultúr-missziós hivatás-tudatába korábban helyezett bizalmat is.” Ennek bizonyosságául C. A. Macartney-t idézi, aki *Hungary* (A short history. Chicago 1962.) című könyvében azt írja rólunk, hogy „Az igazi magyar lelkileg nem nagyon vallásos, amint azt türelmességük is mutatni látszik, amelyről joggal híresek, — még akkor is, ha a múltbeli türelmi rendeletek egynémelyike csupán anniak az egyszerű ténynek köszönhetette eredetét, hogy egyik fél sem volt abban a helyzetben, hogy akaratát a többire rákényszerítse.” Erről a tárgyilagos megállapításról

Szent-Iványi el szeretné hitetni: „Macartney mondatát tehát úgy kell értenünk, hogy szerinte a magyar meggyőződés nélküli nemzet s a vallásszabadságot biztosító törvények opportunitásból keletkeztek csupán...” Macartney e „lesújtó” véleménye azonban szintén csak belemagyarázás, még pedig a szófacsarás legolcsóbb fajtájából való, mert abból, hogy valaki „nem nagyon vallásos”, azt állítani, hogy „meggyőződés nélküli”, s aki kompromisszumra kényszerül, azt opportunistának minősíteni — több mint logikátlan következtetés. Nem valószínű, hogy az „angolszász olvasó” annyira korlátozott volna, amint azt Szent-Iványi feltételezi.

A XVI. századi viszonylagosan szabadabb hazai légkör jelentőségét igen sokra értékeljük, főképpen azért, mert szélesebb teret nyitott a valláskritikának, s ezzel előkészítője lett az új társadalmi célkitűzés, a vallási előítéletektől mentes, emberibb életformához vezető út felismerésének.

Varjas Béla

Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. (1100—1849.) Szerkesztette, magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátta: Ravasz János. Bp. 1966. Tankönyvkiadó V. 563 l.

Ez a dokumentumgyűjtemény szorosan kapcsolódik ahhoz a neveléstörténeti összefoglaló munkához, melyet Ravasz János *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában* címmel — társszerzőkkel — két kiadásban is közreadott. (Bp. 1960., 1961.) Már ebben a műben kialakultak azok a rendszerező, értékelési és válogatási elvek, amelyeknek felhasználásával most mintegy illusztráló céllal e főszerzőgyűjtemény elkészülhetett. A két kiadvány ily módon szervesen kiegészíti egymást. (Az idézett neveléstörténetről részletesen szölvünk: ItK 1962. 538. l.)

A jelen kötet fontos és reális szükségletet elégít ki a neveléstörténeti szöve- és tankönyvirodalomban, de mellett az irodalomtörténeti vizsgálatok számára is el nem hanyagolható szempontokat tár fel. Sok lenne csak elősorolni is — a hozzávetőlegesen 150 szemelvény közül — azokat a részleteket, amelyek egyszersmind irodalomtörténeti szövegek, avagy azokat, amelyek tisztán neveléstörténeti jellegük ellenére sem érdektelenek számunkra. Az iskolákról szóló első hazai és külföldi híradásoktól (mint pl. A *Gellért-legenda* az első káptalani iskoláról; A budai zsinat határozata tanítómesterek alkalmazásáról (1309); Pier Paolo Vergerio az ifjúság tanulmányairól, stb.) — jól kiválasztott szövegekkel rendre felsorakoznak a kisebb és nagyobb nevelő, s író egyéniségek (mint pl.

Janus Pannonius, Pázmány, Apácai, Zrínyi, Bethlen Miklós, stb.) — egészen Kőlcsey, Széchenyi, Kossuth, Eötvös, stb. írásaiig. Teljessé teszik a képet, a korabeli közműveltségére és még az irodalmi viszonyokra is újszerűen mutatnak rá azok a szemelvények, melyek a különböző hatóságok utasításait; tanulmányi rendeleteket, szabályzatokat, rendtartásokat, iskoláztatási törvényeket, s egyéb gyakorlati-pedagógiai dokumentumokat idéznek vagy értelmeznek.

Recenziókkal nincs mód e lényegében jól sikerült, becses könyvnek felvethető problémáiról részletesen szólni. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy a szövegek elrendezése „a magyar történelem általánosan használt periodizációjá”-t követve, nem nyújt teljesen megbízható, meggyőző koncepciót. Bizony a neveléstörténeti korszakhatárok alkalmazása nagyon hiányzik, s ez sokszor erősen rontja az egyébként kitűnő szemelvények hatóerejét. Joggal hiányolható volt ez az önállóbb periodizáció már az említett neveléstörténetben is, de ott mégsem volt annyira szembeötölő mint itt, ahol a szövegek így csak igen laza, külsődleges keretben helyezkednek el. A szövegrészeket egységbe fűző, valódi összetartó erő ugyanis nem mindig esik egybe a korszak címét adó történeti kategóriával, sőt esetenként, szükségszerűen inkább a neveléstörténet fejlődésvonalát követve, más csomópontokon csúcsosodik ki. Különösen érződik ez a jelenség a reneszánsz és felvilágosodás korának bemutatásában, ahol ezek az összefogó egységek nem szolgálnak alapul a szövegrendezéshez.

A reneszánsz kori nevelés szemelvényanyagát egyébként is hangsúlyozottabbnak, gazdagabbnak érezzük a megvalósultnál. Ebben a nagy egységben kiváltképpen a reformáció széleskörűen újathozó törekvéseit láttató illusztráció hiányzik. A reformáció célkitűzéseit — mint Szkhárosi írta — „mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják”, s Szkhárosi mellett Sztárai, Bornemisza s mások munkáiból egyaránt kiderül, hogy a „gyermek” szerepe és nevelése, oktatása és ismeretanyaga alaposan megváltozott ebben a forrongó időszakban. Kár tehát, hogy ezt a periódust csak egy, a már ellenreformációs részekbe iktatott, visszatekintő szemelvény érzékelteti csupán 1574-ből, s ez a rész sem a reformáció fő sodrásához kapcsolódik. (A besztercebányai evangélikus latin iskola tanulmányi rendje).

A XVII. század anyagából vett szövegek kiválasztása legtöbbször igen szerencsés: többek közül a jezsuita iskolaszervezés és tanítási gyakorlat kap sokoldalú megvilágítást, továbbá a különböző polgári törekvések behatolása és azoknak az erdélyi nevelésügyre tett hatása tűnik elő igen szemléletesen. Nem hagyjuk volna ki azonban Szenci Mol-

nár Albert és Pápai Páriz Ferenc munkáinak néhány idevágó idézetét, továbbá Tótfalusi Kis Miklósnak a korabeli tankönyvekre tett találó megjegyzéseit, elképzeléseit sem. — A XVIII. század-közép — úgy tűnik neveléstörténeti szempontból is — még nem teljesen felderített terület. Egy Bod Pétertől vett szövegrész azonban mindenképpen idekívánkozna, s Hermányi Dienes József írásának gazdag anyaga is bőséges szemelvényt szolgáltatna a korabeli iskoláról, diákletről, oktatásügyről stb. Nem is szólva az ez idő tájból tömegével ránkmaradt emlékirásokról, naplókorról, ahol az iskoláztatás, külföldi tanulmányutak élményszerű rajza nagy számban kínálja magát. Általában sem lenne haszontalan a számos ’rendtartás’, ’utasítás’ mellett azt is lemérni ilyen szövegek alapján, hogy például egy egyszerű naplóíró, aki feltétlenül megemlékezik ifjúkoráról és neveltetéséről, milyenek látta a kor iskoláztatását, milyen személyes tapasztalatai maradtak fenn az iskola és diákság mindennapjairól s a különböző ráhatásokról.

Az 1711 és 1790-i évszámhatárok közé rendezett anyag túlsúlya helyesen a felvilágosult abszolutizmus neveléspolitikai célkitűzéseire esik. A felvilágosodás íróinak törekvései és a tárgyba illő szövegei azonban kissé az elszürkültség jeleit mutatják; lehet, hogy a periodizációs szétértés, lehet, hogy a most már kisebb terjedelmi lehetőség miatt. (Pl. Bessenyei is — a szerkesztő szerint — „viszonylag” kisebb helyet kap, mivel az ő munkáinak tanulmányozása önálló kötetből indokolt.) Az 1790-től 1848-ig, illetőleg 1849-ig terjedő szakaszban már igen bőséges, tisztán neveléstörténeti anyag állt a szerkesztő rendelkezésére, s így csak a legfontosabb szemelvényeket emelhette ki. Mégsem felszínes, sőt neveléstörténetileg igen mélyreható a válogatás, s egészében egységes áttekintést tud nyújtani. Az irodalomból vett szövegrészek azonban itt már csak jelképszerű jelzéseké válnak, midőn például egy általános ismert Csokonai-verssel (*Jövendölés az első oskoláról Somogyban*), vagy mikor az ugyancsak közismert Berzsenyi-, Kármán-, Kőlcsey-idézetekkel találjuk szemben magunkat. Ugyanakkor a konkrét neveléstörténeti szövegek gazdagodó anyaga bőven kárpótol, s ez nem egyszer az irodalomra is visszamutat. (Pl. Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Vörösmarty irodalmi vitája a nevelésügy kérdéseiről, 1841.) — Méltó terjedelmet kapnak — a kötet egyötödét — az 1848–1849-i évek nevelésügyének már igen sokrétű, szerteágazó, sok bonyolult problémát felvető és megvilágító dokumentumai. (Pl. az országgyűlési anyagból a nemzetiségű anyanyelvi oktatásának kérdései, továbbá az egyetem, nőnevelés, egyház és iskola viszonyának problémái, stb. stb.)

A szerkesztés, a sajtó alá rendezés munkája teljességgel dicséretes: a szemelvényeket megbízható szövegközlésben, gondos jegyzetekkel, s minden esetben alapos ismertető, értékelő bevezetéssel, magyarázatokkal kapjuk. Mintegy három nagy, eredetileg idegen nyelvű szöveg itt jelenik meg először magyarul, szakavatott fordításban.

Gyenis Vilmos

Sőtér István: Álom a történelemeről. Madách Imre és Az ember tragédiája. Bp. 1965. Akadémiai K. 101 l. (Korunk tudománya).

Sőtér István kitűnő példáját adja kismonográfiájában a tömör, célratoró tudományos elemzésnek. Pedig aki egy kicsit is tájékozott a Madách-filológiában nagyon jól tudja mennyi kitérő csábítja a vállalkozót témája kifejtése során. Sőtér István minden számbavehető fontos eszmébe beavatja olvasóját, sorra kezébe adja azokat a kulcsokat amelyek birtokában feltárulhatnak a főmű, a Tragédia titkai, izgalmi. Történik ez úgy, hogy mindvégig a Tragédiához vezető magaslati főútvonalat járjuk végig, amelynek bármely pontjáról jó kilátásunk van a mellékösvényekre, a Tragédiát övező valamennyi eszmerendszere. A kismonográfia arra az alapelvre épül, hogy minden Madáchsal kapcsolatos fejtegetés egyetlen érdeke a főmű minél tökéletesebb megvilágítása lehet. Jól illusztrálja ezt a tartalomjegyzék tömör foglalata; *Madách élete — Ut a Tragédiához; a drámák — Ut a Tragédiához; a líra — Az ember tragédiája.* Ez a Tragédiára összpontosuló figyelem azonban végigpásztazza Madách életének valamennyi fontosabb mozzanatát, életművének minden jelentősebb darabját. Sőtér István új érvekkel erősíti meg azt az erjesztő-érlelő szerepet amelyet Madách drámái és lírai alkotásai betöltöttek a Tragédia eszmevilágának kialakulása során. Ezzel szoros és szerves kapcsolatot teremt *Az ember tragédiája* és az azt megelőző művek között. Az ilyen tudatos egybevetések mindinkább arról a különösségről győznek meg bennünket, hogy Madách az a ritka költő-zseni, aki csak egyetlen művében képes fellobbantani, maradóktalanul formába önteni tehetsége végső és valamennyi lehetőségét. Ennek ellenére drámái és lírai művei önálló értékkel bírnak, szuverén elbírálás rangját is magukénak tudhatják; ám nehéz úgy olvasni őket, hogy ne a Tragédia előhangjait véljük felismerni bennük. A további Madách-kutatás izgalmi — és nagy lehetősége — éppen ebben a különös helyzetben rejlik, hiszen az életmű még számos rejtélye, összefüggése kerülhet felszínre, olyanok mint pl. a költő alkotásléktana, a Tragédia írására készülődés öntudat-

lan és tudatos műhelymunkálatai, az újszerű eszmei-művészi motívumkutatás, az eszmei fejlődésrajz, a hatások reális felmérése, a drámái és lírai művek elmélyültebb elemzése stb. Mindez már nem lehetett Sőtér István feladata, de tanulmányában impliciten e lehetőségekre is figyelmeztet. Sőtér István Madách-tanulmányainak korábbi olvasója azt gondolhatná, hogy e könyvecskéjének Tragédia-elemzése a már ismert tételeinek újrafogalmazását foglalja magában. Nos, nem erről van szó. Sőt a szerző a Tragédia új megközelítése szempontjainak egész sorozatát adja elő. (A korszak egyeztetési törekvései, a szabadakarat, kritika és kiegyenlítődésként a Tragédiában, a Tragédia három szférája, a három szféra kiegyenlítődése stb.) A Tragédia értékelésének ezen új szempontjai — jól észrevehetően — a szerző hatalmas monográfiájában, a *Nemzet és haladásban* alakultak ki, először ott találkoztunk velük. Most a pályakép egységes szempontú áttekintése során láthatjuk igazán, hogy ez az „évtized-monográfia” milyen sokat alakított, igazított Madách-képünkön; mindenekelőtt világosabban látjuk a Tragédiát megelőző tíz év eszméletörténetét, benne költőnk gondolatainak közvetlen környezetét. Egyre inkább szakadozik az a kozmopolita köd a Tragédia ormai körül, amelyet a pozitivisták iszola vont köréje: egyre több tudományos érvünk van annak bizonyítására, hogy Madách Imre alkotása a magyar történelmi-társadalmi valóság terméke, ihlet-forrásai magyar talajból fakadnak. Egyetemességének is ez lehetett záloga. Sőtér Istvánnak ebben a szellemben sikerült *Az ember tragédiáját* keletkezésének élményi — történelmi — eszmei talaján magyaráznia. Ebben rejlik kismonográfiájának újszerű tudományos értéke.

Baranyi Imre

Kántor Lajos: Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért. Bp. 1966. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézete. 143 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 53.)

A magyar literatúrában nincs még egy alkotás, melynek szakirodalma fölülmúlna a Tragédiáét. Nagyon kicsi a száma azoknak az irodalomtörténészeknek, ez számotkötnek és színházi szakembereknek, akik nem hallatták szavukat ebben a kérdésben. Az eltérő értelmezések és állandó átértékelések bizonyítják a Tragédia belső energiáit, de problematikus-ságát is, s jól tükrözik irodalomtudományunk belső mozgását, gyakran kiszikrázó eszmei harcát. Kántor Lajos vállalkozott a Tragédia értelmezése és értékelése körül folyó polémia rendszerezésére. A szerzőt elismerés illeti azért, hogy meglátva anyagában az általánosabb tanulságok levonásának lehetőségét,

túllépett konkrét kérdéskörön es megpróbált rávilágítani a hazai irodalomtörténetírás elmúlt száz évének fő vonásaira is. A szándék dicséretet érdemel – a megoldás kevésbé.

Nem a teljességet kérjük számon (hiszen a Madách-irodalomnak csupán a bibliográfiája – ha volna – jó néhány ívet tenne ki), hanem az anyag leszűkítésének módját hibáztatjuk. Kántor könyve azt a benyomást kelti, mintha *Az ember tragédiája* csupán egy kérdőjel-halmazból álló *olvasmány* lenne. Pedig a *színházi* előadások nagy száma nem erről tanúskodik. Ez a szemléleti egyoldalúság eredményezi, hogy említetlenek maradnak olyan jeles tanulmányok, melyek a Tragédia megjelenítésének problémái felől közelítve számos értéket, az irodalomtudományban hasznosítható eredményt hoztak. (Nagy Adorján könyve, Hevesi Sándor dolgozatai; nem is beszélve az előadásokat követő nagyobb kritikákról.) Másrészt nagyon tanulságos szembesíteni a különböző rendezői koncepciókat az adott kor uralkodó Madách-fölfogásával. Nem véletlen, hogy pl. Paulay rendezői elképzelése a legjobb volt fél évszázadon keresztül. Ugyanígy pl. figyelmet érdemel az a változás, amely az egyik legjobb rendezőnek, Hevesinek a Tragédia-értelmezésében ment végbe 1919 után. Itt mutatunk rá arra az érdekes, ritkán megfigyelhető jelenségre, amikor az irodalomtudomány konkrétan hatással van a művészetre: pl. Alexander Bernát fölfogása döntően befolyásolta a Tragédia Hevesi-féle színpadra állítását, de ugyanígy Major Tamását is (I. Básti Lajos könyvét). Nem csupán színpadtechnikai kérdés az sem, hogy a rendezők a Tragédiának gondolati súlyosságát, vagy a történeti képek valóságosságát hangsúlyozzák ki (Paulay, Vámos „meiningenizmusa”, illetve Hevesi misztérium-, Major oratórium-előadása) – eszmei megokolásuk föllelhető a Madách-irodalomban. A végső kérdés ugyanis mindig az: mi a Tragédia? Jambusokba szedett filozófia, vagy vízió a történelemlről?

Kántor kötete bevallottan a Tragédia körüli *eszmei* harcokat igyekszik feltárni, formai kérdésekről nem szól, pedig a belső forma, a kompozíció lényegi eleme a műnek, ami kitűnik Alexander, Erdélyi, Lukács tanulmányaiból is. Nagyfokú a bizonytalanság a szelektálásnál. Alapvető művek hiányoznak és oldalakon keresztül elemez a szerző jelentéktelen cikkeket. A válogatás hibája azt eredményezi, hogy sem a Madách-irodalomról nem kapunk igaz képet, sem irodalomkritikánk fejlődéséről. Nem esik szó pl. Gyulai állásfoglalásáról. Toldy Ferencé is érdekes színfolt lett volna. Madách megítélése az ellenforradalmi korszakban korántsem olyan sürkén egyértelmű, mint Kántor állítja. Németh László nagyszerű esszéje, Czöbel Ernő (Madách és Corgenin-Timon) és

Kemény Gábor (Madách és Marx) tanulmányai, Fėja Géza értelmezése, Kristóf György kötete, vagy Kühár Flóris dolgozata jelentősen finomítaná ezt a képet. Mehring, Lányi Sarolta nevével sem találkozunk, pedig nem érdektelenek ezek a korai marxista vélemények. Az utóbbi évek Madách megközelítései közül, ha nem is dicséretet, de említést igényel Molnár József tanulmánya és Hegedűs Gézáé.

Ezeket a hiányokat nem pótolja az 1923-as Pásztortűz – Kántor szerint is jelentéktelen – cikkeinek, vagy Veres Péter hírlapi rögtönzésének mélyreható elemzése. Nem is beszélve az utolsó oldalakról, melyeken helyet kap napjaink majd minden Tragédia-cikke, az értékelés lehalványabban szándéka nélkül.

A kötet legnagyobb hibáját azonban nem a felsorolt hiányokban, hanem magukban az egyes tanulmányok bírálataiban látjuk. A szerző nem gondolta végig a Tragédia teljes problematikáját, láthatóan a legutóbbi tanulmányok hatása alatt (ezek gyöngéire nem is tud rámutatni) értékeli a korábbiakat. Így, amellet, hogy nem hívja föl a figyelmet a még megoldásra váró feladatokra, sok esetben átsiklik fontos megállapítások fölött, felszínesen ítélkezik, általánosságokat mond. Néhány példa: Kármán Mór tanulmányában nem veszi észre a történeti tipizálás meglátását, az álom az álomban jelenetnek a drámai küzdelem tetőpontjaként való értékelését, a három főszereplő több szempontból igen jó jellemzését. Nem látja, hogy Alexander Bernát értelmezése fordulópontot jelent a Madách szakirodalomban. A polgári liberalizmus változásával összefüggő antidemokratikus és forradalomellenes szemlélete Madách egyén és tömeg viszonyáról alkotott felfogásának eltűzéséhez vezette. Az ő Tragédia-kommentálása vitte félre Hevesit, a marxisták közül Lukácsot meg Révait. A Barta János könyvéről írottakban hiába keressük annak a leszögezését, hogy maig ez az egyetlen mű, amely megkísérli a Tragédiát stílustörténetileg is elhelyezni. Ugyancsak Bartának egy későbbi tanulmányáról szólván a legfontosabban nem húzza alá, ti. annak a kifejtését, hogy Madách szerint mi a történelem legfőbb hordozója. Baranyi Imre könyvét úgy tárgyalja, mintha ezzel befejeződött volna a Madáchot érő hatások kutatása, megfelelkezvde az Athenaeum megszűnése és a Tragédia megírása közötti másfél évtizedről.

A kötet hiányosságai és az értékelés bizonytalansága tanulságos párhuzamok, összefüggések felismerését teszi lehetetlenné. Ugyanakkor a kötet szerkezetét megingatja a kronológikus és tematikus rendszerező elv keveredése: egyik sem érvényesül megnyugtatóan. Az egymással rokonságban álló Madách értelmezések közül csak néhányat villantunk föl: Szász Károly és Haraszti

Gyula Lucifer-elemzése; Szász Károly és Rákosi Jenő véleményének hasonlósága az egyén és a tömeg kapcsolatának kérdésében; Erdélyi és Lukács György rokon fölfogása a forma, a műfaj elemzésénél; ugyancsak Lukács viszi tovább Mehring meg Pulszky Ferenc elképzelését; nemcsak Veres Péter tartja realistának Madáchot: hatvan évvel korábban Morvay Győző is „egészséges realizmusról” beszél.

Kántor Lajos vállalkozása hasznos vállalkozás. Az ilyfajta munkától sok eredmény várható. Ha kötetét ismertetve mégis sok negatív értelmű mondatot kellett leírni, arról tanúskodik, hogy e várható eredményeket nem sok ponton hozta meg.

Alexa Károly

Zircz Péter: Gozdsu Elek pályakezdése. — Engel Károly: Gozdsu Elek levelezése. Miskolc, 1906. Miskolci Városi Tanács Könyvtára 29 I. (Borsod-Miskolci Füzetek; Irodalomtörténet. 2.)

A Gozdsu Elek iránti örvendetesen fokozódó érdeklődés jegyében született ez a füzet. Értékét mindenekelőtt a napvilágra került négy Gozdsu-vers, főként pedig az irodalmi „ellenzékkel” váltott levelei adják meg.

Nem állítjuk, hogy a szerzők levonják mindazokat a következtetéseket, amelyek első pillantásra is adódnak a versekből és levelekből. Igaz, hogy nem is ez a fő céljuk: „A »Bevezetés«-ben rajzolt Gozdsu-portré távolról sem teljes. Épp a legfontosabbnak vélhető vonások — regényeinek, drámáinak elemzése, világszemlélete, alkotói módszerének jellemzése — hiányoznak. Szándékosan történt ez így.” A szerzők csak adaléknak tekintik füzetüket egy megírandó, részletesebb Gozdsu-tanulmányhoz. Az értékelés mozzanata ezért természetesen háttérbe szorul, s mint az író 1878–80-as miskolci tartózkodásáról írott részben is, a pusztá tényközlés a domináns elem. (Gozdsu közvetlenül a jogási diploma megszerzése után került Miskolcra. Hogy éppen ide, az nem tekinthető véletlennek: a macedóniai eredetű család előbb Lengyelországban, majd Miskolcon telepedett le. A városi görögkeleti egyház XVIII. sz. elejéről származó anyakönyve már megemlíti az egyik ős, Gozdsu Antal nevét, a század végéről pedig Gozdsu Naum neve kerül elő. Hallunk Elek hugáról, Gozdsu Máriáról is.)

Zircz Péter bevezetésében a fiatal Gozdsu „radikalizmusára” hívja fel a figyelmet. A hivatali ranglistán előrerukoló író

magatartása ennek az energikus pályakezdesnek a fokozatos átértékelődése. Ez a helyes megállapítás azonban csak a Gozdsu-életmű meghatározottsága szempontjából válik jelentőssé. Természetesen nem kérhetjük számon ennek az összefüggésnek a kimutatását egy olyan írástól, amely legfeljebb csak arra vállalkozhat, hogy adalékokat szolgáltatson, s utaljon bizonyos problémákra. Annyit azonban, s éppen ezért, szükségesnek tartunk itt megjegyezni: a Gozdsu-életmű értékelésének centrális problémája a hivatali konformizálódás és a válságba jutás párhuzamos folyamatának helyes megítélése alapján oldható csak meg. A rezignáltság alapmotívuma, oka a novellákban az a — Gozdsu számára megoldhatatlan — ellentmondás, amely az antihumánus „társadalmiság” és a harcban (küzdelem a létért!) elesők vagy elzúllók magára maradottsága, kínzó magánya között fennáll.

Zircz helyesen tárja fel a versek néhány tartalmi-formai jellemzőjét, — álom-élet-tétel (Ne zúgjatok...), perdita-motívum (Románc) stb. — azonban a kifejezni kívánt élmények korszerűségét illetően szigorúan ítéli meg a „költő” Gozdsut.

Ha csak a kiragadott elemek, kifejezések (éjnek rémes népe, néma hant stb.) alapján akarjuk végső konklúziókat megformálni, akkor logikus erre a „költészetre” az „avitt romantika” jelző.

Gozdsu verseivel kapcsolatban (első regénye 1880-ban jelenik csak meg) legfeljebb a kifejezési eszközök elégtelenségéről lehet beszélni, nem egyszerűen „siri-, álom- és éjkköltészet” ez. Nem nagy változáson megy keresztül a versekben megnyilvánuló valóság-szemlélet, és a novellák forrása lesz. Természetesen ezek a versek az életmű kialakulásában betöltött *funkciójuk* szempontjából értékesek első sorban.

A levelezéshez Engel Károly gyűjtött adalékokat. 14 levelet közöl, amelyek közül csak egyet írt Gozdsu, a többit neki címezték.

Ambrus Zoltán 1882. szept. 17-én kelt levele arról értesíti a Szana távollétében megbízott Gozdsut, hogy betegsége miatt nem tudja elküldeni a „Koszorú”-nak a megígért cikket. Benedek Elek az Ország-Világ számára kér tőle egy novellát (1886. jan. 27.). Az állás nélkül maradt Kiss József egy megindítandó „kis *heti lap*” támogatására kéri: „Társadalmi kérdéseket névtelenül, de erősen kellene szellőztetni és társadalmunk betegségeit kevesen ismerik úgy, mint te.” (Nyilván A Hét megindításáról van szó.) Méray Horváth Károly leveléből Gozdsu fehértemplomi jelöltetéséről értesülünk (1887. jan. 8.). Reviczky Gyula utolsó levelei közül való az 1889. márc. 19-én Arcoból Gozdsuhoz címzett, amelyben hirtelen elutazásáról számol be „szeretett barát”-jának.

Ez a néhány levél, bár messzemenő következtésekre itt nincs alkalmunk, annyit mégis igazol, hogy elfogadjuk Engel Károly megállapítását: „Gozsdu Elek, a századvég sokat ígérő, de írói fejlődésében korán megtorpant elbeszélője — noha egy-két év után örökre hátat fordított a budapesti szerkesztőségek naponkénti robotjának és 1885-től szinte megszakítás nélkül vidéken (Fehértemplom, Karánsebes, Temesvár) működött, mindvégig szoros kapcsolatban maradt régi barátaival, az irodalmi ellenzékhez tartozó írőkkel.”

Suhai Pál

Péter László: Juhász Gyula a forradalmakban.
Bp. 1965. Akadémiai K. 341 l. 6 t. (Irodalom—Szocializmus)

Csak elismeréssel szólhatunk arról a halatlan energiát kívánó, aprólékos filológiai munkáról, melyet Péter László a Juhász Gyula életét és munkásságát bemutató gazdag életanyag felkutatásával végzett. Akár térképet rajzolhatunk könyve nyomán a költő forradalmak idején tanúsított magatartásáról, sőt idegrendüléseiről. Közben Szeged két évének eseményekben gazdag történetét is figyelemmel kísérhetjük. Ilyen gazdagon előtte senki nem dokumentálta még a forradalmas Juhász Gyula közéleti tevékenységét, bonckés alá véve a költő legtitkosabb agytekervényeit is. Könyve árnyaltabbá tette az eddigi Juhász-portrét, olyan momentumokkal gazdagította azt, mely az eddigi kutatók figyelmét elkerülte. De ugyanakkor igazolta is a korábban kialakított portré helyességét, s azon csak néhány árnyaló korrekciót tudott végrehajtani.

Péter László könyve elsősorban eszmetörténeti: elvi, politikai szempontból vizsgálja az újságíró, publicista Juhász Gyula egy-egy megnyilatkozását, felfejti az előremutató és visszahúzó szálakat, legfőbb feladatául tűzve ki a korábbi vulgarizálások korrigálását. Témáját több oldalról közelíti meg, így egy-egy névtelen újságcikk vagy glossza többször is nagyító lencséje alá kerül. Ez könyvét kissé túlterheli, olykor szinte áttekinthetetlené teszi, annak ellenére, hogy a szerző a tárgyalt korszakot apró, néhány hónapos időszakokra taglalja. Módszere nem látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy a művet kellő egyensúlyban tartsa: elmosódik a határ a lényeges és lényegtelen dolgok között. Ezt még fokozza a névtelen cikkeknel a Juhász szerzőségét bizonyító bő magyarázat, mely érzésünk szerint inkább a kritikai kiadás jegyzeteiben lett volna helyénvaló.

A szerző gyakran túlmagyaráz, s szándékkal ellentétben éppen ezzel vulgarizál. Megállapítja már a *Bevezetőben*, s mintegy ezt van hivatva bizonyítani az egész könyv, hogy Juhász „költészetében kapott — József Attila előtt először — képviseletet klasszikus szinten a magyar munkásosztály”. Nem beszélve most a „József Attila előtt először” értelmetlen voltáról (ha nem előtte volna, akkor nyilván nem is először, ha először, akkor meg nyilván előtte), maga a megállapítás is problémátikus. Hogy csak egy példát említsék: Kassák Lajos költészete vajon nem a munkásosztályt képviseli, vagy talán nem „klasszikus szinten”? Problémátikus, túlságosan leegyszerűsítő az a megállapítása is, hogy „az Osvát és közte mutatkozó ízlésbeli különbségük” lett volna az oka, Juhász Nyugatból való kiszorulásának, de ennek felfejtése itt túl messze vinne. Nem értem, miért lát Péter László ellentmondást a Kossuth-kultuszban és a vallásosságban (9. l.), vagy miért rója meg érte az induló Juhász Gyulát, hogy „bár ismeri, nem ismeri föl Marx tanainak jelentőségét” (9. l.)? Éppen a forradalmak idején mondotta Kun Béla, hogy senki sem szívtá magába az anyatejjel a marxizmust. Ideje volna már leszámolni azzal a legendával is, hogy a szociáldemokrata párt volt az oka, hogy a polgári írók nem lettek már a század elején marxistává! Ez még Ady esetében sem igaz! Mint ahogy az sem áll, hogy nálunk a radikalizmus apálya következett 1905—1906 után, sőt inntől erősödött fel a radikalizmus! Péter László összekeveri a liberalizmust a radikalizmussal amikor „a századelő liberalizmusának radikalizmusát”-ról beszél (18. l.). Folytathatnók az elvileg nem eléggé átgondolt, tisztázatlan megállapítások felsorolását, de ízelítőnek talán ennyi is elég.

A könyv erénye, hogy Juhász publicisztikája mellett költészetének vizsgálatára is kitér. Úgy érezzük azonban, több sikerrel tehetne volna ezt a szerző, ha szerves egységben tárgyalja a cikkeket és a verseket. A könyv így azt a benyomást teszi ránk, hogy Juhász elsősorban publicista volt, aki mellékesen verseket is írt. Elemzései, melyekben sikerrel használta fel az eddigi — főleg kortársi — találó megjegyzéseket, természetesen így is érdekesek, csak mintha — legalábbis a könyvből így tűnik! — ebben a két esztendőben külön vonalon futna a költő publicisztikája, s költészete jórészt csak kullogna utána. Ha valóban így van, nem lett volna érdektelen ennek az okát is elemezni.

Érdekes kísérletet tesz Péter László, Juhász Gyula költői eszközeinek összegezésére de ezt sajnos még annyi szál sem fűzi a törzsanyaghoz, mint az egyes versmagyarázatokat. A jelzők, hasonlatok, motívumok egymásmellé sorakoztatása önmagában is érdekes

ugyan, de igazi értelmét csak a konkrét anyagon keresztül kaphatná meg. Juhász metaforái, szimbólumai pedig teljesen kívül estek a szerző látószögén, holott ezek nélkül egy költő művészi eszközeiről beszélni nem lehet. De amit mond, az sem mindig meggyőző. A szonettel kapcsolatban például ezt olvashatjuk: „mellőzte a két ottava rímközösséget, s csupán a két tercinnak érvényesített közös rímrendszerét” (286. l.). Ha el is tekintünk attól, hogy a szonett két háromsoros szakaszát nem egészen precíz tercinnak nevezni, az első két négysoros versszak semmiképpen sem „két ottava”, hanem csak egy. Problématisus az a megállapítás is, hogy a stanza alkalmasabb „kifejezési formája” volna a „politikai hitvallásnak”, mint a szonett. Tudott dolog, hogy a stanza epikus, leíró jellegű forma, mely szavalásra, már csak kötetlenebb terjedelménél fogva is, alkalmasabb a szonettnél. De alkalmasabb az ünneplés, patétikus hang megütésére is, s egyben bizonyos distanciát, távolságot is feltételez a tárggyal szemben. Juhásznak *A Munkásotthon homlokára* és a *Hűvétra* című verse is inkább ünneplő óda, mintsem lírai vallomás. Erőltetettnek érzem, mikor azzal bizonyítja, hogy Juhász tudatában van költészete zeneiségének, hogy „vers helyett következetesen dalról” beszél. A költők általában nem „verselnek”, hanem „dalolnak”, ez eléggé közhely. A példákat természetesen itt is lehetne folytatni.

Általában a könyvre bizonyos túlrtság, olykor már-már okozkodó túlmagyarázás jellemző, mely meggátolja az olvasót, hogy a valóban meglevő értékeket kellő mértékben élvezni tudja. Kevesebb több lett volna: gondos szerkesztéssel, súlypontosítással, húzással áttekinthetőbbé, egységesebbé lehetett volna tenni a művet. Ez annál inkább hasznos lett volna, ha megtörténik, mert a könyv fő mondanivalója lényegében igaz. Azt ugyan nem érzem bizonyítottnak, hogy Juhász Gyula tagja volt a szociáldemokrata pártnak, de nem is tartom lényegesnek a formális tagságot. Sőt inkább veszélyesnek azt, amikor Péter László Juhász „szociáldemokratizmusáról” beszél. Nem egészen világos előttem, mit ért rajta? A szociáldemokrata párt ebben az időben, minden hibája mellett is, önmagát marxistának valló párt volt. Juhász viszont még ebben az értelemben is nehéz volna marxistának nevezni. Véleményem szerint itt ez a döntő, nem a formális tagság! Azon a tényen, hogy Juhász szolidaritást vállalt a munkásosztállyal, harcostársainak tekintette a munkásokat ez mit sem változtat. Emlékeinkben úgy él ő, mint *A Munkásotthon homlokára* és az *Új vallomás* nagyszerű énekese.

Kispéter András

Éder Zoltán: Babits a katedrán. Bp. 1966. Szépirodalmi K. 277 l.

Baja, Szeged, Fogaras, majd az újpesti illetve budapesti tanárkodás jelentik Babits pedagógiai pályájának egyes állomásait. Az a másfél évtized, amit 1905-től a forradalmakig ez az időszak átölel, a pályakezdés, a költői, írói kiforrás s a tudatos nagy művészézés éveit foglalja magában. Eszmeileg Ady tagadásától Ady művészetének igenléisig s — legalábbis a háború kérdésében — az Adyval való harcostárs szerepének vállalásáig terjed. Éppen ezért, ha a művészi érték szempontjából nehéz lenne is dönteni az 1920 előtti vagy az azutáni pályaszakasz javára, irodalomtörténetileg bizonyosan ez a 15 év jelenti a fontosabbat, az izgalmasabbat. Talán ezért is van, hogy az utóbbi években némi lendületet vett Babits-kutatás is elsősorban ezekre az évekre koncentrált. Éder Zoltán könyve Babits életének ezt az átfogó szakaszát a pedagógusi pálya szempontjából kívánja áttekinteni, a könyv címe szerint elsősorban a tanár portréját, a tanári tevékenység mozzanatait állítva előtérbe. Mindebben viszonylag gazdag előmunkálatokra támaszkodhatott mindenekelőtt Belia György, Bisztray Gyula és saját korábbi kutatásaiban. Ezek a kutatások csupán a Szegeden eltöltött két esztendő történetét hagyták megvilágítatlannal, ezen túl azonban, szűkebben a tanári tevékenységre értve, úgyszólván minden lényeges részlet felszínre hoztak. Éder Zoltán könyve ezért ilyen szempontból már eleve kevés meglepetés keltésére számíthatott. Éder azonban többre törekedett, mint amennyit könyve címében megjelölt, s könyvének irodalomtörténetileg éppen azok a legfontosabb, újat hozó részei, amelyek a költő, a művész Babits útját követik a tanári pálya párhuzamába állítva. Ez, a tanári és a költői, írói pálya együttes nyomkövetése a könyvnek feltétlenül érdeme, de ebből fakadt egyik lényeges hibája is. Éder ugyanis láthatóan nem tisztázta kellően, hogy mire helyezze elsődlegesen a hangsúlyt. Könyve így rendkívül felemás benyomást kelt, s a költői, írói fejlődés egyes eseményeinek ecsetelése nem egyszer hosszú lapokon keresztül teljesen elfedi előttünk azt, ami a könyvnek mégiscsak fő szándéka volt, a tanár portréjának rajzát. Az utóbbiról szóló lapok, az újpesti fejezetet kivéve, különben is a könyv leggyengébb részei közé tartoznak. Színtelenségével, szükséztelenségével az előzetes kutatások eléggé gazdag eredményei ellenére ezek közt is kéri a bajai tanárkodásról írt fejezet. Éder mint ha valami különös szemérem tartotta volna vissza attól, hogy mások kutatásának tanulságait beépítse munkájába. Könyve ezért nem csak Babits bajai vagy fogarasi életének, tanári s művészi mindennapjainak bemutatásában hiányos,

hanem olykor a téma szempontjából fontos adatok tekintetében is. Ilyen pl. a bajai gyakorlóév letelével Babitsnak az a kísérlete hogy Kosztolányi segítségével Szabadkán szerezzen tanári állást, vagy a Fogarasra helyezés sajtóvisszhangjával kapcsolatban a Nap cikke és Babits erre adott nyilatkozata (*L. Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése*. Bp. 1959. 83. ill. 131. lev. és jegyzeteik). A gyengén sikerült első részek után, amelyek a művészi pálya szempontjából sem igen hoznak újat, valóban kiemelkedik Babits újpesti tanárkodását visszaidéző, számos egykori tanítványt megszólító, kitűnően megírt s tartalmában is gazdag fejezet. Hogy milyen volt Babits, a tanár, azt Éder könyvében leginkább e lapokat olvasva tudjuk meg. A fejezet az élénk tanárportrén túl a Babits Fogarasról Újpestre helyezése körül az Újpest, a Világ, a Nyugat és a Népszava hasábjain lezajlott heves sajtópolémia feltárásával és elemzésével tágabb irodalomtörténeti szempontból is jelentős eredményeket hoz. A vita, amelynek során Ady művészetével szembeállítva elsősorban a Népszava támadta élesen Babitsot, csak erősíthette Babitsban az Adyhoz tartozás tudatát. Nyilvánvaló, amire Éder rámutat, hogy Babits *Ady Endrének* c. verse, amely Babits Adyhoz közelítő útjának fontos dokumentuma, keletkezésében közvetlenül függ össze e vitával.

Éder könyvének további fejezeteiből, a Babits Budapest tisztviselőtelepi és VI. kerületi tanárkodását, valamint közben a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóságnál való rövid tevékenységét bemutató részekből is azok a lapok hoznak újat, amelyek nem szűken a tanár Babitsot állítják elének. E részeknek terjedelmileg is nagyobb hányadát foglalják el az ilyen oldalak a középpontba Babits *Játszottam a kezével* c. versének keletkezéstörténetét és a vers körüli háborúságot helyezve. Ha a vers inkriminált befejezését illetően vitatható is a tudatos háborúellenességnek az a foka, amit Éder ezzel kapcsolatban Babitsnak tulajdonít, a vers keletkezéséről elmondottak mindenképp meggyőzőek, s a számos, egymásnak ellentmondó korábbi datálás után perdöntően helyezik a vers születését 1915-re, a megjelenés körüli időre, felfedve Babits érzelmi életének egy eddig számon nem tartott momentumát is. De ennél jelentősebb a vers körül támadt ádáz sajtóhadjárat részleteinek a teljességre törekvő bemutatása. Annak tudatosítása, hogy az 1915 őszén kirobant Ady–Rákosi perrel egy időben volt egy nem kevésbé éles hangú Babits–Rákosi per is, az Éder könyvének fontos érdeme. Ezt csak növeli, hogy a vers körül dúlt sajtóharcot Éder nem egyszerűen a kronológia szerint leltározva, hanem ezen belül a vita során kirajzolódtott különböző pártárgyalatok szerint csoportosítva veszi

számba. E vita anyagának feltárásán túl, figyelmet érdemel még Éder könyvében az az elemzés, amely Babits háborúellenes kiállását mutatja be, s amelyben a politikától addig visszahúzódozó Babits valóban Ady magasáig nőtt.

Éder munkáját lényegében 1918 tavaszával zárja amikor Babits megvált a VI. kerületi gimnáziumtól s mindössze szűk két és fél oldalt szentel a forradalmak alatti időszaknak. Holott épp Éder hangsúlyozza, hogy Babits szereplése a forradalmak idején „legáltalában olyan mértékben a tanáré, a nevelőé és az oktatóé, mint az íróé”. Ennek ellenére könyve pl. Babitsnak a proletárdiktatúra egyetemi katedráján végzett tevékenységét éppen csak megemlíti befejező mondatában, s annyit sem mond el róla, amennyit eddigi ismereteink szerint elmondhatott volna. Pedig e tevékenység megmutatása feltétlenül a könyv kereteibe tartozott. Az ismeretlen részletek kikutatásával pedig Éder hasznosan járulhatott volna hozzá az ekkori s a közvetlenül a forradalmak utáni Babits pályájának helyes értékeléséhez is.

Láng József

Benedek Marcell: Naplómat olvasom. Bp. 1965. Szépirodalmi K. 582 l.

Benedek Marcellt sok évtizedes írói, fordítói és irodalom-népszerűsítői tevékenység után most ismét új oldaláról, a naplórészlet műfajában ismerhette meg az olvasóközönség.

Benedek Marcell naplója az 1894–1962-ig terjedő kort, mintegy hét évtizedet ölel fel. A korabeli naplót kiegészíti az egyes fejezettekkel összefüggésben felmerülő visszaemlékezésekkel. Ezek a kiegészítések enyhén önirónikus jellegükkel fokozottan növelik a kötet érdekességét. Mivel Benedek Marcell irodalmi környezetben nőtt fel, és hosszú élete folyamán írók és kritikusok százaival ismerkedett meg valamilyen formában, feljegyzéseinek egyes részei nem érdektelenek az irodalomtörténet számára sem. Már középiskolás korában bensőséges barátság fűzi Lukács Györgyhez, később ez a barátság vezet el a Thália körbe is. Egy iskolai rendezvény kapcsán egyizben az agg Jókait is felkeresi. Érdemes megemlíteni, hogy iskolatársai között ott találjuk még Hóman Bálintot is, akivel a barátságot bizonyos fenntartásokkal annak egész élete folyamán megőrzi. Az egyetemi évek alatt Riedl Friggyessel kerül közelebbi kapcsolatba, akit, édesapja és Román Rolland mellett, legfőbb mintaképének tekint.

A napló egyik legérdekesebb része a Thália kör szervezéséről és működéséről szóló fejezet. Személyes ismeretség fűzi Balázs

Bélaához, Kuncz Aladárhoz, Heltai Jenőhöz és Ady Endréhez.

Édesapja, Benedek Elek, az első világháború után visszaköltözött Erdélybe, kisbaconi házába. Ezzel összefüggésben részletesen beszámol az akkor szerveződő erdélyi magyar irodalomról, amelynek mentora és egyik szervezője a húszas évek elején Benedek Elek volt. Körülötte csoportosulnak a fiatal magyar erdélyi írók: Nyíró József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László stb. Talán ebből a fejezetből merítheti a legtöbbet az irodalomkutató.

A napló érdekes áttekintést nyújt Benedek Marcell páratlanul termékeny műfordítói tevékenységéről, emellett ismerteti saját irodalmi művei és szindarabjai keletkezésének körülményeit. Ír a húszas években általa szerkesztett irodalmi lexikon elkészítésének nehézségeiről. Betekintést nyújt két jelentős könyvkiadó (Dante, Singer és Wolfner) belső életébe. Külön fejezetekben emlékezik meg kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanári éveiről és a szabadkőműveseknél betöltött szerepéről.

Benedek Marcell, annak ellenére, hogy műve aránylag kevés forrásértékű újdonságot tartalmaz, mégis a sok évtizedet felölelő napló közzétételével, irodalmi visszaemlékezéseinek az ismertetésével, Benedek Elek és saját tevékenységének színes bemutatásával, érdekes olvasmánya lehet az irodalomszerető olvasónak és a szakembernek egyaránt.

Batári Gyula

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1842—1963. Összeállította: Fülöp Attila. Miskolc, 1964. II. Rákóczi Ferenc könyvtár. 231. l. 1 térk. mell. (Könyvtári Füzetek, 1.)

Magyei sajtóbibliográfiánk száma ismét gyarapodott eggyel: öt dunántúli megye után elkészült a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye hírlap- és folyóiratanyagát tartalmazó bibliográfia is. E feldolgozás részben beleilleszkedik a korábbi, megyei periodika-bibliográfiák sorába, részben azonban, az eddigi keretek kiterjesztésével, a kutatók pontosabb tájékoztatása végett, új módszereket is alkalmazott.

Az összeállítás ugyanis, a hagyományos sajtóbibliográfiai rovatokon kívül, az egyes lapok leírása után, rövid megjegyzéseket, annotációkat is tartalmaz. Ezekben tömör jellemzést kapunk az illető újság, vagy folyóirat jellegére, irányzatára és esetleg történetére nézve. A kötet bevezetője szerint ezáltal a bibliográfia túllépett saját határain a sajtótörténet irányába, és „mentségül” arra hivatkozik, hogy ezáltal a száraz bibliográfia „élet-szerűbbé”, és „történeti hangulatot keltőbbé” változott.

Semmi szükség nincsen azonban e mentegődzésre, hiszen a kötet egyik *legnagyobb érdeme éppen e módszerbeli újítás volt.* Még csak műfaji határsértés sem történt, csupán csak első kísérlet nálunk az időszaki sajtó annotált, részben kritikai feldolgozására. A kezdeményezés nem csak azért dicsérendő, mert az összeállítás ezáltal élénkebbé és történeti hangulatot keltőbbé vált, hanem elsősorban azért, mert ezáltal a helytörténeti kutatók munkájához még több segítséget és tájékoztatást adott. De emellett ésszerű is volt, hogy a szerkesztő azt a hatalmas, sok időt és fáradságot követelő munkát, amelyre az egyes lapok címfelvételi adatai változásainak regisztrálásához szüksége volt, ily célból is kamatoztatta. Az időszaki sajtó bibliográfiai feldolgozása ugyanis eleve megkívánja a periodikák egész anyagának alapos átnézését. E munka során pedig könnyen felgyűjt-hetőek voltak azok az adatok, amelyek alapján egy-egy újság, vagy folyóirat irányát, sőt életrajzát is röviden jellemezni lehetett. Mint minden kritikai bibliográfia esetében, ezúttal is természetesen nagyot nőtt az összeállító felelőssége is, hiszen megállapításai, különösen azok számára, akik nem juthatnak hozzá az eredeti lapokhoz, iránymutatóak lesznek. Tekintettel arra, hogy e lapok legnagyobb többsége sajtótörténetileg még feldolgozatlan, ilyen szempontból Fülöp Attila munkája valóban sajtótörténeti jelentőségű is.

Az egész kötet, amely a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye 420 hírlapját és folyóiratát dolgozta fel, és tartalmazza még a hagyományos fejezeteket: rövidítésjegyzéket, különböző mutatókat, szakirodalmi összeállítást is, egészében véve újabb, értékes eszköze a helytörténeti, de más, a megye hírlap- és folyóiratirodalmával valamilyen kapcsolatban levő kutatásoknak.

Kókay György

Történezszek vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és Irodalomtörténeti Intézete 1966. decemberétől 1967. márciusáig közös vitaüléseket rendezett „A magyar irodalom története” c. hatkötetes szintézisről. A vitaülések helye az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárának olvasóterme volt.

„A magyar irodalom története” I. kötetének vitáját 1966. december 8-án délelőtt tartották meg. Az ülés elnöke R. Várkonyi Ágnes és Klaniczay Tibor, referens Szűcs Jenő és Heckenast Gusztáv, korreferens Mályusz Elemér volt.

Klaniczay Tibor megnyitójában kiemelte, hogy a historikusok és az irodalomtörténezszek először ülnek össze közös vitára és rámutatott, hogy a két tudományszaknak szót kell értenie egymással, mert egyetlen magyar történelem van, s a két rokon tudományszak ugyanazon történeti folyamat más és más aspektusaival foglalkozik. R. Várkonyi Ágnes Klaniczay Tiborhoz csatlakozva hangsúlyozta, hogy a két tudományszak eltérő szemlélete és vizsgálati módszere, az eredmények összhangja vagy eltérése mindegyik oldalon új gondolatok, szempontok felmerülésére vezethet.

Szűcs Jenő referátumában a Kézikönyv 1530-ig terjedő középkori részével foglalkozott. A mű erényeit a tárgy világos körvonalazásában, az irodalomtörténeti és a történeti szempontok általában sikeres egyeztetésében, a nacionalista szemlélettel való szakításban, a fő fejlődési folyamat pontos bemutatásában, koncepció, tárgyalásmód és stílus harmóniájában látta. Hiányolta viszont, hogy a fejlődés kelet-európai jellegét a Kézikönyv nem érzékelteti eléggé, noha — véleménye szerint — éppen az irodalom területén Kelet és Nyugat különbsége élesebben mutatkozik meg, mint a gazdaságtörténetben; itt csak mennyiségi a különbség, ott minőségi. Igen alaposan és meggyőzően fejtegette, hogy Magyarország későn, csak a X. században kapcsolódott be Európa gazdasági és társadalmi életébe, s már kezdetlől fogva a fejlődés keleti útját járta. Elemezte Szűcs Jenő a nemesi, lovagi költészet jelenségeit, Anonymust lovagi íróként mutatta be, aki nagyon óvatosan emelte az irodalomba a régi pogánykori hagyományokat. A Kézikönyv Janus Pannonius-fejezetéről szólva elmondotta, hogy a szerző, helyesen, az első nagy magyar író művészetét mint válság-költészetet mutatja be. Janus költészetében szólt meg először irodalmunk jellegzetes kettőssége; a hazai föld bensőséges szeretete és a hazai állapotokkal való elégedetlenség, a kritika és kétségbeesés. A humanizmussal foglalkozó fejezetből hiányolta Vitéz János váradi körének, az Aeneas Sylvius vezette középeurópai humanista csoportnak a bemutatását, és kifejtette, hogy kissé halvány a Mátyás renezánsz udvaráról adott kép is. A fejlődés nyugat- és kelet-európai útjával kapcsolatban hozta szóba Szűcs Jenő a Kézikönyv irodalom-fogalmát, és hiányolta, hogy a XV—XVI. század hazai német polgárságának irodalma kimaradt a kötetből.

Heckenast Gusztáv az 1530—1600 közötti irodalmunkat bemutató Kézikönyv-fejeztekkel foglalkozott referátumában. A kötet periodizációjával egyet értett. A mezővárosok polgári társadalmának történetével kapcsolatban kifejtette, hogy a plebejus reformációnak az oppidumokban kimutathatók a gazdasági alapjai, s hogy a hitújítás ezen irányzata a korábban Dózsát támogató helyeken honosodott meg leginkább.

Mályusz Elemér arról beszélt korreferátumában, hogy az irodalomtörténeti Kézikönyv jól egészíti ki a magyar történelem egyetemi tankönyvének művelődéstörténeti fejezeit. Megállapította; „Az egyes korszakok művelődésének szépen megírt jellemzését olvashatjuk az összefoglaló részekben és élvezhetjük, mily írói művészettel sikerült az elvi tudományosságot, a gazdag európai szakirodalom megállapításait is értékesítve, a felépítmény rajzánál érvényesíteni.” Sürgette Mályusz Elemér a középkorral foglalkozó történeti és irodalomtörténeti kutatás jobb összehangolását. Hogy ez az együttműködés mennyire hasznos lehet, bizonyítékul két problémakör részletes elemzését nyújtotta. Az egyik; „az egyházi társadalomnak mint a szociológiai módszer segítségével megismerhető képződménynek a kialakulása, egyes réte-

geinek gazdasági helyzete, a rétegek harca egymással és a világi társadalommal, az időnkinti változások folyamata, maga a társadalom élete, a társadalmi mozgás." Elemzése során a művelt egyházi réteg fejlődését kapcsolatba hozta a hazai olvasóközönség kialakulásával, kifejtve, hogy az anyagi alapok hiányával magyarázható a magyarországi művelt egyházi réteg kicsiny volta, és, következésképpen, a középkori egyetemeink elorsóvadása, a reánk maradt magyar eredetű iskolai kéziratok elenyésző száma. A másik: a kancelláriai és a krónikaírói evékenységi összefüggései, mellyel kapcsolatban kifejtette, hogy történeti narratio oklevelekben Magyarországon kívül sehol nincsen, s ajánlotta az elbeszélő részek összegyűjtését és irodalomtörténeti feldolgozását.

A vitában elsőnek *Elekes Lajos* kért szót. Előadta, hogy a stílus kategóriák szerinti periodizálás és az ölelkező korszakhatárok felvétele előnyös, de veszélyekkel is jár: voltaképpen megkerüljük vele a korszakolás problémáját. Sőt: ez a periodizáció egyenesen a történeti igazság ellen van olyan korszakokban, amelyekben két stílus él egymás mellett. Megemlítette még, hogy a Kézikönyv a pogánykor és a korai feudalizmus tárgyalásában nem az uralkodó történetfelfogást vette alapul, hanem Győrffy Györgyét.

Mezey László az elhangzott referátumokhoz fűzött megjegyzéseket. Szerinte Szűcs Jenő egyoldalúan Németországhoz mérte kulturális fejlődésünket, Itáliát elhanyagolta, s nem vette figyelembe kellően a bizánci és a szláv hatásokat sem. Málusz Elemér fejtegetéseire azt tette hozzá, hogy az egyháziak története az értelmiség történetébe tartozik; aláhúzta az állami egyház és a magánegyházak különbségét, szóvá tette, hogy a középkori könyvanyagnak csak ezrelékekben kifejezhető részei maradtak meg; foglalkozott a hazai egyetem elorsóadásának okaival, s megjegyezte, hogy a narratiót iskolában tanították.

Klaniczay Tibor a kritikák jó részét elfogadta, majd néhány elvi kérdésre tért át. Megfontolandónak tartotta Szűcs Jenő nézetét a magyar és a magyarországi irodalom fogalmáról, valamint a német polgári irodalomról, de megjegyezte, hogy az anyag felvételének valahol a XVI. században határt kell szabni. Az ölelkező korszakhatárok felvételét gyakorlati szempontok indokolták, s nem tartotta kizártnak, hogy idővel az átfedések száma a művek pontosabb datálhatósága által kisebbedni fog, különösen a középkorban. A történészek uralkodó felfogásával kapcsolatban kifejtette, hogy Győrffy György nézete azért került bele a pogánykor és a korai feudalizmus tárgyalásába, mert ezek feleltek meg leginkább az irodalmi anyagnak.

Varjas Béla az irodalomtörténeti folyamat tárgyalására az ölelkező korszakhatárok felvételét ítélte legjobbnak, és hangoztatta, hogy az átmeneti korszakok kérdéséről jelenleg nemzetközi vita folyik. Felemlítette, hogy a magyar irodalom történetében még bőven vannak kevésbé felderített területek, s ezek közé sorolta a XVI. század latin irodalmát.

*

„A magyar irodalom története” II. kötetéről 1966. december 8-án rendezték meg a vitát. A vita elnöke *R. Várkonyi Ágnes* és *Klaniczay Tibor*, referens *Benczédi László* és *Ausch Sándorné Péter Katalin* volt.

Benczédi László a fő irodalmi korszakhatárokat gazdaságtörténeti szempontból helyezte el. A kötet érdemének tudta be, hogy a szerzők a barokk kultúra szempontjából egységesen, logikusan építették fel a periódust. Úgy látta azonban, hogy a haladás és a konzervativizmus ellentéte nem tűnik mindig világosan elő. A továbbiakban a kötet enciklopédikus tartalma miatt csak a nemzeti nacionalizmus kérdésével foglalkozott a referens. Megemlítette, hogy ő az uralkodó osztály 1690 tájára tett átalakulását nem tartja bizonyítottnak. Úgy találta, hogy a mű a török veszéllyel nem foglalkozik elég behatóan, s nem fejt ki eléggé, hogy a nemzeti ideológia a Jagellók korától a kurucokig nem változott lényegesen.

Ausch Sándorné Péter Katalin referátumában az irodalmi barokk fogalmával foglalkozott, amely, szerinte, nem eléggé alkalmas a korszak elentmondásainak megragadására. Ehhez jobban tekintetbe kell venni a kor polgári forradalmait és a technika történetében számotartott robbanásszerű változásokat. Felemlítette, hogy a barokk hősi korának egyes műveit a Kézikönyv a főúri irodalom keretében tárgyalja, noha szerzőik közneemesek voltak. Utalt a főúri-közneemesi ellentétre, s ezt kapcsolatba hozta a katolikusok és a protestánsok közötti feszültséggel. Végül a protestáns egyházi értelmiség politikai és kulturális szerepével foglalkozott a referátum.

Klaniczay Tibor felszólalásában kifejtette, hogy az irodalmi anyag ideológia-történeti elemzésével történészeknek kellene foglalkozniuk, s eredményeiket egyeztetni kellene a társadalomtörténeti kutatásokkal. Ezen a területen még nagyon kevés történet, de rámutatott, hogy a papi értelmiség frazeológiája erősen rokon a nemességével.

Varjas Béla szerint a barokk 1690 előtti szakasza valóban a hőskor, utána az irodalom színvonala erősen visszaesik. Kifejtette, hogy a Kézikönyv II. kötetének anyaga a kor irodalomfogalmának tartalma miatt tarka. Felemlítette végül, hogy a kötet szerzői az iskolák történetének feldolgozatlansága miatt sok nehézségbe ütköztek.

Szűcs Jenő az első kötetre is visszatekintve az irodalomfogalom történeti változásával foglalkozott.

Keserű Bálint azt hangoztatta, hogy véleménye szerint a XVIII. század protestáns kultúrája nem talált még megfelelő helyet a kötet barokk-konceptiójában. A protestáns fellendülésben talán túl nagy szerepet tulajdonítunk a puritánusoknak és elhanyagoljuk az orthodoxia jelentőségét.

Hopp Lajos megállapította, hogy a Kézikönyv II. kötetének írói és a történészek között a meglévő vitás kérdések (periodizáció, barokk-problémák) ellenére sem alakult ki parázs vita. S ennek az az oka, hogy a szerzők már felhasználhatták a legújabb történeti kutatásoknak a XVIII. századi társadalmi fejlődés, a nemzeti nacionalizmus alakulása terén elért eredményeit. A periodizációról szólva elmondotta, hogy — mind rendszerezési, mind szerkezeti szempontból — talán termékenyebb lett volna, ha a II. kötet korszakhatára 1772 helyett az 1780–90-es évekig terjedt volna. Így nem vágta volna el a felvilágosodás felé vezető szálakat és a kései barokk problematikája is lezártabb értelmezést nyert volna.

R. Várkonyi Ágnes, a vitát összefoglalva, rámutatott arra, hogy immár elodázhatatlanná vált a historikusok és az irodalomtörténészek együttműködésének rendszeresítése, szerveztetéte. A legfontosabb közös problémák jelenleg a kelet-európai fejlődés kérdéseinek tisztázása, a periodizáció, a társadalmi rétegek szerepének elemzése, az ideológia-történeti kutatás és a fontosabb szövegek közös elemzése.

*

„A magyar irodalom története” III. kötetének vitáját 1967. február 20-án délelőtt rendezték meg. Az ülés elnöke *Hanák Péter* és *Klaniczay Tibor*, referens *Varga János* és *Benda Kálmán* volt.

Varga János előljáróban hangsúlyozta, hogy a Kézikönyv III. kötetével „fontos, tudományos ismereteinket számtalan ponton kibővítő irodalomtörténeti összefoglalás született, amely... mind a marxista szemlélet kialakításának és terjesztésének, mind pedig a végleges marxista irodalomtörténet kimunkálásának kiemelkedő állomását jelenti.”

A kötet koncepcióját és szerkezetét elemezve megállapította, hogy „annak a folyamatnak az ábrázolása, amely a kulturális-ideológiai terület irodalmi szférájában a jelzett időhatárok [1772–1849] közt zajlik, nem mindig áll egészséges arányban a folyamatot elindító, alakító, benne szerepet játszó személyiségek tárgyalásával”, azaz: a mű a történelmi kollektivummal szemben az író-egyénségeket túlságosan előtérbe állította. E szemlélet egyik következménye, hogy a III. kötet inkább többségükben kitűnő íróportrék sorozata lett — s kevésbé a magyar irodalom fejlődését bemutató szintézis. A másik az a vitatható, folyamatot megbontó elv, hogy egy-egy író életművét abban a korszakban tárgyalja a kötet, amelyre az életmű túlsúlya esik. A reformkori irodalmunk egészéről alkotott kép pl. hézagos lett azzal, hogy Arany, Jókai, Kemény stb. 1849 előtti tevékenységét már a következő kötet ismerteti — s a IV. kötet abszolútizmuskori fejezete is szegényesebb lett azzal, hogy Eötvös, Erdélyi egész életművének bemutatását az előző kötetnek engedte át. — A koncepció vagy a szerkesztői munka kisebb-nagyobb fogyatékosai, hiányosságai még: bizonyos ismétlődések; ugyanaz a tény vagy jelenség a mű más-más helyein különböző értelmezést kapott (l. pl. Kossuth és a Pesti Hírlap viszonya); egy-egy irányzat átfogó elemzését nem az irányzatot egészében jellemző fejezetben, hanem valamely portréban kapjuk (pl. a klasszicizmusét a Berzsenyi-portréban). A szerkesztés előzőleg nem tisztázta, hogy a politikai szerepet is játszó írók ilyen irányú ténykedéséből mennyit mutassanak be a kötet szerzői: a centralista Pesti Hírlap vezető publicistái pl. külön fejezetet kaptak — Kossuth Pesti Hírlapjának írói nem; Trefort Ágoston önálló portrét kapott — Pulszky Ferenc csak mint útirajz-szerző és az irányköltészet ellenfele szerepel a kötetben.

A III. kötet nagy érdeme, fejtegette *Varga János*, hogy általában hitelesen ábrázolja az irodalmi jelenségek és a történeti-társadalmi háttér bonyolult kapcsolatát. A szerzők „irodalomlátása valóságcentrikus, az irodalmi jelenségek megítéléséhez és értelmezéséhez magában a vizsgált korban, annak meghatározóiban, társadalmának dialektikus mozgásában” keresték s többnyire meg is találták a kulcsot. A koncepció, a periodizáció, valamint némely irányzat ilyen szempontú elemzése során azonban a referens arra a következtetésre jutott, hogy egyes esetekben nem volt eléggé intenzív az irodalom és a társadalmi valóság szembesítése, vagy pedig e szembesítés vitatható eredményekre vezetett.

Az egyes irodalmi periódusok elhatárolásában, egyes írók hovatartozásának eldöntésében például helyenként bizonytalanság, az egyszempontúság hiánya tapasztalható. A kötet tárgyalási egységnek olykor egy olyan irodalmi áramlatot tekintett, melynek jellegét a formai és stílusjegyek, nem pedig a társadalmi mondanivaló azonossága határozta meg; más esetben világnézeti, politikai nézetek alapján sorolt egy csoportba különféle kifejező-készlettel dolgozó írókat. Példa erre a jakobinus mozgalom íróiról szóló fejezet, amely Batsányi, Verseyhy és Szentjóni Szabó életművét mutatja be: művészi eszközeik szerint nem tartoztak egy

írói csoportosulásba, a közéleti tevékenység szempontjából viszont nem ők hárman tették a jakobinus írók mozgalmát.

Láthatóan az irodalom tartalmi vonatkozásai szerint alakult a kötet eme periodizációja: „Irodalmunk a felvilágosodás és a megújuló nemzeti mozgalom korában” (1772-től az 1820-as évekig) és „Irodalmunk a reformtörekvések, a forradalom és a szabadságharc korában” (az 1820-as évektől 1849-ig). *Varga János* vélekedése szerint azonban csoportos reformtörekvésekről csak az 1820-as és 1830-as évek fordulójától kezdve beszélhetünk. A szerzők talán azért ragaszkodtak az „1820-as évek” korszakhatárhoz, hogy a romantika magyarországi virágzásának első szakaszát a reformtörekvések irodalmi megfelelőjeként mutathassák be. Pedig a romantika funkciója differenciáltabb volt: első szakaszában tartalmilag a tagadás, a múltba vagy az álomvilágba vágyódás jellemezte, második szakaszában az új igenlése, az építés vállalása. A romantika Magyarországon az 1820-as években csak jelezte az új születését, de a reformkorszaknak csak akkor lett tükrözője és szolgálója, amikor a romantikus formák és stílusjegyek liberális jellegű tartalmat szolgáltattak meg — s ez az 1820-as és 1830-as évek fordulóján következett be.

Az a kép, melyet a kötet ad a magyarországi felvilágosodásról — mondotta *Varga János* —, a magyar társadalmi struktúra tanúsága szerint több ponton finomítható lenne. A felvilágosodás eszméiramlata nem alkotott teljesen körülhatárolt rendszert, amelyből csak egy irányba vezethetett tovább az út. Megfért az idealizmussal is, de hozhatta a materializmus előretörését is; mutatható demokratikus irányba, de összeházasodhatott az abszolutizmussal is. Az európai felvilágosodás-változatok közül a magyar a legösszetettebbek egyike volt: más-más érdektől hajtva, a felvilágosodás más-más színezetét képviselte az uralkodó, a kishatalmú értelmiségi réteg és a polgári funkciók betöltésére készülő nemesség. Az uralkodó például a ráció alapjáról szegezte szembe a nemzetfelettség gondolatát egy olyan társadalommal, mely a nemzeté válás küszöbére érkezett. A jozefinista értelmiség az észlénnyek közösségén a nemzetet értette, amely fogalom nála kb. a magyarsággal volt azonos. Az uralkodó osztály viszont a felvilágosodás szabadságeszméjében a nemesség, a feudális kiváltságok szabadságának elméleti igazolását látta. A hazai felvilágosodás két fő ága (az értelmiségi rétegé és az uralkodó osztályé) kezdetben nem különült el egymástól — a nemzetfelettséggel szembenálló nemzeti eszme összefűzte őket. Amint azonban, az uralkodó vereségével, lekerült a napi-rendről a nemzetek-felettség problémája, nemzeti és polgári színezetű felvilágosodás kezdett elválni egymástól. Az utóbbi a politikai küzdőtéren vereséget szenvedett, megerősödött a hazai felvilágosodás nemesi szárnya, mely az aufklárizmusban nem az egyetemes, hanem csupán a speciális, a nemzetit érzékelt. — A felvilágosodás gondolati síkon „messzemenően anti-feudális, antimisztikus, és ebben a vetületben az adott gazdasági-politikai rendszerek tagadása is. Lehet a... polgári forradalmak eszmei előkészítője; a gyakorlati cselekvést illetően önmagában korántsem forradalmi. Sőt az ész piederstálra emelésével részint a forradalmak kivédésének, részint a forradalmak elvetésének ideológiájává is fejlődhet, abban az értelemben, hogy egyrészt az emberi észnek olyan hatóerőt tulajdonít, amely képes a társadalmat megrázó tragikus események megelőzésére, másrészt a forradalmakat az esztelenség felülkerekedésének is tekintheti. Ebből következik, hogy a felvilágosult ember számára a felvilágosodáson kívül más eszmei indítékok is szükségesek — a társadalmi-gazdasági indítékokról nem is beszélve — a forradalmak aktív vállalásához, de következik az is, hogy nem magával a felvilágosodással kerül ellentmondásba az a felvilágosult, aki elutasítja a forradalmakat. Aligha tekinthető tehát törésnek például Csokonai felvilágosult világszemléletében az a körülmény, hogy elféli a francia forradalmat”, hiszen ez éppen aufklárizmusának jellegéből fakadt.

A referátum elismerően állapította meg, hogy a III. kötet az irodalmi népiesség irányzatát sokoldalú vizsgálatban részesítette, főképpen a Csokonai iróbarátait, Erdélyi János pályáját, valamint a romantika és népiesség viszonyát bemutató fejezetekben. Teljes egészében mégsem sikerült a problémakört megoldania a kötetnek, alapvetően azért, mert a magyar társadalmi struktúra elmaradottságának kulturális vektorai nem szembesítette a népiesség egyes megjelenési formáit. Az irodalmi népiesség — fejtegette *Varga János* — valóban „jelenthet tartalmi és formai kategóriát, lehet politikum vagy esztétikum hordozója, s mint esztétikum, különféle, egymással ellentétes tartalmat vagy politikumot fejezhet ki.” A népiesség válfajai valóban nem szoros kronológiában váltották egymást, ugyanaz a kombináció különféle periodusokban ismét és ismét jelentkezett. Az irodalmi népiesség történetének felvázolásakor azonban abból a tényből kell kiindulni, hogy a korszak fő kérdése a nemzeté válás, s hogy ennek feltétele a nép emancipálása volt. A népiesség egész irányzata e problematika megfelelője a kulturális szférában. „A népiességnek az a fejlődése — mondotta *Varga János* —, amelynek csúcsára a formai és tartalmi népiesség egyesítésével és ugyanakkor egyetemesre tágitásával Petőfi ér fel, szakadatlan folyamat, amelynek megvannak a jól kitapintható állomásai” — s éppen e fokozatosságot nem mutatja be a kötet. „Bizonyára annak szem elől tévesztése folytán, hogy a népiesség történetében egyfelől kielemezhető a fokozatosság, más-

felől a fejlődés különböző szintjén álló... „népiességek” élnek egyidőben egymás mellett, kerülhetett a kötetbe az a megállapítás, hogy az 1848 előtti népiesség demokratikus eszméi önmagukban még nem jelentenek forradalmiságot és hogy a népiesség önmagában sohasem volt forradalmiság. Lehet, hogy Erdélyi népiessége nem volt az. De ha az állítás megfogalmazója már Petőfitől is megtagadja népiessége forradalmi voltát, bizonyára azon megfontolással, hogy Petőfi forradalmisága nem népiességének, hanem egyetemességének terméke volt”, vélekedésének ellene szól Táncsis életútja és műve.

A romantika és a kritikai realizmus viszonyát, a magyar kritikai realizmus megjelenésének feltételeit s körülményeit elemezve, *Varga János* rámutatott arra, hogy a romantika, mint kifejezési forma, korántsem alkalmatlan valóságos problémák tükrözésére: „...akkor válik igazából a reformtörekvések irodalmává, amikor az ábránd vagy a múlt költött képei mellett, illetőleg helyett keretet biztosít az egykorú jelen realiztikus elemeinek is. Ez azzal a felfedezéssel következik be, hogy a véletlekért és ellentmondásokért nem szükséges a múltba vagy átomvilágba menekülni, mert azok megtalálhatók az adott valóságban is.” De a romantikus ábrázolási mód a folyamatok érzékeltetésére, belső összefüggéseik felmutatására már nem alkalmas. „Új kifejezési formák keresésének igénye viszont akkor merül fel, amikor az emberi elme a jelen vagy múlt valóságáról kiderítette, hogy annak ellentmondó jelenségei olyan belső törvényszerűségek kifejezői, melyek egyetlen hatalmas rendszert alkotnak, valójában az ellentétek harcának és egységének rendszerét.” A magyar kritikai realista művész fő vonalakban már tisztában van kora valóságának egészével — s annak tarthatatlanságával. S ez a fejlődési fok az 1840-es évekre érkezett el: Kossuth, a centralisták már ismerték a magyar feudális társadalom egész szövevényét, az új társadalom rendszerét dolgozták ki. (Eötvös nagy műve csak ekkor szülehetett meg — a társadalmi haladás első vonalában küzdő Eötvösé.) A politika ekkor előtte járt az irodalomnak. Irodalomtörténészek és történészek közös feladata lehetne annak kutatása, hogy a magyar politika milyen fázisokon átmenve, mely tényezők hatására vált rendszer-centrikussá az 1840-es években.

Befejezésül ismét hangsúlyozta *Varga János*, hogy a III. kötet — néhány problematikus mozzanata ellenére is — megérdemli a tudományos közvélemény teljes elismerését. „Sőt, e problematikus mozzanatokkal együtt tesz előre nem is látható szolgálatot ideológiai életünk számára, mert kisszámú vitatható megállapítása és megoldása is olyan, hogy új gondolatok és gondolat sorok születését sietteti.”

Benda Kálmán referátumában kifejtette, hogy míg a *Kézikönyv* II. kötete az irodalmi fejlődést történeti folyamatában mutatja be, addig a III. kötet túlságosan portrészzerű — még akkor is, ha a portrékból nagy vonalakban rekonstruálható is maga a történeti folyamat. A II. kötet, mind szélességében, mind mélységében, nagyobb irodalmi-művelődéstörténeti anyagot vont be vizsgálódási körébe, viszonylag kevés szövegből az irodalmi folyamat teljesebb képét rajzolta meg. Az 1772—1849 közötti korszakban viszont sokkal több forrásanyag állt a kutatók rendelkezésére, a III. kötet mégsem tett kísérletet pl. a provinciális irodalom feldolgozására, a közönségizlés alakulásának bemutatására. A periodizáció kérdésében a II. kötet rugalmasabb, az ölelkező periódushatárok alkalmazásánál jobban tekintettel volt a történeti és irodalomtörténeti fejlődés bizonyos specifikumaira, eltéréseire. A III. kötet szakított ezzel a gyakorlattal s vitatható merevséggel 1772-től, Bessenyei fellépésétől kezdte anyagának tárgyalását. Örvendetes viszont, hogy a III. kötet stílusa emelkedettebb, olvasmányosabb, mint az előzőé.

Az egyes írói életműveknek a történeti folyamatba való beillesztésekor a III. kötet szerzői gárdája nem egységes rendezői elv szerint járt el. A jakobinus kor íróinak vitatható csoportosítása pl. annak következménye, hogy a szerkesztői koncepcióban keveredtek a politika- és eszmetörténeti, illetve stílustörténeti szempontok. *Benda Kálmán* felvetette azt a kérdést is, hogy helyes volt-e a több korszakba átnyúló, különböző fejlődési szakaszokra bontható írói életműveket csupán egy periódusban tárgyalni? A történeti folytonosság szenvedett ezzel az eljárással csorbát a kötetben.

A III. kötet hiányosságairól szólva elmondotta *Benda Kálmán*, hogy az 1772—1849 közötti magyar irodalmi fejlődésnek a kötetben adott képe eléggé „légüres térben” jelenik meg előttünk, s ennek az az oka, hogy a szerzők csupán a magyar nyelvű és nem a magyarországi irodalom történetének bemutatására vállalkoztak. A szóban forgó időszak kezdetét az jellemzi, hogy a magyar és a magyarországi nem magyar népek irodalmait még szoros szálak fűzték egymáshoz. Lassú elválásuk bemutatása nélkül a magyar irodalom fejlődésrajza sem lehet hiteles. A magyarországi irodalmak fejlődésének, egymáshoz való viszonyuknak tisztázása elengedhetetlenül szükséges a polgári nemzetté válás, a nacionalizmus stb. egész problémakörének a megértéséhez. Hiányzik a kötetből a felvilágosodás-kor nemzetiségi államelméleteinek tárgyalása, az iskoláztatás, a könyvkiadás, a nyomdák, stb. helyzetének a bemutatása, általában az egész népiesség művelődési viszonyainak szociológiai és statisztikai módszerekkel való felmérése.

Spira György elismeréssel szolt a III. kötet szerzőinek ama következetes igényéről, illetve a törekvés eredményeiről, hogy az irodalomtörténeti fejlődést a történeti fejlődés egészébe ágyazva, ennek részeként mutassák be. A műben megnyilatkozó történetiszemlélet — fejtegette *Spira György* — Révai József koncepcióján alapszik, átveszi annak helyes és vitatható tételeit egyaránt. Megítélése szerint nem fogadható el az a felfogás, mely szerint a XIX. század első felében a magyar társadalmi fejlődés elé két egyenrangú, egymással hol harmonizáló, hol egymást keresztező, megoldásra váró feladat tornyosult, ti. a nemzeti függetlenség kivívása és a polgári átalakulás végrehajtása. Az ország előtt egyetlen főfeladat állott: a polgári átalakulás feladata. A nemzeti kérdés másodrendű probléma volt a korban, időnként vetődött csupán fel, olykor mint a szentistváni magyar állam visszaállításának óhaja, az uralkodó osztály részéről.

Hiányolta *Spira György* azt, hogy a szerzők a korabeli Magyarországot nem a Habsburg birodalom szerves részének tekintették, s ezért nem figyelhettek fel arra sem, hogy a Habsburg abszolutizmus meg-megújuló válságai az ellene folytatott harc mikéntjét, intenzitását is befolyásolták. A nemzetiségi kérdésre kevés gondot fordított a kötet, a magyarországi irodalmak komparatistikája is hiányzik a műből. Bizonyos alapfogalmak jelentését (pl. a liberalizmus, centralizmus, nacionalizmus mibenléte, reform és forradalom, liberalizmus és radikalizmus viszonya stb.) nem tisztázták magukban a szerzők, s ez a mulasztás az anyag módszeres tárgyalásakor sok bizonytalanság forrásává vált. (L. pl. a centralisták megítélését.) Olykor pontatlanságok is tapasztalhatók a kötetben; pl. Mária Terézia úrbérendezési tervét tévesen értékéli a kötet; 1849-ben Sárossy nem volt radikális.

Szabad György szerint a Kézikönyv III. kötete a magyar irodalom történetének 1772 és 1849 közötti periódusáról lényegében hiteles képet ad, ezidáig a legjobb összefoglaló munka. Anyaggazdagság jellemzi, sok új ismeretet közöl, nem egy frői oeuvre újszerű megvilágítást nyer benne. Valóban inkább portréorozat s kevésbé szintetikus jellegű mű. Hiba, hogy a portrékat összekötő fejezetek funkciója nem mindig az összegezés, hanem olykor csupán a mechanikus áthidalás. A portrék általában jól sikerültek, egyikük-másikuk azonban hiányos, egyetlen. A Kazinczy Gáborról és a Kossuth Lajosról szóló fejezetekben az életpályákat 1849-ig elemző részek színvonalasak, az 1849 utáni életszakaszokat bemutató részek súlytalanok. S ennek az az oka, hogy a kötet túlságosan mereven ragaszkodott az 1849-i periódushatárhoz, egyes történeti személyiségek további pályafutásának nem szentelt kellő figyelmet. Általában jellemzi a kötetet, hogy a polgári ideológia történetének egyes állomásait (pl. Wesselényi, Deák műveit), illetve ezeknek az irodalmi fejlődésre gyakorolt hatását nem részesítette kellő figyelemben. (E problémák részletes kidolgozása kívánatosná tenné a történeti és irodalomtörténeti kutatások jobb összehangolását.)

Két kérdésben Varga János referátumával, illetve *Spira György* hozzászólásával vitakozott *Szabad György*. A III. kötet — fejtegette — nagyjából helyes képet ad a magyar romantika egészéről. Európában s így Magyarországon is a romantika a polgári átalakulással együtt jelentkezett. Nálunk az 1820-as évek végén bontakozott ki, ivelése kb. 1849-ig töretlen volt, majd 1849-től az 1860-as évekig leszálló ívű. A romantika térhódítása irodalmunkban folyamat: az 1820-as években ment végbe, s ezért nem helyes — mint Varga János tette — „kiparcellázni” az 1820-as évtizedet. A reformkori nemzeti problematikára térve át, hangsúlyozta, hogy *Spira György* kérdésfeltevése téves. Nem az a lényeg, hogy mi a Kézikönyv koncepciójának a viszonya Révai József nézeteihez — Révai már történeti jelenség. A problémát a tanulmányozott korból kell kibontani. A reformkori polgári fejlődés természetszerűen hozta magát, vetette fel a másik főkérdést, a nemzeti önrendelkezés kérdését, mely nem nemzeti problematika egyszerűen, hanem magyar-habsburg viszony: a fejlődő magyar társadalom viszonya a polgári átalakulást akadályozó, „szabályozni” kívánó bécsi udvarral.

Lukácsy Sándor hangsúlyozta, hogy a III. kötet eddigi kritikai visszhangja, illetve a jelen vitában elhangzott bírálatok már mintegy kijelölik a további kutatások irányát, a leg-sürgetőbb tennivalókat. A nagy, az előző korszakokhoz viszonyítva megsaporodott irodalmi anyag nemhogy felmentené a kutatót a művelődési viszonyok, az irodalomszociológia stb. vizsgálatától, hanem fokozottabban kötelezi őt erre. A reformkori ideológia történetének feltárására, az irodalomtörténet határterületeinek kutatására fokozott figyelmet kell a jövőben fordítanunk, s különösen e területeken járhat majd fontos eredményekkel a két tudomány művelőinek összefogása. — *Lukácsy Sándor* példákkal bizonyította, hogy a terminológiai kérdések (pl. liberalizmus, radikalizmus mibenléte, stb.) tisztázásakor figyelembe kell venni az adott kor terminológia-használatát. A felvilágosodás eszméaramlatáról szólva egyetértett Varga János fejtegetéseivel, s rámutatott arra, hogy a felvilágosodás ideológiájának egyes elemei fel-felbukkantak, továbbéltek a reformkor számos gondolkodójának (pl. Erdélyi Jánosnak) az eszmerendszerében.

Fenyő István kifejtette hozzászólásában, hogy míg a Kézikönyv I–II. kötetének koncepciója stílustörténeti jellegű, a III. köteté, helyesen, eszmetörténeti. A kötet koncepciójá-

nak fő fogyatékoságát abban látta, hogy nem eléggé eszmetörténeti, nem következetesen az. Részletesen elemzett néhány eszmetörténeti jellegű hiányosságot: hiányzik a kötetből Szacs-vay Sándor portréja, pedig az ő életműve a magyar felvilágosodás ellentmondásait eklatánsan mutatja fel; Orczy Lőrinc kulcsfigurája a kornak, s ezt nem érzékelteti a mű; a romantika első teoretikusainak (Döbrenteinnek, Buczynak) a tevékenységét sem ismerteti megfelelő súllyal a kötet; hiányzik a liberalizmus átfogó jellemzése, s a romantika tárgyalása sem eléggé átgondolt; igen hézagos a reformkori tudományos irodalom bemutatása; a sajtótörténeti fejezetekben mostoha elbánásban részesítettek olyan fontos orgánumokat, mint pl. a Tudománytár, a Garasos Tár. Szegényes a kötet Erdélyi János-portréja, mivel Erdélyt csak mint a népiesség teoretikusát mutatja be, s Erdélyire, a gondolkodóra, a filozófusra, Erdélyi és a Junges Deutschland kapcsolatára nem fordított gondot. A további kutatásnak – az ilyenféle hiányosságok pótlása mellett – különös gondot kell fordítania az európai eszmearamlatok hazai jelentkezésének vizsgálatára, s általában arra, hogy a felvilágosodás- és reformkori ideológiai mozgását európai távlatokban, az európai fejlődés szerves részeként mutassuk be.

*

„A magyar irodalom története” IV. kötetének vitáját 1967. február 20-án délután tartották meg. Az ülés elnöke Hanák Péter és Sötér István, referens Kolossa Tibor volt.

Kolossa Tibor referátumának bevezetőjében elismeréssel szólt a szintézis IV., az 1849–1905 közötti irodalomtörténeti periódust bemutató kötetéről. A IV. kötet impozáns és eredményes munka – mondotta –, kiválóan alkalmas arra, hogy egységes irodalomtörténeti közvéleményt teremtsen. Az egyes fejezetek szerzőit a feldolgozott anyag iránti tisztelet, az írók szeretete hatotta át. A kötet sok új irodalomtörténeti tényt és összefüggést hozott felszínre, különösen a sajtótörténeti, valamint a kisebb jelentőségű írókról, írói csoportokról szóló fejezetekben.

A kötet konstrukciója általában szilárd, világos, de olykor a túlszerkesztettség benyomását kelti s tapasztalható bizonyos szerkezeti egyenetlenség is benne. Az első, 1867-ig terjedő részben túlságosan sok a bevezető fejezet, (ezekben gyakori az ismétlődés, átfedés), s kevés a portré, a következő részek viszont inkább portrészervek. Mind az összefoglaló, mind a portré-fejezetekben egységes koncepció érvényesül.

A referátum a továbbiakban már mellőzte a portrék vizsgálatát és a bevezető fejezeteket részesítette tüzetes elemzésben, tematikájuk szerint csoportosítva őket. Az egyes irodalomtörténeti korszakokat nyitó általános történeti bevezetőkről elmondotta, hogy ezek feleslegesek egy irodalomtörténeti rendszerezésben: politikátörténetet adnak (nem kevés tévedéssel), az utánuk következő fejezetek, iróportrék tárgyához nem kapcsolódnak szervesen. Csupán egy önálló gondolkodásra valló fejezet van közöttük, „A népies-nemzeti irodalom útja és a városi polgárság” című; ebben sok érdekes, továbbgondolkodásra érdemes elképzelés van, de van megalapozatlan állítás is. (Az utóbbira példa: 1848-ban Pesten erős városi polgárság volt.) E fejezetek helyett társadalomtörténeti tartalmú fejezeteket kellett volna írni, melyek a kor társadalmi mozgását, az életformák átalakulását, stb. mutatták volna be. Az irodalomtörténeti források (sajtó, levelezések, naplók, emlékezések, stb.) szinte kínálják is e fejezetek szempontjait.

Az „Eszmé és irodalmi irányzatok” c. fejezetek a kötet szerzőinek ama helyes törekvését valószínűsítették meg, hogy a magyar irodalom fejlődését az európai irodalmi fejlődés részeként vizsgálják fel. A külföldi irodalmi irányzatok hazai jelentkezésének bemutatására határozottan törekedett is a kötet, az egyes irányzatok befogadásának feltételeit, a közönségizlés alakulását azonban nem részesítette kellő figyelemben. (E mulasztást jelzi az a szerkezeti hiba is, hogy a kötet a műfordítás-irodalomról külön fejezetben, az „Eszmé és irodalmi irányzatok” c. fejezet után számol be, ahelyett, hogy az anyagot ezekbe az irányzatokról szóló fejtegetésekbe olvasztaná.) A hatás-kutatásoknak a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelni, pl. a színház és a sajtó területén Bécs s a pesti német kultúra erős hatása nyilvánvaló. Bátorabban kell majd alkalmazni az összehasonlító irodalomtörténeti módszereket a hatáskutatásban, az egyes kelet-európai irodalmi irányzatok felvázolásakor, a magyar és a magyarországi nem magyar népek irodalmának szembesítésekor.

Az ideológia-történeti fejezetek íróinak igen nehéz dolguk volt. A tárgy természete miatt sokféle hatáslehetőséggel kellett számolniuk, s maguk az eddigi kutatások sem nyújtottak megfelelő segítséget a feladatok kielégítő megoldásához. E fejezetek közös hibája az elvontság: a szerzők hajlamosak elvont kategóriákat felől magyarázni a társadalmi, irodalmi folyamatokat. Nem történt meg a fejezetekben az ideológiák fejlődésének beállítása a társadalomtörténeti folyamatba. Példaként említette Kolossa Tibor, hogy az ideál-reál viszonya szinte a kötet egészen végigvonuló alapkérdés lett, holott ezek elvont, nem alapvető társadalmi,

ideológiai kategóriák. Köveikezőleg nem hiszi, hogy az eszményítés szerepe annyira középponti lett volna ebben a félszázadban, s hogy a realizmus kibontakozásának is elsődleges akadálya ez az esztétikai minőség lett volna. Szerinte Jókai romantikája sokkal inkább volt gátló tényezője a modern realizmusnak, mint a kritikusok ex-katedra elméletei.

Az irodalmi irányzatokról, stílusokról és műfajokról adott fejtegetésekhez két megjegyzést fűzött *Kolossa Tibor*. A népi-nemzeti fogalom tartalmát helyesen világította meg a kötet, ám azt nem tisztázta, hogy mi a népköltészet viszonya a népi-nemzetihez? Az irodalomtörténeti kutatásnak vissza kell majd térnie arra a kérdésre, hogy mi volt a szóbeliség szerepe a népiesség térhódításában? Annyi máris bizonyosnak látszik, mondotta, hogy a verses formák uralkodásában a közönségizlés nagy szerepet játszott. A szecceszó a kötetben nem tisztázott fogalom, az illető fejezetek írói a stílus nyugat-európai megnyilatkozási formáit mintha kissé nyersen vitték volna át a századvégi magyar irodalom egyes jelenségeire.

Az egyes korszakok irodalmi életét tárgyaló fejezetek közül kiválóak az 1867 utániak. Az 1870-es évek irodalmi életéről, pl. az Ábrányi-csoport tevékenységéről szóló fejtegetés sok tanulságot rejt magában a történészek számára is. Az abszolutizmus korának sajtóviszonyait bemutató fejezetben sok az ismétlődés, helyenként zavaros is. Az irodalmi vitákat a szerzők jól illesztik be az irodalomtörténeti folyamathoz egészebe. Nem kellően érvényesül azonban a fejezetben a szociológiai szempont. Az írói társulások, az írók származása, életformájukban, egyéni körülményeikben beállott változások bemutatása hiányzik. A közönségizlés, az olvasottság alakulása, a közoktatás, a tankönyvek, a ponyvairodalom, a művelődési viszonyok jellemzése is szükséges lett volna, hiszen a nagy íróegyeniségek életműve csak ezekbe a közegekbe helyezve vizsgálható meg minden oldalról.

Ránki György a III. és IV. kötet koncepciójával kapcsolatban tett három kritikai megjegyzést. 1. Mind a III., mind a IV. kötet koncepciójának tengelyében — mondotta —, nemzet és haladás történeti viszonyának dialektikája áll. Az a gondolat, hogy irodalmunk fejlődését a XVIII. század végétől a XIX. század végéig e viszony jellege szabta meg. Olyformán, hogy a XVIII. század végétől kezdve nemzet és haladás közeledett egymáshoz, 1848—49-ben találkozottak, 1849 után lassan kezdtek szétválni, majd a század végére tragikusan szembekerültek egymással. Megítélése szerint azonban éppen a XVIII. század végén került egymással szembe nemzet és haladás eszméje; s a XIX. század végén sem a konzervatívoknál, sem a szociáldemokratáknál, sem a polgári radikálisoknál a két fogalomkör ilyenfajta antinómiája nem észlelhető. Még 1848—49-ben sem találkozott annyira nemzet és haladás, mint ahogy ezt a kötetek beállítják. 2. A Kézikönyv IV. kötete a századvég minden irodalmi jelenségét a polgári Magyarország válságából, mintegy a válságtünetek reakciójaként magyarázza. A XIX. század végei polgári társadalom általános válságáról beszélni azonban — erős túlzás. Ezzel összefüggésben: 3. a kötet századvég-képe a korszakot úgy mutatja be, mintha azt alap és felépítmény klasszikus ellentmondása jellemezte volna, amelyben a felépítmény, a művészetek s jelen esetben az irodalom állott volna előbbre, vált volna a fejlődés hordozójává. Felfogása szerint a kor polgársága nem volt reakciós, voltak haladó polgári törekvések; s a XIX. század végén a felépítmény pontosan tükrözte az alap bonyolultságát, nem volt ellentmondás kettőjük között.

Lukácsy Sándor kifejtette, hogy a XIX. század második felében — amint ezt a IV. kötet állandóan érzékelteti is — valóban létezett bizonyos fáziskülönbség a nyugati irodalmak és a magyar irodalom fejlődése között. Ebből azonban nem szabad arra következtetni, s ezt például is bizonyította, hogy nagy íróink (Kemény, Arany, stb.) nem ismerték a nagy nyugati író-kortársakat. A műfordítás-irodalommal többet kellett volna foglalkoznia a kötetnek.

Hanák Péter hozzászólása bevezetőjeként hangsúlyozta, hogy a IV. kötet nagy érdeme történelem és irodalom, politikai és irodalmi irányzatok egységbe foglalása, fejlődésük bemutatása. A tárgyalt kor központi kérdése valóban a nemzet és haladás viszonya volt, vagyis az, hogy a polgári átalakulás milyen nemzeti keretek között megy végbe, a nemzet hogyan polgárosodik. Ez a problematika — helyesen — a Kézikönyv egységes koncepciójának alapja lett. Arról persze lehetne vitázni, hogy az egyes fejezetekben mennyire árnyaltan került bemutatásra nemzet és haladás kapcsolatának alakulása.

A kötet koncepciójában tapasztalható bizonyos lebegés, s e jelenségnek több oka van. A szerzők közül egyesek mintha úgy vélekednének, hogy 1848—49-re a magyar társadalom már alapvetően polgári jellegűvé vált volna. Pedig nálunk a polgári átalakulás inkább az abszolutizmus korszaka után ment végbe. Bizonytalan ítéletek forrásává vált a kötetben az is, hogy a koncepció kialakításakor a magyar—osztrák viszony mélyebb történeti elemzését elmulasztották a munkatársak. Ez a viszony — fejtette ki *Hanák Péter* — a XVIII. század végétől a XIX. század végéig minőségi változásokon ment át. Kb. 1780-tól 1845-ig Magyarország ebben a viszonyban háttérbe szorult, lényegében kiszolgáltatottja volt Ausztriának. Kb. 1845-től 1875-ig Ausztriában ipari forradalom ment végbe. Következésképpen Magyarországon is fellendült a gazdasági fejlődés, a két ország együttélésében — gazdasági szempont-

ból — a pozitív tendenciák kerültek előtérbe. Magyarország hasznát élvezte az ipar, a közlekedés, a kereskedelem kifejlesztésének, közeledett Ausztriához, intenzívebben, mint más nemzetiségek. E pozitív fejlődésnek két káros következménye is lett: átalakult a magyar társadalom szerkezete, nagy feszültségek keletkeztek benne, s a magyar agrárstruktúra konzerválódott. A tudatjelenségeket azonban a pozitív együttélés erői is motiválták.

Végül a Mikszáth-portréval kapcsolatos ellenvetéseit mondotta el *Hanák Péter*. A fejezet nem tisztázta, hogy miként lett az 1848-as tradíciókon nevelkedő Mikszáthból kormánypartí érzelmű író? Szerinte Mikszáth a dzsentri életképtelenségét és az ideális polgári vezetőréteg kialakulásának lehetetlenségét egyaránt felismerte, kései műveiben azért szaporodtak a tragikus mozzanatok. Kormánypartí lett, mert a valós lehetőségek közül a viszonylag legelfogadhatóbbnak a liberális eszméáramlatot érezte. A fejezet Mikszáth nagy regényeit nem szembesítette a századforduló magyar társadalmi fejlődésének problematikájával, pedig nyilvánvaló, hogy a „Különös házasság” témájának háttérét az egyházpolitikai viták tartalmi kérdései és légköre, a „Noszty...” dzsentri-képét a kormánypartí és ellenzéki dzsentri azonos elbírálása, a „Fekete város” eszméiségét 1905–6 kicsinyes koalíciós vitái és a háttérben lévő, súlyos problémákkal vívódó egész nemzet közötti feszültség motiválva elhatározóan.

Sötér István, a kötet szerkesztője, a felszólalásokra válaszulva elmondotta, hogy a vitát magas színvonalúnak és az irodalomtörténészek számára különösen tanulságosnak tartja. Ama véleményének adott kifejezést, hogy a IV. kötet koncepcióját a történészek jobban felfogták és megértették, mint egyes irodalomtörténészek. Örömmel nyugtázta, hogy a társadalomtudomány képviselői lényegében elfogadták a koncepciót.

A magyar irodalom fejlődése — mondotta — csak európai távlatból érthető meg teljességgel. A skandináv és a közép-európai társadalmak, köztük a magyar társadalom XVIII. század végétől a XIX. század végéig tartó fejlődési periódusát az jellemzi, hogy a polgárosodási folyamatban az irodalom funkciója megnőtt. E század a nemzeti polgárosult irodalom kialakulásának időszaka volt, nemzet és haladás viszonya a kor központi kérdésévé vált. A polgárosult magyar irodalomhoz, mely kb. az 1880-as években teljessé vált ki, utólrve az európai irodalmi fejlődést, a népiességen keresztül vitt az út. (A népiesség a polgárosult irodalom kialakulásának egyik — de nem egyetlen útja.) A III–IV. kötet koncepciójának alapja csak e jelzett problematika lehetett, az egyes irodalmi irányzatok, stílusproblémák mind csupán a nemzet és polgárosodás történeti viszonyának alárendelve vizsgálhatók.

A kritikai megjegyzésekre válaszulva megjegyezte *Sötér István*, hogy a kötet szerzői általában nem érezték a magyar polgárosodást 1848–49-ben, illetve az 1850-es években. „A népies-nemzeti irodalom útja és a városi polgárság” c. fejezet következtetés-képpen ki is lóg a Kézikönyv koncepciójából, tulajdonképpen a koncepciót feszíti szét; a szerző a polgári réteg fejlődésének fő vonalait elrajzolta. Egyetértett *Sötér István* a referátummal abban, hogy a szöbeliség közrejátszhatott a XIX. század közepén a verses műfajok kedvezésében. A kötet szecesszió-képe valóban kissé nyers, kiérleletlen, tükrözi kissé a magyar stílustörténeti kutatások viszonylagos elmaradottságát. A kötet Thaly-fejezete szegényes.

A vita legfontosabb, a további irodalomtörténeti kutatómunka szempontjából különösen megszívlelendő elvi tanulságai, fejezte be felszólalását *Sötér István*, hogy az irodalomtörténészeknek fokozottabb figyelemmel kell részesíteniük a folyamatok felvázolásakor a társadalomtörténeti szempontot: az irodalmi fejlődést az egész társadalom mozgásába kell beállítani. A készülő kritika-történetnek különösen ügyelnie kell erre a szempontra; s hogy a magyar társadalomtörténeti stúdiumok kutatásakor a jövőben sokkal inkább Monarchia-viszonyokban kell gondolkoznunk.

*

„A magyar irodalom története” V. kötetének vitáját 1967. február 20-án rendezték meg. A vitatülés elnöke *Ránki György* és *Szabolcsi Miklós*, referens *Katus László* és *Nagy Zsuzsa* volt.

Katus László referátumának bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az V. kötet szerzői sokban megelőzték a történészeket. A kötet jelentős új eredmények seregzemléje, s nemcsak feltáratlan területekről, hanem sokszor feldolgozott irodalmi témákról is tudott újat mondani; példaként emelte ki *Varga József* Ady-fejezetét. Megállapította, hogy nem igen akad a kötetben olyan állítás, mely ellentétben állna a történészek által rajzolt korpéppel.

Négy kérdéskörnek azonban, véleménye szerint, a kötetben nagyobb hangsúlyt kellett volna kapnia.

A bevezető fejezetek adják a korszak irodalmi életének, az irányzatok egymáshoz való viszonyának összképét. Keveset foglalkoznak azonban az irodalmi intézmények, a sajtó, könyvkiadás, az új írói életforma, és az irodalommal rokon művészeti ágak — színház, színjátszás, film stb. — történetével.

A polgári értelmiség kialakulásának, történelmi szerepének alaposabb elemzése elősegítette volna bizonyos irodalomszociológiai jelenségek megértését, a korszak összképének kialakítását. Az új stílust, új életformát kialakító, önállóodó polgárság magához vonzotta a konzervatív osztályok legjobb értelmiségi tagjait is, s a radikális mozgalom az irodalmi-művészeti forradalom bölcsője lett. A korszerű polgári demokratikus programhoz a dzsentrí és a plebejus értelmiség (irodalmi vonatkozásban Ady, Móricz) az egész magyar társadalom problematikáját hozta, s irodalmuk minden progresszív törekvést szintézisbe foglaló irodalommal szélesedett, mozgalmuk polgári radikalizmusból népi, forradalmi radikalizmussá nőtt. A polgárság kialakulásával megindult társadalmi átrétegződéshez hozzájárult még a függetlenségi balszárny radikalizálódása, a parasztság demokratikus, önálló szervezkedése, a nemzetiségek politikai aktivizálódása, s e társadalmi mozgások folytatásaként indult a Nyugat irodalmi forradalma. A szűk osztálybázisú, társadalmi-politikai síkon gyenge magyar progresszió a művészet és irodalom síkján tudott kitörni a konzervatív erők nyomása alól, s sikere a polgári haladás küzdelmeinek egyik legmaradandóbb eredménye volt.

A konzervatív irodalmi mozgalom táborát a kötet nem mutatja be súlyának megfelelően, s ennek következtében a Nyugat-mozgalom jelentőségét sem tudja kellően érzékeltetni. Reális bemutatásához olyan irodalomszociológiai vizsgálatokra lenne szükség, amelyek az új irodalom olvasóközönségének összetételét, hatásának méreteit vizsgálnák korszerű kvantitatív szociológiai módszerekkel.

A demokratikus nemzeti ideológia irodalmi vonatkozásaival kapcsolatban hiányolta a „nemzet és haladás”, a „nacionalizmus-liberalizmus és demokratizmus” viszonyának megítélését, annál is inkább, mert ezeknek a XX. századi demokratikus irodalmi szintézisére az előző kötetek előre utalnak. Átfogóan elemezte a kérdés irodalmi-történeti összefüggéseit, utalt a demokratikus nemzeti ideológia feloldhatatlannak látszó ellentéteire — haladás, demokratizálódás az ezeréves ország felbomlása árán; a forradalom, mint egyetlen kiút s a forradalmi erők gyengesége, kudarcai —, mint olyan tényezőkre, amelyek fölvetése nélkül az egyes irodalmi művek sok emocionális elemének magyarázatát szubjektív tényezőkben keressük.

Nagy Zsuzsa referátumában „A szocialista irodalom kialakulása. Az első világháború és a forradalmak éveit” c. fejezetet abból a szempontból vizsgálta, hogy mennyire támaszkodik az a korabeli történelmi eseményekre és azok történeti feldolgozására, s hogy az irodalom maga mennyiben teszi érthetőbbé a tárgyalt kor lényeges társadalmi jelenségeit. Hiányolta a történelmi eseményeket követő társadalmi hangulatváltások — háborús lelkesedés, majd háborúellenesség; az orosz forradalom szociális és békepolitikájának visszhangja stb. — érzékeltetését. — Az 1918–19-es évek tárgyalásánál helyesnek tartotta volna, ha e fejezet a forradalmakat a Magyar Tanácsköztársaság és a világforradalom összefüggésének tágabb történeti perspektívájába állította volna.

Kovács Endre kifejtette, hogy az V. kötet csaknem minden hiánya és következtetlensége a problematikus szerkezettel magyarázható. A szintézis portrékra épül, s ez egy sor hátrányos megoldást von maga után: egyes folyamatok érzékeltetésekor helyenként túllépnek a megadott korszakhatárokon, ugyanakkor az adott korhoz tartozó fontos momentumok csak a következő kötetben kerülnek tárgyalásra, máskor meg különböző szerzőknél ugyanazokat a jelenségeket kénytelenek ismételni. A magyar és világirodalom összefüggéseit csak elnagyoltan kísérlelhetik meg az egyes portrék felvázolni, s így az olvasónak különböző fejezetekhez kell fordulnia, ha arra kíváncsi, hogy mi maradt ki és mi került bele a magyar irodalomba a világirodalomból. A munkás-és paraszt-mozgalmak hatása is csak külön-külön kapott elemzést.

1905 Kelet-Európában általában vízváltást. A lengyel irodalomban pl. a munkás-mozgalom radikalizálódása retrográd irányban hatott a polgári irodalomra. Ilyen jelenség volt a magyar irodalomban is, de csak a Molnár-fejezet érinti és csak órá vonatkoztatva. — Nem került sor a közép-kelet-európai analógiák elemzésére. Tanulságos lett volna felderíteni, hogy az azonos jellegű irodalmi mozgalmak mennyire eltérő funkciókat töltek be az egyes országokban. — Egyetértett Katussal, hogy a konzervatív és progresszív irodalom harcát szimplifikálták. Nem egységes a kötet értékrendje. Pozitívan értékelt írónál a gyengébb művekben is a pozitív vonásokat hangsúlyozták, negatívan értékeltéknél a jobb műveikből is a negatívumokat emelték ki. — A IV. kötet ellentétben nem eléggé kimerítő módon tárgyalták az irodalom határterületeit, mint pl. a szociológia, szociográfia, színház, film. Nem szerepel a súlyának megfelelően a nemzeti és nemzetiségi kérdés.

Kérdő hangsúllyal bár, de felvetette, hogy a portrékra épülő és szociológiai sémák szerint csoportosító szintetizáló elv helyett talán eredményesebb lett volna a műfaji csoportosítást vagy a strukturalizmus elvét alkalmazni.

Bodnár György hangsúlyozta, hogy a bevezető fejezet feladata a kor szellemi képének felvázolása volt és csupán exponálhatta a kor irodalmának jellegzetességeit és fejlődésvonalát, a kifejtés természetesen az utána következő fejezetek feladata. A világirodalmi és művé-

szettörténeti kitekintés nem a köteles tudnivalók összefoglalása kívánt lenni, hanem a közzellemi arculatának felvázolása. A kötet rendszerező elve a történeti és esztétikai elv kompromisszumának eredménye. A korábbi bírálatokban felmerült a stílustörténeti rendszerezés gondolata. Barta János például a stilomantika kategóriáját ajánlotta, amely — szerinte — összefoglalhatta volna a korszak egyik fő törekvését. Sajnos sem ez, sem pedig más stílustörténeti kategória nem alkalmazható következetesen, mert maga a tárgyalt anyag feszíti szét az általuk adott kereteket. A portrék sora nehezebben teszi láthatóvá a folyamatrajzot, de az életművek belső összefüggéseit töretlenebbül követi. Albérez kísérlete, amely mindenekelőtt a folyamatrajzra épült, jól mutatja, milyen kockázatos az életművek problémák szerinti széttördelése. E kompromisszum nem lehet végleges megoldás s ha a történeti távlat lehetővé teszi, helyette szintézisre kell törekedni.

József Farkas „Az 1918–1919-es forradalmak” c. fejezet bírálatára válaszolva kifejtette, hogy a kor alaptendenciáinak megítélésében egyetért Nagy Zsuzsával s lényegében, az adott lehetőségek közt, ezt a megítélést próbálta fölvezetni. A demokratikus erők — különösen a szociáldemokrácia — tágabbívú elemzésének igényét bizonyos fokig indokolttnak tartotta.

Kolossa Tibor a portrékra épülő módszert szintén problematikusnak tartotta, különösen így, hogy az irodalom és közönség viszonyának, az irodalom társadalmi szerepének elemzésére az összefoglalásokban nem került sor. Hiányolta, hogy a kötet nem foglalkozott pl. a műfordításnak, mint a világirodalmi áramlatok közvetítőjének szerepével.

Hanák Péter megállapítása szerint a vita egyértelmű tanulságaként az jutott kifejezésre, hogy a XX. század elején az irodalom egyik legjelentősebb ideológiai hordozója — s ezt ez a kötet nem reprezentálja megfelelő módon — a *polgári radikalizmus* volt. Új felfogás ez a dogmatizmus történelemszemléletével szemben, mely mind a szociáldemokrácia, mind a radikális polgárság haladó szerepét tagadta. Szükséges e szerepet hangsúlyozni, bár nem kizárólagossággal, mert mellette egyik oldalon ott volt a munkásság, a másikon a haladó nemesi hagyományús értelmiség. A Nyugat nagy íróinak többsége a nemesi hagyományhoz kapcsolódó értelmiségből került ki, s csak kisebb részben a polgárságból. Ugyanakkor a polgárság is kétarcú volt, csapódtak belőle a progresszív és retrográd oldalra egyaránt. A munkásság mint ízlésformáló közönség, és mint alkotó is ekkor jelentkezik először a magyar történelemben.

Az 1890–1905 közötti időszakban — fejtegette Hanák Péter — Magyarország Európa egyik legelmaradottabb országából a leggyorsabban fejlődő országgá lett. A magyar prosperitás mellett ugyanakkor egzisztenciák tömegei mentek tönkre. A gyors fejlődés szűk szektorra koncentráldott. E folyamatban az egyes rétegek magukban hordták a kor ellentmondásait és ez determinálta az irodalom egyes alkotóinak élményanyagát, fejlődését is. A nemzeti kérdésben a kor értelmiségét nem csupán a mi szemünkkel, s nem az integer Magyarország szétbomlásának vállalásán kell mérni, hanem a társadalmi és a nemzetiségi kérdésben vallott demokratizmusának mértékével is.

Szabolcsi Miklós, a kötet szerkesztője, felszólalásában hangsúlyozta, hogy a XX. századi irodalom történetének ez a szintézise első kísérlet, mely minden előzmény nélkül készült, s melynek már az indulásnál vállalnia kellett a kísérlet-jellegből és az elvégzetlen alapkutató-sok hiányából szükségszerűen következő negatívumok kockázatát.

A kötet arra az elvre épült, hogy a XX. századi irodalom egy korszak, melyben komoly cezúrát jelent ugyan 1919, de 1920 után is lényegében az 1918 előtti irodalmi fejlődés folytatódik tovább. 1919 cezura-jellegét nem érzékeltetni lehetetlenség volt. Ez a megoldás viszont szükségszerűen felvetette azt a kérdést, hogy egyes szerzőket mely korszakban kell tárgyalni? Ha az írókat működésük minden korszakában tárgyalja a kötet, lett volna, akik 3–4 fejezetbe kellett volna szétvágnálni. Az út az egyes írók és a jelentősebb irodalmi áramlatok egységes ábrázolása volt.

Indokolatlannak tartotta azokat az igényeket, amelyek a konzervatív irodalom élő-, illetve ható-erőként való ábrázolását kérték számon. A konzervatív irodalom jelentős művet ekkor már nem adott, mint irodalmi mozgalmat nehezen lehetett volna bemutatni.

Nem fogadta el azt a véleményt, mely szerint az V. kötet koncepcióját a Nyugat s az avantgarde kettős pólusára kellett volna felépíteni. Véleménye szerint a magyar avantgarde sohasem vált az egész magyar irodalom fejlődését meghatározó, társadalmi jelentőségű irodalmi mozgalommá; s e korszakban még csak a kezdeteit lehet ábrázolni.

A polgári radikalizmus jelentőségének megfelelő ábrázolására vonatkozó korrekciókat elfogadta Szabolcsi Miklós. A stílusáramlatok — impresszionizmus, szecesszió, szimbolizmus stb. — történeti elemzésének számonkérése jogosult; sem a stílustörténetet, sem a strukturalizmust, mint szintézisteremtő módszert nem lehet alkalmazni — mondotta. Az irodalom romantikus idealizálása jutott kifejezésre azokban a hozzászólásokban — fejtette ki végül Szabolcsi Miklós —, melyek az irodalomtörténetírás funkcióját a történelmi fejlődés illusztrálásában látták. Az irodalomtörténet elsősorban művek, írói egyéniségek és irodalmi folyamatok története, mely nem feltétlenül azonos a párhuzamos társadalmi mozgásokkal.

Ránki György megállapította, hogy a történészek hozzászólásai problémafelvetőek voltak, az alapkérdésekben lényeges módosításokat nem javasoltak. A kritikák nagy része olyan kérdésekkel kapcsolatban hangzottak el, amelyek még a történettudományban is kidolgozatlanok és megoldatlan problémát jelentenek. Egyetértett Szabolcsi Miklóssal abban, hogy az irodalom és történelem erőszakolt párhuzamba állítása idealisztikus szemléletre vall. A konzervatív irodalom feldolgozásával kapcsolatban kifejtett álláspontját is elfogadta.

*

„A magyar irodalom története” VI. kötetéről 1967. március 3-án tartották meg a vitát. A vitaülés elnöke Ránki György és Szabolcsi Miklós, referens Lackó Miklós volt.

Lackó Miklós referátumának bevezetőjében azokról a nehézségekről beszélt, melyek az 1919 utáni irodalomtörténeti korszak kutatói elé tornyosulnak. A VI. kötetet bátor és eredményes vállalkozásnak ítélte, hangsúlyozva, hogy a fejezetek nagy többsége színvonalas, finom elemzésekben gazdag.

A továbbiakban néhány módszertani problémát vetett fel. Hangsúlyozta, hogy az új- és legújabbkori történeti és irodalomtörténeti kutatás között sokágúbb a kapcsolat, mint a régebbi korszakok esetében: „Talán nem túl merész állítás, ha azt mondjuk, hogy a régi korok irodalomtörténete inkább az irodalomból igyekszik rekonstruálni a korszak emberét, társadalmát, s a ma emberéhez vezető szálakat; az új- és a legújabb kor irodalomtörténete viszont inkább a korból igyekszik megmagyarázni a művet.” Ezzel a sajátossággal hozta összefüggésbe a kötet – szerinte – egyik legproblematisabb vonását: az irodalmi jelenségek politika- és ideológia-történeti megközelítésének bizonyos túlhajtását. Ez a módszertani gyengeség eredményezi, hogy a művek gyakran háttérbe szorulnak vagy az író politikai-ideológiai fejlődésének pusztá illusztrációivá válnak. E módszertani gyengeség következménye az is, hogy az ideológia és az irodalom közötti összekötő szálak, áttételek, s nem egyszer a kifejezetten irodalmi problémák (műfajtörténet, az írói ábrázolás problémái, az irodalmi nyelv fejlődése, stb.) is háttérbe szorulnak. Végül: a módszertani egyoldalúságból, a marxizmus nem eléggé komplex kezeléséből magyarázta azt, a kötet általános fejezetein végigvonuló tendenciát is, amely az írókat, az irodalmi jelenségeket minden áron valamilyen irányzatba akarja besorolni, s valóságos „irányzat-inflációt” teremt.

Az ideológiai értékelésekről szólva kifejtette, hogy azok helyenként – főleg a szocialista, vagy a szocialista irányzathoz közelálló jelenségek esetében – meglehetősen szűkkeblűek: pl. a kötet Nagy Lajos 1927–28-as folyóiratát egyértelműen polgárinak nevezi; egyikűn értékeli a Szép Szó c. folyóiratot; finomításra szorul Déry Tibor, Kassák Lajos értékelése is. A Révai-portrét illetően korrekcióra szorul Révai 1949–1953 közötti szerepének értékelése: a szerző nem hangsúlyozza Révai működésének negatív vonásait.

Végül Lackó Miklós néhány legújabbkori társadalomtörténeti problémát vetett fel, amelyek fontosak a felépítmény egyes jelenségeinek jobb megértéséhez. Véleménye szerint ebből a szempontból a kötet egyik gyengéje, hogy nem hangsúlyozza jelentőségének megfelelően az 1919 utáni korszak új vonásait.

Somlyai Magda hozzászólásában a felszabadulás utáni irodalomról szóló fejezettel, s ezen belül is főként az 1945–1949 közötti irodalmunkat bemutató részlettel foglalkozott, a korabeli folyóiratok anyaga alapján. A fejezet szerzőjének negatív értékeléseivel vitatkozva megállapította, hogy e korban az írók, amennyiben a múlttól szóltak, sok eredményt mutattak fel. Az új utak megnyitásában, a szocialista jövő kérdésében kevésbé fejezték ki a kor törekvéseit; jobban lekötötte őket az átélt élmények súlya, mint a bizonytalan kibontakozás.

A kor bizonyos politikai-történelmi vonatkozásainak bemutatásával adós maradt a kötet – mondotta Somlyai Magda. Szükségesnek tartott volna egy fejezet beiktatását az urbánus-népies vitákról, s hiányolta annak bemutatását, hogy tükröződik az ebben az időben igen aktív politikát kifejtő írók műveiben önnön társadalmi szereplésük. Hivatalos irodalompolitikáról e korban nem beszélhetünk, de érdekes lett volna a különböző pártok programjainak érvényesülését elemezni az irodalmi művekben.

Az egész fejezettel kapcsolatban megjegyezte, hogy a szerző kívülről, az irodalompolitika igényei felől, s nem az irodalom immanens fejlődési folyamatát követve közelítette meg tárgyát, s ebből adódnak torzításai. Túlértékeli az 1949 utáni fordulatot, ténynek veszi a felülről diktált programot és nem érzékeli, hogy e kor maradandó alkotásainak egy része már a megelőző korban érlelődött. Túlzásnak tartotta végül a korszak 4 szakaszra bontását; irodalmilag és történetileg is jobban kellett volna hangsúlyozni a demokratikus fejlődés napjainkig tartó ívét.

Ránki György elismeréssel szólt azokról a tudományos eredményekről, amelyeket mind a felsorakoztatott anyag, mind az elvi értékelések tekintetében a kötet tartalmaz. Véleménye

szerint az irodalom és történelem viszonya a XX. században részben egyszerűbb, mivel sokkal világosabb a program és engagement, mint korábban, részben bonyolultabb, mivel ma az alap és felépítmény is sokkal összetettebbé válik, mint korábban. Hiányolta, hogy a munka nem foglalkozik eléggé azokkal a konzervatív és radikális ideológiákkal, melyek a XX. század elején Németországban alakultak ki és Magyarországon is nagy hatásuk volt. A munka álláspontja nem elég világos abban a tekintetben, hogy az adott társadalom jellegéből az irodalom helyzetére nézve milyen következtetések vonhatók le. (Alaposabb kidolgozást érdemelne a társadalom reakciós-konzervatív irodalmi ábrázolási módja is; szükséges lenne a kommerszirodalom helyének és tudattükröző jellegének pontosabb felmérése. Hiányolta a munkában a kor életkörülményeinek, gondolkodásának, kultúr- és technikatörténetének szélesebb körű ábrázolását, hiszen ezek az irodalomra is nagy befolyással voltak.) Végezetül nem ért egyet azzal a felfogással, mely a kor egyik tipikus jelenségének a népvész-írókat tartja. Benyomása szerint az irodalom mindig bizonyos fokig torzítva, egyénien, és sohasem természetes világlátásban tükrözi a történelmet és a társadalmat.

Szabó Miklós a XX. századi nyugati *filozófiai áramlatok* magyarországi hatásával, illetőleg e hatásokról a *Kézikönyv V. és VI. kötetében* olvasható fejtegetésekhez fűzött részben kiegészítő, részben bíráló megjegyzéseket. A *Kézikönyv* e kötetének írásakor – megítélése szerint – mereven alkalmazták Lukács György „Az ész trónfosztása” című művének egyes tételeit. Felhívta a figyelmet arra, hogy a filozófiai hatáskutatás az irodalomban felfedezészámú menő eredményekre vezethet, elsősorban az átvételek, az egyes eszmékre való rezonáció nyomkövetése, elemzése során. Hangsúlyozta a szociológiai szempontok figyelembe vételének, alkalmazásának fontosságát, s az egyes irodalmi mozgalmak (pl. népi írók) társadalmi hatásának differenciáltabb elemzését sürgette.

Kiss Ferenc szerint a kötet egyik nagy erénye a *hiteles adatok bősége*. A továbbiakban az írói művek interpretálásának hiteléről beszélt s megállapította: „Túl sok korlátot, gyengeséget konstatál ez a nagy mű, de sokszor adós marad azzal, hogy a kétségkívül meglévő fogyatkozások okait feltárja. Ha az objektív és szubjektív tényezők szövevényét, az azokat magukba foglaló motívumokat hitelesebben, lelkiismeretesebben elemeznénk, látszódnék elvek és művek létrejöttének törvénye.”

Az 1919-es proletárforradalom jelentőségét, a két világháború közti magyar irodalom alakulására gyakorolt hatását az eddigiekénél következetesebben kellene átgondolni. Létével igazolt egy sor addig csak feltételezett igazságot, amit bukása ellenére sem lehetett többé negligálni. Fókusz volt, melyben a szocialista szemlélet vonzásának hatására egységesedtek és összesűrűsödtek az addig különböző utakat valló irányzatok. 1920 után ez az egység szét-töredezett, a szociális, sőt szocialista gondolat köztük sok vonatkozásban továbbra is egy virtuális egységet jelentett. Művek sorával lehetne ezt igazolni, s ha ez nem lett volna így, nem merülhetett volna fel az 1930-as évek végén a népfrontegység kísérlete, s nem lenne érthető az 1945 utáni gyors szocialista átalakulás. Egy forradalom bukása – mondotta *Kiss Ferenc* – nem jelenti feltétlenül az eszmék bukását is, s reakciós, hanyatló társadalmi alapon is teremhet nagy értékű irodalom. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Tersánszky legértékesebb alkotásait 1920 után írták. E jelenség a történelmi és irodalmi fejlődés megfelelőisének, illetve diszharmonijának kérdéskörébe tartozik, s e téren is akad még elég tisztázni való probléma.

Orbán Sándor elmondotta, hogy a kötet periodizációs elve több esetben ellentmondások, torzítások forrása lett. Sok írónk művészete 1945 után teljesebbé válik, s a kötet mégis a két világháború közti korszakban tárgyalja őket. Ennek szinte kikerülhetetlen következménye, hogy mai szerepüket a múltba, a múltjukat a jelenükbe vetítik a szerzők.

Az 1945 utáni irodalom műfajok szerint való tárgyalása – fejtegette *Orbán Sándor* – a kor rendkívül eleven társadalmi mozgását kényszerűen statikus képbe szorítja. Szintén szóvá tette az irodalom fejlődésének kívülről, illetve felülről való megközelítését, azaz nem immanens ábrázolását. Az egész fejlődésképet idillikusnak tartotta, melyből nem érthető meg, hogyan kerülhetett sor 1956-ban ellenforradalomra. A Lukács György-fejezetről megjegyezte, hogy a szerző az 1948–49-i Lukácsot a korábbi korokba vetítette. Nem tartotta indokoltnak a falu – város ellentét és a gazdag parasztság két háború közti társadalmi problematikájának hangsúlyozottabb tárgyalását. Lackó Miklóssal vitatkozva megjegyezte: a Révai-portré írója helyesen járt el akkor, amikor Révai hibáival szemben a pozitívumokat hangsúlyozta. Eljárásának jogosultsága kitűnik, ha pl. Révait Horváth Márton szerepével vetjük össze.

Tóth Dezső, a felszabadulás utáni irodalommal foglalkozó fejezet szerzője, nem vitatva az elhangzott bírálatokat, a jogos kívánalmak megvalósításának objektív nehézségeiről beszélt. Rámutatott, hogy az irodalom-esztétikai szempontok következetes érvényesítésének egyik feltétele a történeti távlat. Csak a kezdetben, kibontakozásában, felbomlásában és utóéletében ismert, viszonylagos egészségben látott irodalmi korszak ragadható meg a maga sajátos, belső törvényszerűségei alapján. Ez az oka, hogy a *Kézikönyv* viszonylag régebbi

korokkal foglalkozó kötetei bátrabban, az újabbakkal foglalkozók mind nagyobb módszertani nehézségekkel emelnek szerkezeti érvényre esztétikai szempontokat. Nem a szerkesztésben megmutatkozó elvi-módszertani különbség, hanem a szükséges távlat hiánya tehát a főoka annak, hogy a XX. századi irodalom történetének szerkesztési-osztályozó szempontjai a sajtó- és irodalmiaktól az ideológiai-politikai szempontok felé tolódnak el. Ezzel a tárgy sajátosságai eredő kényszerhelyzettel a XX. századot tárgyaló történelmi tudományunk is állandóan szembe kell néznie.

Bodnár György megjegyzéseket fűzött a Révai-portré bírálatához. Elismeri a kritika jogosultságát, de azt az ítéletet, amely szerint a Révai-fejezet utolsó része mentegeti Révaint az ötvenes évek idején kifejtett tevékenységét, megalapozatlannak tartotta. Ez a rész ugyanis nem az ötvenes évek irodalmát értékelt, hanem Révai gondolatmenetének követésére vállalkozott. Az egész fejezet beleillik az előtte helyet foglaló nagy összefoglalásba, amely a kor irodalomtörténetéről, kritikájáról és esszéjéről ad képet. Ebben a képben a marxista szemléletű irodalomtudományban s különösen Lukács, Révai és Bálint György tevékenységének fontos helye van. Innen nézve, az ötvenes években született Révai-írásoknak is ama vonásai látszanak irodalomtörténetileg jelentőseknek, amelyek a Révai korábbi tanulmányainak gondolatmenetét folytatják. A fejezet nem hallgatja el e gondolat megbicsaklását: e kor Réváját tragikus alakként jellemzi, aki megkísérelte régi eredményeinek továbbvitelét, de ugyanakkor vállalta a személyi kultusz politikájának kulturális-ideológiai szolgálatát is.

Diószegi András kifejtette, hogy a referátum is és a hozzászólók is hangsúlyozták a VI. kötet eredményeit olyan, nem szorosan az irodalomtörténet tárgykörébe tartozó kérdések megoldása terén, melyeket a rokontudományok (pl. történelem, szociológia) még fel sem vetettek. Elmarasztalták viszont a kötetet, egyes specifikus feladatok rész megoldásáért. A kötet kétségkívül figyelmeztető hiányossága: az esztétikai vonatkozású szempontokat a kívánatosnál kisebb mértékben érvényesítették a szerzők. Az *emigrációs irodalomról* elhangzott leértékelő kritikával nem értett egyet. Ellenkezőleg: véleménye szerint az egyetemes irodalomtörténethez igazított magyar irodalomtörténeti fejlődésképben még az eddigienél is nagyobb szerepet kell hogy kapjon a magyar emigrációs irodalom története.

A Lackó Miklós által elemzett írótipusok között — mondotta *Diószegi András* — nem esett szó az elkötelezett írótypusról. Az emigránsok ilyenek voltak. Írók, de egyben párt-funkcionáriusok, katonák, irodalompolitikuskok is. S ezt értékelésüknél legalább annyira tudomásul kell venni, mint esztétikai értékeiket, amelyeket szintén nem lehet a magyar irodalom addigi műfaji és esztétikai kategóriái szerint mérni. Munkásságuk jelentőségét nem is az egykorú magyar, hanem az egyetemes szocialista irodalom kibontakozásának történetéből, pl. az 1920 utáni német szocialista publicisztika és az induló szovjet irodalom tanúságának figyelembe vételével lehet megfelelőképpen értékelni.

Szabolcsi Miklós bevezetőül a vitában elhangzott és a lapokban megjelent bírálatokban is egyaránt kardinális kérdésként szereplő *szintézis*teremtő, *rendszerező elvről és módszerről*, illetve a VI. kötet megoldásától eltérő *rendszerzési* lehetőségekről beszélt. Fülmerült például — fejtette ki — a stíluskategóriákra épülő szintézis igénye, mások a realizmus — antirealizmus harcának, ismét mások a modern irodalom kibontakozásának problémája köré javasolták csoportosítani a kor irodalmi kérdéseit. Hangsúlyozta, hogy a szintézis tudatosan irodalompolitikai központú: eszmei, ideológiai szempontokra épült, s elsődleges célja a korszak legfontosabb irodalmi áramlatainak (a konzervatív irodalom, a liberális polgári áramlatok, a plebejus népi irányzat, a szocialista irodalom) bemutatása volt. Az 1920 utáni világirodalomnak stíluskategóriák szerinti áttekintésére még kísérletszerűen sem került sor eddig sehol, ez a rendszerező elv az adott korszakban alkalmazhatatlan. Számon kérték a bírálatok például a népi írók irányzatának esztétikai jegyek szerinti tárgyalását, de — felfogása szerint — ennek a társadalomszemléletében elég határozott vonásokkal jellemezhető írócsoportnak az irodalmi műveit esztétikailag általánosítani majdhogynem lehetetlen.

Az egyes hozzászólásokra reflektálva helytelenítette *Szabolcsi Miklós* az olyan véleményeket, amelyek az irodalomtörténetírás célját az író mindenáron való igazolásában látták. Ugyancsak nem értett egyet azokkal a javaslatokkal, amelyek az irányzatok, áramlatok összevonására törekedtek. Ezekkel szemben hangsúlyozta, hogy a ma irodalomtörténetésének az író egyes műveivel és életművével minden esetben szembeesítenie kell a kor történelmének általunk kialakított vízióját, igaznak tartott képét, s az ehhez való viszonyítás kell hogy legyen a mérce. Nem fogadta el azt az álláspontot sem, mely a marxizmus gazdagítása, továbbfejlesztése címén egyre kritikátlanabban akarja láttatni az irodalmat, éppen ma, amikor a neostrukturalizmus és más polgári irányzatok kritikája a marxista irodalommal és irodalomtörténettel szemben egyre élesedik.

Az *emigráns-irodalom* értékelésével kapcsolatos megjegyzésekre reflektálva elismerte, hogy egyes művek a felfedezés lázában a reálisnál valóban nagyobb hangsúlyt kaptak. Ez

azonban nem változtat azon a tényen, hogy az 1920-as években inkább azok reprezentálták a magyar irodalmat, mint az itthoniak. A *konzervatív irodalommal* a megírtnál nagyobb súlylyal foglalkozni — mondotta — vulgár-szociológiai szempontok érvényesítését jelentette volna. A *kultúrtörténet* körébe tartozó témákkal (irodalomszociológiai felmérések, a magyar közvélemény képe, az iskolai nevelés, ízléstörténet, stb.) kapcsolatos igények jogosak, de tisztázásuk külön tanulmánykötet feladata. A *Révai-portré* körüli vitában igazolta a szerző összetett ábrázolási törekvését, mind a pozitív, mind a negatív irányú, egyoldalú értékelésekkel szemben.

Végül köszönetet mondott *Szabolcsi Miklós* a történészeknek, amiért segítettek felszínre hozni a kötet tanulságait, amelyeket a jövőben és mindenek előtt a megírás előtt álló felszabadulás utáni kötetben máris gyümölcsöztetni kell és lehet.

Ránki György zárszavában megállapította: a vita célja és elért eredménye az volt, hogy „A magyar irodalom története” ürügyén tisztázza a történészek és irodalomtörténészek előtt álló elvi és módszertani problémákat úgy, hogy az eddigi gyakorlat kritikája a társadalomtudomány új fejlődésének kiindulópontja legyen.

Tarnai Andor — Rigó László — Varga Rózsa

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Биро, Ф.</i> : «Природа» и «Философ»	257
<i>Тарнаи, А.</i> : «Der Kampf» от Бачаньи	265
<i>Кеньереш, З.</i> : Прием «Третьего поколения»	275

Краткие сообщения

Дискуссия

<i>Пецзели, Л.</i> : Книга Вардяша и спорные вопросы нашей новейшей литературы по стихосложению	309
---	-----

Документация

<i>Макшаи, Ф.</i> : Стихи—Купидон с 1610 года Яноша Петки	321
<i>Гефин, Дь.</i> : Письма Миклоша Реваи к епископу Яношу Сили	324
<i>Коштъял, И.</i> : Письмо Иштвана Юхаса к Иштвану Веспреми	327
<i>Шейбер, Ш.</i> : Три письма Арань	330
<i>Йозсеф, Ф.</i> : Письмо Ивана Голла и Андора Габора к Шандору Барта	332

Обзор

Мереньи Оскар: Даниел Берженьи (<i>Mezei, M.</i>)	335
Дневник Жигмонда Кемень (<i>Rigó, L.</i>)	339
Полное собрание прозаических произведений Эндре Ади 5. (<i>Kovalovszky, M.</i>)	343
Комлош Аладар: От Дьюлаи до марксистской критики (<i>Rejtő, I.</i>)	346
Венгерские стихи семи столетий 1—3 (<i>Németh G., B.</i>)	350

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

<i>Biró, F.</i> : La „nature” et le „philosophe”	257
<i>Tarnai, A.</i> : «Der Kampf» de Batsányi	265
<i>Kenyeres, Z.</i> : L'accueil réservé à la „troisième génération”	275

Notes

Discussion

<i>Péczely, L.</i> : Le livre de Vargyas et les problèmes de la littérature nouvelle de métrique controversés	309
---	-----

Documentation

<i>Maksay, F.</i> : Le vers Cupido de János Petki de 1610	321
<i>Géfin, Gy.</i> : Les lettres de Miklós Révai à l'évêque János Szily	324
<i>Kostyál, I.</i> : Lettre de István Juhász à István Weszprémi	327
<i>Scheiber, S.</i> : Trois lettres d'Arany	330
<i>József, F.</i> : Lettre d'Ivan Goll et d'Andor Gábor à Sándor Barta	332

Revue

Merényi Oszkár: Berzsényi Dániel (<i>Mezei, M.</i>)	335
Journal de Zsigmond Kemény (<i>Rigó, L.</i>)	339
Oeuvres complètes de prose, Vol. 5. d'En ire Ady (<i>Kovalovszky M.</i>)	343
Komlós Aladár: De Gyulai à la critique marxiste (<i>Rejtő, I.</i>)	346
Des poésies hongroises de 7 siècles 1—3. (<i>Németh G., B.</i>)	350

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111—010, MNB egyszámú számlaszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111—46
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612
a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257 közületi: 61.066. MNB egyszámú számlaszám: 2.

Előfizetési díj egy évre 42,— Ft

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítói helyein is.)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
CÍMŰ SZOROZAT ÚJABB KÖTETEI

MARTINKÓ ANDRÁS: A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése
Akadémiai Kiadó Bp. 1965. 634 l. 80,— Ft

MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel
Akadémiai Kiadó Bp. 1966. 481 l. 65,— Ft

KOMLÓS ALADÁR: Gyulaitól a marxista kritikáig
(A magyar irodalmi kritika hét évtizede)
Akadémiai Kiadó Bp. 1966. 306 l. 45,— Ft

CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása
Magyarországon a XI—XIV. században
Akadémiai Kiadó Bp. 1967. 683 l. 87,— Ft